

РОАЛД АМУНДСЕН
ЗАВОЮВАННЯ
ПІВДЕННОГО
ПОЛЮСА

13

РОАЛЬД АМУНДСЕН

РОАЛЬД АМУНДСЕН

ЗАВОЮВАННЯ
ПІВДЕННОГО
ПОЛЮСА

НОРВЕЗЬКА
ЕКСПЕДИЦІЯ НА „ФРАМІ“
1910 — 1912 Р.Р.

МОЛОДИЙ БІЛЬШОВИК
КИЇВ 1935 ОДЕСА

Редактор К. Трофімов
Літературний редактор В. Татарінов
Художник Є. Рачев
Технічний редактор Я. Гуревич
Технічний керівник Є. Розенцвейг
Коректор Л. Комарова

Передмова

Коли дослідник повертається на батьківщину переможцем, його чекає урочиста зустріч. Ми всі горді з того, що він зробив, горді за свій народ і за все людство. Нам здається, що в нас на капелюху нове перо, і що воно нам дешево стало.

Багато з тих, хто сьогодні торжествує, були присутні при зборах у подорож, коли бракувало найпотрібнішого, коли так потрібні були допомога і підтримка. Де були тоді ці захоплені люди? Чи поспішили вони, щоб устигнути першими? Ні, тоді їх не було. Керівник експедиції був самотній і на властному досліді переконався, що найважчі перешкоди доводиться перемагати вдома, коли судно ще не знялося з якоря. Так було з Колумбом, а після нього з численними його наслідувачами.

Так було і з Роальдом Амундсеном — коли він виїжджав на „Гюйє“ досліджувати Північний магнітний полюс, і тепер, 1910 року, коли „Фрам“ вийшов з фіордів і вирушив просто через Північні Полярні моря. Скількох турбот, скількох труднощів міг би уникнути цей чоловік, коли б ті, в чіх руках була справа, ширше дивились на речі. А Амундсен же встиг зарекомендувати себе, розв'язавши обидва завдання, поставлені під час подорожі на „Гюйє“. Він досяг мети, яку сам собі визначив, і проплив на маленькій яхті увесь Крижаний океан на північ від Америки, тобто шлях, який марно відшукували протягом чотирьох сторіч. Він уклав у цю справу свої здібності, своє життя — і природно було б, здається, підтримати таку людину, вважати за честь допомогти їй.

Але що йому довелося пережити?

Довго бився він за спорядження. Завжди не вистачало грошей, бракувало зацікавленості до нього і до його справи. Він сам пожертвував усім, що мав, і йому довелося залишити батьківщину, обтяженим і турботами і боргами.

Як і в попередні свої подорожі, він вирушив у путь в цілковитій тиші, літньої ночі.

Наближалась осінь, і ось одного разу надійшов лист: щоб добути грошей для експедиції на Північний полюс, яких йому не пощастило дістати вдома, Амундсен вирішив спочатку вирушити на Південний полюс. Всі були вражені, ніхто нічого не міг сказати від здивовання: вирушити на Північний полюс через Південний! Яка сміливість взятись до такої великої, такої нової справи, не

запитавши навіть дозволу. Деякі люди вважали його вирішення за видатне, інші — за сумнівне, а більшість галасала, що це нечувано, неможливо, що це порушення обов'язку; знайшлись навіть такі, що вимагали затримання Амундсена. Але жодне з цих міркувань не дійшло до нього. Він сам визначив свій курс і взяв його, не кинувши назад жодного погляду.

Нарешті, всі поступово забули про Амундсена, кожний думав тільки про свої власні справи. І раптом надійшла нова звістка. Люди були знову вражені, — вони дивились угору: високо над ними піднеслась і виблискувала справа-Людина. Всі серця наповнились радістю, всі очі блищали.

Чому? Через велике географічне відкриття? Через його важливе наукове значення? Ні; такі думки надходять згодом і зворушують небагатьох причетних. Але було щось, зрозуміле всім: людська воля і людський розум перемогли сили і владу природи. Піднесли людей над сірою буденщиною і дали їм глянути в блискучу далечінь, на гори, що підносяться до холодного синього неба, на незмірні країни, вкриті глетчерами. Не казка про давно минулі часи, а перемога живого над застиглим царством смерті.

Ця перемога не залежала від винаходів сучасності, від численних нових допоміжних засобів у різних галузях; засоби були старі, ті самі, якими користувались кочовики за тисячі років до нас, коли проносились через снігові поля Сибіру і північної Європи. Але все, від малого до великого, було ретельно продумано, в усіх деталях — увесь план був блискуче виконаний. Тут, як і завжди, вся справа була в людині.

Справу виконано і, як усе велике, вона здається зовсім простою, само собою зрозумілою: та так воно і повинно було бути. Я проглядаю відкриття попередників, що являють собою необхідну умову успіху, і бачу, що цілий план і виконання його є ніби досяглим плодом всього норвезького життя і норвезького досвіду усіх часів. Звичайне зимове існування норвезького селянина, в снігу і морозі, постійне застосування саней і лиж у лісі і в горах, полювання наших китоловів у Крижаному океані, подорожі і відкриття в полярних країнах, — все це, разом з застосуванням собак, як в'ючних тварин, лягло в основу плану, і через те можна було його виконати, коли з'явилась справжня людина.

Бо коли приходять справжня людина, то всі труднощі зникають, тому що кожна зокрема передбачена і розумово пережита заздалегідь. І хай ніхто не з'являється з балачками про щастя, про сприятливий збіг обставин. Щастя Амундсена — це щастя сильного, щастя мудрої передбачливості.

Як мало відповідає надіслана ним телеграма всій поїздки і йому самому; ніби мова йде про великодну екскурсію в гори. Він говорить тільки про те, що досягнуто, і не говорить про тих, хто трудився над досягненнями. Кожне слово його мужнє, спокійне і сильне, як і повинно бути у справжнього чоловіка.

Зраз передчасно намагались виміряти всю широчінь нового відкриття. Але телеграма трохи розвіяла млу і ще невиразні форми вирізняються з туману, з казкової країни криг, такої несхожої на всі інші країни.

В цій незвичайній країні прокладав собі шлях Амундсен; від початку й до кінця подорожі його супутники і він сам проходили на лижах зовсім невідомі простори. В світовій історії майже не бувало подібних подорожей у країнах, де ніколи не ставала людська нога, яких ніколи не бачило людське око.

Люди вважали, що Амундсен пішов слідами Шекльтона, у відкриті ним Бердморські льодовики, щоб досягти цим шляхом снігових вершин, близьких до полюса. Аджеж він був певен, що там йому пощастить пройти далі. Але ми, ми знали Амундсена і вважали, що йому властивіше відмовитись від шляху, яким уже пройшли інші. І, на щастя, правда була наша. На всій путі до полюса шлях Амундсена в жодному пункті не збігається з шляхом англійської експедиції.

Це великий виграш для дослідника. Якщо через рік капітан Скотт щасливо повернувся з своїми відкриттями і спостереженнями, зробленими на іншому шляху, то дані Амундсена будуть ще цінніші, бо обставини будуть освітлені з двох різних боків. Той факт, що просування до полюса відбулося одночасно з двох різних боків, — особливо сприятливий для науки. Досліджена область збільшується, відкриттів більше, і значення спостережень подвоюється.

Візьмімо, наприклад, метеорологічні умови: звичайно, ряд послідовних спостережень з одного пункту має величезне значення; але якщо вони доповнюються рядом подібних, одночасних спостережень з іншого пункту, то цінність їх значно збільшується, а наші знання про атмосферичні рухи стають ширші. Те саме і з спостереженнями в інших галузях. Безперечно, подорож Скотта дасть багато важливого наукового матеріалу, але його спостереження також можуть тільки виграти від співставлення з спостереженнями Амундсена.

Величезне значення має пов'язана з подорожжю Амундсена подорож саннями лейтенанта Преструда і його двох товаришів у східному напрямі, до відкритої Скоттом 1902 року, недослідженої Землі короля Едуарда VII. Мабуть, ця земля з'єднана з країнами і гірськими пасмами, на які натрапив Амундсен по дорозі до полюса. І перед нами знову постають нові проблеми.

Але не тільки подорожі по крижаних рівнинах і плоскогір'ях відбулі майстерно: наша вдячність стосується також до капітана Нільсена та його відважних супутників; вони двічі провели „Фрам“¹⁾ через південні, наповнені кригами води, що їх спеціалісти вважали неприступними для „Фрама“. І обидва рази судно пливло так швидко і впевнено, ніби йшло у ст о я ч і й воді. Будівник „Фрама“, славетний

---

1) „Фрам“ — назва корабля Амундсена. „Фрам“ — означає „вперед“.

Колін Арше, має цілковите право пишатися своїм витвором, — його судно було на найпівнічнішому і найпівденнішому кінцях земної кулі. Але капітан Нільсен і його люди зробили більше: вони почали і виконали експедицію, яка в науковому відношенні не поступається перед досягненнями їх товаришів у країні криги. В той час, коли Амундсен і його супутники зимували на півдні, капітан Нільсен на „Фрамі“ вивчав море між Південною Америкою і Африкою. Він зупинявся не менш як шістьдесят разів, щоб виміряти глибину і температуру води та взяти з собою різні проби. Вони перші перетнули двічі південний Атлантичний океан і завоювали для науки нові області морського дна. Їх виміри лотом — найповніші і найпослідовніші споміж усіх, що стосуються до морів земної кулі.

Тепер природно було б тим, хто так багато досяг, повернутися додому і відпочити. Але ні, Амундсен мріє про щось більше. Одне завдання розв'язане, тепер треба прагнути до іншої мети. Наступного року Амундсен вирушив Берінговою протокою на південь, у кригу, в холод і темряву, навскоси через північне Полярне море. Плавання має тримати п'ять років. Це може здатися надлюдським, але це — по-амундсенівському. „Вперед“ — зветься його корабель; „вперед“ — каже він, — і справді стремить уперед. Він виконає задуману велику подорож так само блискуче, як виконав подорож до Південного полюса. Але покищо радітимемо з того, що зроблено. Підемо за вузькими слідами полозок, за маленькими чорними точками — людьми і собаками, що прокладають ніби рейкову колію в саме серце невідомого. Вітер виє і мчить через ці сліди, що ведуть по сніговій пустині. Незабаром вони зникнуть. Але рейкова колія науки прокладена, ми набули нові знання, і подвиг цей сяятиме в усі віки.

Фрїтьйоф Хансен.

Лізакер, 3 травня 1913 р.

Перше телеграфне повідомлення з Квінсленда

10 лютого 1911 року ми почали просуватися на південь, щоб влаштувати продовольчі склади. До 11 квітня були готові три такі табори, в яких зберігалось 3000 кг харчових припасів і 1100 кг тюленього м'яса. Тому що не було ніяких прикмет, місце складів доводилось позначати прапорами, поставленими на віддалі 7 км у східному і західному напрямі. Велику крижану рівнину легко було перейти, вона була особливо сприятлива для пересування на собаках. 15 лютого ми проїхали саньми 100 км. Кожні сани важили 300 кг і в них було впряжено по шість собак. Поверхня Крижаного плато була рівномірна, дрібнозерниста. В окремих місцях видні були розколини, але тільки в двох випадках вони були небезпечні. Рівнина стелилась в далечінь хвилясто. Погода була прекрасна, цілком спокійна, іноді віяв невеликий вітер. 4 березня була найнижча температура цієї подорожі — 40° ¹⁾).

5 березня ми повернулись і дізнались, що „Фрам“ уже вийшов. З радістю і гордістю вислухали ми повідомлення товаришів, що залишилися, про те, що нашому відважному капітанові пощастило пройти на південь далі, ніж будькому досі. Отже, наш старий, добрий „Фрам“ доставив норвезький прапор найдалі за всіх на південь, як і на північ. Найдальша південна широта, якої досяг „Фрам“, була $78^{\circ}41'$.

Перш ніж настала зима, в нашому зимовому таборі набралось 60.000 кг тюленього м'яса. У нас було вісім собачих хижок, крім того, ми збудували кілька снігових хижок і поставили намети для зв'язку. Подбавши таким чи-

---

¹⁾ Землі південного полюса вкриті фірнами і льодовиками, як шапкою, з якої виступають найвищі гори. Окремі крижані брили спускаються до берега, в море, там вони з'єднуються і утворюють Крижане плато; воно в деяких місцях лежить на дні, в інших плавуче, при чому хіба одна восьма частина всієї рівнини над водою. Час від часу, особливо взимку, коли температура води дуже різниться від температури повітря, великі шматки криги відламуються і, у вигляді крижаних гір, пливуть на північ.

ном про собак, ми подумали і про себе. Наша маленька хижка була зовсім заметена снігом, і тільки в середині квітня ми вирішили влаштувати собі штучне освітлення. Ми зробили це з допомогою лампи „Люкс“ на двісті свічок, яка давала сильне світло і підтримувала цілу зиму в хижці температуру 20°. У нас була прекрасна вентиляція, що давала весь час свіже повітря. Хижка була з'єднана з будинком, у якому були наші майстерні, склади, льохи і навіть ванна кімната і кімната для спостережень. Таким чином, усі наші приміщення під дахом і легко приступні на випадок зимових хуртсвин і морозів.

Сонце залишило нас 22 квітня і з'явилося тільки через чотири місяці. Взимку ми переробляли наше спорядження. Подорожі для влаштування продовольчих складів довели, що наші костюми надто важкі і незграбні для крижаної рівнини. Ми виконували також усі потрібні наукові роботи, зробили багато метеорологічних спостережень, що заслуговують на увагу. Було дуже мало снігу, не зважаючи на те, що близько була незамерзла вода. Ми сподівалися, що взимку буде тепліша погода, але температура весь час була дуже низька. Ми вимірювали її протягом п'яти місяців: вона коливалась між — 50 і 60°. Найсильніший мороз був 13 серпня — 59°. Погода була спокійна, 1 серпня було 58°, при вітрі 6 м на секунду. Середня річна температура дорівнювала 26°. День-у-день ми чекали урагану, але дочекались тільки двох не дуже великих хуртовин.

Південні саява ми спостерігали в усіх небесних напрямках. Цілу зиму стан нашого здоров'я був прекрасний. Коли сонце знову з'явилося 24 серпня, воно застало людей здорових і бадьорих тілом і душею, цілком готових почати розв'язувати задане завдання.

Ще за день до сходу ми перевезли сани до того місця, з якого мали вирушати на південь. На початку вересня температура піднялась, і ми почали остаточно готуватись. 8 вересня вісім чоловік, на семи санях, з 90 собаками і запасами вирушили в тримісячну подорож. Грунт був прекрасний, холод можна було терпіти. Але вже другого дня виявилось, що ми дуже поспішили. Температура впала і трималась в дальші дні між 50 і 60°. Ми мало терпіли від холоду, бо на нас були прекрасні хутрянні костюми, але з собаками було зовсім інакше. Вони що день, то більше худнули, і ми незабаром помітили, що вони недовго витримують. Дійшовши до першого табору, під 80 паралеллю, ми вирішили повернути назад і дочекатися, поки настане весна. Розвантажили і заховали наші харчі і повернулись додому. Ми втратили декілька собак і відморозили декілька пальців, але взагалі все було прекрасно. Тільки в

середині жовтня весна настала справжня: почали з'являтися тюлені і птаці. Температура трималась між 20 і 30°. В цей час ми вирішили змінити початковий план загальної подорожі на полюс. Ухвалено було вирушити лише п'ять чоловік, а решта трое повинні були зробити експедицію на схід, до Землі короля Едуарда VII. Ця експедиція не була передбачена спочатку, але тому, що минулого літа англійцям не пощастило досягти цієї країни, то ми вважали за краще взяти це на себе.

20 жовтня загін, що мав іти на південь, рушив у дорогу. Він складався з п'яти чоловік, п'ятдесяти двох собак та чотирьох саней і мав з собою запасів на чотири місяці. Все було в зразковому порядку, і ми вирішили зробити першу частину дороги спокійно, щоб не стомлювати собак; тому ми зробили невелику зупинку 23 жовтня коло першого продовольчого складу, що перебував під 80-ю південною паралеллю. Спочатку ми зблудили з шляху через густий туман, але, пройшовши близько 4 км, знову знайшли його.

Зупинившись, ми дали собакам наїстися солонини доскочу, а потім, 26-го, знову рушили в дорогу. Температура трималась весь час на 20 — 30°.

Ми вирішили спочатку робити не більш 20 — 30 км на день, але наші сильні, завязі тварини робили більше. Під 80-ю паралеллю ми почали будувати снігові башти, які мали вказувати нам шлях, коли ми повертатимемось назад.

31-го ми дійшли до табору під 81-ю паралеллю. Там ми зупинилися на день. Собаки одержали пемікан. 5 листопада дійшли до табору під 82-ю паралеллю, і тут собаки останній раз наїлись доскочу.

8-го ми вирушили на південь і з того часу щодня робили по 50 км. Щоб полегшити важкі сани, ми влаштовували під кожним пройденим градусом продовольчі склади. Від 82-ї до 83-ї паралелі поїздка була, як найкраща розвага. Погода і ґрунт були сприятливі, кращого не можна було й бажати. Все йшло, як по нитці, і 9-го ми побачили Землю Південної Вікторії і продовження гірського пасма, позначеного на карті Шекльтона, яке тягнеться на південний схід в напрямі до Бердморського льодовика. Того ж дня ми дістались до 83-ї паралелі і влаштували четвертий продовольчий склад.

11-го ми зробили цікаве відкриття: виявилось, що Плато Росса утворює на південному сході кут між одним гірським пасмом, що йде з південного сходу Південної Вікторії, і другим пасмом, на протилежному боці, що йде до південного заходу і утворює продовження Землі короля Едуарда VII.

13-го ми дістались до 84-ї паралелі і влаштували ще один склад. 16-го ми були під 85-ю паралеллю і знову залишили частину харчів. Ми йшли весь час просто на південь, від самого виходу з зимового табору „Фрам-ейма“.

17 листопада, під 85-ю паралеллю, ми натрапили на таке місце, де берег країни, що була десь далі в глибині, перехрещувався з нашим шляхом, але покищо він не був для нас перешкодою. Він підносився хвилясто, майже на 90 м, і окремі великі прірви утворювали його границю. Тут ми влаштували головний склад: ми навантажили на сани запасів днів на шістдесят, залишивши на місці тринадцятиденний запас.

Гірський масив, що коло його підгір'я ми розташувались, і який нам треба було перейти, був ніби зовсім неприступний. Його вершини здіймались над берегом на 600 і до 3000 м. Далі на південь височили інші гори, очевидно, більш як 4500 м заввишки.

Другого дня ми почали підійматись, правдивіше — дряпатись. Спочатку це було не дуже важко, підйом був досить м'який, схили вкриті уламками криги. Завдяки зав'язттю наших собак, ми швидко взяли цей підйом.

Але в дальшій частині ми почали натрапляти на маленькі, дуже круті льодовики; тут нам довелося запрягати в сани по двадцять собак, отже, разом просувались тільки дві пари саней. В окремих місцях льодовики були такі круті, що не можна було йти на лижах, і нам декілька разів доводилось звертати через величезні розколини.

Першого дня ми видерлись на 600 м, другого дня пройшли кілька льодовиків і зупинились відпочити на висоті 1370 м. На третій день нам довелося спуститися з льодовика Аксея Гейберга, що відділяє надбережні гори від гір на півдні.

Другого дня почалась найважча частина підйому. Доводилось робити силу обходів, щоб уникнути численних розколин і відкритих прірв. Більшість з них були заповнені, бо льодовик, мабуть, уже давно перестав сунутись; проте, нам доводилось дуже берегтися, бо ніколи не можна знати, наскільки міцний шар снігу, що їх вкриває. Цієї ночі ми стали табором у дуже мальовничій місцевості, на висоті 1500 м.

Льодовик був затиснений між двома горами, по 4500 м заввишки, які ми назвали Фрїттьйоф Нансен і Петер Крістофсенен.

Біля підгір'я льодовика ми побачили снігову гору Оле Енгельстрадта, що підносилась на 5000 м. Льодовик у вузькому проході був зовсім покопирсаний. Здавалося, що величезні розколини не хотять пропустити нас, але, на

щастя, виявилось, що насправді вони не такі страшні, як здавалися.

Наші собаки, що пройшли за останні тижні віддаль шось 700 км, зробили цього дня блискучу роботу: 35 км, при підйомі на 1700 м. Це було неймовірне досягнення. Нам потрібно було лише чотири дні, щоб з Крижаного плато перейти на плоскогір'я—в середину країни, і ми стали табором на висоті 2250 м. Тут нам довелось забити двадцять чотири і залишити лише вісімнадцять з наших собак—по шість на кожні сани. В цьому таборі нам довелося перебути чотири дні, щоб перечекати погану погоду. 25 листопада чекати нам набридло, і ми рушили в дорогу, але вже 26-го нас заскочила снігова заметіль. У густій завірюсі нічого не було видно, але все ж ми почували, що робимо якраз навпаки, ніж мали робити, тобто замість того, щоб підійматися, швидко спускаємось.

Гіпсометр¹⁾ показав у цей день пониження на 180 метрів.

Другого дня ми йшли далі при сильному вітрі і сніговій завірюсі. Наші обличчя дуже терпіли від холоду, небезпеки не було ніякої, але ми абсолютно нічого не бачили. За нашими обрахунками ми досягли в цей день 86-ї паралелі. Гіпсометр показував пониження на 240 м. Другого дня—те саме. Погода прояснилась перед полуднем, і ми здивувались, побачивши на сході в глибокій даліні, могутнє гірське пасмо. Воно показалося лише на одну мить і знову зникло в густій завірюсі. 29-го погода втихла, показалося сонце—приємна несподіванка. Наш шлях ішов через великий льодовик, що тягнувся в південному напрямі, на східному боці якого йшло на південний схід велике гірське пасмо. Заходу не можна було побачити,—він весь був оповитий густим туманом. Коло підгір'я Чортового льодовика були залишені харчі на шість днів під 86° 21' південної широти. Вимірювання показали 2440 м над рівнем моря. 30 листопада ми почали підійматися на льодовик. Нижня його частина тріснула і була небезпечна, вузькі снігові містки, перекинуті через розколини, часто ламались під ногами. Цього вечора з нашого табору був дивний краєвид на східні гори. Гора Гельмера Хансена була найкраща,—вона має 3600 м заввишки і вкрита таким поламаним льодовиком, що здаля здається, ніби на ній не можна встояти. Видно було також гори Оскара Вістінга, Сверре Хасселя і Олафа Біааланда, яскраво освітлені сонячним промінням. Зовсім далеко, захована в плавучому

---

¹⁾ Гіпсометр або показник вишини складається з дуже тонко розділеного термометра і посудини особливої форми, в якій встановлюється температура киплячої води: відціль уже обчислюють атмосферичний тиск і вишину місця спостереження над рівнем моря.

тумані, зрідка показувалась гора Нільсена: її вершини досягають 4500 м, але нам видно було тільки найближчі частини. Погода була дуже туманна, і нам довелося згаяти три дні, щоб видертись на Чортів льодовик.

1 грудня ми з величезним полегшенням, щоб не сказати з ентузіазмом, залишили льодовик; він був вкритий численними ямами і розколинами і досягав 2750 м заввишки. Під час хуртовини і туману він здавався замерзлим озером, але його похила крижана поверхня була вкрита маленькими крижаними брилами, і наша прогулянка між цими масами криги була не з приємних. Грунт під ногами був, очевидно, порожнистий, звук був такий, ніби ми йшли по порожніх бочках. Спочатку провалився чоловік, за ним два собаки, але, на щастя, вони щасливо вибрались на поверхню. Звичайно, ми не могли йти на лижах цією блискучою, полірованою кригою, але сани сунулись порівняно легше. Ми назвали це місце Чортовою Танцювальною площадкою. Ця частина шляху була найважчою і найнеприємнішою в усій подорожі. 2 грудня ми вийшли до найвищого пункту: виміри показали 3280 м вишини і $87^{\circ} 51'$ південної широти. 8 грудня погана погода скінчилась, сонце усміхнулось, і ми почали робити астрономічні спостереження. Виявилось, що наші спостереження збіглися з обчисленнями пройденого шляху — тобто, що ми перебуваємо під $88^{\circ} 16'$ південної широти. Перед нами лежало цілком плоске, місцями перетнуте маленькими розколинами плоскогір'я. Після полудня ми пройшли $88^{\circ} 23'$ — широту, до якої дійшов Шекльтон. Під $88^{\circ} 23'$ ми відпочили і влаштували останній продовольчий склад — десятий. З цього місця плоскогір'я почало знижуватись рівномірно і дуже повільно. 9 грудня ми досягли $88^{\circ} 29'$, 10 грудня — $88^{\circ} 56'$, 11-го — $89^{\circ} 15'$, 12-го — $89^{\circ} 30'$, 13-го — $89^{\circ} 45'$.

Досі наші спостереження сонця і вимірювання пройденої путі надзвичайно вдало збігалися. Ми обчислили, що до 14 грудня досягнемо полюса. В другій половині цього дня була сяюча погода. Невеличкий вітер віяв з півдня, при 23° температурі, сани йшли прекрасно. День минув без особливих подій, о третій годині вдень ми зупинились, бо за обчисленнями досягли мети.

Ми зібрались навколо норвезького прапора, зробленого з найкращого шовку, щоб разом поставити його. Ми дали плоскогір'ю, на якому лежить полюс, назву „Землі Гаакона VII“.

Це була величезна рівнина, що на багато миль навкруги, в усіх напрямках, була однакова. Ми обійшли околиці табору і другого дня, при прекрасній погоді, з шостої ранку і до семи вечора займались спостереженнями,

діставши результат — $89^{\circ} 55'$. Щоб якнайближче спостерігати полюс, ми пройшли 9 км на південь, так близько до полюса, як тільки можна. 16 грудня ми розташувались там при сонячному сяйві, щоб зробити всі можливі спостереження в сприятливих умовах. Четверо з нас робили спостереження щогодини протягом доби — всього двадцять чотири. Результати будуть передані спеціалістам для опрацювання.

Отже, ми зробили всі спостереження так близько до полюса, як це дозволяли людські сили й наші інструменти. Ми визначили з допомогою секстанта і штучного горизонту радіус полюса — 8 км.

17 грудня все було закінчено. На самому полюсі ми поставили маленький намет, обставили його норвезькими прапорами і на ньому також поставили норвезький прапор і вимпел „Фрама“. Норвезький табір на Південному полюсі дістав назву „Польхейма“. Віддаль від зимового табору до полюса дорівнювала приблизно 1400 км, отже, ми в середньому проходили по 25 км на день.

17 грудня ми вирушили назад. Погода була виключно сприятлива і повертатись було значно легше, ніж іти туди. В січні 1912 року ми повернулися в „Фрамхейм“ з двома саньми і одинадцятьма собаками, — всі в прекрасному стані. Їхавши назад, ми робили по 36 км на день. Найнижча температура подорожі досягала — 31° , найвища — 5° .

Головним досягненням, — не важаючи на те, що досягнуто полюса, — є те, що твердо встановлено положення і характер Плато Росса. Потім відкрито з'єднання між Південною Вікторією і, скільки можна гадати, Землею короля Едуарда VII, продовженням величезних гір, що йдуть на південний схід і на південь, глибоко в далечінь. Їх видно до 80-ї паралелі, але, очевидно, вони йдуть далі навскоси, через всю антарктичну частину земної кулі. Всьому цьому ново відкритому гірському масиву завдовжки 850 км, ми дали назву Гір королези Мод.

Подорож у Землю короля Едуарда VII, зроблена під керівництвом лейтенанта Преструда, дала прекрасні результати. Потвердились відкриття Скотта; дослідження Китової бухти і Крижаного плато являють також великий інтерес. Потім зроблені багаті геологічні колекції з Землі короля Едуарда VII і Південної Вікторії.

„Фрам“ прийшов у Китову бухту аж 9 січня, бо його затримали сильні східні вітри коло Рорінг Форті.

16 січня у Китовій бухті і на Крижаному плато, в сколицях нашого зимового табору, з'явилась японська експедиція.

30 січня ми залишили Китову бухту. Весь час віяв супротивний вітер, і подорож тривала довго. Ми всі в прекрасному стані. Роальд Амундсен.

Історія Південного полюса

Я сиджу в затінку пальм, серед прекрасної рослинності, смакую прекрасні плоди і пишу історію Південного полюса. Які далекі ці краї від усього, що зараз навколо мене, а тільки ж чотири місяці тому я і мої видатні супутники досягли височини. Я повинен написати історію Південного полюса! Коли б хтонебудь сказав мені про це ріків п'ять тому, я вважав би його за безнадійно божевільного. І все ж цей божевільний був би правий. Одна обставина чіплялась за другу, і все пішло зовсім не так, як я гадав.

14 грудня 1911 року на Південному кінці нашої земної осі був поставлений норвезький прапор. П'ять чоловік підняли покривало, і одне з головних завдань на земній кулі було розв'язане.

І тому, що я був серед цих п'яťох чоловік, які зірвали грудневого дня таємниче покривало—мені припало на долю написати історію Південного полюса.

Експедиції до Південного полюса почались дуже давно. Ще до того, як наше поняття про форму земної кулі твердо встановилось,—почались подорожі до Півдня. Правда, тільки небагато з дослідників тих далеких часів досягли областей, які ми тепер називаємо антарктичними, але намір і можливості виконання були певні і їх можна визначити як експедиції до Південного полюса. Спонукальною силою була, як майже завжди—жадоба придбання. Владні люди намагались збільшити свої володіння; ті, що прагнули грошей, мріяли про небачені кількості дорогоцінного металу; натхненні місіонери раділи, думаючи про численних заблукалих овець. Найскромнішими були представники наукового світу.

Обмежені розміри книжки не дозволяють мені вмістити всі деталі і описати кожную подорож до Південного полюса з тією точністю, на яку багато з цих подорожей заслуговують. Складаючи історію дослідження Антарктики, слід розрізняти два види експедицій.

До першої категорії я зараховую численних мандрівників, що брали курс на південь, не маючи певної уяви про

вигляд і умови південної півкулі — хай буде, що буде. Я не буду довго зупинятися на них, щоб приділити більше уваги другій групі, а саме тим справжнім дослідникам Антарктики, які, твердо знаючи форму земної кулі, спрямовували свій шлях прямо через світовий океан на південь, щоб — коли щастя усміхнеться — вразити антарктичне чудище просто в серце.

Ми захоплено і з подякою згадуємо про перших мореплавців, що наважились іти зі своїми скромними парусами в тумани і бурі, щоб розширити наші знання про крижані простори півдня. Це були відважні люди.

Вони кинулись у темну, невідому далечінь, назустріч містичному, незрозумілому, що чекало їх там, щоб поглинути і знищити.

Початок був скромний, але поступово багато-що було завойоване. Один простір за одним відкривались людській могутності. Наші знання про земну кулю щодалі більше розширювались і зміцнювались, і ми повинні дякувати за це першим дослідникам.

Але й тепер трапляються люди, які здивовано питають: „Нащо потрібні такі подорожі в невідомі країни? Яка від них користь?“ — О, жалюгідні, маленькі мізки, що вмщують тільки думку про щоденний хліб! — Оце все, що я можу сказати на такі запитання.

Генріх, принц Португальський, має бути названий у першу чергу, бо він перший проклав шлях в області полярних досліджень. Раз-у-раз посилав він своїх добре навчених, спритних моряків у далекі подорожі. Його невтомній роботі ми зобов'язані першим переходом через екватор, що трапився близько 1470 року, через десять років після його смерті.

Варфоломей Діаз допоміг науці зробити великий крок у південні області. 1487 року він виїхав з Ліссабона і досяг Алгоабаї в Африці. Безперечно, цей безстрашний моряк перейшов через 40° південної широти. Це був солідний стрибок в антарктичну область.

Подорожі Васко де-Гама 1497 року надто загально-відомі і не потребують пояснень. Потім ідуть такі люди, як Кабрал, Веспуччі, де-Гоннервіль і т. д. Всі вони виконали своє завдання, всі допомогли нам у справі точного знання того світу, в якому ми живемо.

Далі йдуть великі морські герої старих часів.

Фердінанд Магеллан. Він був португальцем з народження, але подорожував, будучи на еспанській службі. Він виїхав 1519 року. Йому ми зобов'язані відкриттям Магелланової протоки, що з'єднує Атлантичний і Тихий океани. Ніхто до нього не заходив так далеко на південь, — він

дійшов до 52°. Одному з його кораблів, „Вікторії“, пощастило обійти навколо світу і potwierдити тим самим, що земля кругла. Щось та повинно було бути на півдні — вода або материк, це покаже майбутнє.

1578 року ми вперше зустрічаємось із славетним англійським мореплавцем Францем Драке. Його вважають морським розбійником, але все ж треба йому віддати честь за його географічні відкриття. Він дійшов до 57° південної широти і довів, що Огненна Земля являє собою архіпелаг, а не частину великої антарктичної країни.

1599 року, завдяки простому випадкові, здійснилась перша справді антарктична експедиція. Голландець Дірк Геррітц мав намір зробити набіг на Індію через Магелланову протоку. Але на 50° широти, коли він був у Тихому океані, на нього налетів страшенний шторм, і він, сам не знаючи як, опинився під 64°, біля високого, вкритого снігом берега. Але яка це була країна, залишається під сумнівом.

Моряки того часу мали дуже недосконалі інструменти для визначення широти і довготи, отже, положення відкритих ними країн ніколи не може бути точно визначене.

Запевняють, що купець Антін ла-Рок відкрив 1675 року острів Фалькленд, але гадають також, що це був не Фалькленд, а Південна Георгія.

Англійський астроном Халлей почав 1699 року першу, справді наукову, подорож на південь. Але вона не мала фактичного значення для ознайомлення з антарктичними областями.

Француз Буве (1738 р.) перший пройшов деяку віддаль у смузі південної криги. Він привів нам звістку про величезне антарктичне крижане плоскогір'я.

1756 року повернулось з плавання еспанське торговельне судно „Леон“ і повідомило про вкриту снігом країну під 55° південної широти, на південь від миса Горн. Очевидно, це та країна, яку ми знаємо тепер під назвою Південної Георгії. Француз Маріон Дюфрен відкрив 1772 року острови Маріон і Кроцет.

Того ж року другий француз, Іосиф фон-Кергуелен Тремарек, досяг Кергуела.

На ньому кінчається перелік мандрівників, яких я відніс до першої групи. Антарктика, „шоста частини світу“, лежала в далечині так само неприступною. Але людський розум і людська енергія зрушились, щоб підняти це покровало і відкрити таємниці, що лежать по той бік полярного кола.

Капітан Кук, один з найвідважніших і найспритвіших мореплавців у світі, відкриває серію справжніх полярних

досліджень. Він був посланий британським адміралтейством з наказом „відкрити велику країну на півдні або довести, що її не існує“. Спорядження Кука було, як на той час, прекрасне. Його два кораблі „Resolution“ (вирішення) і „Adventure“ (справа), були особливо міцно збудовані. Перше судно, на 462 тонни, з 112 людьми екіпажу, було під його командою; друге, на 336 тонн, з 81 людьми, було під командою лейтенанта Тобіаса Фурно. У Кука вже тоді був досить великий досвід і, готуючись до плавання, він звертав особливу увагу на продукти, щоб уникнути або якнайбільше послабити жахливу хворобу, найлютішого ворога всіх полярних мандрівників — цингу. Його виключна увага до всього, що стосується спорядження, виразно довела, що він саме та людина, яка потрібна була для такої серйозної і важкої справи.

Його кораблі залишили Плімут 13 липня 1772 року. Після короткої зупинки на Мадейрі вони прибули в Капштадт, де Кук дістав звістку про відкриття Кергуела і островів Маріон і Кроцет. Він вийшов з Капштадта 22 листопада і 10 грудня зустрів під $50^{\circ} 40'$ південної широти і 20° східної довготи першу кригу в вигляді величезної крижаної гори — справжнього крижаного острова. На другий день кількість крижаних гір збільшилась, хвиля ставала все вища, через сильний шторм та густий туман важко було пливати. Того ж дня вони пройшли широту, на якій Буве побачив землю. Але вони зустрічали тільки плавучу кригу та крижані гори. Потім вони досягли 50° південної широти під 10° східної довготи, і тому, що цей пункт віддалений на 500 км від того місця, де Буве гадав, що бачив землю, то Кук зміг встановити, що ця земля — якщо вона взагалі існувала — не має відношення до великого південного материка.

17 січня 1773 року уперше перейдено південне полярне коло. Це — видатний день в історії Південного полюса. Правда, Арістотель і ще кілька грецьких філософів завбачали, що існує холодна південна зона, але вони вважали неможливим, щоб до цієї зони колинебудь дісталась людина. Тепер вона була досягнута, і виявилось, що це — не відкрите море з великою крижаною горою посередині, як уявляли собі в давнину.

Кук перевершив усіх попередніх полярних мандрівників, але далі він не зміг пройти. Йому стала на перешкоді щодалі більша кількість крижаних гір і суцільні брили криги. Через те під $67^{\circ} 15'$ південної широти і $39^{\circ} 30'$ східної довготи він повернув курс на південь і попрямував до нововідкритих островів Маріон, Кроцет і Кергуела, щоб вивчити місцеві умови. Кукові пощастило, повернувши

знову на південь, прямим напрямом під 62° південної широти і 95° східної довготи (24 лютого 1773 р.), довести, що ці острови не з'єднані з великим південним материком.

Потім він вирушив вздовж 60° широти до 14° східної довготи (16 березня 1773 р.), де знову примушений був повернути на північ. 26 березня його кораблі пристали до Нової Зеландії. Кук дослідив море на схід між 41 і 46° південної широти, і 3 листопада знову повернув на південь. 12 грудня він потрапив у смугу криги і 20 грудня перейшов полярне коло під $14^{\circ} 30'$ західної довготи. Три дні корабель ішов у полярному колі в східному напрямі і досяг 22 грудня $67^{\circ} 31'$ південної широти; потім погода змінилась, і довелось повернути на північ. 9 січня 1774 року корабель перейшов $47^{\circ} 50'$ південної широти і 123° західної довготи. На цьому шляху Кукові пощастило встановити, що між Новою Зеландією, або мисом Горн, і Антарктикою з'єднання немає.

18 січня Кук знову вирушив на південь і 26 січня третій раз перейшов полярне коло на $109^{\circ} 31'$ західної довготи. На цей раз ніде не було ознак криги.

30 числа того самого місяця Кук досяг найбільшої широти: $71^{\circ} 10'$ південної широти і $106^{\circ} 54'$ західної довготи. Суцільна маса криги, з величезними крижаними горами перегородила дальший шлях на південь. Він повернув на північний схід, на південь від Африки; корабель потрапив на свій первісний шлях. Таким чином було зроблене перше південне плавання навколо світу. Кук довів, що між країнами, відкритими на півдні, — які могли бути і островами, — і великою таємничою Антарктикою не було ніякого зв'язку. Він виконав справді велику справу і цілком заслужив звання найбільш великого мореплавця свого сторіччя.

Подорож була така важка і нестерпна, що Кук вважав, що людина не може пройти далі на південь, і думав, що Антарктика назавжди залишиться недослідженою. Така думка зрозуміла, якщо взяти до уваги недосконалість спорядження в його часи. Тільки далеко пізніше відбулась друга експедиція на південь.

Подорожі Кука мали не тільки велике наукове значення, вони були корисні в економічному відношенні. Його оповідання про величезні кількості тюленів навколо Нової Георгії спонукали вислати туди велику кількість англійських мисливців. 1791 року навколо цього архіпелага зійшлися десять кораблів, з середньою місткістю 200 тонн і загальним числом екіпажу 3000 чоловік. Вартість улову того року дорівнювала 4,5 мільйона марок.

Слідуюча подія, про яку варто згадати, є відкриття англійським капітаном Вільгельмом Смітом Південної Шот-

ландії (19 лютого 1819 року). Під $62^{\circ} 40'$ південної широти і 60° західної довготи він побачив землю, але не міг ближче її дослідити. В жовтні того самого року він повернувся і точно встановив положення Південної Шотландії.

Відкриття Південної Шотландії спричинило відкриття розташованого на південь архіпелага Пальмера. Тут треба згадати імена кількох мисливців за тюнями, що взяли участь у цій роботі, — Пендльтона, Пальмера і Мортеллі.

Слідуюча подорож в антарктичну область, що має наукове значення, є російська подорож капітана Фабіана Готліба Беллінггаузена. Ця подорож була організована з наказу царя Олександра I. Було послано два кораблі: корвет „Восток“, під командою Беллінггаузена, і „Мирний“, на 530 тонн, під командою лейтенанта Лазарева. На першому судні було 177, на другому 72 чоловіка. Спорядженню і харчовим припасам було приділено багато уваги. Вони вийшли з Кронштадта 15 липня 1815 року; 27 грудня вони побачили Нову Георгію; вони досягли 60° південної широти під 8° західної довготи. Жодний корабель досі не проходив у ці області. 26 січня 1820 року вони перейшли полярне коло і другого дня досягли $69^{\circ} 21'$ південної широти. Густа плавуча крига перешкодила їм пройти далі на південь. Вони йшли на схід, вздовж крижаної смуги, проходячи в неї в деяких місцях і тримаючи курс на Сідней, куди вони і прийшли 29 березня 1820 року. 11 листопада вони залишили Сідней, повернули на південь і 7 грудня перетнули 60-ту південну паралель, під 163° східної довготи. 1 січня 1821 року вони досягли найдалшого південного пункту своєї подорожі, під $69^{\circ} 52'$ південної широти і $92^{\circ} 10'$ західної довготи. Тут була відкрита перша земля на південь від полярного кола—острів Петра I. Під $68^{\circ} 43'$ південної широти і $3^{\circ} 10'$ західної довготи вони відкрили Землю Олександра I. 11 лютого вони скінчили кругосвітне плавання в південних широтах. Капітан Фабіан Готліб фон-Беллінггаузен з повним правом займає місце серед найбільш великих полярних дослідників.

Слідуюча зірка антарктичного неба є англієць капітан Веддель. Він зробив свою першу подорож на мисливському судні „Жанні“, на 160 тонн. Він дослідив і встановив точне положення Південної Шотландії; йому ж належить відкриття Оркнейських островів. Слідуюче плавання він відбув з двома кораблями. Він сам командував тією самою „Жанною“, на якій плавав перший раз; його помічник Матвій Брізбане керував катером „Боффуа“, судном на 65 тонн. 17 вересня 1822 року вони залишили Англію і 12 січня 1823 року побачили Оркнейські острови: вони оглянули їх і 21 січня повернули на південь. 27 січня вони

досягли $64^{\circ} 58'$ південної широти, під $39^{\circ} 40'$ західної довготи. 4 лютого, коли вони були на 200 км від Сандвічевих островів, відкритих Куком 1775 року, Веддель наважився пройти якнайдалі на південь; 16 лютого він перейшов 70-ту південну паралель, 18 лютого — 73-ю. Стояла літня погода, не було ніяких ознак криги. 20 лютого 1822 року він досяг найвищої широти своєї подорожі — $74^{\circ} 15'$; найвище досягнення Кука — $71^{\circ} 10'$ було блискуче перевершене.

Важливу роль у дослідженнях Антарктики відіграє англійська фірма кораблебудівельників, братів Ендербі. Вони з 1785 року полювали на тюленів у південних водах. Ця фірма виявила велику цікавість не тільки до комерційної, але й до наукової сторони цих плавань, і намагалась завжди добирати на керівників експедицій людей науково освічених. 1830 року вона послала два кораблі полювати на тюленів у південному Крижаному океані під керівництвом Іоганна Біское. Ці кораблі були: бріг „Тулла“, яким керував сам Біское, і катер „Левелі“ під командою Сміта. Вони мали не тільки полювати на тюленів: Біское дістав суворий наказ відшукати нові країни на півдні. 14 липня 1830 року вони залишили Англію і 21 грудня побачили Сандвічеві острови. Потім вони пішли на південь, вздовж крижаної смуги. 17 січня 1831 року вони досягли місця, де перетинається 60° південної широти і 70° західної довготи, тобто місця, пройденого Беллінгсгаузенем 11 років тому. 22 січня вони увійшли в полярне коло під 1° східної довготи. Курс тримали вес час на схід. Найдальшої широти вони досягли 28 січня — 69° південної широти і $10^{\circ} 43'$ східної довготи.

Під $66^{\circ} 29'$ південної широти і $45^{\circ} 47'$ східної довготи показався берег. Виявилось, що це була крижана стіна, 30 м заввишки. Очевидно, це був край великого антарктичного Крижаного плато. Потім вони побачили країну Ендербі. Бурхлива погода перешкодила Біское підійти до берега, але не було ніякого сумніву, що це тверда земля. Біское зробив кілька марних спроб пристати до берега, а потім вирушив до Нової Зеландії. Цинга дуже спустошила його екіпаж, і обидва кораблі дуже потерпіли від плавання серед криги. 10 травня мандрівники щасливо прибули в Хобарт у Тасманії.

У жовтні того самого року Біское знову вирушив у дорогу. Були намальовані карти островів Аделаїди, Біское, Пітін, що містяться на західному березі країни Грахама, країни, яку видно було в це плавання вперше. „Тулла“ повернулась додому і 30 січня 1833 року стала на якір у Темзі, а „Левелі“ знайшов свою могилу коло Фальклендських островів.

16 липня 1836 року брати Ендербі знову посилають

експедицію полювати на тюленів та для географічних досліджень, під керівництвом Іоганна Баллені. Виряджено шхуну „Еліза Скотт“ на 154 тонни і катер „Сабріна“ на 54 тонни. 9 лютого 1839 року Баллені відкрив землю під $69^{\circ} 38'$ південної широти і $164^{\circ} 30'$ східної довготи. Це були острови Баллені.

Далі йде славетний французький моряк Юліус Себастьян Дюмон д'Урвіль. 7 вересня 1837 року він вийшов з Тулона з двома кораблями — „Астролябе“ і „Целее“. Він пройшов спочатку Магелланову протоку і зробив у ній різні наукові дослідження, а потім, у січні 1833 року, повернув на південь, щоб пройти через ті області, в яких працював Веддель, ближче до полюса, ніж удавалось досі іншим націям. 28 лютого 1830 року він відкрив країну, якій дав назву землі Людовіка-Філіппа, а також острів Жуєнвіль.

На початку 1840 року ми знову зустрічаємо ці два кораблі у водах Антарктики. Вони залишили 1 січня Хобарт і вирушили в південно-східному напрямі з метою досягти магнітного нульового меридіана. Завдання експедиції було дослідити магнітні умови біля магнітного Південного полюса. 2 січня під $66^{\circ} 30'$ південної широти і $138^{\circ} 21'$ східної довготи вони побачили берег і острови, вкриті суцільним шаром снігу. Ця область дістала назву землі Аделі, а частина крижаної стіни, що лежить на захід, була названа берегом Клари. Але цілковитої певності, що берег Клари являє собою тверду землю, немає.

Американський морський офіцер, лейтенант Карл Вількс, вирушив на південь 18 серпня 1838 року, з шістьма кораблями, 83 офіцерами, 12 ученими спеціалістами і 345 людьми екіпажу. 17 лютого 1839 року весь цей могутній антарктичний флот зібрався в Оранієнській гавані на півдні Огненної Землі. Там робота була поділена між окремими кораблями. Але про результати цієї справи важко сказати щось певне. Можна тільки констатувати, що багато дослідників пізнішого часу вільно проїжджали тими місцями, де мала б бути земля Вількса. Може, неправильно були накреслені карти, в усякому разі тепер уже неможливо встановити точні причини. Але загальне вражіння таке, що вся подорож має характер серйозної справи.

Тепер перейдемо до людини, яку вважають за одного з найвідважніших полярних дослідників, славетного мореплавця, адмірала сера Якоба Кларка Росса. Тому що він більш за всю решту дослідників сприяв прокладенню шляху до Південного полюса, я вважаю за потрібне сказати про нього трохи більше, ніж про інших дослідників.

Росс народився 15 квітня 1800 року в Лондоні. Його батько був купцем. 12 років від народження Росс вступив

у морське відомство і служив там до 1818 року під начальством свого дядька, сера Іоганна Росса. 1819 року він супроводив Едуарда Паррі на судні „Гекла“ в його славетній подорожі для шукання північно-західного проходу. Росс прослужив під командою Паррі вісім років і взяв участь у кількох арктичних експедиціях. Треба сказати, що Росс не міг би знайти кращого вчителя, ніж Едуард Паррі. 1827 року Росс дістав звання коменданта¹⁾ і 1829 року супроводив свого дядька Іоганна Росса в подорож на північ. В це плавання йому пощастило, 1 червня 1831 року, досягти Північного магнітного полюса і твердо встановити його місце. 1834 року Россові дали посаду капітана, і 1839 року йому було доручене командування експедицією, що вирушала досліджувати Антарктику. Росс доручив корабель „Террор“ своєму старому другові, комендантові Францу Кроцієру, а сам прийняв команду над „Еребусом“.

Обидва кораблі заслуговують на декілька вступних слів. „Еребус“, на 370 тонн, був особливо міцно збудований, бо призначався спершу для стрільби ядрами на далекі віддалі. „Террор“ був також міцної конструкції і кілька разів був в арктичних водах. Россові не раз під час попередніх плавань доводилась боротися з цингою, і він добре знав, який це небезпечний ворог; тому при спорядженні була приділена особлива увага постачанню корабелі харчових припасів. Всі продукти були ретельно обслідувані, а потім запаєні в ящики. Було взято великий запас овочів. Спорядження команди було прекрасне. Керівник експедиції сам замовив потрібні речі для кожного учасника експедиції, щоб точно знати все, що є в їх розпорядженні. На кожному кораблі було по 64 чоловіка екіпажу і кілька видатних учених спеціалістів.

„Еребус“ і „Террор“ вийшли в море 30 вересня і через кілька днів уже не бачили один одного, розлучені сильною бурею. „Еребус“ прийшов у Мадейру 20 жовтня, на чотири дні пізніше за „Террора“. 13 листопада обидва кораблі зупинились на тиждень біля миса Фердїйських островів для магнітних спостережень, потім вони зупинились коло св. Павла і св. Трінїдада. Весь час плавання вони вимірювали глибину і досліджували море. 31 січня 1840 року обидва кораблі стали на якір на рейді св. Єлени.

В дальшій дорозі на південь вони знову роз'єднались і зустрілись 14 травня коло островів Кергуела, де протягом двох місяців робили магнітні спостереження. 20 липня ця робота була закінчена, і вони знову вирушили в плавання.

---

¹⁾ В англійському флоті комендант — це офіцер, що стоїть між капітаном і першим офіцером.

Але сильні бурі знову розлучили їх, і тільки 16 серпня вони з'єдналися в Хобарті.

В цей час губернатором Тасманії був відомий полярний мандрівник, сер Іоганн Франклін. Кращого губернатора Росс не міг би побажати. Франклін, який, звичайно, зацікавився цією подорожжю, допоміг і підтримав їх, чим тільки міг. Була влаштована магнітна обсерваторія, в якій провадилась дуже важлива робота. В цей час Росс дістав повідомлення про те, чого досягли Вількіс і Дюмон д'Урвіль у місцевостях, які він повинен був досліджувати з наказу адміралтейства. Діставши ці відомості, Росс змінив свій план і вирішив іти вздовж 170 східного меридіана, щоб досягти магнітного полюса. Тут, як і завжди, відіграв головну роль випадок. Коли б Росс не дістав цієї звістки, нам довелося б багато років чекати на ті важливі, що творять добу, географічні відкриття, які він зробив у цю поїздку.

12 листопада кораблі вийшли з гавані Хобарта. Франклін супроводив свого друга Росса на „Еребусі“, щоб провести його до шляху на південь і останній раз побажати йому щастя. Яке чудне наше життя: Франклін стояв на палубі того корабля, на якому йому судилось умерти через кілька років. Чи думав він, коли виїжджав з Тасманської бухти, оточеної квітучими садами, чи думав він тоді, що знайде смерть на цьому самому кораблі, звалений страшною цингою, у північних широтах, серед холоду і бур? 10 років згодом Франклін помер на „Еребусі“ під час плавання, шукаючи північно-західного проходу. Друге судно „Террор“ затонуло, і весь екіпаж — 136 чоловік — загинув. Вони зупинились в Аукленді, щоб влаштувати будинок для магнітних спостережень. Таку саму зупинку зробили вони на острові Кампелля. 17 грудня кораблі залишили острів і взяли курс на південь. Першу крижану гору зустріли вони під 65° 20' південної широти. 30 грудня вони перетнули шлях Беллінгсгаузена під 64° 38' південної широти і 173° 10' східної довготи.

В ніч під Новий рік на горизонті показала тонка біла смуга, і вони зрозуміли, що потрапили в смугу плавучої криги. На Новий рік, 1841, вони увійшли в полярне коло. Відмінно від своїх попередників, Россові не доводилось берегтися плавучих криг, які для них, при поганих кораблях, були страшним ворогом. У нього було два міцні судна, він міг розглядати кригу як рівного суперника, з яким приємно зіткнутися. 5 січня Росс перейшов у наступ і пройшов на своїх двох парусниках у саму гущу плавучої криги. До Росса ніхто не наважувався на таку спробу. Після години напруженого просування між

важкою і товстою кригою, їм пощастило вийти у відкрите місце, з'єднане з іншими місцями маленькими каналами.

Більшість крижин були сьогорічні, але траплялися окремі старі брили, з якими зіткнулись було б дуже небезпечно. Проте, Росс щасливо пробрався крізь кригу і глянув навколо здивованими очима. То оце та страшна крига, про яку писали всі його попередники? Йому вона не здавалася страшною, ні, певніше, вона навіть притягала його, і він вирішив викликати кригу на бій.

Під $66^{\circ} 55'$ південної широти і $174^{\circ} 34'$ східної довготи, до полудня вже не видно було відкритого моря. Навкруги — тільки крига. Росс пробирався довгим вузьким каналом, весь час дістаючи сильні поштовхи від криги. Цілі зграї пінгвінів супроводили кораблі. Через деякий час вони побачили воду на південному сході, але крига ставала щодалі гущіша, і вони ледве могли просуватися. Нарешті, 9 січня, о 5 годині після півдня, їм пощастило дістатись до відкритого моря.

Таким чином Росс досяг моря Росса і зробив найважливіше плавання в історії Антарктики.

В наш час мало-хто вміє гідно оцінити цей подвиг, цей блискучий доказ справжньої мужності і енергії, а ці ж люди пройшли в саме серце плаваючої криги, тобто зробили те, що всі полярні дослідники навіть у наш час вважають за неминучу смерть, і пройшли з двома кораблями, які, за нашими поняттями, є не що інше, як два ящики. Нам це важко, а може навіть неможливо зрозуміти, нам, що при першій же небезпеці пускаємо в хід гвинт і перемагаємо з його допомогою всі труднощі. Ті люди були героями, героями в справжньому розумінні цього слова!

Під $69^{\circ} 15'$ південної широти і $176^{\circ} 15'$ східної довготи Росс знову знайшов відкрите море. На другий день навкруги не було й сліду криги. Який він, мабуть, був щасливий, коли побачив перед собою вільний шлях на південь.

Тепер вони тримали курс до магнітного полюса; надія дістатися до нього була в усіх серцях. І ось, коли вони сподівалися пливати аж до полюса відкритим морем, з щогли крикнули: „Спереду високий берег!“ Земля була за 100 км від них, і, очевидно, це було гірське пасмо. Чим більше вони наближались, тим видніші були могутні вершини. Найвища дістала назву „Гори Сабіне“ — на пам'ять про людину, що допомагала експедиції з першого моменту її виникнення і склала план спорядження.¹⁾ Група гір, що була коло берего-

---

¹⁾ Сер Едуард Сабіне (1788—1883), англійський фізик, що особливо вславився працями з земного магнетизму і метеорології.

вої лінії, дістала назву „Миса Адаре“ — назву, що часто траплялася з того часу у звітах про антарктичні дослідження.

Якою казковою здавалась, мабуть, ця країна мандрівникам. Могутні гірські пасма, що досягають 3000 м заввишки, вкриті снігом або зовсім оголені; високі, дикі вершини, розтерзані і розрубані.

Магнітні спостереження показали, що магнітний полюс треба шукати на 900 км по той бік снігових гірських хребтів. На ранок 12 січня кораблі підійшли аж до самого маленького острова. Росс переїхав човном разом з кількома супутниками і оглянув країну. Острів дістав назву острова Поссесіон (володіння). Його положення — $71^{\circ} 56'$ південної широти, $171^{\circ} 7'$ східної довготи. Але до самої землі їм перешкодила дістатись крига, що суцільним поясом лежала навколо берега. Страшна буря примусила їх вийти у відкрите море. Сильна хвиля, хоч і неприємна сама собою, дала мандрівникам велике полегшення, бо була ознакою відкритого моря і, очевидно, легкої путі.

На 14 січня погода виявилась, і вони знову направились до берега. Вони побачили величезне гірське пасмо, що тягнеться на південь від миса Адаре; вершини його сягали від 3600 до 4200 м. 17 січня вони відкрили острів Кульмана, названий так на честь майбутнього тестя Росса. Кораблі вперто пробирались на південь. Навіть густий холодний туман, що стелився над морем, не міг зупинити цих відважних людей. 26 січня вони підійшли під 74-ю південною паралеллю до гори Мельбурн, найвищої і найкращої з усіх бачених ними.

Острів Франкліна був відкритий 27 січня під $76^{\circ} 8'$ південної широти. Тут була зроблена висадка, щоб узяти під володіння землю і зробити деякі спостереження.

28 січня вони вперше побачили дві великі вершини, названі іменами кораблів — „Еребусом“ і „Террором“. Обидві ці гори — вулкани; Еребус — 3890 м заввишки. Коли вони побачили його, він якраз діяв. Чорний дим, змішаний з полум'ям, здіймався до неба. Ці огненні язики серед навколишньої крижаної, застиглої природи були, мабуть, надзвичайно мальовничі. Пізніше капітан Скотт назвав острів, на якому перебувають ці вулкани, ім'ям відважного мореплавця „островом Росса“.

Звичайно, надія щодалі більше міцніла в серцях мандрівників. Якщо їм пощастило пройти так далеко на південь, то, очевидно, вони могли без перешкод проходити все далі. Але тут трапилось те, що так часто трапляється: сподіванки були зражені. Від острова Росса і далі на схід, куди тільки сягав погляд, було видно високу, непро-

никливу крижану стіну. „Перебратися через цю крижану стіну було так само неможливо, як пройти через Доверівське підводне каміння“,—каже Росс у своєму описі. Єдине, що їм залишалось, це спробувати обійти навкруги. І ось почались перші дослідження стіни тієї величезної антарктичної рівнини, яка дістала пізніше назву Крижаного плато, плато Росса.

Магнітні спостереження твердо вказували на те, що магнітний полюс був на північному заході цієї країни. Треба було, очевидно, йти вздовж стіни на південний схід, щоб знайти вільний шлях на південь. Кораблі підійшли до стіни якнайближче, від 7 до 9 км, і продовжували йти вздовж цієї стіни на схід. Росс каже, що в цьому місці вона була заввишки від 60 до 90 м; вона являла собою цілком рівну поверхню. Вони пливли протягом п'яти днів. В окремих місцях здавалось, що стіна досягає морського дна, а в інших вона була плавуча. І тоді від неї відділялись численні величезні крижані гори, такі гарні на вигляд, але такі небезпечні.

2 лютого обидва кораблі підійшли аж до самої стіни. Вони досягли тут найбільшої широти свого плавання— $78^{\circ} 4'$ південної широти. Вони пропливли па схід вздовж стіни 460 км. 5 лютого вони опинились під 167° східної довготи. Дальші спроби просуватися на схід були даремні; їм довелося повернутись, щоб ще раз спробувати знайти магнітний полюс. Але довелось відмовитись і від цього проекту через пізню пору року. Вони взяли курс на північ і 6 квітня 1841 року знову мали радість потрапити в тасманські води.

Тут вони з великим запалом продовжували свої спостереження і, треба сказати, що в усіх галузях досягли прекрасних результатів. Щоденні магнітні дослідження дали багатий матеріал. Вони звернули також увагу на цікаву флору і геологічні умови Тасманії. 7 липня ми зустрічаємо наших дослідників у Сідней, де вони й залишаються до 5 серпня, займаючись вивченням земного магнетизму.

23 листопада 1841 року Росс знову вирушив у путь до бажаного півдня, сподіваючись з найсхіднішого пункту минулої подорожі знайти шлях до крижаного берега. Під час цього плавання безупинно провадилися дослідження морського дна. Варте глибокого жалю те, що ці спостереження зовсім втратили свою цінність через недосконалі, неточні інструменти того часу.¹⁾

Під 58° південної широти і 146° східної довготи пока-

---

¹⁾ Кулі термометра для вимірювання глибини були не захищені від тиску води на великих глибинах; тому вони стискалися і показували значно вищу, ніж насправді, температуру.

зались перші крижини. Курс було взято просто на південь, і 18 грудня під 69° південної паралелі відкрилась область плавучої криги.

Цього року було значно важче пробиратися далі, ніж попереднього. В день Нового 1842 року вони перейшли полярне коло, але вже до 10 січня страшні бурі і сильна хвиля відкинули їх назад до 59-ї південної паралелі. Під час цього довгого, вимушеного перебування серед криги, Росс так само бадьоро продовжував свої наукові спостереження, використовуючи кожную можливість поповнити свої здобутки в цій галузі. Особливу увагу приділяв він магнітним спостереженням.

Вся подорож була повна сильних переживань. Щоб дати читачеві виразну уяву про те, що доводилось перетерпіти цим людям у боротьбі з могутніми стихіями, я наведу окремі місця з опису подорожі, написаного самим Россом. Непрониклива стіна туману обгортала обидва кораблі, між ними здіймалися і пінилися хвилі, отже, кожною хвилиною доводилось сподіватися аварії. Вони кинули якір з двох боків великої крижаної брили, щоб набути хоч відносно стійкості. 18 січня знявся сильний південний вітер, який на ніч перетворився на північно-східний шторм, і становище утворилось дуже серйозне.

Росс пише: „Всі триси були розірвані, і ми помчали на хвилях. Зараз же були поставлені паруси і, щоб не загубити один одного в густому тумані, з обох кораблів безупинно стріляли і подавали сигнали. Ми крейсували цілий день під захистом крижаної гори, завширшки 2,5 км, чекаючи ясної погоди, яка дала б нам можливість пошукати сприятливого шляху. Але до 9 годин вечора шторм з півночі посилювався, і нам довелося зарифувати всі паруси. В одну мить море піднялось на колосальну вишину і затопило крижану гору. Ми вже не могли керувати кораблями і страшним штормом були віднесені в густу кригу. Опівночі ми були оточені твердими, як камінь, брилами, що нестримно носились по морю. Хвилі здіймали їх і жбурляли на кораблі з такою силою, що щогли тріщали і щохвилини могли попадати за борт. Аварія здавалась неминучою. Ми намагались, правда, крейсувати і обходити найбільші брили. Але з цим не завжди щастило. Уже з самого початку бою з стихіями виявилось, що руль „Еребуса“ був пошкоджений і майже зараз же мені доповіли про те, що на „Террорі“ також зламався руль і щохвилини може бути зірваний. Ми сподівались, що зможемо уникнути сильного натиску бурі, якщо дамо винести себе далі в кригу, але нам довелося розчаруватися. Минала година за годиною, а наше становище не мінялось, і сподіванка на те,

що кораблі зможуть протриматись ще довгий час, зменшувалась. Коли важкі крижані брили падали на борти корабля, то судно тріщало і стогнало так, що в серця найстійкіших закрадався жах. Я виявив би найчорнішу несправедливість, коли б не згадав тут про моє сильне захоплення мужністю моїх товаришів під час небезпеки, що нам загрожувала. Протягом 28 годин ми були в такому важкому стані, що й хвилини не сподівалися на щасливий кінець. Але всі, і офіцери і команда, виявили за весь цей час справжню мужність, стійкість духа і презирство до смерті, словом, поводитись з гідністю справжніх британських моряків.

„До 2 години дня буря досягла найвищого напруження, і барометр, що впав до 20 мм, почав поволі підноситись. Хоч нас і занесло на кілька миль вглиб плавучої криги, проте, ми не помічали, щоб море заспокоювалось. Кораблі так само кидало, і вони так само кректали під ударами важких брил, що їх хвилі, заввишки як башта, нагромаджували одна на одну і розбивали з оглушливим тріщанням. Не можна передати словами це страшне, величне видовище і також не можна описати наші відчуття в ці жахливі години. Притаївши дух, ми стежили за бурхливими стихіями і чекали наслідків ударів, що сипались на нас один за одним. Щогли тріщали і гойдались, кожную мить готові були попадати, але ми не мали змоги якнебудь захистити їх.

„До 4 години після півдня буря почала вщухати, але хвилі не зменшувались, кораблі лежали на боку, і паруси ледве тримались. На щастя, вони були цілком нові, інакше, звичайно, не змогли б опиратись жахливому вітрові.

„На цей час „Террор“ підійшов так близько, що був на вершині одної хвилі, а „Еребус“—на вершині сусідньої. Провалля між хвилями було заповнене важкими крижаними брилами, що котились нестримно. І коли один з кораблів спускався в провалля, то з палуби другого видно було лише кінець головної щогли; з цього можна хоч трохи уявити, які велетенські хвилі налітали на нас і в якій небезпеці ми були.

„Ніч поступово заходила і вкривала глибоким мороком жахливе видовище. Наше становище ставало ще гірше, ще безнадійніше. Далі пішов густий сніг. Опівночі сніг перестав; вітер повернув на захід, і море трохи заспокоїлось. Нашим добрим кораблям мало дістатись, звичайно, ще чимало сильних поштовхів і ударів, від яких кожне інше судно розлетілося б на тріски, але порівняно з тим, що було, ці удари здавались слабими, і сподіванка на визволення з'явилася в наших серцях.

„В нічній темряві ми промчали крізь багато крижаних гір, що бачили їх ще вранці з завітряного боку в глибокій

далині. Найбільші брили залишилися позаду, і нам легше було пробиратися серед криги. Нарешті, мені пощастило човном переїхати на „Террор“, бо я дуже турбувався за цей корабель. Я знав, що він більше пошкоджений, ніж „Еребус“, хоч з ним поводилися з особливою обережністю і увагою.

„Руль був цілком непридатний, погнутий, і нам на силу пощастило встановити запасний руль. Інші пошкодження не були такі серйозні; ми були радісно здивовані, помітивши, що обидва кораблі, з якими так страшно гралась буря, і досі непроникливі для води. Цим ми зобов'язані були насамперед виключно міцній конструкції, а потім способів розподілу вантажів“.

З цього видно, яке небезпечно було становище, але Росс і його хоробрі супутники не втратили мужності. Як тільки буря вшухла, вони кинули якір з двох боків одної брили і взялися лагодити. Теслярі працювали два дні безперестанку. Руль „Еребуса“ пощастило полагодити, а для „Террора“ зробили новий.

24 січня все було впорядковано, і можна було ставити паруси. Але просуватись було дуже важко, бо вся крига йшла на північ і тягла за собою обидва кораблі. Виявилось, що після всіх колосальних зусиль і пережитих небезпек вони були на тому самому місці, що й три тижні тому.

Нарешті, 26 січня, крига перестала рухатись, і обидва кораблі при легкому північному бризі взяли курс на південь. Без ніякого жалю попрощалися мандрівники з крижаними горами.

Спостереження 28 січня показали $67^{\circ}39'$ південної широти і 155° західної довготи. Це була, мабуть, гнітюча звістка. Вони пройшли 1200 км криги і опинились тільки на півградуса південніше від того пункту, до якого Кук пройшов, не зустрівшись з кригою.

Ось поодинокий приклад небезпек, що їх переносять полярні мандрівники. Я міг би навести їх дуже багато. Буває, що протягом одного року шлях вільний, а наступного року всі проходи замкнені. Россові нічого не залишалось, як рухатись у південно-західному напрямі, бо йому здавалося, що з цього боку є ознаки відкритого моря.

1 лютого виразно показалась смуга неба над водою, і, коли настала ніч, вони досягли відкритого моря Росса.

Але й тут залишалась ще одна загрозлива перешкода: на межі відкритого моря і плавучої криги утворюється пояс досить щільної, твердої криги, пройти який, коли море неспокійне, справа і не легка, і неприємна. Коли б їм і далі не щастило, вони знову потрапили б у велику небезпеку. Але, на щастя, вітер тримався в тому ж напрямі,

щодали посилюючись, і після багатьох поштовхів і тряски вони потрапили, нарешті, у відкрите море під $67^{\circ} 29'$ південної широти і 159° західної довготи.

Тепер завдання було в тому, щоб, ідучи на південь і схід, дійти до крижаного краю на тому самому місці, де вони залишили його кілька років тому.

Але важко боротися з силами природи. Густа плавуча крига примусила їх йти вздовж краю, бо пора року була дуже пізня, і не можна було навіть думати про те, щоб пройти далі в глиб криги.

І тут їм знову не пощастило: сильні вітри і густі тумани не дозволяли триматися певного курсу, і за короткий час обидва кораблі віднесло від 185 меридіана до 75 -ї південної паралелі.

Тут упертим мандрівникам знову усміхнулось щастя: повіяв свіжий північний бриз, так що вони могли просувався в південно-східному напрямі. Нарешті, 19 лютого яскравий блиск криги сповістив їх про те, що крижаний берег близько. Тут знову вони мали показати своє терпіння: північний бриз повернув на південь, і швидко просувався далі їм уже не можна було.

Нарешті, 22 лютого, при доброму північному бризі показався крижаний край. Зараз же повернули на схід, сподіваючись досягти східного кінця крижаного берега і цим самим відкритого шляху на південь. Вони пливли недовго; старі й нові крижані брили, що змерзлися в одне ціле, закрили їм шлях, і Россові довелося повернути назад.

Тут Росс досяг найбільшої широти — $78^{\circ} 9'$ південної широти, а східна довгота дорівнювала $161^{\circ} 27'$. Берег у цьому місці був близько 30 м заввишки. Він тягнувся на північ, досягаючи в окремих місцях лише 24 м, так що вперше з головної щогли пощастило заглянути через край крижаної стіни.

Шістдесят років згодом, Скотт відкрив Землю короля Едуарда VII якраз у цих областях, тому особливо цікаво почути, що побачив Росс з вершини щогли. В його звіті сказано: „Берег поступово, рівномірно підноситься на південь, і нам здавалося, що ми бачимо ознаки високих, геть вкритих снігом гірських масивів. Але „ознаки землі“ на далеких віддалях сумнівні, і, не зважаючи на те, що мої товариші і я були певні цих ознак, я все ж не наважусь запевняти, що там справді були гори, бо мені було б дуже неприємно внести помилку в таку серйозну справу. Нам здавалося, що ми бачимо землю за ознаками урвищ та інших підвищень, які кладуть тінь на нерівній поверхні; але тому, що ніде не видно було голої землі або каменю, то на моїй карті я позначив тільки „ознаки землі“.

Того дня, коли Росс зробив це відкриття, була прекрасна погода, найкраща за всю подорож.

Результати цієї другої поїздки до полюса зовсім не відповідають пережитим небезпекам, — 14 км далі на південь, кілька кілометрів на схід і вказівки на „ознаки землі“ — оце і все.

В цей час знявся сильний східний бриз, так що „Еребус“ і „Террор“ швидко пройшли 55 миль вздовж берега. Вони мали намір взяти найкоротший шлях вздовж плавучої криги до Фальклендських островів. Ця подорож на північ відбувалась при прекрасній погоді, і 1 березня вони досягли 180° довготи під 70° широти. Крига йшла на південний захід щільною масою з величезними крижаними горами. Термометр стояв вище нуля, була літня погода. Шлях ішов на схід і 6 березня 1842 року вони перейшли полярне коло, пробувши 64 дні на південь від нього. 9 березня вони були на 60-тій південній паралелі і відтіль продовжували йти далі, прямо на схід. Протягом трьох днів море було цілком вільне від криги, і вони спокійно пройшли досить велику путь, але 12 березня знявся сильний вітер з сніговою хуртовиною. Зразу з'явилось дуже багато плавучої криги, і опівночі Росс вирішив зупинитися до ранку, бо їм загрожувала одна з найстрашніших небезпек полярних експедицій. Цілу годину вони певні були, що підуть на дно.

Не зважаючи на те, що ці відважні люди натерпілись багато, нова загроза була така жахлива, що примусила їх забути за всі попередні. І тільки, коли небезпека залишилась позаду, навіть найхоробріші признавались, що не пам'ятають, що робили, і яким чином кораблі вийшли з жахливого стану.

Росс пише: „Ми раптом побачили прямо перед собою справжнє чудище у вигляді крижаної гори. Зараз же спробували повернути і пройти боком, але, коли цей рух було зроблено, ми побачили, що „Террор“ іде на нас по прямій лінії. Я зразу зрозумів, що він не може пройти повз нас і повз гору і що ми неминуче зіткнемося. Ми повернули назад як тільки могли швидко, але „Террор“ налетів і так штовхнув нас, що ніхто не встояв на ногах. Бугшприт, фок-щогла і частина такелажу були зірвані. Снасті обох кораблів переплутались і утворили одну заплутану, зв'язану масу, яка безпорадно, з величезною швидкістю мчала на крижаного велетня. Ми були справді в безнадійному стані.

„Від сильної течії обидва кораблі весь час стикались, а крижане чудище все наближалось. Хвилі здіймались навколо гори і дико кидались своїми вкритими піною верхівками на її прямовисні стіни. Один гребінь підхопив

„Террор“ і підняв його так високо, що майже видно було кіль; потім настала наша черга, і в цей час усе, що потрапило між нами, — мішки, човни і т. д., все це було роздушено і розламано, як горіхи. Але все ж ми ніби чудом роз'єднались перш ніж підійшли до крижаної гори, що загрожувала нам аварією, і з безконечною радістю побачили, що „Террор“ щасливо пройшов вздовж зовнішнього її краю. Але „Еребус“ являв собою лише корабельні уламки. Не можна було ні поставити паруса, ні зрушити корабель вперед. Не залишалося навіть місця, щоб повернути, бо ми зовсім близько підійшли до гори. Хвилі, що розбивалися об неї, з силою відбігали на нас. Єдиним засобом вийти з цього жахливого стану був небезпечний маневр заднього ходу. ¹⁾

„Цей засіб можна було виправити при такій бурі і такому сильному хвилюванні тільки тим, що нам через одну мить довелось розлетітися на дрізки, коли б ми зіткнулися з крижаною горою. Судно вигиналось, і щоразу, коли нижні реї бились об гору, що височила тепер над нашими головами, ми чекали, що щогли полетять за борт; одв'язати великий парус було дуже небезпечно. Але такий наказ конче потрібно було дати, і мої моряки ще раз показали себе героями. Легко і спритно вилізли вони на снасті, щоб поставити великі паруси. Море і буря вили і бушували, наказів майже не було чути, і минуло три чверті години, перш ніж завдання було щасливо розв'язане, — це було справді чудо, яке мало-хто з моряків зміг би зробити, беручи до уваги умови роботи. Тепер можна було рушити назад, при чому човни були знесені з палуби, а нижні реї спирались на гору. І що ж! За кілька хвилин ми досягли західного краю гори. Нас врятувала від знищення та лють, з якою хвилі відлітали від гори, захоплюючи нас з собою.

„Але тількищо ми уникнули цієї небезпеки, коли на нас уже чекала інша — друга крижана гора, що виринула позад нас, тобто якраз у тому напрямі, яким ми йшли. Найважче було повернути судно і проскочити між двома крижаними горами в отвір, що дорівнював ширині трьох кораблів. Але нам з цим пощастило: ми проскочили у вузький отвір між прямовисними стінами, серед пінявих кипучих водох“.

Щоб ще краще уявити собі стан, послухаємо, що говорить Девіс, другий штурман „Террора“: „Весь час нас разом несло на крижані гори і, коли ми, нарешті, звільнились

---

¹⁾ Цей маневр небезпечний тим, що щогли через свою побудову вистримують лише невеликий тиск спереду назад.

від „Еребуса“, то опинились прямо під величезною дивовижною горою. Жахлива аварія і смерть здавались неминучими. Залишалась ще одна спроба: рушити до темної пінявої плями, яку ми помітили ще раніш. Може, це був отвір. Ми мчали в темряві і проїхали повз першу гору так близько, що нас залило хвилями, які відбивались від неї. Кожну мить ми готові були налетіти на кригу. Почувся наказ: „На браси!“ — і ми всі вирішили, що настав кінець.

„На браси!“ — почулося знову. Всі люди кинулись на браси, хоч, по-моєму, не залишилось жодного, хто б сподівався на порятунок. Корабель крутився, як дзига, і проскочив в отвір, ширший за нього не більш, ніж удвоє, між двома крижаними горами.

„Ми були врятовані. Але дальший крик був: „А де ж „Еребус“? Під час власної жахливої небезпеки ми забули про товаришів. Всі очі втупились у ніч. Потім ми засвітили синє світло, і зараз же нам відповіли. Тепер ми знали, що вони теж врятувались, хоч на це ми не мали сміливості сподіватись.

„Ми почали чекати дня. Як тільки розвиднілось, вони доповіли нам, що все гаразд, і що вони можуть самі полагодити свої пошкодження. Ми відповіли, що й у нас, на щастя, так само все гаразд. Отже, ми і цього разу уникнули смерті, але, треба сказати, що можна було зробити тисячу полярних експедицій і не знайти половини тих нещастя, які спіткали нас“.

Все було полагоджено якнайшвидше, і кораблі пішли в плавання з напівзарифленими парусами.

Як тільки все було полагоджено і залатано, і кораблями можна було керувати, Росс знову повернув на південь до 60° південної широти і 125° західної довготи, щоб дослідити магнітні умови. Ця робота була закінчена 18 березня, а потім вони вирушили просто до Фальклендських островів, куди і прибули без ніяких пригод 6 квітня.

На цьому кінчається друга подорож Росса в полярні області. Перенесені нещастя були важчі, а результати менші, ніж у перше плавання.

На Фальклендських островах обидва кораблі були витягнені на землю і ґрунтовно полагожені. Весь цей час Росс і його супутники діяльно продовжували свої наукові заняття.

17 грудня 1842 року Росс вирушив у третю і останню свою подорож.

Його план полягав у тому, щоб іти вздовж 55-ої західної паралелі, де він сподівався знайти продовження Землі Людовіка-Фліппа. Він сподівався досягти вздовж цього берега великої південної широти. Під 61-ю паралеллю по-

казалась перша крижана гора, і 26 грудня вони досягли плавучих криг коло 52° західної довготи; потім плавання продовжувалось у західному напрямі, з метою пройти між кригою і твердою землею.

28 грудня показала Земля Жуєнвілля. З „Террора“ помітили дим діючих вулканів, але Росс і команда „Еребуса“ заперечували це. П'ятдесят років згодом, норвезький капітан Ларсен на „Язоні“ справді відкрив там вулкани. Тут були зроблені деякі географічні відкриття, що не мають, проте, великого значення.

Була зроблена спроба пройти через кригу, яка була далі на південь. Ця спроба закінчилась тим, що під 65 -ю південною паралеллю довелось зупинитися. Друга спроба була ще невдаліша і відкинула корабель до 64 -ої паралелі. Довелось відмовитись від думки знайти шлях вздовж Землі Жуєнвілля. Кораблі йшли на схід і 14 лютого перетнули шлях Ведделя, але умови тепер були зовсім інакші. Границя криг була тепер під $65^{\circ} 13'$ південної широти, в той час, як Веддель пройшов 1000 км на південь від цієї широти, не натрапивши на ознаки криги. Нарешті, під 12° західної довготи крига повернула на південь, і 1 березня було перейдене полярне коло.

Через кілька днів Росс досяг найвищої широти цієї подорожі — $71^{\circ} 30'$ південної широти і $14^{\circ} 51'$ західної довготи. Цим Росс закінчив свої спроби відкрити Південний полюс.

Його досягнення в цій галузі величезні.

Правда, полюс залишався так само далеким і неприступним, але честь відкриття шляху до нього належить Россові.

2 вересня 1843 року обидва кораблі повернулись на батьківщину, і, треба сказати, що рідко, може, навіть ніколи, жодна полярна експедиція не давала таких результатів.

Слідуюче судно, що вирушило на південь, була „Пагода“, керована лейтенантом Моором. Головною метою цієї подорожі були магнітні спостереження в широтах Індійського океана.

25 січня під $53^{\circ} 30'$ південної широти судно зустрілося з першою кригою. Найдальший південний пункт цієї подорожі знаходиться під $67^{\circ} 50'$ південної широти і $39^{\circ} 41'$ східної довготи. Це було останнє плавання в антарктичні області на кораблі, що встаткований був лише парусами. В дальших поїздках поруч з парусами застосовувалась пара. Наступною великою подорожжю в південні моря є експедиція „Чалленджер“, суто наукова справа, прекрасно обладнана і керована. Результати цього плавання настільки відомі, що я вважаю зайвим зупинятися на них.

Менш відомі, але не менш багаті досягненнями, дослідники є китолови, що полювали навколо островів Південної Шотландії і далі на південь. Але перш ніж перейти до них, скажу кілька слів про людину, яка ціле життя своє проповідувала світові користь і потребу антарктичних експедицій. Ця людина — професор Георг фон-Неймауер, засновник і керівник протягом багатьох років німецької морської верфі у Гамбурзі.

У справі дослідження Антарктики не було ніколи палкішого, благороднішого і високодумнішого поборника. І доки існуватиме Антарктика, з нею нерозривно буде зв'язане ім'я професора Неймауера. Він, між іншим, наполог на тому, щоб Німеччина 1882-1883 р.р., коли за пропозицією Вейпрехта було встановлено ряд станцій навколо Північного полюса, встановила станцію і на Південній Георгії. Ця станція зробила багато важливих спостережень — метеорологічних і земного магнетизму.

Деякі цікаві географічні відкриття були зроблені китоловним судном „Гренландією“, що вийшло з Гамбурга 22 липня 1872 року під команду капітана Едуарда Далманна. Заслужують на те, щоб їх згадати, китоловні кораблі: „Балена“, „Діана“, „Актив“ і „Полярна Зірка Дунді“.

1892 року весь цей флот вирушив на південь полювати на китів біля Південної Шотландії. Кожний з кораблів повернувся додому з певним запасом спостережень і досліджень. На борту „Балени“ був лікар Вільгельм Бруце. Це ім'я ми зустрічаємо перший, але не останній раз у подорожах на південь.

Разом з шотландськими китоловами з'являється, на південь від Південної Шотландії, норвезький китолов капітан Ларсен. Я не перебільшу, коли скажу, що капітан Ларсен займає перше місце споміж усіх китоловів Антарктики щодо привезених ним наукових досліджень як кількістю, так і якістю. Йому належить відкриття великих земель, що лежать вздовж східного берега Землі Грахама, короля Оскара II і Землі Фоіна. Він перший повідомив про два діючі вулкани і про декілька груп островів. Величезне наукове значення мають перші камені антарктичних областей, привезені ним з островів Сеймура.

21 листопада 1894 року капітан Евенсен на „Берті“ дійшов до $69^{\circ} 10'$ південної широти і $76^{\circ} 12'$ західної довготи, не зустрівши на своєму шляху криги. Тут він побачив Землю Олександра I і зміг підійти до неї ближче, ніж це пощастило колись Беллінггаузенові і Біскоє. Але полювання вимагало уваги, і капітан Евенсен вважав за свій обов'язок спочатку віддати увагу йому, бо полювання було єдиною метою його плавання. Але зате він пропустив пре-

красний випадок. Безперечно, коли б він був вільний, він зробив би багато цінних відкриттів.

Слідуючий китолов, що відзначився в полярних областях, є капітан Леонгард Крістенсен, винятково спритна людина. Він міг гордитися тим, що перший вступив з свого корабля „Антарктик“ у шосту частину світу, на великий материк Антарктику.

Це трапилось у січні 1895 року.

* * *

Значний вклад у справу антарктичного дослідження внесла Бельгійська експедиція на „Бельжик“, керованому комендантом Адріаном фон-Герлах. Мало кому довелось перебороти стільки труднощів, щоб здійснити залуману справу, як Герлахові, який 16 серпня 1897 року вийшов з Антверпенського рейда.

Науковий склад цієї експедиції був особливо уважно добраний і Герлахові пощастило притягти справді видатних людей. Перший офіцер, Лекомт, бельгієць, мав усі властивості, потрібні для його поста. Команда „Бельжик“ була набрана з різних військ: тут були бельгійці, французи, американці, норвежці, шведи, румуни, поляки і т. д. На обов'язку першого офіцера було стримувати всіх цих людей і примушувати їх вірно і сумлінно виконувати свою роботу; Лекомт був створений для такого завдання. Своїм люб'язним, але твердим поведженням він зумів внушити до себе потрібну повагу, Лекомт був також видатним моряком і астрономом. Пізніше, коли він узяв на себе магнітні спостереження, він відзначився і тут своєю зразковою діяльністю. Взагалі Лекомта вважають рушійною силою цієї експедиції.

При експедиції був зоолог, румун Еміль Раковіца. Він привіз з цієї подорожі колосальну кількість наукового матеріалу. Його палка цікавість до науки поєднувалась у ньому з властивостями доброго товариша, цікавого члена товариства.

Потім на борту було два поляки: Генріх Арктовський і Антін Добровольський. Вони спостерігали море і небо, провадили метеорологічні і океанографічні дослідження.

Арктовський був до того ж і геологом. Це була різностороння людина. Його робота, що полягала в спостереженні вітру і погоди, була дуже важка, але він не минав жодного випадку поповнити свої наукові праці.

Фрідріх Кук з Брукліна був корабельним лікарем. Його всі поважали і любили; його спокійне, упевнене ставлення-прекрасно впливало на хворих. Пізніше, коли, під час по

дорожі на Кука лягла велика відповідальність,— він був цілком на височині становища, досягав чудових результатів і зробився цілком незамінним. Бельгійська антарктична експедиція багато чим зобов'язана Кукові.

Першою метою цього плавання був Південний магнітний полюс, але незабаром довелось відмовитись від неї через брак часу, бо довге перебування в каналах Огненної Землі відсунуло відплиття на 13 січня 1898 року. В цей день „Бельжик“ залишив Штат-Ейланд і повернув на південь.

Починаючи від миса Горна і до Нової Шотландії, весь час провадили вимірювання лотом. Ці дослідження мають велике значення, бо досі цей фарватер був мало відомий. Але головна частина географічної роботи була виконана на північному березі Землі Грахама.

Експедиції пощастило відкрити канал, що розділяє острови Антверпена і Брабанта від головної країни — Землі Данко. Цей водний шлях пізніше назвали протокою Герлаха. Три тижні було присвячено кресленню карт і науковим спостереженням. Невтомна праця була нагороджена величезною науковою здобиччю.

12 лютого робота була закінчена. „Бельжик“ залишив протоку Герлаха і вирушив вздовж берега землі Грахама на південь, до того пункту, біля якого колишні дослідники звичайно повертали кіль своїх кораблів і йшли додому.

15 лютого було перейдене полярне коло, і на другий день показала Земля Олександра І. Крижані затори перешкодили наблизитись більш як на 37 км.

28 лютого „Бельжик“ опинився під $70^{\circ} 20'$ південної широти і 85° західної довготи. Знявся сильний північний вітер, і під його бурхливим напором відкрилися великі канали, в напрямі на південь. Зараз же було взято курс на південь, і корабель вирушив прямо в антарктичну плавучу кригу.

3 березня, під $70^{\circ} 30'$ південної широти далі рухатись стало зовсім неможливо. Спроби видертись були невдалі. „Бельжик“ потрапив у пастку і застряв в ній.

Герлаха обвинувачували в тому, що він направився просто в кригу, коли міг уникнути її. Цей докір, може, почасти заслужений, але ми спробуємо освітлити справу з іншого боку.

Герлахові пощастило здійснити цю експедицію лише після довгорічних зусиль, і йому було цілком ясно одне: якщо він, повернувшись, не зможе подати відкриття, яке задовольнило б широкі маси, то краще йому зовсім не повертатися. І раптом перед ним відкрилась густа крига, і на південь, скільки видно було, потяглися довгі канали. Хто

знає — може, вони вели аж до полюса? Втрачати було нічого, а виграти можна було все. Певність перемоги — це майже перемога.

Звичайно, таке міркування неправильне, але воно цілком зрозуміле, і „Бельжик“ опинився перед перспективою багатьох місяців холоду і темряви. А хто знає, що буде далі?

Зараз же почались приготування до зими. Всі тюлені і пінгвіни, що їм траплялись, були забиті і заготовлені на їжу.

Науковий штат продовжував свої заняття і робив блискучі океанографічні, магнітні і метеорологічні спостереження.

17 травня сонце зникло на сімдесят днів. Перша антарктична ніч настала. Як вона мине? „Бельжик“ не був пристосований до зимівлі. Зразу виявилось, що одяг мандрівників був невідповідний. Вони пошили собі одяг з укривал і цілу зиму робили все нові, все неймовірніші винаходи. Так біда робить винахідливим.

5 червня почався дуже небезпечний тиск криги. На щастя, величезні брили потрапили під корабель і підняли його, так що він не був пошкоджений. Взагалі, перша частина зими минула щасливо, не зважаючи на обставини.

Але поступово почали з'являтися хвороби, страшенно небезпечні для мандрівників — цинга і божевілья. Досить було б і однієї з них. Особливо лютувала цинга, так що, кінець-кінцем, на борту не залишилось жодної здорової людини. І в отакий тяжкий час Кук заслужив загальну любов і повагу. Я не перебільшу, коли скажу, що Кук був найулюбленішим з усіх членів експедиції. І він заслужив такого ставлення, бо з ранку до ночі доглядав своїх хворих, старався, як тільки міг, полегшити і втішити.

Коли сонце знову з'явилось на горизонті, лікар почав віддавати не тільки свої дні, а й ночі, виходячи полювати на пінгвінів і тюленів, щоб дістати свіже м'ясо, таке потрібне для всіх.

22 липня сонце повернулось і освітлило досить жалюгідне видовище. Антарктична зима на всіх поклала своє тавро. Навколо були бліді, змарнілі обличчя.

Час минав, літо наближалось. Всі жагуче чекали, що в кризі настануть зміни. Але ні, — з пастки, в яку вони так легко потрапили, не легко було вибратись. Новий рік настав і минув, але не приніс з собою ніяких змін. Становище ставало загрозливим. Ще одна зима на кризі означала загибель і смерть. Хвороби і недостатнє живлення швидко впоралися б з людьми.

Тут знову прийшов на допомогу Кук. Разом з румином

Раковіца вони винайшли дуже дотепний засіб спробувати вийти з криги. Вони запропонували прорубати канал, щоб пройти в сусідню ополонку. Ця пропозиція була всіма прийнята, план роботи був уже цілком продуманий і розрахований.

І що ж? Після трьох тижнів важкої роботи вони справді опинились у сусідній ополонці. Кук, безперечно, був душею всієї роботи. Від нього, безперечно, залежав успіх цієї подорожі, і він цілком заслуговує на згадку. Чесний, одвертий, діяльний, здібний і совісний чоловік — ось обличчя лікаря Кука в ті дні.

Як важко було подумати тоді його товаришам, що через кілька років Кука вважатимуть найбільшим шахраєм у справі відкриття ним Північного полюса. Це психологічна загадка, яка, безперечно, заслуговує на те, щоб її розв'язати.

Проте, „Бельжик“ і досі не вибрався з криги. Він перебрався у другу ополонку і пройшов ще трохи вперед, але суцільна крига замикала всі виходи у відкрите море, що виблискувало перед ним.

Цілий місяць корабель був нерухомий і перетерпів ті самі негоди, які спіткали „Еребуса“ і „Террора“ в другій їх плавбі. Величезне море котило важкі брили, підіймало їх і жбурляло в стіни корабля. Цей місяць був справжнім земним пеклом для мандрівників. Але „Бельжик“ якимось чудом залишився цілий, і 28 березня 1899 року на всіх парах летів до Пунта Аренас через Магелланову протоку.

Ця експедиція стала початком сучасних наукових антарктичних досліджень, і фон-Герлах назавжди завоював собі місце в перших рядах антарктичних дослідників.

В той час, як „Бельжик“ докладав всіх зусиль до того, щоб вибратися з криги, друге судно так само завзято намагалось потрапити в них. Це був корабель „Сутерн Кросс“, керований Борхгревінком, що належав англійській експедиції. Поле його діяльності було на протилежній стороні земної кулі, — він ішов слідами Росса.

11 лютого 1899 року „Сутерн Кросс“ увійшов під 70° південної широти і 174° східної довготи в море Росса, майже через 60 років після того, як Росс його залишив.

Тут зійшла на землю та частина мандрівників, що збиралась зимувати, а судно зимувало в Новій Зеландії.

В січні 1900 року воно повернулось за ними і вирушило досліджувати Крижане плато. Під час цього плавання уперше пощастило вийти на плато, а це з часів Росса вважалось неможливим. В тому місці, де вони причалили, плато утворювало маленьку бухту, де крига досить похило спускалась до моря. Ми повинні визнати, що своїм виходом на плато Борхгревінк відкрив шлях на південь і

усунув з шляху наступних дослідників найбільшу перешкоду.

Потім треба згадати про експедиції на „Вальдіві“, якою керував професор Кун з Лейпцига, хоч у наші дні ми вже не могли б розглядати її як експедицію для дослідження Антарктики. Але все ж, у це плавання пощастило встановити точне місце острова Буве під $54^{\circ} 26'$ південної широти і $3^{\circ} 24'$ східної довготи. Від 8° східної довготи до 58° східної довготи „Вальдівія“ пливла вздовж криги так близько, як близько взагалі може пливти судно, і привезла з собою значні океанографічні дані.

З цього часу справа дослідження Антарктики швидко посувається вперед, і двадцяте сторіччя відкривається блискуче влаштованими англійськими і німецькими подорожами. Експедиції на „Дісковері“ і „Гаусі“ були державними експедиціями.

„Дісковері“ командував капітан Роберт Скотт, і треба сказати, що кращого командира не можна було добрати. Він був народжений для командування судном і добре знав різні галузі науки. Першим офіцером був лейтенант Ермітедж, який брав участь у північній експедиції Джаксона-Хармерсворта.

Інші офіцери були: Ройдс, Барн і Шекльтон.

Ще були: лейтенант Скелтон — фотограф і два лікарі: Кетліц, що також був у північній експедиції Джаксона-Хармерсворта, і Вільсон, який був не тільки лікарем, а й художником та кресляром. Далі йдуть: Бернакі, який займався магнітними спостереженнями, Хогдсон — зоолог і Ферра — геолог. Всього на „Дісковері“ було п'ятдесят чоловік, всі бадьорі і здорові тілом і духом люди.

6 серпня 1901 року судно залишило Каус і 3 жовтня було в Сімоновській бухті біля Капштадта. Відтіль, 12 жовтня, воно на парусах вирушило до Нової Зеландії. На південь від Австралії була зроблена невелика вилазка в кригу, спричинена особливими магнітними спостереженнями. Вони досягли криги 6 листопада під 62° південної широти і 140° східної довготи. Тому що час був пізній, курс було взято на Нову Зеландію, і 29 листопада корабель став на якір у Літльтоні, щоб полагодити дещо. Населення було страшенно зацікавлене мандрівниками, і коли 24 грудня 1901 року вони вирушили в путь, судно було перевантажене подарунками — вівцями і свіжими овочами.

Службовим завданням цієї експедиції було встановити простір і характер південно-полярного материка, а також магнітні спостереження. Питання про зимівлю було дано вирішити керівникам. Було умовлено, що майбутнього

року на виручку буде послано судно, щоб відшукати і зв'язатися з мандрівниками.

1 січня 1902 року вони зустріли першу кригу. Судно пробивалось крізь неї кілька днів і під 70° південної широти та $173^{\circ} 44'$ східної довготи пройшло у море Росса. 9 січня вони припливли до миса Адаре, зійшли на сушу і знайшли все так, як було залишено „Сутерн Кроссом“. Потім вони пішли далі у південному напрямі, час від часу сходячи на сушу, щоб побудувати сторожеві башти. 22 січня частина екіпажу зійшла біля підгір'я вулкана „Террор“, а „Дісcoverі“ вирушив досліджувати смугу криги, що тяглася на південь, весь час вимірюючи глибину і температуру води. На цій частині шляху була відкрита Земля короля Едуарда VII, але суцільна крига перешкодила зійти на неї.

Повертаючись назад, корабель увійшов у ту саму бухту, в яку 1900 року заходив Борхгревінк. Тут мандрівники підіймались на крижану стіну з допомогою балона. Бухта дістала назву „Балон-Бухти“.

Потім „Дісcoverі“ повернувся у бухту Мак-Мурдо, як її назвав Росс. Тут було знайдено і приготовано місце для зимового табору. Під час невеликих екскурсій восени виявилось, що місце, обране для зимівлі, являє собою острів, відділений від материка протокою Мак-Мурдо. Цей острів дістав назву острова Росса.

Зимівля, влаштована під більшою широтою, ніж будь-коли досі, минула щасливо. Правда, цинга з'явилась була, але вмiлим доглядом вдалось зупинити її з самого початку.

З весни почались поїздки на санях. Були влаштовані продовольчі склади, і 2 листопада 1902 року Скотт, Шекльтон і Вільсон вирушили в подорож на південь.

Спочатку в них було дев'ятнадцять собак. 27 листопада вони перейшли 80° південної широти; але посувались вони дуже повільно, Найвища широта була досягнута 30 грудня; Це було $82^{\circ} 17'$ південної широти. Тут вони відкрили нову країну — продовження землі Південної Вікторії. Це було ціле крижане царство. Величезні гірські вершини, одна вища за одну, височили на півдні.

Шлях назад був суцільною боротьбою за існування. Собаки гинули один за одним, так що людям самим довелося тягти сани. Поки вони були здорові, це було ще не так страшно. Але потім раптом захворів Шекльтон, отже, сани довелося тягти двом іншим. Нарешті, 3 лютого вони повернулись на корабель після дев'яноста днів мандрівки.

За цей час Ермітедж і Скельтон уперше в світовій історії досягли величезної антарктичної височини, що підноситься над морем на 2700 м.

Влітку були поповнені наукові матеріали.

9 грудня з Літльтона вийшов корабель „Ранок“, що йшов на виручку. Цим шляхом він пройшов повз Острів Росса і 25 січня побачив далеко в глибині верхи щогл „Дісковері“. Але протока Мак-Мурдо була замерзла протягом цілого року, і 3 березня „Ранкові“ довелося повернутись додому.

Експедиції довелося почати приготування до другої зими серед крижаної пустині. Були зроблені великі запаси свіжого м'яса, так що можна було не боятися цинги протягом довгої ночі.

Санні подорожі складались головню з подорожі на Крижане плато під керівництвом Скотта, і незабаром вирішено було взятись до справи, щоб вивести корабель з цієї надто доброї зимової пристані. Для цього мали прорубати канал до відкритого моря.

5 січня 1904 року вдруге з'явився „Ранок“. Його супроводило на цей раз китоловне судно з Ньюфаундленда — „Терра Нова“.

Привезений „Ранком“ наказ залишити „Дісковері“, якщо не можна витягти його з криги, дуже засмутив усіх, але хоч як це тяжко було, наказ довелося зараз же виконати. Інструменти і наукові матеріали були перенесені на кораблі і все приготовано до відплиття.

Як тільки все було готове, крига почала ламатися. 3 лютого між морем і „Дісковері“ залишилось лише 10 км. Тоді екіпажі всіх кораблів енергійно взялись до роботи: кригу ламали і пиляли, так що до 12 лютого крижаний пояс був уже тільки п'ять миль завширшки. 14 лютого остання крига зламалася з такою силою, що всі три кораблі опинилися поруч, перш ніж встигли опам'ятатись. На „Дісковері“ було перевантажено 75 тонн вугілля. Цифра здається невеликою, бо послані ж були два добре навантажені кораблі, але це було так.

„Ранок“ і „Терра Нова“ вирушили додому, а Скотт знову пішов у дорогу. Коли б у нього було більше вугілля, цей невтомний дослідник напевне досяг би великих результатів. „Рінггольдс Кволл“ і „Ельдс Пік“, відкриті Вільксом, були викреслені з карти. Хоч Скотт і був у кругозорі миса Гудзона, але навіть при найкращій погоді не видно було й сліду цих земель.

19 березня Скотт зійшов на Лорі Коу на Ауклендських островах і в вересні 1906 року повернувся додому з багатого здобиччу.

В цей час німецька експедиція під керівництвом професора Еріка фон-Дригальського блискуче працювала в іншому місці.

Ця експедиція мала план — дослідити антарктичні області на південь від острова Кергуела, зупинившись спочатку на ньому і залишивши там штаб науково освічених людей. Вони повинні були працювати на острові в той час, як корабель виконував би головне завдання подорожі — намагався б пройти в кригу. Судно Дригальського „Гаус“ було збудоване в Кілі, на зразок „Фрама“. „Гаусом“ керував капітан Ганс Рузер, досвідчений і спритний моряк лінії Гамбург — Америка. Рузер не перший раз вирушав на південь: він був першим офіцером на „Вальдіві“.

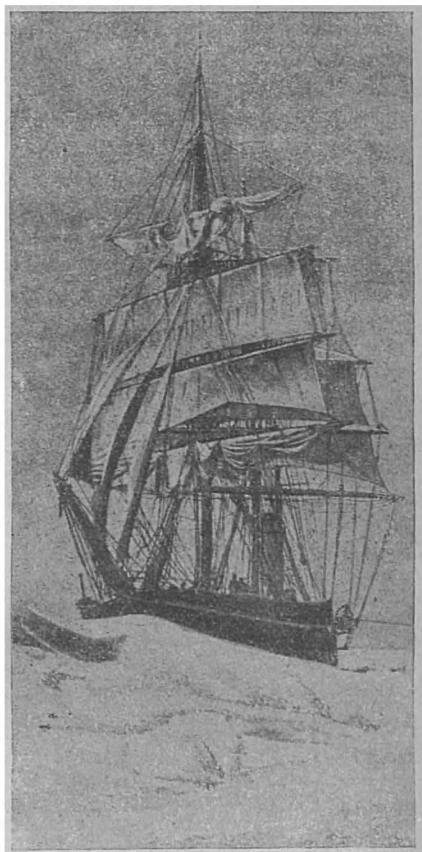
Дригальський добрав своїх наукових співробітників уміло і дбайливо, і справді кращого не можна було бажати.

11 серпня 1901 року судно вийшло з Кіля і взяло курс на Капштадт. В цій частині путі був зібраний багатий матеріал океанографічних, метеорологічних і магнітних спостережень.

„Гаус“ відвідав острови Кроцета і 31 грудня кинув якір у Королівській затоці острова Кергуела, де і стояв місяць. Потім він вирушив на південь, щоб дослідити область між Землями Кемпа і Кеокса. Під 60-ю південною паралеллю судно зустріло силу крижаних гір.

14 лютого, біля Термінаціонлянда, відкритого Вільксом, вимірювання лотом показували 3460 м, але просуватись у цьому місці було дуже важко через густу плавучу кригу.

Раптом, цілком несподівано, 19 лютого, лот показав тільки 264 м глибини в цілком вільному від криги морі, і на ранок 21 лютого показала земля, вкрита кригою і снігом. Але тут над „Гаусом“ розітнулася буря, що зіграла навколо корабля силу крижаних гір, між якими було ба-

„Нова земля“, корабель капітана Скотта.

гато окремих брил, так що не можна було й думати про те, щоб просуватися вперед. Нічого не залишилось, як розкусити цей горіх і залишитися зимувати.

На кризі були влаштовані будинки для спостережень, і як тільки дозволили умови ґрунту, почались подорожі на санях. О третій з половиною годині вдень мандрівники досягли землі і відкрили на 90 км від корабля високу гору, щось 300 м заввишки. Країна дістала назву Землі Кайзера Вільгельма II, а гора була названа Гаусбергом.

Цілу зиму робили різні спостереження. Погода трималась виключно холодна і бурхлива, але гавань була надійна, так що мандрівники не мали ніяких неприємних несподіванок.

8 лютого 1903 року „Гаус“ знову зміг рухатись. З моменту виходу його у відкрите море і до прибуття в Капштадт 9 червня весь час провадились наукові спостереження. Під час цього плавання не було зроблено ніякого видатного відкриття, але була зроблена велика наукова робота, якою німецький народ має право пишатися. Мало було наукових експедицій, так добре влаштованих науково і керованих такими видатними вченими, як це було з „Гаусом“.

16 жовтня 1901 року з Готеборга на кораблі „Антарктик“ відпливла шведська антарктична експедиція під керівництвом доктора Отто Норденскіельда і капітана Ларсена, про якого ми вже згадували. Науковий склад становили дев'ять спеціалістів.

Після того як були пройдені Фальклендські острови і Штат Ейланд, було взято курс на Південну Шотландію, яка показалаь 19 січня 1902 року.

Експедиція зробила чимало важливих географічних спостережень навколо землі Людовіка-Філіппа і направилась потім до моря Ведделя, сподівзючись пройти на південь вздовж Землі короля Оскара II. Але умови були дуже важкі, і крига перешкодила їм підійти до берега.

Йдучи назад, Норденскіельд з п'ятьма людьми і матеріалами для побудови житлового будинку й будинку для спостережень зійшов на Снігових Горбах (Сноу Хіллз Айсланд). Потім судно вирушило в північному напрямі до відкритого моря, щоб продовжувати наукові спостереження.

Перша проведена на Снігових Горбах зима була буряна і холодна, але все ж до весни Норденскіельд зробив кілька важливих санних подорожей на собаках.

Коли настало літо, мешканці Снігових Горбів почали чекати „Антарктика“, який повинен був прийти за ними. Але ніяке судно так і не показалось, і їм довелося залишитись на другу зиму.

Ця зима минула так само щасливо, і весною Норденскієльд влаштував велику поїздку саньми, щоб дослідити країну навколо гори Хаддінгтона. Придивившись ближче, експедиція побачила, що гора стоїть на острові.

Під час цієї подорожі навколо острова, Норденскієльд набрів одного разу на трьох людей. Що це люди, було не дуже легко впізнати, але коли цей факт був встановлений, він вирішив, що це, мабуть, наші чорні африканські брати, які знайшли шлях у південні області. І минуло досить багато часу, поки Норденскієльд впізнав, що це були лікар Гуннар Андерсон, лейтенант Дузе і їх провідник, норвезький матрос Грунден.

Справа була така:

„Антарктик“ не один раз робив спроби дістатись до зимового табору, але через кригу так важко було пройти, що довелося відмовитись від цієї думки. Тоді Андерсон, Дузе і Грунден висадились якнайближче до табору і вирішили спробувати дійти до нього, коли все замерзне, щоб принести на корабель звістки. Але дійти до табору їм ніяк не щастило, так що, кінець-кінцем, вони побудували собі кам'яну хату і залишились зимувати.

Ця зимівля належить до найцікавіших переживань у полярних областях. У людей було дуже мало всього потрібного, так що їм довелося, як колись Робінзонів Крузе, перемагати всі труднощі власною винахідливістю.

„Потреба — мати всіх відкриттів“. Це прислів'я справдилось на них. Під час зими були зроблені неймовірні винаходи, що їх слід було б патентувати, і весною всі три чоловіки виповзли з своєї хижки бадьорими, здоровими і готовими взятись до роботи.

Кожний, що хоч трохи уявляє собі умови життя в полярних областях, поставиться до їх досягнення з палким захопленням.

Але пригода триває.

Після того як обидва відділи експедиції „Антарктика“ з'єднались на Снігових Горбах, вони 8 листопада побачили дві постаті, що прямували просто на них. Виявилось, що це був капітан Іріцев з одним із своїх офіцерів з аргентинського корабля „Урагвай“.

Тому що про „Антарктик“ довго не надходило ніяких відомостей, про нього почали турбуватися, і аргентинський уряд вислав судно „Урагвай“ шукати його. Але де ж справді був капітан Ларсен і „Антарктик“? Це було головним питанням, що постало перед загоном, який перезимував.

І тієї ж ночі, — це здається зовсім неймовірним, — у двері хижки постукали капітан Ларсен і п'ять чоловік екіпажу. Вони принесли сумну звістку про те, що доброго

старого „Антарктика“ більше не існує. Екіпаж врятувався на сусідньому острові, після того як судно було роздушене кригами і пішло на дно.

Ця частина також збудувала собі хижку з каміння і перебула в ній зиму, живучи сяк-так. Це було не легке завдання, і як тяжко було, мабуть, тому, хто відповідав за судно. Один чоловік помер, інші перетерпіли тяжкий час.

При аварії „Антарктика“ загинуло багато цінного наукового матеріалу, але все ж багато було привезено і додому.

Треба сказати, що ця подорож, як з наукового, так і з чисто людського погляду є найцікавішою подією в галузі дослідження Південного полюса.

* * *

Далі йде шотландець, доктор Вільгельм Бруце на „Скотіа“.

Ми вже зустрічалися з Бруце 1892 року на „Балені“. Потім, 1898 року, він зробив разом з Андреасом Котсом подорож на Шпіцберген. Ця поїздка була дуже сприятлива для Бруце, бо дала йому кошти на плавання на „Скотіа“ в антарктичних водах.

Другого листопада 1902 року „Скотіа“ вийшла з Клайда під команду капітана Томаса Робертсона з Дунцея.

Бруце заручився значними науковими силами.

„Скотіа“ пройшла порт Стенлей на Фальклендських островах і 2 лютого 1903 року зустріла під $60^{\circ}20'$ південної широти і $43^{\circ}50'$ західної довготи плавучу кригу.

18 грудня було пройдено полярне коло на цілком вільному від криги морі, і тільки 22 грудня, під $70^{\circ}25'$ південної широти, при морській глибині 5000 м судно було затримане кригою.

Пізня пора року примусила мандрівників повернути на північ і пошукати зимової гавані. Вони знайшли її на Лорі-Ейланді, одному з Південно-Оркнейських островів, і використали зиму для безперервної наукової роботи. В середині лютого „Скотіа“ знову вирушила на південь, цього разу при сприятливіших умовах.

Часті вимірювання лотом показували досить рівномірну глибину до 72° південної широти і 18° західної довготи, потім вимірювати стало дуже важко через мулке дно.

6 березня показала земля — Нова Земля, вкрита снігом; вона підіймалась хвилясто на досить велику вишину. Через густі затори криги коло берега, спроба зійти на сушу була невдала. Найвища південна широта цієї подорожі дорівнює $74^{\circ}1'$, при 22° західної довготи.

Земля дістала назву Землі Котса, на честь Якова і Андреаса Котса, що підтримували Бруце.

У перших рядах нових антарктичних дослідників стоїть французький учений, доктор Іоганн Шарко. Йому пощастило під час своїх двох плавань з 1903 по 1905 і з 1908 по 1910 р. р. дослідити досить великі простори невідомого материка. Йому ми зобов'язані точнішими відомостями про Землю Олександра I і відкриттями Земель Лубе-Фаллієра і Шарко.

Його експедиції були прекрасно устатковані і привезли багату наукову здобич. Особливо дивна така сторона справи у Шарко: він добирав для своїх досліджень найважчі області антарктичної зони, де умови, щодо криги, особливо несприятливі, майже непереборні, а плавання — надзвичайно небезпечне: вздовж берега, під водою проходять гострі рифи, а море переповнене крижаними горами. Дослідження таких областей потребує діяльних, здібних людей і дуже доброго спорядження.

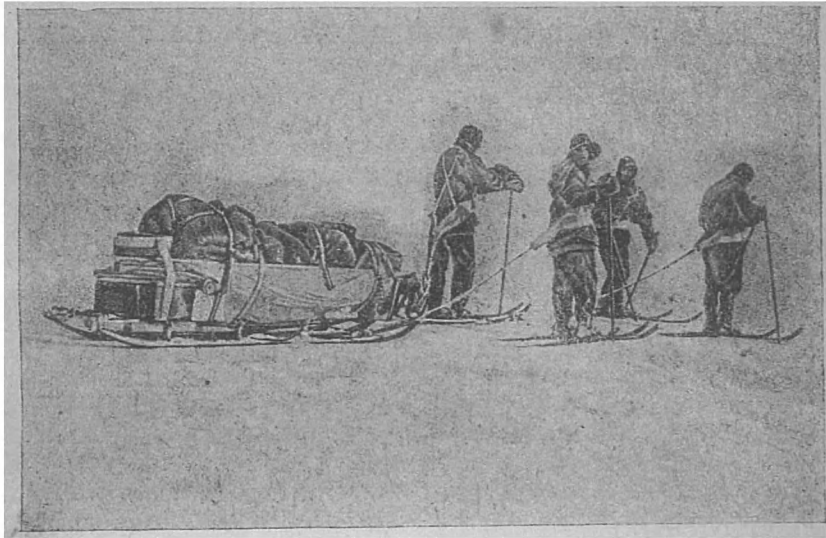
Ернст Шекльтон — це ім'я звучить бадьоро! Коли його називають, перед нами постає образ людини з непохитною силою волі, з очима, що виблискують безмежною мужністю. Він довів нам, чого можуть досягти воля і енергія окремої людини. Перший досвід у галузі антарктичних досліджень він набув, коли брав участь у британській антарктичній експедиції на „Дісковері“, під командуванням капітана Скотта, і пройшов тоді важку школу.

На борту були Скотт, Вільсон і Шекльтон, що попливли на південь, мавши намір досягти найвищої південної широти. Вони досягли $82^{\circ} 17'$ південної широти, а це було на той час величезним досягненням. Але Шекльтонові, що сильно захворів на цингу, довелось скористатися першою можливістю, щоб повернутись на батьківщину. Повернувшись, він незабаром виступає з новими планами. Але ніхто не довіряє йому. Шекльтон? Ага, це той полярний мандрівник, що першого ж року повернувся з „Дісковері“? Чого ж він знову хоче туди? Аджеж він досить виразно довів, що нездатний для роботи в антарктичних областях.

І тільки з великими труднощами пощастило Шекльтонові зібрати потрібні гроші. В серпні 1907 року, він, обвинувачений і непомічений, залишив Англію на борту „Німврода“ і вирушив на південь. З дивною відвертістю він заявив, що спробує власними силами досягти Південного полюса. Скільки я знаю, він був першою людиною, яка насмілилась заявити, що Південний полюс є його метою. Ця одвертість мені зразу вподобалась, мені хотілось взнати цю людину ближче, і я стежив за Шекльтоном з великою цікавістю. Тому що вся його справа не викликала в Англії ніякого співчуття, то про нього дуже швидко забули. Коли згадувалось ім'я Шекльтона, то йому в кращому випадку давали титул „лейтенанта Р. Н. Р.“, тобто морського лейтенанта запасу.

Час минав.

Раптом, у другій половині березня 1909 року надійшла звістка, що викликала сильне хвилювання. Телеграфи цілого світу запрацювали. Вони вистукували літеру по літері, слово по слову, рядок по рядку, поки виразно і ясно було написано про те, що трапились неймовірні події в справі полярних досліджень. Люди закам'яніли від здивовання. Чи можливо ж це? Чи правда це? Шекльтон, „лейтенант запасу“, пройшов до $88^{\circ} 23'$ південної широти.

Останні чотири супутники капітана Скотта, сфотографовані капітаном Скоттом на полярному плато.

Не часто людині припадає такий тріумф, не часто він буває до такої міри заслужений.

План цієї поїздки був такий: Шекльтон збирався на початку 1908 року залишити Нову Зеландію і отаборитись з усіма потрібними запасами і спорядженням на зиму на антарктичному материках. Судно повинно було повернутися в Нову Зеландію, щоб на другий рік після зими припливти за загоном.

Дванадцять чоловік вирішили перебути там довгу зиму. Вони розділились на три групи: перша повинна була вирушити на схід, дослідити землю короля Едуарда VII, друга — на захід, до магнітного Південного полюса і третя — до географічного Південного полюса.

У плані, що його подав Шекльтон Географічному Това-

риству в Лондоні, він говорить: „Я зовсім не збираюся пожертвувати науковими дослідженнями для того, щоб побити простий рекорд, але все ж заявляю чесно і одверто, що прикладу всіх своїх сил до того, щоб досягти Південного полюса“. Крім того, він мав на увазі ще оглянути Землю Вількса. Це був справді широкий план.

Шекльтон вживав як в'ючних тварин, коней і собак, при чому в першу чергу йшли коні, які, за спостереженнями Шекльтона, були придатніші для Крижаного плато. Собак розглядали більше як запас. Потім були взяті моторові сани; безперечно, було і звичайне полярне спорядження: лижі, сани, намети і т. і.

7 серпня 1907 року Шекльтон і його товариші залишили Англію на „Німвроді“ і 23 листопада досягли Нової Зеландії, де були закінчені останні приготування до довгої подорожі.

1 січня 1908 року почалась подорож. „Німврода“ вів на південь на буксирі пароплав „Кооніо“. „Німврод“ був важко навантажений, і тягти його через бурхливий фарватер було нелегке і неприємне завдання.

Після довгої, важкої путі, 15 січня „Німврод“ зустрівся з крижаними брилами. Один поні загинув від високої хвилі, але зате одна собака поповнила цю втрату представниками своєї раси. Плавання тривало без особливих перешкод, крижаних заторів не було, але крижаних гір траплялось багато. Під $70^{\circ} 43'$ південної широти і $178^{\circ} 58'$ східної довготи мандрівники увійшли в відкрите море Росса. Передбачення Шекльтона про те, що найлегший шлях проходить вздовж 180 меридіана, виправдалось.

23 січня показалось плато Росса. Спочатку експедиція мала йти вздовж східного берега плато і висадити загін у бухті Крижаного плато. Але цієї бухти вони не могли відшукати на сході, повернули на захід і попливли вздовж берега.

Тому, що ця частина подорожі Шекльтона багато де в чому збігається з третім плаванням „Фрама“ на південь, то я повинен навести тут кілька уривків із звіту Шекльтона. У звіті сказано: „Я знав, що „бухта Крижаного плато“ утворює ніби початок Землі короля Едуарда VII і що відтіль нам легко буде саньми дістатися до справжнього материка. Це місце мало ще ту перевагу, що лежало на 170 км далі на південь від будьякого іншого, приступного для судна пункту. Друга надзвичайно важлива обставина — цей пункт приступніший для корабля, ніж земля Едуарда VII, до якої при несприятливих умовах ми, можливо, не зможемо підійти. Багато моїх товаришів, що брали участь у плаванні на „Дісcoverі“, також вважали Крижане плато найсприятливішим для зимівлі місцем.

„Але полярна експедиція не завжди може йти прямим шляхом, і найкращий план не раз доводиться змінювати. Ми пливли вздовж західного берега плато і повинні були другого дня о шостій годині, згідно з картою, потрапити в бухту. Але ніякої бухти ми не бачили, і коли о восьмій годині ранку ми пройшли бухту Борхгревінка, то переконалися, що бухти Крижаного плато зовсім не існує. Крижане плато розділилося, окремі шматки на декілька миль завдовжки відкололись і були віднесені в море, і таким чином бухта Крижаного плато з'єдналась з бухтою Борхгревінка в одну мулясту бухту, якій ми дали назву Китової бухти.

„Це було для нас великим розчаруванням, хоч, з другого боку, нам залишалось тільки радіти, що бухта Крижаного плато зникла до того, як ми в ній влаштували свій табір. Звичайно, погано шукати в морі неіснуючу гавань, але гірше було б, коли б ми пристали до неї, поки вона ще була ціла, і нашому кораблеві довелося б її відшукувати наступного року, щоб відвезти нас додому.

„Лише думка про те, що могло трапитись, переконала мене зараз же — ні при яких умовах не зимувати на Крижаному плато, а влаштувати табір на добром, солідному материку.

„Пройшовши близько одного кілометра вглиб бухти, ми зустріли тверду кригу. Було половина першої вночі, і сонце світило нам просто в очі. Ми дуже здивувались, коли в глибині твердої криги, що проходила на 10-12 км з глибини бухти на захід і схід, побачили ряд високих круглих крижаних брил, розділених долинами. На 7 км на південь відкривалась велика долина, але ми не могли встановити, куди вона вела. По прямій лінії до півдня височили круті, заокруглені крижані брили до 240 м заввишки, а за ними видно було інші гострі вершини. Тому, що сонце стояло досить низько, то від гірських пасм лягала тінь, яку ми деякий час вважали за скелі. Дві темні плями на другій вершині справляли таке саме вражіння. Але ретельно дослідивши з допомогою польових біноклів, ми переконалися, що це були отвори в снігових стінах.

На схід тяглося довге пасмо горбів, вкритих снігом, близько 100 м заввишки. Загалом усе справляло вражіння країни, цілком вкритої снігом, але ми не могли зупинятися, щоб оглянути її, бо з півночі на нас насувалась суцільна, тверда крига, що загрожувала замкнути нас у бухті. Нам не залишалось нічого іншого, як швидко втекти“.

Шекльтон і його товариші зробили спочатку марну спробу пробратися до Землі Едуарда VII, а потім повернути на схід. Ідучи назад, вони знову пройшли повз Китову бухту, де, за звітом Шекльтона, відбувався якраз льодохід, при

чому лід почало виносити в море. Це трапилося 24 січня. З лютого мандрівники пристали до рогу Ройда, на острові Росса, в протоці Мак-Мурдо, і тут Шекльтон вирішив стати табором. За кілька днів він був готовий. Припаси і спорядження були перенесені на материк, будинки побудовані і впорядковані, хоч роботу і довелось уривати кілька разів через погану погоду.

Дуже цікавий розділ, що має назву „Санне спорядження“, в якому Шекльтон говорить про собак як упряжних тварин. У ньому сказано: „Експедиція на „Дісковері“ значною мірою сприяла розв'язанню питання про те, як краще просуватися вперед у санних подорожах в антарктичних областях. Сани і інше спорядження цієї експедиції були першокласні. Як упряжних тварин застосовували собак, але досвід довів, що вони зовсім непридатні для Крижаного плато.

„На „Дісковері“ було лише двадцять собак, і ми, крім турбот і неприємностей, від них нічого не мали. Вони швидко попадали на кризі і зробились непридатними. Крім того відомо, що й інші полярні мандрівники також на досвіді переконались, що собаки як тварини для запрягу — непридатні. Мій особистий досвід навів мене на думку про те, що манчжурські поні будуть придатніші для Крижаного плато; були ж вони придатні в холодних і буряних областях. Всі запевняють, що ці поні можуть зробити від 40 до 50 км, з саннями на 600 кг вагою. Звичайно, було досить ризиковано везти цих тварин з далекої півночі через тропіки, бурхливим морем, на протязі майже 12.000 км, але я вважав, що працездатність цих поні заслуговує на таку спробу. Адже ж поні, дістаючи їжу в десять раз більшу, ніж собака, може зробити стільки, скільки десять собак, і пройти при цьому значно більшу віддаль“.

З цих поні четверо загинуло під час зими, а коли настала весна, то їх залишилося лише чотири штуки. Дев'ять собак було взято про запас. Ось що говорить Шекльтон з цього приводу: „З досвіду подорожі на „Дісковері“ і особливо після санної поїздки на південь, під час якої ми мали багато неприємностей від собак, я з самого початку був проти того, щоб використовувати їх у запрягу. Тому вони були взяті в запас, на той випадок, коли б поні загинули. Пірі пише про те, що собаки в полярних областях можуть швидко проходити великі віддалі. Він розповідає випадок, коли він за 23 години пройшов 166 км, але це, очевидно, було на рівній морській кризі або на материк, рівномірно вкритому кригою. На Крижаному плато це було б неможливо“.

Яскравим прикладом енергії, рішучості Шекльтона може бути його вихід на гору Еребус тієї ж осені.

Як тільки хижка була збудована, загін з шести чоловік вирушив далі. Їм пощастило вийти на Еребус і досягти висоти 4073 м. Після цього вони повернулись у зимовий табір і почали готуватись до санної подорожі, що мала здійснитись на початку весни. Зимувальники перебули в добрій, теплій хижці, стан здоров'я їх був весь час прекрасний. Всі нетерпляче чекали весни, щоб сміливо і бадьоро вирушити в путь.

В серпні, вересні і жовтні були влаштовані продовольчі склади. Найбільш південний з цих складів був під $79^{\circ} 36'$ південної паралелі, в ньому було 80 кг маїсу для поні. Від моторових саней було дуже мало користі: їх майже не можна було застосовувати.

29 жовтня 1908 року загін вирушив у путь на південь. Він складався з Шекльтона, Адамса, Маршалла і Вільда. У них було четверо саней, чотири поні і 400 кг харчових припасів — запас на 91 день. Денна порція їжі кожного чоловіка важила щось 1 кг і складалася з пемікана, печива, сиру, шоколаду, какао, плазмону, цукру і вівсянки; крім того, були, звичайно, перець, сіль, чай. Печиво для санної подорожі було спеціально виготовлене і мало 25 % плазмону.

Першого ж дня поні зовсім знесилились. Два з них були зовсім виснажені. Ще через два дні вони зірвалися з прив'язі і напали на продукти; вони з'їли навіть частину ремінної збруї. Через деякий час почались нові труднощі при переправі поні через розколини в кризі. Шекльтон весь час жаліється на нерівність ґрунту і на те, що поні через це мало працездатні. 21 грудня, між 80-ю і 81-ю південними паралелями, був забитий перший поні „Кінаман“, а м'ясо його складено в продовольчому складі. „Втомна ходьба коштувала йому життя“, — сказав Шекльтон. Часто говорить він також про снігову сліпоту. Ця неприємна хвороба заважала і була, очевидно, частим явищем.

26 листопада вони пройшли найвищу широту Скотта — $82^{\circ} 17'$. 27 листопада один з поні захворів на снігову сліпоту, потім захворів другий поні, і 28 листопада довелося його застрелити. Це було під $82^{\circ} 40'$ паралеллю. Там був влаштований третій продовольчий склад. Шекльтон вважає, що снігова сліпота є головною причиною виснаження поні.

Шекльтон у своєму звіті від 29 листопада каже: „Тепер ми перейшли на зменшені порції, ми повинні з усієї сили заощаджувати, щоб поворотитися якнайдалі на південь“.

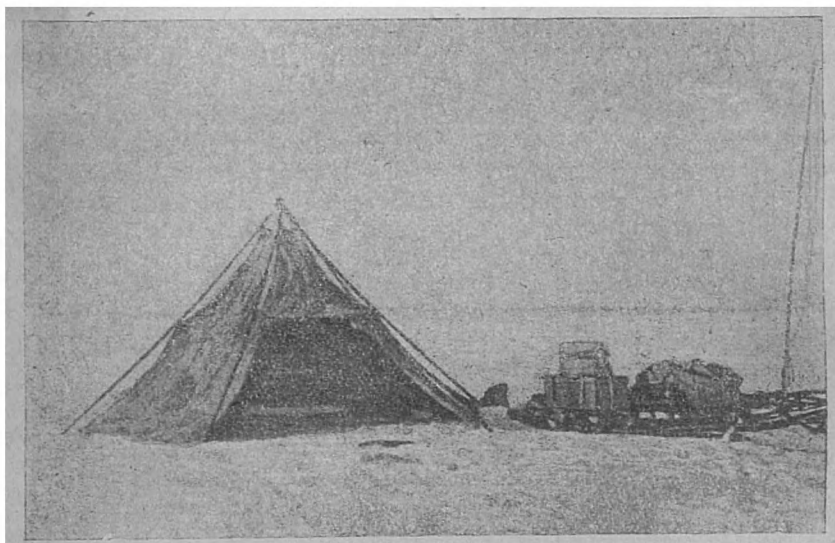
30 листопада: „Ми встали о восьмій ранку. Куанові (поні) дуже погано. Він, очевидно, незабаром загине. Обидва поні посліпли від снігу. Ми наділи їм шори. Я сподіваюсь, що це допоможе“.

1 грудня: „Встали вранці, о восьмій. Куан слабнув що-

години. Ми повинні були самі тягти його сани". Куана застрелили того ж дня під $83^{\circ} 16'$ південної паралелі.

З цього місця трьом довелось тягти сани з вагою 300 кг, четвертий мандрівник керував останнім поні. 4 грудня вони досягли з'єднання між Крижаним плато і Землею Південної Вікторії, під $83^{\circ} 20'$ південної паралелі. Вони натрапили на кілька розколин, але пройшли щасливо.

7 грудня: „Ми встали о восьмій ранку. Адамс, Маршалл і я тягли сани, Вільд і „Сокс“ (останній поні) ішли за нами.

Намет, де померли: капітан Скотт, лейтенант Боверс та лікар Вільсон, в тому стані, в якому їх знайшла через вісім місяців рятувальна експедиція.

Ми йшли по маленьких горбах, то вгору, то вниз, м'яким снігом. „Сокс“ вгрузав у нього по череву, нам теж доводилось пробиратися в снігу. Це була дуже важка робота. З правого боку були різні розколинні, з лівого їх було безліч. Сліпуче світло стомлювало очі, і ми ледве бачили розколинні.

„О першій годині вдень ми зупинились, щоб поїсти. Коли ми знову рушили в путь, освітлення стало м'якше, і ми йдучи весь час раділи з цього. Раптом почувся крик Вільда, що кликав на допомогу. Його поні і передок саней провалились у розколинну, і він даремно намагався втримати їх. Поні не було видно. Ми незабаром звільнили Вільда з небезпечного стану, але від поні не залишилось і сліду. Ми втрюх щасливо пройшли з своїми саньми через заметену

снігом розколину, але коли Вільд пішов нашим слідом, сніг проломився під вагою „Сокса“. Він провалився — за одну секунду його не стало.

І ось, під 84-ю південною паралеллю, наші мандрівники опинилися без в'ючних тварин, і їм довелося самим тягти весь вантаж. На кожного чоловіка припадало 120 кг. Почався довгий, важкий похід через Бердморський льодовик, де можна було провезти тільки одні сани зараз, отже, цілу дорогу доводилось робити два рази.

12 грудня Шекльтон пише: „Пройдена за день віддаль дорівнює 5,5 км. Це краще, ніж я зумів би сказати словами, показує, яку ми виконали важку роботу. Ми рушили вранці о 7 годині 40 хвилин. Грунт був жахливий, гострий; сinya крига, розірвана, потріскана, вся у дірах і заглибинах; напевне, жодному полярному дослідникові не доводилось перемагати таких важких умов. Сани страшенно побилися. Нам доводилось весь час прикладати величезних зусиль, щоб щасливо переправити їх через жахливі розколини. Ми всі в синцях від численних штовханів, але, на щастя, ніхто з нас серйозно не потерпів. Сьогодні нам довелося проробити знову весь пройдений шлях, бо ми зараз встигаємо провезти лише одні сани. Двоє тягнуть, а двоє підпихають.

„Через те ми спочатку пройшли 2 км назад, а потім протягли другі сани через усі діри і розколини. Всього ми пройшли вперед на 5,5 км, хоч фактично пройшли 16,5 км на ґрунті, при якому кожне падіння означає смерть. Ми тепер наблизились до мети на 5,5 км і влаштували відпочинок на сніговому заметі, твердому, як камінь. З допомогою наших кирок для криги, нам удалося влаштувати рівне місце і встановити наш намет. Погода покищо прекрасна, але на південному горизонті лежать низькі хмари. Якщо шлях буде кращий, ми швидко досягнемо мети“.

Щоб показати читачеві, яким способом, цілком протилежним нашому, просувався Шекльтон, я процитую далі з його описів походу по рівнині.

13 грудня: „Вирушили о восьмій вранці. Знову то вгору, то вниз, і знову вгору через розколини і тверду, як сталь, кригу, щоб переправити одні сани за другими вгору. Ми пройшли 2 км і прийшли до такого пункту, від якого рухатись далі вперед здавалось неможливим. Правда, на південний схід місцевість здавалась більш приступною, і ми вирішили направитись туди, щоб, скільки можна, уникнути гірших перешкод. Але на зворотному шляху за другими санями я впав на кригу і пошкодив собі коліно, так що цілий день повинен був носити пов'язку. Тепер коліну краще, але кожний зрозуміє, який би був жах, коли б один з нас серйозно захворів. Після обіду ґрунт став кращий, і

ми могли тягти обое саней разом. Ми підіймалися все вище. Увечері виміри показали 1330 м над рівнем моря. Вітер, що віє з півдня, холодніший і гостріший, ніж досі, і тому що ми могли поставити наш намет тільки на замерзлому снігу, нам довелося обкласти його ящиками з припасами і іншими важкими предметами для стійкості. На південному заході за кожною завойованою нами вершиною показуються все нові гори. Тут льодовик ще продовжує рухатись, але повільніше, ніж раніш. Тепер ми наблизились до нашої мети на 9 км“.

14 грудня: „Один з найтяжчих днів нашої подорожі. Ми безперервно підіймалися на гору в південно-західному напрямі. До того ж цілий день ішов сніг при дуже високій температурі, так що все мокре. Але ми піднялись сьогодні на 300 м і перебуваємо тепер на 1700 м над рівнем моря. Очевидно, гори на заході досягають від 3000 до 4500 м. Підйом був дуже важкий, і ми часто падали. Якраз перед тим, як стати табором, Адамс упав у снігове провалля, але, на щастя, врятувався від дальшого падіння у страшенну розколину. Потрібні безконечні зусилля, щоб витягти сани на таку висоту, особливо на гладкій кризі, на якій легко сковзаються ноги. Тут спочатку були, очевидно, дивовижні крижані утвори, які тепер у періоді зникнення... Сьогодні ввечері ми в прийнятній сподіванці, що підйом незабаром скінчиться, і що ми досягнемо рівнини. Тоді вже справа піде серйозно на південь. Все залежить від харчових припасів. Сьогодні ми пройшли 14 км.“

17 грудня: „О сьомій годині двадцять хвилин вранці ми вирушили далі. Цілий день ми йшли вгору по прозорій синій кризі і окремих снігових заметах. Від двадцяти хвилин восьмої вранці до 6 години 40 хвилин увечері ми працювали не перестаючи, зупиняючись тільки на годину, щоб пообідати. Може, ми пройшли і небагато, лише 22 км, але останні дві години був надзвичайно важкий підйом. Схил гори був такий крутий, що можна було тягти тільки одні сани зараз, і ми повинні були весь час прорубувати в кризі східці. Крім того, нам заважав гострий південний вітер, що віяв просто в обличчя. Другі сани ми перетягли через снігові горби на канаті. Ми прикріпили його до саней і притягли його першими саньми, поки він витягся на всю довжину. Тоді ми зупинились і прорубали в кризі східець, щоб можна було міцніше спертися ногою, і почали тягти другі сани. Таким чином, мені довелося два рази проробити той самий шлях. Ми просувалися так, поки зустріли досить гладке місце, щоб встановити намет. Тепер ми більше не веземо з собою теплої одежі. Все, без чого можна обійтись, залишено у продовольчому складі. Ми взяли з собою лише найпотрібніше.

„Після вечері Вільд вирушив подивитись на плоскогір'я і незабаром повернувся з радісною звісткою, що його вже видно, і завтра вже кінець нашим мукам. Він приніс з собою декілька незвичайних геологічних зразків, що нагадують вугілля. Може, воно і невисокої якості, але я певен, що це справді вугілля. Вільд повідомив, що бачив шість шарів цієї темної гірської породи. Кожен шар від 1 м до 2,5 м завтовшки. На жаль, у нас дуже мало часу для геологічних досліджень. Очевидно, це найпівденніша геологічна порода, бо далі на південь і на горбовині ми не зустрінемо жодної гори. Сьогодні ввечері зривається сильний вітер, але погода сяюча і ясна. Ми — на 1820 м над рівнем моря“.

18 грудня: „Майже вгорі. Сьогодні ми на 2250 м над рівнем моря. Сьогодні був знову винятково тяжкий день, але зате ми незабаром досягнемо плоскогір'я. Ми вирушили вранці о пів на восьму і пройшли за день 11 км. Півдня ми підіймались гладкою кригою, і повинні були тягти одні сани за одними на канатах. О 12 годині 45 хвилин ми стали на відпочинок і поснідали на сніговому гребені, поруч з великим крижаним шаром, оточеним розколинами і валунами, в які ми з Адамсом провалились, але обидва щасливо повилазили. Потім ми продовжували цю важку путь, поки, нарешті, страшенно зморені, зупинились на ночліг. Ми весь час бережемо продукти, щоб запасів вистачило надовше. Голод нас сильно мучить, і ми завжди мріємо про їжу. Всі ми зберігаємо щодня двоє печив, а також пемікан і цукор. Але зате ми допомагаємо собі маісом для поні, який спочатку розмочуємо у воді, інакше його їсти не можна.

„При такому розподілі нам вистачить харчів ще на п'ять тижнів. Віддаль відціль до полюса дорівнює приблизно 560 км, і стільки ж до продовольчого табору, який ми вчора влаштували. Тепер нам треба задовольнитися маленькими порціями, якщо хочемо досягнути мети. Сьогодні вітер особливо різкий, і наші губи порозпухали. Все ще трапляються небезпечні розколини, але я сподіваюсь, що завтра вони скінчаться.

Сьогодні, при підйомі з південно-західної сторони, знову показалися нові гори, деякі з оголеними крутими боками, інші заокруглені і вкриті снігом. На мою думку, ці західні гори тягнуться на південь до 86-ої південної паралелі“.

19 грудня: „Ми ще не зовсім на горі, хоч і перебуваємо сьогодні увечері на 2410 м над рівнем моря. Підйом триває. Ми поснідали рано — о п'ятій годині, і о сьомій були вже в дорозі. Тепер на кожного припадає майже 100 кг. Ми зупинялись на чотири години, решту дня були на ногах. Виміри показали 85° 5' південної широти. Ми й досі ще не

можемо вийти з цього покопирсаного царства, весь час провалюємось у рівчаки і розколини і цілий день боремось з холодним південним вітром. Ходьба дуже стомлює нас, весь час доводиться йти вгору. Полозки саней у дуже поганому стані від поїздок по важкій кризі. У багатьох місцях важко рухатись через м'який сніг; але все ж ми пройшли 18 км, і тепер наш намет уже встановлений на твердому снігу між двома розколинами. Ми сподіваємось завтра обов'язково дістатися до плоскогір'я. Льодовик, на який ми тепер виходимо, має бути один з найбільших, якщо не найбільший у світі. Наметені снігові замети в більшості випадків обернені на південь, отже, нам доведеться цілу дорогу до полюса йти проти вітру. На щастя, весь час стоїть прекрасна погода, інакше ми не могли б йти між розколинами. Льодовик дуже мало рухається, і розколини заповнені снігом. Сьогодні ввечері ми перебуваємо за 538 км від полюса. Ми постійно думаємо про різдвяну вечерю. Тоді ми справді наїмося досхочу“.

20 грудня: „Ще не зовсім на горі, але вже близько. Вранці о сьомій годині рушили в дорогу. Цілий день віяв сильний південний бриз при температурі 14-15° Ц, наші бороди вкрились сосульками. Цілий день підіймались; перебуваємо на 2440 м над рівнем моря“.

„Сьогодні ми маємо 85° 17' південної широти. Ми щоразу сподіваємось, що робимо останній підйом, і щоразу перед нами постає все новий, і знову доводиться перетягати сани на канаті. Це страшенно важка робота, і після першого бідного сніданку з одного сухаря і тарілки каші ми в обід голодні, як вовки. На цей час ми маємо позаду п'ять годин роботи, пророблюваної майже завжди при жорстокому зустрічному вітрі. Під час другого сніданку ми з'їдаємо трохи шоколаду, чаю з плазмоном, чашку какао і три печива. Сьогодні ми пройшли 20 км. Останню частину шляху довелося пройти двічі, бо підйом був дуже крутий, і не можна було тягти обидві пари саней разом. Але все ж ми посуваємось. Тепер нам залишилось тільки 518 км, і полюса досягнуто. Країна, здається, спускається на південний схід, і незабаром ми будемо лише маленькими чорними крапками на безконечній білій площині. Сьогодні ввечері страшенний холод. На цьому тижні я виконую роботу кухаря і сьогодні ввечері починаю виконувати свої обов'язки. Настрій у всіх у нас прекрасний“.

21 грудня: „Поворот сонця і 16° Ц нижче нуля. Ми одморозили пальці і уші; цілий день віяв гострий південний вітер. Тепер ми на 2440 м над рівнем моря. З раннього ранку ми пробивалися на південь, але весь пройдений шлях дорівнює 11 км, бо після обіду нам довелося, як звичайно,

перетягати сани через розколини і брили безконечної білої площини. Звичайно, через вітер така низька температура, і ми тим гостріше відчуваємо холод, чим бідніша наша їжа. Підйоми також перешкоджають нам. Але все ж ми посуваємось на південь. Ми вирушили о шостій годині вранці, і до шостої години вечора невтомно йшли вперед. Єдиним місцем, яке ми знайшли для наметів, була розколина, вкрита снігом. З льодовика, на який ми тут видерлись, прекрасний краєвид униз. Гірські пасма тягнуться по прямій лінії на схід і захід, окремі вершини досягають 4500 м.“

„Ми тепер весь час голодні, холод такий пронизливий, ніби недалеко весна. Наші бороди за день перетворюються на суцільний шматок криги“.

22 грудня: „Я легко міг би собі уявити, що ми зараз на екскурсії на початку весни. Термометр показує 21° Ц, гострий південно-східний бриз провіває через стіни намету, що стають поступово все тонші. Сьогодні нам безперервно довелося перетягати сани через ряди крижаних шарів. Ми мабуть досягли вершини льодовика, бо ґрунт стає щодалі щільніший, і, якщо не вважати на розколини, то завтра ми не натрапимо на особливі труднощі. Ми тепер перетягаємо щоразу по 200 кг на одних санях через круті схили і небезпечні снігові мости. При цьому завжди вживаємо канати. Коли ми повертаємось за другими саньми, то не даємо послаблюватись між нами канатові, бо ґрунт під ногами дуже ненадійний і без каната ми легко могли б провалитися в бездонні прірви. Сьогодні наш намет знову встановлено на заповненій снігом розколині льодовика. Просто за нами, скільки око бачить, тягнуться зрушені, нагромаджені одна на одну брили криги. Перед нами, слава богу, лежить вільний шлях на південь“.

23 грудня: „2700 м над рівнем моря. Продовжуємо і досі ще підійматись між шарами криги і крижаними стінами до пласкогір'я. Проїшовши кілька годин, ми помітили, що країна все підіймається, і цим зруйнувалась наша сподіванка на те, що ми досягли пласкогір'я. Льодовикові розколини були сьогодні ще небезпечніші, ніж завжди, бо вони заховані під товстими шарами снігу. Нам весь час доводиться витягати один одного з цих жахливих ям. Ми вирушили в дорогу рано, о шостій годині, йшли цілий день без відпочинку, за винятком однієї години перерви на обід. Тепер уже не можна розм'якшити кінський маїс — вода дуже холодна. Через це маїс розбухає в наших шлунках. Ми дуже голодні і говоримо тільки про смачні речі, які б ми з'їли. Не зважаючи на важкі ґрунтові умови, ми пройшли сьогодні 24 км і перебуваємо під 85°41' південної ши-

Провіант везуть із складу.

роти. Коли б нам завтра пройти цю жакливу країну, щоб, нарешті, бадьоро піти до полюса“.

24 грудня: „Нарешті — хороший день. Ми вирушили о сьомій вранці. Спочатку ми всі по черзі провалювались у діри і розколини, але потім, коли ми взяли трохи далі на захід, ґрунт став сприятливіший. Після обідньої перерви ми запакували одні сани, бо далі вирушаємо лише з одними саньми. Поверхня криги значно поліпшилась. З півдня знявся свіжий вітер і снігова завірюха при 22°, так що наші обличчя вкрились крижаною корою. Протягом дня снігова поверхня щодалі поліпшувалась і щілини зникали. Але підйом триває. З вершини однієї гори, на яку ми вдерлись, ми побачили нову країну, що тягнеться на південь і південний схід до 86-ї паралелі. О шостій годині вечора, коли ми зупинились на нічліг, ми страшенно стомились. У нас на тілі залишилось по одній одежині. Холод тут на горі ще дошкульніший, ніж я сподівався. Ми перебуваємо сьогодні на 2800 м над рівнем моря, а підйом триває. Я сподіваюсь, що ми незабаром вийдемо на гладке місце, бо дуже ж важко тягти сани на таку висоту. Я ще не бачу тієї твердої поверхні, про яку говорить Скотт після подорожі по плоскогір'ю. Тут поверхня така, ніби вона утворилась від снігу, що рівномірно йшов при тихій погоді. Ми наближаємось до мети. Сьогодні ми пройшли 20 км.“

25 грудня: „Сьогодні різдво. Різдво при 25° Ц нижче нуля, пронизливому південному вітрі і сніговій бурі. Ми пробивались протягом всього робочого часу, але зустріли крижану стіну, найкрутішу з усіх, які ми зустрічали на своєму шляху; крім того, вона була вся порвана розколинами. Тепер ми перебуваємо під 85°55' на висоті 2900 м над рівнем моря. Сьогодні після полудня ми цілком вирізно побачили нову країну, що тягнеться на південний схід, а на ній багато-багато льодовиків. Порівняно мало видно снігу. Увечері, о шостій годині, коли ми вже зупинились на ніч, вітер повіяв дужче. Зовсім незрозуміло, чому тут, де безупинні бурі і вітри, лежить м'який шар снігу? Єдине, чим можна пояснити це явище, є те, що ми ще не досягли плоскогір'я. Після вечері ми серйозно обмірковували наше становище і прийшли до висновку, що треба ще скоротити наш щоденний харч. Нам треба пройти 900 км, рахуючи до полюса і назад. Залишилось припасів ще на місяць, а печива тільки на три тижні, отже, нам треба розтягти тижневий пайок на десять днів. Тепер ми будемо одержувати по одному печиву вранці, по три в обід і по два на вечерю. Інакше ніяк не можна. Завтра ми залишимо тут усе, що не абсолютно потрібне. Аджеж це давно зроблено щодо одягу, тепер ми залишаємо запасні полозки і

цілком сподіваємось на ті, що на снях. Маршалл зміряв собі сьогодні температуру. Вона на два градуси нижча за нормальну“.

26 грудня: „Ми залишили більшу частину спорядження на місці і вирушили о сьомій вранці. Ми пройшли 26 км частково по м'якому снігу і при пронизливому вітрі. Весь час підіймалися вгору, з одного снігового гребеня на другий. Сьогодні увечері ми на 2900 м над рівнем моря. Всі ці снігові гребені мало чим відрізняються один від одного; один цілком подібний до одного. Сніг між ними м'який, але на вершинах твердий. Коли ми підіймаємось на якунебудь вершину, то думаємо: „А якщо це остання?“ — Але вона ніколи не буває останньою, завжди з'являється нова. Сьогодні ми втратили з очей нову країну, перед нашими очима тільки безконечна снігова поверхня. Через два дні кінчається наш маіс, їжа, правда, неприємна, але нічого не вдієш. Коли б ми дозволили собі наїстись добре, то нам довелося би відмовитись від усякої думки йти далі на південь“.

27 грудня: „Якщо величезна снігова поверхня, що кінчається після 12 км прямовисним горбовитим гребенем, може бути названа плоскогір'ям, то ми, значить, досягли мети. Ми перебуваємо на висоті 3000 м над рівнем моря. Об 11 годині ранку перед нами став крутий підйом, який ми перемогли, лише напруживши всі наші сили. Кожний з нас тягне тепер 75 кг. Після обіду нам перегородив шлях такий самий сніговий гребінь, як і вранці, і ми з таким самим зусиллям видряпались на нього. Після підйому у нас сильно заболіли ноги і спина. Ми пройшли 26 км. Поверхня тепер прекрасна, легкий сніжок летить в напрямі на південь. Бідне живлення викликає в наших серцях мрії про плум-пудинг, а нерозмочений маіс тільки додає нам жалю. Але нічого не вдієш, — все ж ми посуваємось на південь. Сьогодні ми під $86^{\circ} 19'$ південної широти“.

28 грудня: „До полудня ми весь час підіймалися вгору. Околиці весь час змінювались. Спочатку ми натрапили на широкі шари твердого снігу, потім з'явився м'який глибокий сніг, в який ми вгрузали по кісточки. Увечері ми зустріли останню розколину. Тепер ми на 3100 м над рівнем моря. Плоскогір'я стає щодалі плоскіше, але зусилля доводиться прикладати такі самі. Через значну висоту і низьку температуру — 26° — страшенно важко дихати. Сьогодні ввечері ми досягли $86^{\circ} 31'$ південної широти. Ми сподіваємось швидко пройти останні 111 км, бо влаштуємо тут же один продовольчий склад, у якому залишимо все, від чого можна відмовитись. Якщо погода буде добра, то вважаю, що дістанемось до полюса 12 січня, а 28 лютого будемо

вже в зимовому таборі. Тепер ми так стомлюємось, що, протягнувши сани годину, примушені лежати на спині і відпочивати в такому положенні хвилин зо три. Сьогодні за десять годин ми пройшли 26 км. Погане живлення дається взнаки, і ми заздалегідь радіємо, що настане час, коли все це скінчиться. У Адамса вчора страшенно боліла голова, а сьогодні так само болить у мене. Поверхня стає щодалі рівнішою, і я сподіваюсь, що ми пройдемо завтра 28 км⁴.

29 грудня: „Учора я сподівався пройти 28 км, але тут обставини такі мінливі, що не можна поручитись і за годину вперед. Голод і холод не дали нам пройти більш як 22 км. Тепер ми на висоті 3150 м. Ми весь час підіймались, і нам було страшенно важко тягти сани. Становище потроху стає для нас серйозним; для того, щоб просуватись вперед, нам треба трохи більше їсти. Ми повинні рискнути влаштувати останній продовольчий склад на 130 км від полюса, щоб останнім напруженням волі досягти мети. Наші сани в дуже поганому стані, і тягти їх по м'якому снігу страшенно важко. У Адамса і в мене сьогодні сильно болить голова. Очевидно, це якийсь вид гірської хвороби, що буває від великої висоти, на якій ми перебуваємо; всякі фізичні напруження дуже важкі на такій висоті, а ми ж протягом цілого дня тягнемо сани. Мене головні болі мучать страшенно, у мене таке відчуття, ніби мої нерви накручуються на штопор, а потім витягаються на всю довжину. Маршалл зміряв собі сьогодні температуру, у нього вона близько 34,4°. Але все ж ми посуваємось на південь. Тепер нам залишилось лише 357 км до полюса. Кожному доводиться тягти по 75 кг, але вони здаються нам важчими, ніж ті 125, з яких ми почали. Так, багато доведеться потрудитись, перш ніж ми досягнемо полюса“.

30 грудня: „Сьогодні ми пройшли лише 7 км, об 11 годині ранку нам довелося зупинитися“.

31 грудня: „День перед Новим роком був одним з найтяжчих днів нашої подорожі. При гострому зустрічному вітрі і 22° морозу нам довелося безупинно підійматися по м'якому глибокому снігу. Тепер ми на висоті 3200 м над рівнем моря, і ця висота отруєє наше існування. У мене цілий день боліла голова, і всі ми відчуваємо наслідки дуже поганого живлення; але все ж ми йдемо на південь. Тепер ми під 86° 54' південної широти. У нас лише на три тижні харчів, а печива вистачить на 14 днів. З цим ми повинні пройти 930 км. Ми постараємось зробити все, на що тільки здібні. Сьогодні я дуже стомився, щоб писати далі. Ми пройшли 20 км“.

1 січня: „У мене так болить голова, що я не маю сили

писати. Ми пройшли 20 км і тепер перебуваємо під $87^{\circ} 6,5'$, отже, побили рекорд, як на півночі, так і на півдні. Ми дуже терпимо від недостатнього живлення. Тепер ми тільки на 320 кілометрів від полюса, на висоті 3280 м над рівнем моря.

2 січня: „Сьогодні страшенно стомлений. Ми вирушили в дорогу о 6 год. 45 хвил. по досить сприятливому ґрунту. Але незабаром почався м'який глибокий сніг, у якому ми застрягали по кісточки. Ми підіймаємось весь час, і тепер на висоті 3370 м над рівнем моря. Але сьогодні ми пройшли лише 18 км. Ми дуже мало їмо, вітер, при 26° морозу, пронизує нас наскрізь, і на цій висоті кожен рух є зусиллям. Найкраще ми себе відчуваємо, коли спимо. Я зараз найбільше терплю від того, що болить голова. Вільд, здається, витриваліший за інших. Ми робимо все, що можемо, але наші сподіванки на майбутнє не дуже райдужні, якщо такий ґрунт буде й далі і якщо підйом триватиме, бо в нас уже не стає харчів. Я не можу собі уявити, що нас спіткає невдача. Але я повинен обміркувати і зважити всі обставини, бо відповідаю за життя тих, хто зі мною. Якщо ми зайдемо дуже далеко, то не витримаємо шляху назад у цій страшній країні, і все, чого ми досі досягли, буде втрачено для світу. Ми можемо тепер точно встановити положення географічного Південного полюса на плоскогір'ї, а наші геологічні і метеорологічні спостереження мають для науки велике значення. Проте, все ж це не полюс... Але ми не можемо зробити щось над наші сили, всі сили природи проти нас. Гострий, холодний південний вітер з студеною сніговою бурєю отруєє нам життя, і, після десятигодинної боротьби з такою погодою, чашки кави і двох печив дуже мало, щоб відтанути. Завтра я точно обміркую наше становище. Час іде, продукти також“.

3 січня: „Вирушили вранці о 6 год. 55 хвил., при 22° Ц. Жахлива поверхня перешкодила нам пройти до обіду більш як 9 км. Після полудня стало легше, і ми зробили 11 км. Тепер наша широта дорівнює $87^{\circ} 28'$, а висота — 3430 м. Завтра нам доведеться влаштувати ще один продовольчий склад і зробити останню спробу дістатись до мети. Якщо ґрунт не поліпшиться, то нам потрібно буде для цього 14 днів“.

4 січня: „Кінець незабаром. Ми зможемо продовжувати так ще три дні. Наші сили швидко зникають. Мало їжі, до того ж вітер, снігова буря і 28° морозу виразно дають нам зрозуміти, що ми виконали все можливе. До обіду ми були такі знесилені, що у трьох з нас температура була нижче $34,4^{\circ}$ “.

Ми вирушили о 7 год. 20 хвил., після того, як влаштували на безконечній білій поверхні продовольчий склад. Наше загальне відчайдушне становище виправдувало цей

крок, на який я дістав задалегідь згоду моїх товаришів. На складі ми поставили бамбукову жердину від намету з маленьким прапором, — він був жалюгідно маленький; він зник з очей уже після того, як ми пройшли півгодини. Повертаючись назад, нам доведеться триматися старих слідів. Сьогодні ми пройшли 23 км. Ми тягли тепер по 35 кг з більшим зусиллям, ніж 125. Це є найкращий доказ того, на скільки зменшились наші сили. Нашими найзлішими ворогами є тепер висота і пронизливий вітер. Наші обличчя дуже потерпіли від морозу, руки й ноги завжди в стані відмороження. Два пальці на моїй лівій руці майже не можна відігріти: я пошкодив їх взимку при роботі з моторовими саньми. Наші чоботи почали промокати, і час від часу нам доводиться зупинятися і зшкрібати сніг з підшов. По-моєму, тут навіть влітку, при роботі на плоскогір'ї потрібна щоденна порція в 5 кг, а ми маємо лише по одному. Щоб заощадити на вазі, ми залишили три тижні тому нашу подвійну нижню білизну в складі, так що тепер ми вдень і вночі в одній і тій самій одежі. Коли ми вранці вилазимо з наших мокрих спальних мішків, то дихання моментально перетворюється на іней, і протягом дня борода й вуси замерзають суцільною крижаною масою. Ми сподіваємось тепер підійти на 185 км до полюса. При теперішніх жахливих обставинах ми не можемо чекати більшого. Я певен, що полюс знаходиться в цьому, відрізаному від усякої правдоподібної країни, плоскогір'ї. Температура дорівнює 30° Ц°.

5 січня: „Знову зустрічний вітер і снігова буря при 28° морозу, і жахливий ґрунт. Ми примушені були йти по замерзлих гострих снігових наметах, вкритих тоненьким шаром м'якого снігу, а це страшенно перешкоджало просуванню. Але ми все ж пройшли 24 км. Довелось збільшити наш щоденний пайок, інакше нам довелося б відмовитись зовсім від думки йти далі. Ми вирушили в путь о 7 год. вранці і тільки о 6 увечері поставили намет, щоб відпочити. Тепер ми всі містимося в одному наметі, тому ми швидше буваємо готові вранці. Цей намет, власне, дуже малий для всіх, і ввечері, поки всередині двоє впорядковують усе, іншим доводиться чекати знадвору, а це сумнівна приємність. Голод нас мучить, харчів стає все менше. У мене жахливі головні болі. Спочатку я бажав, щоб ці болі передались моєму найзлішому ворогові, але тепер я більше цього не роблю: я й найзлішому ворогові не побажаю таких жахливих мук. Нам тепер особливо важко бути цілий день у дорозі, я гадаю, що більш як три дні ми не витримаємо. З того часу, як ми досягли плоскогір'я, температура жодного разу не підвищувалась над 18°, а зараз же

тут середина літа. Ми зробили все, наскільки людині може вистачити сили, і повинні радіти з того, що дійшли хоч сюди“.

6 січня: „Сьогодні останній день подорожі з наметом. Завтра ми вирушимо якнайдалі на південь з запасом їжі в кишені і поставимо прапор в кінці нашої путі. Сьогодні 32°, з гострим вітром і сніговою завірюхою. Але ми зробили 24 км по м'якому снігу. Отже, завтра вирушимо якнайшвидше з прапором на південь. Сьогодні ми під 88°7' південної широти. Знадвору віє сильний вітер. Я не маю сили записати свої переживання. Подумати тільки, що нам якраз тепер треба повернути назад! В цьому розчаруванні маю лише єдину втіху—ми зробили все, на що в нас вистачило сил. Нам перешкодили досягти мети сили природи. Я більше не можу писати“.

7 січня: „Буря реве і віє при 30—40° морозу, — і так цілий день. Не можна навіть вийти з зовсім завіяного снігом намету. Ми пролежали весь день у спальних мішках і зігрілися трохи лише після їжі. Вихристий дрібний сніг провіває крізь погані стінки намету і тонким шаром вкриває наші спальні мішки. У Адамса повторюються випадки судорог. Нам дуже важко лежати тут і з'їдати наші дорожні харчі, не рухаючись уперед. Вітер мчить з швидкістю 40—50 м на секунду. Я майже не можу більше спати. Але все ще сподіваюсь, що завтра буря втихне. Як тільки вона втихне, я піду якнайдалі на південь, поставлю прапор і ми повернемо назад. Ми дуже турбуємось, що буде, коли замете наші сліди, які ведуть до продовольчого складу. Адже це єдине, що вказує нам путь. На такій величезній сніговій поверхні нічим позначити шлях. Ми, звичайно, у великій небезпеці, але хто сказав А, той повинен сказати й Б. Ми сподіваємось, що провидіння допоможе нам“.

8 січня: „Знову цілий день минув у спальних мішках. Голод нас мучить, руки й ноги мерзнуть. Ми тремтимо в наших мішках. Час від часу у когонебудь терпне нога, — тоді він витягає її і всуває до ніг товариша, який в такому ж сумному становищі. Ми повинні пройти далі на південь, навіть коли з'їмо тут останні запаси і ослабнемо ще більше. Тепер 40°Ц, вітер мчить просто через наш тоненький намет, вихристий сніг завіває в наші зовсім мокрі мішки. На нас весь час нападають судороги, снігова хуртовина так здушила і навантажила наш намет, що нам ледве вистачає місця. Я почуваю, що завтрашній похід буде останнім у південному напрямі; ми дуже довго погано їли, і тепер, на висоті 3540 м над рівнем моря, при недовготній їжі, нам дуже важко підтримати в собі тепло“.

9 січня: „Наш останній похід на південь закінчено. Ми зробили, що могли. Положення: 88° 23' південної широти і 162° східної довготи.

„Вітер встух о першій годині вночі. О 4 год. ми знову зібрались і вирушили в путь з прапором, мідним циліндром, наповненим марками і листами, фотографічним апаратом, біноклем і компасом. До 9 год. ранку, після посиленого маршу, ми досягли $88^{\circ}23'$ південної широти. Шлях після снігової бурі замерз. Нам було чудно, що ми можемо спокійно йти вперед і не тягти за собою жахливих саней. Нарешті, ми поставили прапор, і ім'ям короля взяли під володіння країну. І в той час, коли наш прапор розвівався

Рятувальна експедиція, що відшуквала табір (або стан), де помер Скотт і його останні супутники: лейтенант Гран, унтер-офіцер Віл'ямсон, М. Нельсон, унтер-офіцер Грін.

на вітрі, що пронизував нас аж до кісток, ми намагались побачити щонебудь у південному напрямі в наш прекрасний польовий бінокль. Але скрізь тяглася безконечна снігова поверхня. Ніде, на всьому плоскогір'ї, що доходить до полюса, не видно було ніяких змін. Ми певні, що мета, якої ми не могли досягти, якраз на цьому плоскогір'ї. Ми перебули лише кілька хвилин на цьому місці, потім знову згорнули прапор і рушили назад. Нашу мізерну їжу ми з'їли по дорозі“.

„О 3 год. після півдня ми дійшли до намету і ще дві години йшли на північ, але тому, що страшенно потомились, примушені були стати на відпочинок. Отже, ми справді

повертаємось назад. Хоч як ми розчаровані, але знаємо, що зробили все, що могли“.

Шлях назад був безперервною боротьбою за життя. Це зрозуміло, якщо взяти до уваги їх стан після неймовірних зусиль і нужди. На щастя, вони знайшли всі свої продовольчі склади, інакше смерть була б неминуча.

4 березня мандрівники прибули в зимовий табір. Останні шість тижнів їх дороги були справжнім змаганням з смертю. В табір вони потрапили зовсім знесилені, але тут на них чекали нові нещастя: епідемії і хвороби. Вони заразились дисентерією і мучились страшенно. Але нелюдськими зусиллями вони перемогли і цього ворога.

Усі, хто читає ці замітки з записної книжки, переймаються величезним захопленням чотирма героями. У світовій історії, здається, нема виразнішого прикладу того, чого може досягти людина при напруженні всієї своєї волі і сил. Ці люди спорудили пам'ятник не тільки собі і своїй справі, але й честі батьківщини і всього освіченого світу.

Подвиг Шекльтона — один з найбільш великих в історії Антарктики.

Віддаль, пройдена ним і його супутниками туди й назад, дорівнює 1530 морським милям, або 2830 км. Вони витратили на це 127 днів: сімдесят три дні туди і п'ятдесят чотири назад. В середньому вони проходили по 22 км на день.

Ця експедиція видатна не тільки тим, що люди проникли так далеко на південь; робота провадилась і в східному напрямі і була виконана так, що викликала захоплення у всьому світі. Завданням другого загону було встановлення місця магнітного Південного полюса. Загін вирушив у путь 5 жовтня. Він складався з трьох чоловік: Моусона, Макея і керівника — професора Едгеворта Давіда. У них не було ні собак, ні поні, вони мали сподіватись лише на власні сили. Це звучить неймовірно, але їм вдалось пробратися пішки, через крижини, по морю і по суші, через ями і розколини, через твердий і пухкий сніг до магнітного полюса і зробити там різні спостереження. І найкраще те, що всі троє повернулись назад цілком здоровими. Цей загін пройшов віддаль — 2330 км.

Професор Давід говорить у прекрасному описі цієї подорожі: „Під час перших 1370 км нам доводилось перетягати сани за два рази; весь вантаж дорівнював 500 кг, але він, звичайно, поступово зменшувався. Під час першої половини останніх 960 км він важив 335 кг, що зменшилось поступово до 225“.

„Ми витратили 122 дні на нашу подорож, з них п'ять ми провели в наметі під час бурі, а п'ять день пішло на різні дрібні роботи. Весь шлях — 2330 км — ми зробили

за 109 робочих днів, з середньою швидкістю по 22 км на день. Щоб влаштувати два продовольчі склади недалеко від табору, ми скористались моторовими саньми, весь останній шлях ми обходились без допомоги і самі тягли сани. Спочатку шлях ішов морською кригою і був зручний, але потім нам страшенно важко було йти через нагромаджені одна на одну криги і високі замети. Цілий кінець жовтня, листопад і частину грудня була відлига, що завдала нам багато клопоту і коштувала неймовірних зусиль. Крім того, під час останньої частини подорожі морською кригою, ми весь час були готові до того, що буря розколе кригу і нас понесе у відкрите море. І, безперечно, те, чого ми боялись, трапилось після того, як ми перебрались на материк. Ми певні, що це так, бо позад нас утворились величезні ополонки. Льодовик Дригальського також було дуже важко пройти. Ми пройшли його за чотирнадцять днів, хоч він завширшки лише 37 км.

„І, нарешті, нам довелось ще чимало потрудитись, щоб знайти приступний шлях на плоскогір'я. Ми даремно намагались пройти через льодовики Нансева і Беллінгсгаузена. Дивовижні, страшенні прірви і широкі розколини перегороджували шлях, глибокий м'який сніг перешкоджав їти. На самому плоскогір'ї на нас чекали нові труднощі. На великій висоті важко було дихати, йти було важко через хвилясті і високі замети, віяв холодний, пронизливий вітер, що часами переходив у бурю. Наші губи, пальці і ноги сильно терпіли від холоду. Їли ми дуже мало. І до того ж на нас чекали розчарування: полюс був далі в глибині країни, ніж ми розраховували, отже, нам довелось вирушати назад, щоб встигнути застати судно. Йдучи назад, ми в середньому проходили по 30—36 км на день“.

„Звичайно, потім легко говорити, але, безперечно, коли б ми знали про величезну кількість тюленів, що були вздовж берега, і коли б у нас були собаки, то ми пройшли б цей самий шлях за час вдвоє менший“.

З короткого опису, що його подає професор Давід про свою подорож назад, видно, що і цим трьом людям довелося боротися з великими перешкодами. Яким прекрасним був, напевне, для обох загонів той день, коли вони з'єднались на „Німвроді“ і могли розказати один одному про свої досягнення. Ці люди більш, ніж будьхто інший, сприяли тому, щоб підняти покривало над таємничою Антарктикою.

Але на вершині покривало ще трималось.

.....

Опрацьовуючи розділ „Історія Південного полюса“, автор користувався такими джерелами: „Завоювання Південного полюса“ Роберта Гуго Мілля і „В серці Антарктики“ сера Ернста Шекльтона.

План і спорядження

„Північний полюс відкрито!“. Ця новина в одну мить облетіла цілий світ. Мета, про яку стільки мріяли, для якої стільки працювали і страждали, нарешті, досягнута. Ми дістали цю звістку у вересні 1909 року.

І я в ту ж мить ясно зрозумів, що майбутній план третьої поїздки „Фрама“ для дослідження Північних морів готовий загинути. Щоб врятувати нашу справу, треба було діяти швидко і без вагань. І з такою ж швидкістю, з якою кабель приніс цю новину, я вирішив зовсім змінити напрям моєї подорожі, а саме — повернути киль „Фрама“ на південь.

Правдѣ, в моєму попередньому плані я подавав свій намір надати третій поїзді „Фрама“ науковий характер і не робити її „гонитвою по світу“. Особи, які своїми вкладами підтримували мою справу, хотіли допомогти мені здійснити цей план, але тому, що умови, при яких цей первісний план створювався, значно змінились, і перспективи на його здійснення зменшились, я вирішив, що не погано і чесно зроблю по відношенню до тих, хто мене підтримував, якщо виконаю справу, яка зразу все впорядкує. Таким чином, велика сума, видана на цю подорож, буде цілком доцільно витрачена.

Тому я вирішив з спокійною совістю відкласти свій первісний план на рік або на два. Північний полюс, що являє з себе друге щодо важливості завдання в галузі полярного дослідження, був відкритий. І коли б мені пощастило зацікавити своєю справою, мені залишалося б лише постаратися розв'язати друге велике завдання — Південний полюс.

Я знаю, мене обвинуватять у тому, що я не зразу подав на загальний розгляд мій розширений план, бо ні вкладники, ні ті з дослідників, що збиралися вирушити в ті самі області, не змогли з ним ознайомитись. Так, я передбачав, що мені будуть цим докоряти, і тому ґрунтовно обміркував цю сторону справи. Щодо вкладників, то про них я не довго турбувався; вони в усіх питаннях

щодо пожертвування ними грошей цілком покладались на мене. Я знав, що вони цілком мені довіряють, правильно зрозуміють події і не матимуть сумніву, що гроші, які вони дали, будуть вжиті якраз для тієї мети, для якої вони пожертвані. У мене є численні докази того, що я не помилився.

Міркування про інші антарктичні дослідження, що мали відбутися в той час, теж не дуже мене турбували. Я знав, що зможу сповістити капітана Скотта про мій новий план, перш ніж досягну полярних областей, та крім того не мало великої ваги, чи ця звістка прийде на місяць раніше, чи пізніше. План і спорядження Скотта настільки відрізнялись від мого плану і спорядження, настільки були далекі від них, що я вважав телеграму, яка повідомляла його про мій намір вирушити в антарктичні області, більше проявом ввічливості, ніж повідомленням, яке може-бутьякою мірою примусити його змінити свої плани. Англійська подорож була влаштована з суто науковою метою, і полюс був ніби додатком, в той час як у моєму поширеному плані полюс займав центральне місце.

Спорядження Скотта цілком відрізнялось від мого, і в мене є великий сумнів, що такий досвідчений у галузі полярних досліджень чоловік, як капітан Скотт, пожертвував би набутим досвідом і змінив би щонебудь у своїх намірах відповідно до мого плану. Скотт був значно досвідченіший за мене, а якість і можливості його спорядження значно переважали мої.

Щодо лейтенанта Шіраза з „Кайнан Мару“, то він, скільки я розумію, збирався приділити всю свою увагу країні короля Едуарда VII.

Я ґрунтовно обміркував усі ці питання і прийшов до безповоротного вирішення. Коли б я тоді оголосив свій намір, то викликав би цим силу безрадісних газетних міркувань, і, найшвидше, дитина загинула б, не встигнувши народитись. Ні, все треба було приготувати тихо і спокійно. Я відкрив свої наміри тільки своєму братові Леонардові, бо цілком певен був, що він мовчатиме. За весь час, коли він був єдиним моїм співучасником, він зробив мені великі й численні послуги. В цей час повернувся лейтенант Нільсен, — він тоді був першим офіцером „Фрама“, тепер він комендант його, — і я вважав за свій обов'язок негайно повідомити його про моє рішення. Він сприйняв моє повідомлення так, що я зразу зрозумів, що його привела щаслива зірка. Я побачив, що знайшов не тільки діяльну людину, на яку можна було покластися, а й справжнього доброго товариша, а це найголовніше. Коли стосунки між керівником і першим офіцером добрі, то можна уник-

нути багатьох неприємностей і запобігти багатьом незгодам. Крім того, спільна робота їх є запорукою добрих стосунків між усією рештою учасників.

Тому для мене було великим полегшенням, коли капітан Нільсен повернувся додому в січні 1910 року і допоміг мені в усіх моїх готуваннях. Він робив усе з такою готовістю, так спритно і ґрунтовно, що мені бракує слів, щоб передати це.

Для плавання „Фрама“ було ухвалено такий план: від'їзд з Норвегії — не пізніше середини серпня; Мадейра мала бути першим і єдиним місцем висадки. Потім починався кращий шлях для парусного судна — на південь через Атлантичний океан і південніше від миса Доброї Надії і Австралії, потім далі на схід, і, нарешті, до Нового 1911 року треба було пройти через крижані брили в морі Росса.

Вихідним пунктом для моєї справи я обрав Китову бухту у великій антарктичній крижаній рівнині, як найпівденніший приступний для судна пункт. Ми сподівались потрапити туди до 15 січня, і висадити там, як заздалегідь було ухвалено, чоловік десять для зимівлі, давши їм матеріали для побудови будинку і припасів на два роки. Потім „Фрам“ повинен був вирушити з Китової бухти в Буенос-Айрес і відтіль почати плавання з метою океанографії через Атлантичний океан до берегів Африки і назад. До 1 жовтня „Фрам“ повинен був повернутися в Китову бухту за загоном, який перезимує тут. Це все, що можна було наперед вирішити. Дальший хід нашої подорожі залежав від місцевих умов і міг бути встановлений лише по закінченні робіт на півдні.

Всі мої знання про плато Росса були взяті з описів, але я так ґрунтовно вивчав усю літературу, яка стосується до цієї місцевості, що тільки глянув на величезні маси криги — і мені почало здаватися, що я знаю їх довгі роки.

Я довго думав і вирішив, що Китова бухта є найзручніший пункт для зимівлі. Насамперед, з цього пункту можна було на судні піти на південь далі, ніж з будьякого іншого: на цілий градус південніше порівняно з протокою Мак-Мурдо, місця, призначеного Скоттом для стоянки. Уже це одне мало величезне значення для пізнішої поїздки до полюса саньми. Другою великою перевагою було те, що ми зразу прибували на місце дії і могли, так би мовити, з порога нашої кімнати спостерігати умови тієї країни, в якій нам доведеться працювати. Крім того, я міг передбачати, що ґрунт цієї частини крижаної рівнини, значно віддалений від материка, буде кращий і не такий трудний, як потріскані простори, що тягнуться вздовж берега. І, нарешті, з описів видно було, що в Китовій бухті є багато

тварин, отже, там було потрібне нам свіже м'ясо в вигляді тюленів, пінгвінів тощо.

Крім технічних і матеріальних переваг рівнини для зимівлі, вона була ще і зручним пунктом для метеорологічних спостережень, бо не була загороджена ні з якого боку. Сам табір був найкращим місцем для щоденних спостережень характеру крижаної рівнини; відціль найкраще було спостерігати різні цікаві явища, як от рухи, новоутвори і поділи цієї величезної крижаної маси.

І, кінець-кінцем, до цього місця легко могли доходити кораблі, бо не було випадку, щоб корабель зустрів перешкоди при вході в Китову бухту.

Я знав, що цей план зимівлі на Крижаному плато викличе найгостріше нарікання і буде названий божевільною хоробрістю і нахабством. На мою думку, крижана рівнина в цьому місці так само, як і в інших, нестійка і повзуча. Навіть ті, хто сам побував на ній, і ті пристають на цю думку. В описі Шекльтона ці місця — зовсім безрадісні. Крига була поламана на протязі багатьох миль, і він дякував богові, що не влаштував там свого табору. Я дуже поважаю Шекльтона, його досвід і його роботу, але все ж вважаю, що його висновки передчасні.

Коли б Шекльтон перечекав ще день або два, коли він 24 січня 1908 року відвідав Китову бухту і бачив, як відколювались і відпливали шматки криги, коли б він перечекав, може, навіть кілька годин, то мабуть проблема Південного полюса була б розв'язана ще в грудні 1908 року. Йому, з його гострим розумом і здоровим міркуванням, не треба було б багато часу, щоб впевнитись, що те місце рівнини, де перебуває Китова бухта, не плавуче, а навпаки, воно на міцній, добрій основі з маленьких островів, шхер і мілин, і він міг би тоді, разом з своїми діяльними товаришами, раз назавжди покінчити з полярним питанням. Але обставини не дозволили цього, і покривало було лише злегка підняте, але не зняте зовсім.

Я особливо довго вивчав утворення цієї крижаної рівнини і прийшов до висновку, що те утворення, яке тепер у плато Росса має назву Китової бухти, є не що інше, як та сама бухта, правда, з великими змінами, які спостерігав сер Якоб Кларк Росс. Отже, вона протрималась, не вважаючи на кілька шматків, що відкололись, протягом сімдесяти років. З цього я зробив висновок, що маю справу не з випадковим утворенням. Те, що в первісну добу затримало на цьому місці бурхливий крижаний потік і утворило в крижаній рівнині тверду бухту, було не просто примхою якоїсь могутньої сили, а чимось цілком іншим, більш твердим, ніж найтвердіша крига, а саме — твердою

землею. В цьому місці крижана рівнина наштовхнулася на тверду землю, і таким чином виникла та бухта, яку ми тепер називаємо Китовою. Цей мій висновок був згодом потверджений спостереженнями, зробленими на місці. Ось причини, з яких я обрав тоді це місце для свого табору.

Завдання загону, що залишався на твердому ґрунті, полягало в тому, щоб, влаштувавши табір, перевозити припаси якнайдалі на південь, влаштовуючи на шляху сховища для них. Я мав переправити до 80-ї паралелі стільки харчових припасів, щоб можна було вважати цю широту за відправний пункт для подорожей саньми до полюса. Ми побачимо згодом, що дійсність перевершила мої сподіванки.

Всі приготування були закінчені. Зима була вже на порозі. І, знаючи антарктичні умови, ми не мали сумніву, що доведеться вжити всіх заходів, щоб перетерпіти найхолоднішу і найбурянішу зиму, яку будьколи бачили полярні дослідники. Я мав намір спрямувати всі сили до головної мети — відкриття полюса, як тільки зима цілком встановиться і налагодиться життя в таборі.

Мені хотілось добрати для цієї подорожі людей, найбільш придатних до роботи на морозі. Ще важливіше було мати людей, які звикли поводитись з собаками; я виразно усвідомлював, яке це буде мати значення для успіху справи. Для такої подорожі, як наша, було великою перевагою і в той же час незручністю мати з собою виключно досвідчених людей. Переваги очевидні: коли спільний досвід багатьох людей правильно використовується, то завжди можна сподіватись добрих результатів. Досвід одного може доповнити огріхи в знаннях інших. Таким чином, виходить одне, майже досконале ціле. Я сподівався досягти цього. Але немає троянд без колючок. Якщо є переваги, то є й незручності. Звичайно кожний вважає свій досвід найціннішим, і думки інших йому здаються нікудишніми. Але ці незручності можна перемогти розумним терпінням, а переваги, що їх дають досвідчені люди, такі великі, що я вирішив не зважати на ці маленькі ускладнення. Я хотів присвятити цілу зиму спорядженню, щоб досягти можливої досконалості. Надалі треба було приділити ще деякий час полюванню. Треба було вбити таку кількість тюленів, яка забезпечила б нам і нашим собакам свіже м'ясо на весь час. Для того, щоб уникнути найзлішого ворога всіх полярних мандрівників — цинги, я вирішив щодня мати на столі свіже м'ясо. Це було легко зробити, бо всі наші люди віддавали перевагу свіжому м'ясу перед консервами. Я сподівався виступити весною з моїми товаришами, маючи з усіх поглядів досконале спорядження.

За планом було вирішено залишити зимовий табір, як тільки настане весна. Коли вже ми вирішили взяти участь у перегонах, то треба було зайняти перше місце, однаково, якою ціною. Коли план перетворився на тверде вирішення, я ухвалив, що ми візьмемо курс по прямій лінії, як тільки вийдемо з Китової бухти, і будемо триматися одного і того самого градуса довготи аж до самого полюса.

Таким чином, нам мало пощастити дослідити зовсім нові області і домогтися нових досягнень.

Я був вкрай здивований, дізнавшись згодом, що знайшлися люди, які справді думали, що ми збираємось пройти з Китової бухти Шекльтоновим шляхом до Бердморського глетчера і далі на південь. Я мушу сказати, що ця думка жодного рязу не приходила мені до голови, коли в складав план подорожі. Скотт заявив, що він обирає цей шлях, і для мене справа була на цьому покинчена. За весь час нашого перебування в таборі „Фрамхейм“ ця думка не з'явилась також у жодного з моїх товаришів. Шлях Скотта був для нас просто неприйнятливий.

Ні, наш шлях ішов на південь, і тільки цілком непрохідні місцевості могли перешкодити нам дістатися плоскогір'я. Наш план полягав у тому, щоб просуватися просто до Південного полюса, не збочуючи з обраної довготи, і тільки найважчі перешкоди могли стримати нас.

Викладений мною план був опрацьований у моєму домі, в Бундефіорді, недалеко від Христіанії, у вересні 1909 року, і був виконаний у всіх найдрібніших його деталях. Зауваження-висновки в цьому плані доводять, що мої обчислення часу були непогані. Там сказано: „таким чином, останні мандрівники повернуться з подорожі на полюс до 23 січня“. І справді, 25 січня 1912 року ми повернулись у „Фрамхейм“ переможцями.

І це було не єдиним випадком, коли збігалися обчислення. Капітан Нільсен досяг у цьому відношенні просто чар. Я задовольнявся тим, що обчислював дні, але він визначав навіть години. Він вирахував, наприклад, що ми досягнемо Крижаного плато 15 січня 1911 року. Віддаль від Норвегії до Крижаного плато дорівнює приблизно 30.000 км. Ми прибули 14 січня — на день раніш; гадаю, що ніхто нічого не заперечить проти такої неточності.

Всі життєві припаси були добрані дуже ретельно і так само ретельно запаковані. Колоніальні товари були запаяні в жерсть і потім запаковані в дерев'яні ящики. При полярних подорожах треба надзвичайно ретельно запаювати харчі в жерстяні сховища. Несумлінне ставлення, недбайливе виготовлення на фабриці спричиняють при вживанні харчів на морі цингу. Треба сказати, що під час чотирьох

норвезьких полярних експедицій, трьох плавань на „Фрамі“ і одного на „Гюйе“, — не було жодного випадку захворювання на цингу, а це найкраще свідчить, як ретельно при цих подорожах добирали і запаковували продукти.

Надзвичайно важливим для експедиції питанням було питання про справді добрих собак. Я вже казав, що мені доводилось діяти швидко і рішуче. На другий день після того, коли я прийняв рішення, я вже був у дорозі до Копенгагена, де були гренландські наглядачі. Вони погодились надіслати мені до липня 1910 року сто найкращих гренландських собак. Питання було вирішене.

Тут я повинен зауважити, що одною з найголовніших ріжниць між експедицією Скотта і моєю було те, що я брав з собою собак, а Скотт — ні. Скотт з свого досвіду і досвіду Шекльтона був певний, що для крижаних рівнин придатніші манчжурські поні. Мене здивувало це рішення, бо я знав ескімоських собак, а при дальшому ознайомленні з полярною країною та її ґрунтом, я дивувався все більше. Хоч я досі й не бував у тих антарктичних областях, але все ж незабаром зробив висновок, цілком протилежний Шекльтоновому. З його описів — ґрунт ідеально придатний для ескімоських собак. Я гадаю, що в його попередженні проти собак є якесь непорозуміння. Може, собаки не зрозуміли свого господаря, або господар не зрозумів собак, і в цьому треба шукати причину. Між собакою і його господарем мають бути зразу встановлені правильні стосунки. Собака повинен засвоїти потребу абсолютного послуху, а господар повинен уміти внушити це почуття. Тоді собака буде незамінною твариною. Я певен цього.

Одна з переваг собак у таких подорожах полягає в тому, що вони легкі і тому вільно переходять через снігові мости, які неминуче трапляються на потрісканих глетчерах. Якщо собака навіть і провалиться, то біда невелика: його легко схопити і витягти на поверхню. Цього не можна зробити з поні. Велика важка тварина провалюється, звичайно, значно швидше, а коли нещастя трапилось, то витягти його — важка робота. При цьому часто буває, що поводи порвуться, і поні лежить у розколині на глибині 300 м.

Друга перевага: собаку можна годувати собачим м'ясом. Можна поступово зменшувати число собак, забиваючи слабших і годуючи ними решту. Таким чином, обрані собаки дістають свіже м'ясо. Наші собаки під час цієї подорожі діставали собаче м'ясо і пемікан. Тому вони й могли так працювати.

Та й ми самі, коли відчували потребу свіжого м'яса, дозволяли собі шматок філе, і ця печеня була не менш смачна, ніж найкраща яловичина; інші собаки нічого

Не мали проти, якщо вони діставали свою пайку від якої-небудь частини тіла свого товариша. Єдине, що залишалося від цих частувань, були зуби жертви, але після надто важкого дня, навіть і зубів не залишалося.

При переході з крижаної рівнини на плоскогір'я відпадає всякий сумнів щодо придатності собак. Вони корисні не тільки під час переходів через глетчери, які ведуть до плоскогір'я, а й далі протягом цілого шляху. Поні ж доводиться залишати коло підгір'я глетчера і задовольнятися сумнівною приємністю самому бути в ролі поні. Мабуть, дуже важко залишати всі в'ючні сили на чверті пройденого шляху; я вважаю за краще зберегти їх на всю подорож.

Я з першого ж погляду зрозумів, що найнебезпечніша частина нашого шляху буде від Норвегії до Крижаного плато. Майбутнє залежало від того, чи вдасться нам приставити собак справними. На щастя, всі мої супутники були тієї самої думки, і нам пощастило спільними зусиллями і добрим доглядом не тільки приставити собак до місця дії, а й приставити їх справнішими, сильнішими і міцнішими, ніж вони були на початку плавання; число їх збільшилось за час подорожі, а це також свідчить про добрий догляд. Щоб захистити тварин від вогкості та спеки, над ними були влаштовані дощані накриття і особливі паруси від сонця, які можна було протягти через ціле судно.

Через те мені смішно було чути і навіть бачити в пресі розчулені зауваження про „муки тварин на „Фрамі“. Ці зауваження, напевне, походили від жалісливих людей, які звикли до кімнатних собачок.

Крім цих чотириногих товаришів, у нас був ще і двоногий, якого ми взяли не так для роботи в полярних областях, як для розваги. Це була наша канарка „Фрїтьйоф“, яку ми дістали разом з багатьма іншими подарунками, при чому вона була серед найприємніших для нас. Птичка почала цвірінькати зразу, як тільки потрапила на борт, і не вгавала під час усієї подорожі по земній кулі. Гадаю, що серед своїх братів вона є перший полярний дослідник.

У нас були найрізноманітніші представники тваринного царства: свині, кури, вівці, коти і шури. Так, на наше нещастя, у нас були і шури, найогидніші тварини, яких тільки я знаю. Але ми оголосили їм нещадну війну.

Кошти в нас були дуже скромні, і мені доводилось по кілька разів перевертати кожну монету, перш ніж наважитись витратити її. Питання про одяг — одне з головних у полярних експедиціях. Я вважаю, що керівник подорожі повинен особисто подбати про одяг усіх учасників. Звичайно, для мене було б великим полегшенням, коли б я зажадав від

учасників експедиції, щоб вони самі подбали про свій одяг, але тоді я не міг би стежити за тим, щоб одяг цей був бажаної якості.

Наш одяг не був вишуканий, але був теплий і практичний. Я набув для нього двісті шерстяних укривал. Хай читач не уявляє, що це товсті, легкі білі укривала, що літають як пух, які виставлені у вітринах. Вони зовсім не справляли вражіння пуховин і не збирались літати. Вони лежали цілком спокійно, твердою спресованою масою, колір їх був зовсім загадковий. Справа в тому, що вони з давніх давен служили нашим морякам і напевне могли б розповісти чимало моторошних історій часів нашого великого морського героя Торденскіольда. Як тільки ці укривала потрапили в мої руки, я насамперед віддав їх у фарбарню. Коли вони повернулися відтіть, їх не можна було впізнати. Вони виблискували найчистішим ультрамарином — чи як воно зветься...

Я мав намір перетворити ці дві сотні укривал на полярні костюми, і вирішив не викривати передчасно походження цієї матерії. Аджеж жодний кравець на світі не погодиться шити одяг із старих шерстяних укривал. Моя робоча кімната в той час схожа була на склад шерстяних речей. Шерстяні укривала були накидані скрізь. Нарешті, з'явився кравець.

— Це матерія? — запитав він.

Моє обличчя було невинне і байдуже:

— Так, оце вона. Тількищо одержали зза кордону. Дуже щасливий випадок. Мені вдалось дешево дістати цю партію зразків.

Я помітив, що кравець глянув на мене скося. Йому, мабуть, здалося, що зразки трохи великі. Він почав розглядати матерію на світло.

— Дуже густо виткана матерія, — зауважив він, — я можу заприсягтись, що вона навіть не виткана, а валяна.

Але все ж ми почали з ним рахувати ці зразки. Це була дуже нудна робота, і на 193 шматку я втік, залишивши кравця закінчувати підрахунок. Тількищо я почав радіти з успіху, як з сусідньої кімнати залунав дикий зойк, схожий на ревіння розлюченого бика. Я кинувся до кравця. Він стояв у хвилях ультрамаринових укривал і вимахував нефарбованим укривалом, яке не залишало ніяких сумнівів щодо свого походження. Я забув заховати справжній „зразок“. Кравець подивився на мене з невимовним презирством і зник назавжди, залишивши мене в глибокому сумі. Але, кінець-кінцем, мені все ж пощастило пошити одяг, і ніколи ще жодна експедиція не мала такого теплого і міцного одягу.

Я подбав також, щоб кожна людина на кораблі мала просмолений одяг і непромокальні чоботи. Вони були зроблені по мірці з найкращого матеріалу. Але важко уявити собі наше розчарування, коли ми приміряли наші прекрасні непромокальні чоботи: вони були або такі великі, що в них втрачалась всяка стійкість, або ж, навпаки, були такі вузькі, що ніякими силами не можна було просунути в них ногу. Халяви були такі вузькі, що найніжніша найменша нога не могла б пролізти, вате чобіт був такий великий, що в ньому могла вміститись вдвое більша кількість ніг. І тільки небагато з нас змогли взути свої чоботи. Навіть випробуваний спосіб помінятися чобітьми не допоміг; ці чоботи непридатні були для мешканців нашої планети. Але моряки—завжди моряки і не люблять ніяких невідгод. Більшість з них знали прислів'я, що краще одні чоботи, та добрі, ніж десять не по нозі, і взяли своє власне взуття.

Ми одержали силу речей з обмундирувального складу армії: матерії, чоботи, черевики, полотняний і теплий одяг. Крім того, кожен з учасників експедиції дістав повний костюм гренландського тюленьячого хутра. Ми не забули також ниток, голок, гудзиків, ножиць, стрічок тощо.

Треба сказати ще про устаткування приміщень на судні. Аджеж затишне приміщення дуже багато важить. Я особисто можу зробити вдвое більше, якщо перебуваю в умовах зручності і порядку. Всі приміщення „Фрама“ були обставлені гарно і затишно. Жінки з притулку надіслали нам багато прикрас для наших кімнат. Їм, напевне, приємно буде знати, що всі скрізь були захоплені і хвалили наші прикраси. „Он вона яка полярна експедиція,—казали нам,—а ми думали, що побачимо порожні стіни і дерев'яні стільці“. Чути було навіть натяки на „будуар“. Наші стіни були прикрашені прекрасними вишитими порт'єрами, і ми дістали в подарунок чимало добрих картин. Щодо окремих кают, то господарі прикрашували їх на свій смак, і кожен перетворив їх на куточок батьківщини. Ми дістали також у подарунок ціле кухонне і посудне придане, все позначене ім'ям корабля. Нам надіслали таку кількість поштового паперу, записних книжок, календарів тощо, з зображенням „Фрама“, що нам вистачило б канцелярського приладдя ще на два або три кругосвітні плавання. Книжки так і сипались з усіх боків. Я вважаю, що на „Фрамі“ було не менш як 3000 томів. У нас були різні гри для розваги, грамофон, рояль, скрипка, флейта, мандоліна, навіть губна гармошка і табакерка з музикою.

Нас засипали різдвяними подарунками. Їх прибуло на борт „Фрама“ не менш як п'ятсот. Друзі і знайомі прислали нам ялинку і прикраси для неї. Так, усі були винятково добрі

до нас, і я користуюсь нагодою сказати, що ми оцінили подарунки не тільки в свій час, але зберігаємо їх і зараз.

Ми одержали вино і спиртні напої,—речі, що їх високо цінили всі мої супутники. Питання про вживання спиртних напоїв під час полярних експедицій порушувалось досить часто. Я особисто вважаю, що помірне вживання алкоголю в полярних країнах просто необхідне, як ліки. Я кажу, звичайно, тільки про зимовий табір, бо під час подорожі саньми алкоголь абсолютно виключається,—це нам відомо з особистого досвіду. І не тому, що склянка горілки могла б пошкодити, а тільки через заощадження місця і ваги. В подорожі саньми найважливіше — легкість вантажу, і беруть з собою лише абсолютно потрібне, а я ніяк не можу включити алкоголь в число „абсолютно необхідних“ речей. Але в зимовому таборі і під час поодиноких подорожей у бурхливих холодних просторах алкоголь дає величезну користь. Коли повертаєшся мокрий і замерзлий, після важкої неприємної роботи, тоді страшенно приємно випити склянку горілки. Я знаю, захисники тверезості скажуть, задержавши ніс, що можна з таким самим успіхом випити чашку гарячої міцної кави, але я думаю, що величезні кількості гарячої кави, вживаної в таких випадках, значно шкідливіші, ніж склянка горілки. Хто не знає значення грогу або вина увечері, за загальним столом? І денні сварки легше випаровуються ввечері разом з парою рому. Суперечки забуваються, і дружба відновлюється з новою силою. Відберіть у цих вечірніх зборів алкоголь, і ви швидко побачите різницю.

У нас була ретельно добрана і дбайливо запакована аптека, але, на жаль, жодний лікар не приєднався до експедиції, і мені довелося взяти в цій галузі всю відповідальність на себе. На щастя, лейтенант Гіертсен виявив надзвичайну здатність до виривання зубів та ампутування і відбув блискавично курс навчання в зубній клініці. Він виявив надзвичайну швидкість і певність навіть у найважчих випадках, але я не можу поручитися, що це завжди було на користь хворим.

Нам подарували силу шоколаду, печива, чаю, кави, тютюну, цукру і мила. У нас був великий запас сірників у непромокальному пакуванні. Крім того, на „Фрамі“ був досить небезпечний вантаж — патрони і гас, отже, довелося вжити всіх можливих протипожежних заходів. У всіх каютах були поставлені вогнегасники, а на палубі стояв насос.

Звичайно, ми взяли з собою повний комплект наукових інструментів.

Скажу тепер декілька слів про будинок, призначений для зимівлі. Він був завдовжки 8 і завширшки 4 м. Буди-

нок був збудований з найкращого матеріалу і був розділений на дві кімнати: перша, завдовжки 6 м, являла собою їдальню, спальню і жилу кімнату; друга—на 2 м—була кухнею. З неї був хід у льох, де зберігалась більша частина наших запасів. В кожній кімнаті було по одному вікну, підлоги були вкриті лінолеумом. До стін великої кімнати були прироблені десять ліжок, обстановка складалася з стола, стільців і лампи. Будинок був кілька разів промашений дьогтем, і всі складові частини були позначені фарбою, щоб легше було скласти його на місці. Щоб захистити будинок від полярних бур і укріпити його на кризі, до дахових балок і до всіх кутів були пригвинчені міцні болти. Крім того, шість болтів мали бути вбиті в кригу, з'єднуючись з болтами будинку міцним стальним дротом. На випадок дуже великого урагану було ще два ланцюги, перетягнуті через дах. Був також запас окремих балок і дошок.

Потім ми везли п'ятнадцять наметів, куплених у морському відомстві, на шістнадцять чоловік. Там же ми замовили ще шість наметів, кожен на три місця. Вони були з міцного, практичного парусного полотна з суцільною, вшитою підлогою. Одна людина могла вільно поставити такий намет навіть під час сильного вітру. Що менше жердин у наметі, то легше його поставити,—це моя думка,—і в наших наметах було по одній жердині. Часто доводиться читати, що під час полярних експедицій учасникам доводилось працювати цілими годинами, щоб поставити намет. У нас про це не могло бути й мови. Намет ставили ми в одну мить і спокійно спали в наших спальних мішках, не звертаючи уваги на бурю. Вхід у намет був зроблений на зразок мішка. Цей спосіб, як і всі добрі способи, дуже простий. У наметі вирізується отвір бажаних розмірів, і в нього кругом вшивається мішок, відкритий з обох кінців. Цей мішок і править за двері. Коли всі увійдуть у намет, мішок зав'язується звичайним вузлом, як усі мішки. Намет з таким входом і з суцільною вшитою підлогою витримує будьяку бурю, в нього не проходить жодна сніжинка.

Наші десять саней були збудовані за зразком Нансена, але були трохи ширші. Вони були 4 м. завдовжки. Полозки були оббиті сталлю. До кожних саней була додаткова пара полозків, які легко знімались і припасовувались з допомогою кліщів. Наші ліжкі, всього двадцять пар, були 2,5 м. завдовжки. Така довжина була взята, зважаючи на льодовикові розколинки.

Ящики для запасів під час подорожі саньми були з тонкого, м'якого ясену, завдовжки і завширшки 30, а заввиш-

ки 40 см. Вони мали лише один невеликий отвір зверху, що закривався алюмініюною кришкою. Такі отвори зручні тому, що не доводиться розпускати ремені, щоб дістати з ящика потрібний предмет. При великих же отворах через кришку обов'язково проходить ремінь.

Наше обмундирування було багатше і досконаліше, ніж будьколи при полярних дослідженнях. Його можна було поділити на два сорти: обмундирування для великого холоду і обмундирування для звичайного холоду. У нас був великий вибір одягу з хутра північного оленя. Були особливо товсті, середні і зовсім легкі костюми, товсті і середні спальні мішки. Я особливо стежив за тим, щоб спальні мішки шили лише із спинних шкур і щоб у них не потрапляли смуги тонкого хутра з черева, а також, щоб хутро було повернуте ворсом від отвору, а не навпаки, як це роблять звичайно на фабриках. В обмундируванні найважче — це взуття, бо ноги особливо чутливі до холоду, і їх найважче захистити. Руки завжди можна нагріти на ходу, а ноги закутують зранку, і ця робота така втомна, що до вечора її ніхто не ризикує зробити другий раз. Таким чином, не бачиш своїх ніг протягом цілого дня, і цілком доводиться покладатись на чуття, але чуття може обдурити, і люди часто відморожують собі ноги, самі того не помічаючи. небезпека відморожування дуже зменшується при вживанні м'якого взуття, але, з другого боку, м'якого взуття не можна застосувати при лижах, бо до нього не можна міцно прив'язати, а, на мій погляд, ніщо так не стомлює, як погано прикріплені лижі. Лижі повинні становити одне ціле зі мною, щоб я був господарем становища. Я перепробував усі моделі і, нарешті, вирішив замовити черевики на твердій підошві, але з м'яким верхом, не хутряним, бо хутро твердне на морозі, а шкіряним, вкритим зверху парусним полотном. Мірка була знята з моєї ноги. Моя нога не дуже мініатюрна, крім того, на мені були тоді дві пари панчо з оленячого хутра. Коли я побачив ці черевики на виставці крамниці цивілізованої Христіанії, я був вражений, і доти обходив цю крамницю, поки чудища зникли з вітрини. Якщо я колинебудь і пишався формою своєї ноги, то в той момент, коли я побачив свої черевики на виставці, це почуття назавжди вмерло в мені. Але все ж мушу сказати, що ці дивовижні черевики були прекрасно зроблені; їх лише довелося трохи збільшити, бо вони були на мене малі.

Упряж для собак була зроблена за аляським зразком. Аляські ескімоси запрягають своїх собак один за одним перед саньми. Це, звичайно, найкращий спосіб, він не тільки доцільніший для використання сили собак, а й

найбезпечніший для переходу через льодовикові розколини. До того ж собакам легше везти в аляському запрягу, ніж у гренландському, бо в першому випадку на них одягають м'який нашійник, і тягар лежить на спині собаки, а не на грудях.

Для подорожі на санях ми взяли з собою такі апарати: два секстанти, три штучні горизонти, чотири спиртові компаси¹⁾, звичайний кишеньковий компас, два біноклі — один Цейса, другий Герца — і окуляри для снігу. У нас були і кольорові стекла, які ми могли змінювати, коли хотіли. Я весь час перебування на Крижаному плато користувався звичайними окулярами з трохи пофарбованими в жовтий колір стеклами. У нас були два фотографічні апарати, повітряний термометр, барометр, висотомір до 4500 м і два гісометри.

Усе медичне устаткування для санної подорожі було надіслане з Лондона. Воно було прекрасно запаковане; на голках, ножах і ножицях не було жодної плями іржі, тим часом коли весь запас, взятий з „Христіанії“, проіржавів і його не можна було вживати.

Тепер мені залишається лише сказати кілька слів про припаси для санної подорожі; я не хотів брати з собою цілий склад колоніальних товарів. Просто, але поживно, — ось моя думка. Багате, різноманітне меню придатне для людей, які нічого не роблять. У нас був пемікан, печиво, молочний порошок і шоколад. Печиво, яке ми дістали в подарунок, було спеціально для нас виготовлене; воно складалося з вівса, цукру і молочного порошку, отже, було і дуже поживне і дуже смачне. Печиво становило більшу частину нашої денної їжі, так само, як і молочний порошок. Ми возили з собою великі кількості цього порошку у маленьких тонких полотняних торбинках, і, не зважаючи на зміну погоди, на вогкість, сухість, тепло і холод, якість його не змінювалась.

---

1) На жаль, ці компаси були зовсім непридатні при великих морозах. Рідина замерзала при 40°. Хоч я й просив фабриканта дати найчистіший спирт, проте, рідина в компасах замерзала швидше, ніж горілка в пляшці.

На південь

Травень 1910 року минув. Він був такий прекрасний, як може бути прекрасна весна в Норвегії—казкове видіння свіжої зелені і яскравих квіток. Але в нас, на жаль, залишалося мало часу для захоплення. Наш лозунг був: „В далечінь від усієї краси!“

З самого початку місяця „Фрам“, добре обшвартований, чекав біля бона під стінами Хрістіанії. Цілком справний, добре вичищений, з'явився він з верфі Ортена. Він виблискував здалека, і, дивившись на нього, мимоволі хотілось думати про веселі прогулянки або канікулярні екскурсії. Але вже на другий день, як він прибув, палуба набула щоденного робочого вигляду; почалося навантаження.

З льохів історичного музею довгими, безперервними рядами потяглися до корабля ящики з запасами. Вони лягали в його надра, де їх зустрічали лейтенант Нільсен і три північні мешканці. Навантаження було далеко не простою, а, навпаки, дуже урочистою справою. Треба було не тільки приставити ящики на борт, але ще й знати потім, де стоїть кожен ящик, і мати можливість дістати його. Ця важка робота ще ускладнялась численними корабельними люками, що вели в нижнє приміщення, де зберігався гас. Всі ці люки мали бути вільними і приступними, бо через них гас накачували в машинний відділ.

Але Нільсен і його помічники прекрасно впоралися з цим завданням. Сотні ящиків були розміщені, при чому кожний ящик став на своє місце і його не важко було в будь-який момент витягти.

Разом з харчами здавали і все спорядження. Кожен з учасників експедиції діяльно працював над своєю частиною; хоч як ламали собі голову, все здавалося, що чогось бракує, що добре було б ще взяти і те, і інше... і тільки від'їзд міг покласти цьому кінець.

В червні цей момент настав нарешті.

3 липня вранці, „Фрам“ залишив Хрістіанію. Першим пунктом була моя батьківщина—Бунденфіорд, де треба було прийняти на борт будинок для зимівлі, що стояв у

моєму саду, зовсім закінчений. Цей будинок тепер смішно розбирали. Кожне поліно, кожна дошка були занумеровані.

Наші люди, що брали участь у полярних експедиціях і мали деякий досвід, ламали собі голову питанням, для чого потрібний цей „будинок для спостережень“, як охрестили наш будинок газети, і я розумію їх здивовання. „Будинок для спостережень“ розуміють звичайно як маленький будинок, що захищає трохи од вітру і негоди. Але наш будинок був зразком моці і стійкості: потрійні стіни, подвійний дах і підлога. Обстановка складалася з десяти ліжок, однієї печі і одного стола, вкритого новенькою клейонкою. З цього приводу Гальмер Хансен сказав мені: „Я ще можу сяк-так припустити, що ви хочете бути в теплі і в затишку під час спостережень, але для чого вам потрібна клейонка на столі, цього я зрозуміти не можу“.

6 липня, удень, мені доповіли, що все готове до відплиття. Я запросив усіх моїх супутників на прощальне свято у мене в саду, і ми ще раз побажали один одному щастя.

Потім настав від'їзд. Останнім на борт вийшов старший офіцер. Він ніс підкову. Так, підкову, бо, на його думку, ніщо не могло дати нам стільки щастя, як підкова. Може, він і був правий. У всякому разі, ми прибили підкову до щогли. Там вона й досі.

Почали підіймати якір. Мотор загуркотів, і важкі ланцюги поповзли через клюз. Якраз опівночі якір піднявся з морського дна, і в той момент, коли наставало 7 липня, „Фрам“ втретє вийшов з Христіанійського фіорда. Двічі відважні люди поверталися на ньому переможцями після багатьох років відсутності. Чи вдасться нам підтримати їх почесні досягнення? Напевне, ця думка була в серцях багатьох з нас цієї ясної літньої ночі, коли ми вижджали на дзеркальну поверхню фіорда. Початок було зроблено 7 липня, і ми дивилися на це, як на сприятливу ознаку.¹⁾ Але на всіх наших сподіванках був легкий відбиток суму. Гори, ліси, фіорд, — все це було таке чарівно прекрасне, таке дороге, таке близьке. Вони вабили, манили до себе... Але мотор не знав жалю. Його фиркання і гуркіт різко порушували навколишню тишу. Маленький човен, у якому були мої рідні, поволі відстав. Ще кілька помахів білою хусткою в півтемряві літньої ночі і... — до побачення...

Другого дня ми зупинились у внутрішній гавані Хортена. Легке судно, дуже невинне на вигляд, зараз же підійшло до нашого борта. Але вантаж на ньому не відповідав його

---

¹⁾ 7 липня — норвезьке національне свято, день відокремлення Норвегії від Швеції.

невинному виглядові. Він складався з порохових фітилів і патронів — не зовсім зручна, але необхідна частина нашого спорядження. Ми взяли запас снарядів і поповнили тут свої водяні запаси.

І ми вирушили на південь, але ще не зовсім серйозно. У нас було ще одне завдання — океанографічна поїздка через Атлантичний океан, для якої нам доводилось зробити великий обхід. Але про це буде мова окремо, а тут я згадаю про цю поїздку лише для зв'язку.

В перші дні після відплиття з Норвегії була прекрасна літня погода. Море було, як дзеркало, і „Фрам“ гойдався не більш, ніж коли стояв на Бундефіорді. Це було нам особливо приємно, коли ми входили в мінливий Скагеррак. А як час у нас був точно обчислений, то ми не встигли до від'їзду як слід укріпити і прив'язати взяті на борт речі, і добрий шторм при виході з фіорда поставив би нас у скрутне становище. Але покищо все було гаразд; правда, ми працювали вдень і вночі. Кажуть, що колись морська хвороба лютувала на „Фрамі“. Але в цій поїзді не було нічого подібного. Більшість учасників експедиції були звичні до моря люди, а в інших залишалось ще тиждень часу, щоб звикнути до нього. Скільки я пам'ятаю, ніхто на „Фрамі“ не хворів серйозно на цю неприємну хворобу. Коли ми поминули Доггертову мілину, знявся, й дуже до речі, легкий північно-східний бриз, отже, ми змогли з допомогою парусів прискорити далеко незапаморочливу швидкість нашого мотора. До нашого від'їзду циркулювали найрізноманітніші чутки про „Фрам“, як парусне судно. Казали, що це судно взагалі не можна посунути вперед, і тут же говорили зовсім протилежно: що „Фрам“ є першокласний парусник. Мені здається, що і цього разу правду треба було шукати посередині. Судно було не гоночне, але воно не було і слимаком. При свіжому північно-східному вітрі ми пливли каналом з швидкістю семи узлів, і це нас цілком задовольняло. Головне було — встигнути дійти до Денверта і пройти ще частину каналу. Сили наших машин були надто обмежені, щоб працювати проти вітру. Але, на щастя, нам вдалось щасливо пройти канал і через тиждень після відплиття з Норвегії ми змогли почати океанографічні роботи на фіксованому в плані місці. Звичайно, коли в північному Атлантичному океані знімається північно-західний вітер, він триває досить довго. Так було й цього разу. Він не зрадив своїх звичок, і нам деякий час загрожувала небезпека бути віднесеними до берегів Ірландії. Правда, цього не трапилось, але все ж нам незабаром довелося відмовитись від різних намічених планів. Головною причиною був стан мотора; чи він залежав від

поганого масла, чи від хиб самої машини, — машиніст не міг сказати, але в усякому разі потрібні були значні поладження, і нам довелось спішно повернути додому. Але, не зважаючи на всі ці ускладнення, коли ми в перших числах липня повернулись до Бергена, в Норвегії у нас уже була значна кількість водяних проб і вимірів тепла на різних глибинах.

Коли ми проїжджали Пентланд-Фірт¹⁾, нас захопив сильний північний вітер, і ми мали змогу дізнатись, як поводить ся „Фрам“ при бурхливій погоді. Проба була нелегка, лютий вітер гнав хвилі просто через палубу. Ми йшли з усією можливою швидкістю, на всіх парусах, і, на нашу радість, „Фрам“ робив по дев'ять узлів.

При швидкості вісім-дев'ять узлів віддаль між Шотландією і Норвегією можна пройти досить швидко. Надвечір у суботу 9 липня вітер вшух, і показала ся земля. Це був Сігген у Бемелі. Цілу ніч ми йшли вздовж берега і на ранок увійшли в Сельбіернсфіорд. Наша сирена оглушливо заревла, але минуло досить багато часу, перш ніж прокинулись люди на лоцманській станції. Нарешті, на борту з'явився лоцман. Він був страшенно здивований, прочитавши назву „Фрам“ на кораблі, що чекав. „Господи, а я ж думав, що це росіяни“, гукнув він. Цей вигук треба було, очевидно, розуміти, як пробащення за запізнення.

Наша подорож по фіордах до Бергена була прекрасна. Наскільки холодно і непривітно було на морі, настільки тихо і тепло було тут. За цілий день повітря не ворухнулось. Ми йшли з швидкістю чотири милі — найвище досягнення нашого мотора — і тільки надвечір нам пощастило стати на якір у морській верфі Сольхеймвількена.

Різні справи примусили мене поїхати в Хрістіанію. Лейтенант Нільсен узяв на себе командування: справ було по горло. Мотор було найретельніше досліджено і вирішено вживати замість солярового масла парафінове. Нам пощастило обміняти весь наш запас без збитків. Це була довга, напружена робота. Але потім виявилось, що праця наша не даремна.

Ми передали привезені проби води на біологічну станцію, де зараз же почали визначати кількість хлору.

23 липня „Фрам“ вийшов з Бергена і вирушив до Хрістіанії, де я вже чекав на нього. Там теж було чимало роботи. В складах набралася сила речей, які треба було переправити на борт: чотириста в'язок в'яленої тріски, все лижне і санне спорядження, запас дров тощо. Нарешті,

---

¹⁾ Пентланд-Фірт — затока між північним берегом Шотландії і Оркнейськими островами.

у Фредеріксхольмі біля Флеккєро ми зустріли найважливіше для нас, а саме — парове судно „Ханс Егеде“, яке везло з Гренландії наших супутників — дев'яносто сім полярних собак. Переправа була довга і важка, собаки були виснажені, але через кілька днів перебування у Хольмі, під наглядом Хансена і Ліндстрема, сили їх повернулись, довільна їжа, свіже м'ясо зробили чудеса. В спокійному колісі і мирному Хольмі тепер цілі дні, а іноді й ночі, лунали прекрасні собачі концерти. Ці музичні вправи привертали силу народу, але тому, що слухачам хотілось подивитись ближче на самих співаків, то в певні години дня ми пускали відвідувачів. Виявилось, що собаки абсолютно не боялись і не злились, а, навпаки, дуже цінили ці відвідини. Тут їм перепадали час від часу якінебудь ласощі у вигляді бутерброда, та крім того для полярних собак, що не звикли бути на ланцюгу, гості були деякою розвагою. Всі собаки до одного були на прив'язі; це було потрібно, головне, щоб уникнути бійки. Правда, деяким удавалось іноді звільнитися від кайданів; одному собаці пощастило навіть перепливти Зунд і потрапити до берега. А це коштувало життя кільком мирним овечкам, що паслися на березі, але всі ці авантюри швидко закінчувались тим, що втікача ловили.

Коли прибув „Фрам“, Вістінг узяв на себе нагляд за собаками. Він і Ліндстрем жили зовсім близько коло Хольма, де містились їх вихованці. Вістінг виявив справжній талант у поводженні з своїми підданцями і незабаром був з ними в дуже приятельських стосунках. У нього несподівано виявились здібності до ветеринарного мистецтва, а це, звичайно, мало величезне значення. Як я вже сказав, ніхто, крім першого офіцера, лейтенанта Нільсена, не підозрював, що я змінив свій план. Тому багатьом учасникам експедиції здавались чудними мої приготування, — перебування в Хрістіансунді і поява на борту різних предметів, не потрібних для поїздки через мис Горн у Сан-Франціско. Для чого ми взяли з собою всіх цих собак? Чи доїде хоч один з них до місця? І невже на Алясці бракує собак, і то добрих собак? Для чого весь дек навантажений вугіллям? Навіщо всі ці поліна? Хіба не можна було купити припаси у Фріско? Ці запитання та подібні до них чути було скрізь. До мене з ними ніхто не звертався, — весь шторм звалився на старшого офіцера; обличчя перетворилися на виразні знаки запитання. І, звичайно, відповідати на все була важка, невдячна робота для людини, в якій і так було багато клопоту.

Щоб полегшити його важку долю, я вирішив розказати про справжній стан речей лейтенантам Преструдові і Герт-

сенові за годину до відплиття з Хрістіансунда. Вони спочатку обіцяли мені мовчати і підписати цю обіцянку, а потім я з'ясував їм докладно весь мій план подорожі до Південного полюса, а також причини, через які я не розповідав нічого про цей план. На моє запитання, чи не змінить це їхнього вирішення йти за мною, вони відповіли без найменшого вагання згодою, і питання було вирішене.

Тепер на борту було три чоловіка,—весь командний склад,—які могли протистояти цікавим і відхиляти незручні запитання.

Під час нашого перебування в Хрістіансунді на борт перейшли учасники експедиції Ліндстрем і Хассель. Нам треба було ще знайти відповідного механіка. Це була справа нелегка: нам треба було знайти людину, що мала б усі потрібні для „Фрама“ властивості, а в Норвегії було дуже мало, вірніше, зовсім не було механіків, що вміли б керувати мотором наших розмірів. Нам довелося звернутись на батьківщину нашого мотора, в Швецію. Відтіль прибув до нас Кнут Сундбек, що був, як після виявилось, людиною, яка ідеально знала свою справу. Чого тільки ця людина не робила — і як спокійно, як сумлінно. Про це можна було б написати цілий окремий розділ. Він брав участь у будівництві нашого мотора від початку до кінця і тому знав свою машину до найдрібніших подробиць; він поводився з нею, як з немовлям, і вона завжди була цілком справна.

Ми працювали з усієї сили, щоб закінчити роботу до середини серпня, до моменту, призначеного для відплиття. Чим раніш, тим краще. „Фрам“ встиг побувати в Трокендоку, де його корпус ретельно оглянули і в деяких місцях ущільнили.

Тому що судно було дуже навантажене, тиском на підводну частину пошкодило фальш-кіль, але з допомогою водолаза пошкодження пощастило швидко полагодити. Чотири сотні в'язок риби були перенесені у великі приміщення, де тепер було дуже тісно. Сани і лижі були особливо ретельно розміщені, щоб до них не проходила найменша вологість. Ці речі треба зберігати в абсолютній сухості, інакше вони робляться непридатні до вжитку. Цим завідував Біааланд, а він добре знав, що треба робити.

Коли вантаження було щасливо закінчене, дійшла черга до собак. Було вжито всіх заходів до того, щоб прийняти наших чотириногих супутників. Під досвідченим керівництвом Біааланда і Стубберуда більшість екіпажу озброїлась сокирами і пилками і взялась до роботи; через кілька годин у „Фрама“ була нова палуба. Вона складалася з окремих дошок, які легко можна було знімати для того, щоб мити і чистити. Ці дошки лежали на стовпах, прибитих до судна.

Шанці на передній палубі були оббиті залізом, а перила обтягнуті сіткою з сталюого дроту. Для більшого захисту і затінку, перила були зсередини оббиті деревом і в різних місцях до них були прироблені ланцюги для собак. З самого початку не можна було залишати тварин на волі. Треба було спершу дати їм звикнути до навколишньої обстановки і взнати своїх господарів.

Надвечір, 9 серпня, все було готове до того, щоб прийняти наших нових товаришів. Їх переправляли на вантажному паромі по десять разом. Вістінг і Ліндстрем підтримували порядок. На східцях „Фрама“ відбувалося швидке рішуче приймання, і, перш ніж собака встигав опам'ятатись від страху і здивовання, він уже був прикутий до палуби, і йому люб'язно пропонували поставитись до свого становища з розумним спокоєм. Через дві години всі дев'яносто сім собак були на борту, але зате палуба „Фрама“ була переповнена. Ми вирішили спочатку залишити вільним капітанський місток, але виявилось, що цього зробити не можна було, якщо ми хотіли забрати всіх собак. Там довелося оселити решту чотирнадцять штук. Для штурмана залишили маленьке місце, але для офіцера, що стоїть на вахті, місця майже не залишалось. Він мав, очевидно, простояти всю вахту нерухомо, не рушаючи з місця. Але тепер нам ніколи було думати про такі „дурниці“. Як тільки останній собака був перевезений, ми вирядили всіх сторонніх відвідувачів і зараз же на бакові запрацював мотор, підіймаючи якір. Почувся вигук: „якір піднято“ — і наша подорож до мети, що була за 30.000 км, почалась. Тихо і непомітно вийшли ми смерком з фіорда.

Коло Флеккоро лоцман зійшов на берег, і через деякий час темрява серпневого вечора заховала від нас обриси батьківщини.

На початку літа, під час нашого плавання до Атлантичного океану, вітри і погода сприяли нам. Так само було й цього разу. Коли ми відпливали, і ще кілька днів після, було абсолютно тихо. Важке завдання ознайомитись з собаками і звикати до них значно полегшила добра погода.

Коли ми виїжджали, нас проводжали найчорнішими передбаченнями щодо собак. Частина з них ми чули, але більша частина, очевидно, не дійшла до наших ушей: як важко, ой, як страшенно важко буде бідним тваринам! Більшість із них загине від тропічної спеки, а решту знесе море в смузї західних вітрів. Неможливо буде підтримати їх існування сухою, як солома, тріскою.

Але всі ці пророцтва, як і звичайно, не справдились; було якраз навпаки. Правда, коли ми повертались, то багатьох з нас питали: „Мабуть, ця подорож на південь була

дуже нудна і неприємна? Мабуть, усі ці собаки отруювали вам життя? Як ви тільки терпіли їх?”

Звичайно, п'ятимісячне плавання — одноманітна річ, але вся справа в тому, як себе завантажити, і ось у цьому випадку нам якраз дуже допомогли собаки. Звичайно, я визнаю, що вони часто були пробним каменем для нашого терпіння, але, з другого боку, вони давали нам більше розваги і задоволення, ніж будьяка інша робота, бо тут ішлося про живі істоти, досить розумні, щоб оцінити дружнє ставлення, і такі, що можуть до певної міри відлатити за нього.

З першої ж години я усвідомив і весь час керувався цією свідомістю, що для нашої справи надто важливо представити тварин щасливо до мети нашої подорожі. І коли б нам потрібний був лозунг, я сказав би: „насамперед, і після всього — собаки“. І результати показали, що цей лозунг був би доречний. Ми влаштувались приблизно так: собаки перший час були прив'язані завжди до одного і того ж місця. Їх розподілили на групи по десять штук. Кожна група дістала одного або двох наглядачів, які про них турбувались і цілком за них відповідали. Я взяв собі чотирнадцять собак коло капітанського містка. Тому що при годівлі собак мали бути присутні всі, то ця процедура була віднесена до змін вахти. Найкраще задоволення для полярного собаки є в тому, щоб загнати в себе найбільшу можливу кількість їжі; можна напевно сказати, що шлях до серця полярного собаки лежить через шлунок. Ми керувались цим прислів'ям, і результати були прекрасні. Уже через кілька днів кожний наглядач був у ширій дружбі з своїм відділом.

Звичайно, сидіти на ланцюгу не дуже подобалось собакам, це були дуже рухливі тварини, і ми охоче задовольнили б їх бажання побігати на волі, але покищо боялися випустити таку зграю. Привернути їх ширість було неважко, і ми швидко впоралися з цим; але виховати їх було значно складніше. Зате їх радість і вдячність, коли ми трохи приділяли їм уваги, були просто зворушливі. Ранками, як тільки ми показувались, вони вітали нас захопленим виттям; але їм не досить було дивитись на нас, нам треба було підійти до кожного собаки, погладити його, сказати кілька ласкавих слів. Якщо ненароком забували котрого, він зараз же голосно заявляв про своє розчарування.

Нема тварини, яка так яскраво мгла б виявляти свої почуття, як собака. Радість, біль, вдячність, докори совісті, все це надзвичайно яскраво відбивається в усій його поведінці. Ми, люди, звичайно претендуємо на те, що тільки в нас є справжня жива душа. Кажуть, що очі, це —

дзеркало душі. Але придивіться уважніше до собачих очей. Ви побачите в них справді „людське“, те саме, що і в людському погляді, і мимоволі подумаете про те, що в них повно душі.

На борту „Фрама“ було сто собак. Поступово, бачивши їх щодня, ми навчилися розрізняти їх, і в кожного виявились свої особливості, свої характерні риси; не було навіть двох однакових. І якщо іноді хтонебудь стомлювався від людського товариства— правда, це траплялось дуже рідко,— він знаходив полегкість у товаристві тварин.

Перші чотири-п'ять днів ми йшли під парою по До-зерській протоці і вже починали сподіватися, що й цього разу прохопимось через „вушко голки“ без труднощів. Адажеж, п'ять днів тому було з'всім тихо, чому б такій погоді не потривати ще. Але ні, вона не тривала. Як тільки ми пройшли брандвахту на Годвінській міліні, зараз же з'явся південно-західний вітер, який приніс з собою тумани, дощі, словом, дуже погану погоду. За якісь півгодини густий туман оповив усе навкруги, і ми бачили перед собою не більше, ніж на довжину корабля. Але якщо ми не могли бачити, то чули дуже добре. Безперервне виття парових гудків і сирен давало нам зрозуміти, в який вир кораблів ми потрапили. Наше становище було не дуже приємне. Наше прекрасне судно мало силу добрих властивостей, але все ж воно було дуже повільне і важко поверталось, а в фарватері це дуже небезпечна властивість. До того ж для нас кожне зіткнення— навмисне чи не навмисне— мало невичерпні наслідки, бо поєднана з ним втрата часу могла занести нашу справу. Для звичайного торговельного судна зіткнення не страшне. Зіткнення найчастіше буває через необережність або недбайливість; у таких випадках винна сторона платить збитки, а потерпіла наживає на цьому гроші. Але тому, що ми мимоволі повинні бути дуже обережними, і ніяка грошова компенсація нас не вабила, то ми, хоч і не хотючи, вирушили в Доунський рейд і стали на якір.

Перед нашими очима розлягався купальний курорт Діль, і нашою єдиною розвагою було роздивлятися на купальників. От їм не доводилось, як нам, турбуватися про те, з якого боку віє вітер!

Уже на другий вечір наш терпець урвався, але цього не можна було сказати про південно-західний вітер. Він продовжував весело віяти, і тому що туман зупинився, ми вирішили спробувати пройти на захід, крейсуючи вздовж каналу. Другого дня вітер змінив напрям, так що ми могли просуватися вперед, але все ж проти вітру, і ми продовжували крейсувати на протязі цілого каналу. Ми

змарнували цілий тиждень на те, щоб пройти 550 км. Це жорстока річ, якщо взяти до уваги весь шлях, що залишився.

Я певен, що всі на судні полегшено зітхнули, коли ми, нарешті, вийшли у відкрите море. Південно-західний вітер тривав, але тепер це вже було байдуже. Треба, мабуть, самому відбутися таке плавання на „Фрамі“, щоб зрозуміти, як приємно нам було вийти з каналу, загаченого кораблями, і перестати вічно маневрувати парусами на палубі, переповненій собаками.

Біскайська затока має у моряків погану славу, цілком заслужену; вона поглинула не одне прекрасне судно з усім екіпажем. Але в цю пору року можна було сподіватися пройти щасливо. І ця сподіванка нас не зрадила. Наш постійний ворог, південно-західний вітер, переконався, нарешті, що не зможе зупинити нас, і стомився від своїх зусиль. Ми посувалися, правда, поволі, але посувалися. Ми згадували завжди про північний вітер, який, як кажуть підручники географії, віє з берегів Португалії. І справді, північний вітер наздогнав нас у Біскайській затоці. Це було для нас приємним сюрпризом, що врятував нас від крейсуювання. Вітер тримався так само вперто, як південно-західний, і ми швидко йшли на південь, до тієї смуги, за якою починається стійка погода, і яка для моряків завжди так приємна.

Проте, морська частина нашої роботи була не дуже важка, навіть у ці трудні тижні було досить рук, які вміло і широко допомагали нам, хоч би справа була й не дуже приємна. Візьмімо, наприклад, прибирання: кожний з наших моряків може розповісти про те, що таке прибирання, коли на борту є тварини, і коли ці тварини містяться на палубі, і при всякій роботі обов'язково перегороджують шлях. Я завжди був тієї думки, що полярне судно ніяк не повинно бути складом сміття і грязі, хоч би скільки на ньому було собак. Навпаки, я вважаю, що при таких плаваннях особливо потрібно додержувати на судні найбільшої чистоти. Треба берегтися розбещеності і занепаду, а неохайність — перший крок до них. Мої погляди поділяли на „Фрамі“ всі, і, не зважаючи на труднощі, ми не зраджували наших принципів.

Двічі на день всю палубу обливали водою, незалежно від спеціальної чистки шваброю і відрами води. Принаймні раз на тиждень знімали роздійману палубу, і кожну окрему дошку чистили доти, доки вона набувала такого вигляду, як нова. Це була робота, що випробовувала терпіння і витримку, але я не пам'ятаю випадку, щоб вона не була виконана. „Палуба має бути чистою, хоч би там що“ — так ставилось завдання.

Правда, іноді вночі чути було прокльони тих, хто з обов'язку під час роботи мусів братися за паруси або снасті, що лежали на палубі,—аджеж досить буде, коли я скажу, що на палубі спали собаки, які цілий день досхочу їли й пили. Але завжди прокльони переходили в жарти; аджеж людина до всього на світі звикає, звикає вона також ставитись спокійно і до того, що її пальці завжди потрапляють у собачі „візитні картки“.

Звичайно, на всіх кораблях день поділяється на чотиригодинні вахти. Екіпаж поділено на два відділи, які змінюють один одного через кожні чотири години. Але на полярних кораблях бувають і шестигодинні вахти. У нас, більшістю голосів були прийняті останні, бо при них людину будять удвоє менше разів протягом доби, і вона може як слід виспатись між вахтами. А якщо вам протягом чотирьох годин треба наїстись, покурити, побалакати, то чи багато ж залишається на сон? А якщо трапиться ще щонебудь негайне, коли викликають усіх на палубу, то взагалі ніякого відпочинку не залишається.

До роботи при моторі були поставлені два машиністи: Сундбек і Нодтведт. Вони змінювалися разом з вахтами. Але коли мотор працював довго підряд, то робота була дуже важкою, і їм довелося взяти собі помічника. Я дав їм можливість навчити когонебудь на помічника машиніста. На цю роботу запросився Крістенсен, і я мушу сказати на його честь, що він прекрасно опанував роботу. Тому що він тілом і душею був чоловік палуби, то слід було сподіватись, що він буде каятись. Але ні, він в одну мить перетворився на заядлого машиніста. І все ж згодом, коли ми увійшли в смугу західних вітрів, він з'явився на палубі, як тільки потрібна була діяльна допомога.

Мотор, який у наше плавання по Атлантичному океану був постійним об'єктом піклування і турбот, тепер, під керівництвом Сундбека, цілком задовольняв нас. Зважаючи на шум, що чути було з машинного відділу, можна було подумати, що „Фрам“ розсікає воду з швидкістю міноносця; але якщо цього і не було, то провина тут не тільки на сторони мотора, тут, очевидно, змішаний був і гвинт. Проте, думки вчених про цю справу розбігаються. З нашим гвинтом взагалі було не все гаразд: при сильнішій хвилі він рухався в своєму сальнику. Це розладнення трапляється досить часто у тих кораблів, у яких, зважаючи на кригу, влаштовано гвинт, що підіймається. Все, що ми могли зробити, це підняти раму і влити нового металу в отвір. Це дуже важка робота, особливо на такому неспокійному судні, як „Фрам“.

Ми з радістю помічали, що собаки почували себе день-

у-день краще. Якщо в нас і були сумніви в собачому питанні, то тепер вони остаточно зникли. Видно було, що нам пощастить довести собак у доброму стані. Звичайно, все залежало, в першу чергу, від достатньої кількості їжі. Я казав, що ми взяли з собою великі запаси сушеної риби; але, хоч ескімоські собаки і не великі ласуни, все ж їх шлунок не може безперестану приймати саму рибу, і доводиться додавати певну кількість жиру. У нас було кілька бочок жиру, але витратити його треба було ощадно. Щоб зберегти наші запаси жиру і в той же час продовжувати годувати собак рибою, ми придумали суміш з рубленої риби, сала і маісового борошна. Цю страву ми давали собакам три рази на тиждень, і вони їли її жадібно. Вони незабаром навчилися розрізняти ті дні, коли їх цією стравою годували, і як тільки чули звук жерстяного посуду, в якому подавалось м'ясо, то знімали такий галас, що не чути було власного голосу. Готувати цю суміш було дуже клопітно, ще складніше було розподіляти їжу між собаками, але, я гадаю, ми не приставили б тварин у прекрасному стані в Китову бухту, коли б злякалися цієї роботи.

Сушена тріскá була, звичайно, не така смачна, як м'ясо, але зате собаки діставали її досхочу. Тобто досхочу, на нашу думку, бо собакам ніколи не було досить, і вони завжди намагалися урвати один в одного їжу, не зважаючи на сувору кару. Другою неприємною звичкою ескімоських собак, від якої ми даремно намагалися їх відучити, були їх концерти. Ми так і не могли зрозуміти, що власне вони хотіли передати своїм виттям. Чи це була звичайна розвага, чи вони виявляли своє задоволення чи незадоволення. Вся зграя мирно відпочивала, коли раптом підводився якийсьнебудь заспівувач і брав довгу виючу ноту. Якщо в цей час нікого не було поблизу, то починали підголошувати інші собаки, і протягом кількох хвилин чути було страшенний галас. Найзнаменніше в цьому концерті було— кінець: вони замовкали зразу, як добре зспіваний хор замовкає на знак диригента.

Коли ми від'їжджали, у нас було дев'яносто сім собак, з них дев'ять самиць, і ми сподівалися, що число наших собак збільшиться. Так і трапилось. Уже через три тижні трапилась перша „радісна подія“. Сама собою вона, звичайно, була не дуже й важлива, але на кораблі, де кожний день схожий на попередній, все дуже цікаво. У звіті писалось, що „Камілла“ привела чотирьох добрих цуценят, і ми всі були задоволені. З чотирьох цуценят ми залишили двох песиків, решта два загинули, не встигнувши навіть глянути на світ.

Здавалося б, що, маючи на борту сто собак, навряд чи

можна буде присвятити дуже багато часу доглядові за цуценятами. Якщо догляд все ж був, то тільки завдяки ніжній любові старшого офіцера до маленьких тварин. Він зробився їх захисником з першої ж хвилини їх існування. Згодом, коли з'явилися ще цуценята, виникло питання про приміщення, бо на палубі вже не залишалось місця. „Я візьму їх на своє ліжко“,—заявив офіцер. Цього не трапилось, але він не вагався б узяти їх, коли б це було потрібно. Приклад заразливий, і коли цуценята трохи підросли і перестали живитись материним молоком, можна було бачити, як після кожної трапези в собак з'являлися наглядачі, один по одному, і кожен ніс на тарілці залишки свого обіду. Таке ставлення спричиняється не тільки почуттям обов'язку і терпінням, а й любов'ю до роботи і живою до неї цікавістю; ця любов була у всього екіпажу, не зважаючи на те, що ніхто не підозрював про справжню мету нашої подорожі, і майбутня боротьба з крижаними просторами, звичайно, їм і не снилась. Я вирішив зачекати ще трохи і повідомити про свій план після того, як вийдемо з Фунгала у Мадейрі.

Скажуть, мабуть, що я дуже ризикував, беручи на себе таку відповідальність; признаюсь, ризик був великий, але в той час мені доводилось ризикувати всім. Протягом довгого плавання я близько познайомився з кожною окремою людиною на борту і швидко заспокоївся. Я побачив, що мое повідомлення буде прийнято з радістю, і не знайдеться нікого, хто б запротестував і чинив би якінебудь утруднення. До того ж усе було покищо виключно добре, а надалі, напевне, буде не гірше.

Не втаю, я напружено чекав нашого прибуття в Мадейру. Як добре буде, коли нічого не доведеться приховувати і можна буде говорити одверто. Мої товариші, що знали про план, відчували те саме. Берегти секрет на судні, де всі живуть у найтіснішому товаристві, справа нелегка і неприємна. Коли б ми мали діло з недосвіченими людьми, а то майже всі не раз уже бували в полярних експедиціях, і нам доводилось стежити за кожним своїм словом і раз-у-раз потрапляти в незручне становище.

Наше судно настільки залежало від вітру й погоди, що ми не могли точно обчислити часу переходів. В обчисленнях, зроблених для всієї подорожі, ми керувалися швидкістю—чотири узли. З цією скромною швидкістю можна було розрахувати потрапити на Крижане плато до середини січня 1911 року. Ми побачимо згодом, що це обчислення було досить точне.

На шлях до Мадейри у нас було часу один місяць; але плавання було вдале, і через місяць після виїзду з Христіанії

ми не тільки прибули на Мадейру, але вже виходили з Фунгала. 6 вересня ми стали на якір у Фунгалі. Там повинен був чекати нас мій брат. Спочатку ми були зраділи, що випередили його і прийшли першими. Але він зараз же з'явився на човні, і привіз нам силу газет і листів. З ним був малеґкий, ділового вигляду, пан, що відрекомендувався як лікар і зацікавився станом нашого здоров'я. Але, коли він зійшов по сходах і побачив перед собою штук двадцять здоровенних собачих морд, вишкірених від великої спеки, у нього раптом зникла вся цікавість до нашого здоров'я.

Фунгал був останнім місцем наших зносин з зовнішнім світом, і ми подбали про те, щоб поповнити наші припаси. Насамперед треба було приставити на борт свіжу воду; її витрачали дуже багато, і було б жахливо, коли б її могло не вистачити. Все, що ми могли зробити, це — наповнити всі вільні місця і весь посуд дорогоцінною рідиною. І ми зробили це. Навіть у велику шлюпку, що міститься над люком, ми налили щось п'ять тисяч літрів. Це було досить небезпечно, бо шлюпка могла перекинутись, але ми сподівались на добру погоду і спокійне море протягом кількох тижнів.

Собак частували свіжим м'ясом, при чому при кожному частуванні зникала ціла коняча туша. Ми зробили запас овочів і фруктів; аджеж тут була остання можливість дістати такі делікатеси.

Ми довше були у Фунгалі, ніж мали бути, бо машиністи вирішили полагодити гвинт. На цю роботу пішло два дні, і поки три машиністи мучилися з нею, не зважаючи на спеку, весь екіпаж пішов оглядати місто й околиці. Ми пішли в один з численних готелів, що стоять на горбах навколо міста. Зубчаста залізниця йде на горби, що мають кілька сот метрів заввишки. Під час півгодинного підйому яскраво уявляєш собі родючість цього прекрасного острова. Угорі, в готелі, нас чекала прекрасна їжа і вино. Нічого казати, що ми приділили увагу і тому й тому.

Поїздка в долину була ще простіша. Ми вирушили туди саньми. Санна їзда на Мадейрі — це звучить трохи чудно. Тому даю пояснення, що сани були на дерев'яних полозках, а шлях був вимощений гладеньким камінням. Страшенно швидко мчали ми крутим схилом; у кожні сани були запряжені три або чотири темноволосі тубільці, що мали, очевидно, добрі ноги і легені.

Розказу про один дивний випадок: фунгальські газети зразу ж зв'язали нашу експедицію з Південним полюсом. Тубільні журналісти і не підозрювали всього значення цієї звістки, яку вони висмоктали з пальця. Це було не більш

як газетна „утка“, що народилася з переконання, ніби полярне судно, яке йде на південь, неминуче повинно потрапити на Південний полюс. Випадково, цього разу „утка“ сказала правду і, на щастя, вона не перелетіла Мадейрських островів.

Надвечір, 9 вересня, ми почали відпливати. Машиністи поставили гвинт на місце і перевірили його; запаси були на борту, хронометри перевірені. Нам залишалось лише звільнитися від набридливих дрібних крамарів, що оточували нас з усіх боків у своїх човнах, перетворених на летучі крамнички. Ми швидко випроводили їх, і на борту залишився тільки мій брат.

Тепер, коли ми відгородились від зовнішнього світу, настав момент повідомити моїх товаришів про план подорожі на Південний полюс, план, що був опрацьований уже рік тому. Я гадаю, що всі вони й досі пам'ятають цей гарячий полудень у фунгальському рейді. Всі були викликані на палубу. Не знаю, про що вони тоді думали, але навряд про Антарктику і про Південний полюс. Лейтенант Нільсен приніс велику, згорнуту карту, і я помітив, що на ній зупинились запитливі погляди.

Мені не довелося витрачати багато слів, щоб з'ясувати, з якого боку віє вітер і який нам треба взяти курс. Потім старший офіцер розгорнув карту південної півкулі, і я в загальних рисах виклав свій план і причини, через які я приховував його до сьогоднішнього дня. Час-від-часу я спостерігав крадькома за виразом облич. Спочатку, як і слід було сподіватись, на них було лише здивовання, але незабаром воно поступилось місцем перед іншим виразом, і ще до того, як я скінчив говорити, всі обличчя сяяли від радості. Я вже не мав сумніву, яку дістану відповідь, коли буду кожного окремо питати про згоду, і справді, коли я почав перекличку, то кожний твердо і швидко відповідав мені — „так“. Хоч, як я вже казав, я нічого іншого і не сподівався, але мені важко описати радість, що сповнила моє серце, коли я побачив, з якою готовістю ці люди погодились служити мені. Цього вечора не я один був задоволений. На „Фрамі“ запанувала така жвавість і така радість, що можна було швидше подумати, що ми вже виконали своє завдання, аніж те, що ми ще збираємося взятися до нього.

Але в той момент ми не мали часу обмірковувати події. Для цього в нас попереду було ще багато місяців. Протягом двох годин всі повинні були встигнути написати додому і повідомити своїх близьких про зміни. Листи були не дуже великі, і всі встигли на строк. Пошта була доручена моему братові, який повинен був довести її до Христіанії

і відтіль розіслати на адреси. Але це трапилось уже після того, як про зміну наших планів повідомили газети.

Новину мої товариші зустріли прекрасно. Друге питання—як поставляться до неї на батьківщині. Згодом ми узнали, що було сказано багато слів і злих і добрих, а тим часом ми не дуже турбувались про цю сторону справи. Мій брат взявся повідомити всіх, куди ми прямуємо, і я не заздрю йому щодо цього завдання. Ми потиснули йому останній раз руку, він залишив судно, і ми залишилися самі. Але хай не думають, що ми були пригнічені. Ми вирушили в нашу велику подоріж, як на танцювальну вечірку, і під час прощання не було й знаку звичайного сумного настрою. Люди сміялись і пускали більш чи менш вдалі дотепи про наше становище. Якір було піднято швидше, ніж звичайно, і в той час, як мотор виносив нас з задушливої спеки гавані, ми з задоволенням спостерігали, як освіжаючий північно-східний пасат надував наш паруси. Собаки, яким перебування у Фунгальському рейді було не дуже до смаку через спеку, виявили своє задоволення з прохолоди загальним концертом. І на цей раз ми дозволили їм цю розвагу.

Нам також було дуже приємно, коли ми другого ранку вийшли на палубу. Всі вітали один одного особливо привітно, всі радісно всміхались. Зовсім новий поворот справи, швидкий перехід до інших думок і уявлень вплинув на тих, хто ще вчора думав про курс на мис Горн, як свіже купання. Більшість посміхалися самі з себе, як це вони не відчули диму в повітрі, а Бек сказав, спльовуючи за борт жувальний тютюн: „Ну й дурень же я був, що не догадався. Аджеж все було ясно: і собаки, і будинок для спостережень, і піч, і клейонка на столі, і, хто знає, що ще. Аджеж кожний міг догадатися, куди ми йдемо“. Я потішив його, як міг, кажучи, що мені приємніше було, що ніхто не догадався.

Нарешті, можна було говорити вільно. Останнього часу майже всі розмови замовкали, бо одні не наважувались запитати про те, що їх мучило, а ті, хто міг би відповісти, не наважувались нічого сказати. А тепер розмов не бракувало. За ніч виникло стільки тем, що навіть не знали, з чого почати. Аджеж на борту „Фрама“ були люди, які провели кілька років в середині північного полярного кола і мали великий досвід. Але величезна антарктична тверда земля для всіх була „невідомим царством“. Я єдиний побував в антарктичних областях, і один або два з моїх товаришів, що обійшли мис Горн, бачили зблизька крижану гору, і це було все.

Досі ніхто з екіпажу „Фрама“ не мав ні часу, ні випадку

вивчити літературу про попередні дослідження на півдні і прочитати звіти людей, які намагалися пройти в цю негостинну частину світу. Але тепер час настав. Я вважав, що кожному з них треба якнайближче обізнатися з історією антарктичних експедицій. Це був єдиний спосіб ознайомити їх заздалегідь з місцевою природою і майбутніми умовами роботи. Тому на „Фрамі“ була чимала збірка творів про дослідження в цих областях—від Кука, Росса до капітана Скотта і сера Ернста Шекльтона. І ця бібліотека була досить добре використана, особливо твори двох останніх авторів; їх перечитували без кінця, і тому, що ці твори справді добре написані і видані з ілюстраціями, вони дали велику користь.

Практичні заняття ані трохи не потерпіли від посилення занять теорією. Як тільки ми досягли смуги пасатів, де сила і майже незмінний напрям вітру дозволяє приділяти менше сил варті, кожний взявся до свого ремесла, щоб упорядкувати великий запас зимувальних матеріалів. Не зважаючи на те, що всьому цьому було свого часу приділено багато турбот і уваги, все ж потрібно було ще багато роботи; з такою кількістю різnorodних речей взагалі ніколи не можна цілком усе закінчити, завжди треба щось поправити, і нам довелось багато попрацювати над спорядженням для санного шляху, не тільки на кораблі, але й під час довгої полярної зими.

Наш канатний майстер Ренне перетворився—ну, скажімо одверто—на кравця. Його гордістю була швацька машина, яку він приставив на борт в Ортенській верфі, при чому йому довелось вжити всю свою красномовність, і він був страшенно засмучений, коли, прибувши на Крижане плато, йому довелось залишити свій скарб сухопутному відділові. Він зовсім не розумів, для чого нам потрібна швацька машина у „Фрамхеймі“. Коли „Фрам“ прибув у Буенос-Айрес, він насамперед звернувся до представника Зінгера і заявив, що треба повернути йому його пропажу. І справді, його красномовність і тут допомогла йому; він дістав нову швацьку машину.

Не дивно, що Ренне так дорожив своєю машиною. Він робив на ній усе: паруси, черевики, шорну і кравецьку роботу,—все ладилось у його руках. Він влаштував собі майстерню в каюті штурмана, і машина його дзижчала не вгаваючи в тропіках, у смузі східних вітрів і навіть серед плавучих криг, бо хоч як швидко працював наш кравець, але замовлення надходили ще швидше. Ренне належав до тих людей, які вкладають свою честолюбність у те, щоб робити багато і робити швидко. Але незабаром він здивувався і впевнився, що тут він ніколи не впорається

з роботою. Коли б перелічити все, що він зробив за ці місяці, то вийшов би занадто довгий список. Скажімо лише, що він працював багато і працював прекрасно. Але перлиною його творчості, роботою, якою він найбільше пишався, був маленький намет на три чоловіка, що залишився згодом на Південному полюсі. Це справді був витвір мистецтва. Він був з тонкої шовкової матерії; коли він був складений, то містився в кишені піджака і важив менш як кілограм.

Ми передбачали, що не всі з відділу, який залишається на березі, зможуть досягти 90° широти, і що багато з них примушені будуть повернутися раніш. Відповідно до цього були зроблені приготування. Згаданий намет був заготовлений на той випадок, якщо останньої мети досягнуть лише два або три чоловіка, через те його і зробили таким маленьким і легким. На щастя, він нам не придався, бо всі дійшли до мети, і ми вирішили, що найкращим застосуванням для витвору Ренне буде відзначити ним кінець подорожі.

Лижі були частиною нашого спорядження, до якої ми ставились найбільш дбайливо, бо це ж була головна зброя в майбутньому бою. Ми так і не могли зрозуміти, чому в звітах Скота і Шекльтона говориться про непридатність лиж. З описів поверхні і інших умов, ми повинні були, навпаки, зробити висновок, що лижі там найпридатніші, і тому ми все зробили, щоб мати добре лижне спорядження. За цим стежила досвідчена людина Олаф Біааланд — цього ім'я досить. Коли ми виїхали з Норвегії, то довго шукали придатного приміщення для наших двадцяти пар, і нарешті нам довелося взяти їх у своє приміщення. Ми перенесли їх у передню каюту під палубою. Краще місце важко було знайти. Біааланд, який тільки останні два місяці почав звикати до незвичайної для нього ролі моряка, повернувся під час плавання в смузі пасатів до своєї старої роботи: столярства і виготовлення лиж. Залишалось ще припасувати залізу поворозку і задні ремені для черевиків по нозі кожного, щоб усе було гаразд, коли приїдемо до Крижаного плато; таким чином, у нас було повне спорядження не тільки для тих, хто повинен був залишатися, але і для решти, щоб вони під час свого перебування на плато мали можливість робити невеликі екскурсії.

Біааланд виготовував під час плавання окремі полозки для десяти пар наших саней, які можна було застосовувати, як у ескімосів. Цей народ, що не має, або в усякому разі не мав колись ніякого матеріалу для оббивання полозків, вийшов з цього стану, оббиваючи їх кригою. Для такого способу потрібно, звичайно, дуже багато навички і терпіння,

але зате, якщо все припасовано як слід, то ніякий інший з ним не зрівняється. Ми думали застосувати додаткові по-
лозки на Крижаному плато, але наші собаки так добре
тягли сани, що ми вільно могли обмежитися сталлю і
деревом.

Перші два тижні, коли ми відпливли з Мадейри, віяв
свіжий північний пасат, і ми могли підтримувати достатню
швидкість з допомогою парусів. Мотор відпочивав, і ма-
шиністи мали можливість митися і чиститись, скільки їм
хотілося, — і вони, справді, робили це весь вільний час. В
цей час Нодтведт скористався можливістю зайнятися
мистецтвом, яке йому було найбільш до душі — перетво-
рився на коваля. Знайшлося досить роботи і молоткові і
ковадлу. Якщо у Ренне було досить шиття, то у Нодтведта
було не менш ковальської роботи: оббивка саней, ножі,
остроги для тюленів, обіддя, болти, гаки, ланцюги і т. д.,
без кінця. Удари його молотка по ковадлу лунали зранку
до ночі, поки ми потрапили в Індійський океан. У смузї
західних вітрів нелегка справа поцілити молотком по головці
цвяха на такому нестійкому фундаменті, як палуба „Фрама“,
і не дуже приємно, коли ковальське горно по кілька разів
на день заливає водою.

Під час приготувань до подорожі, весь час порушувалось
питання про жалюгідний стан доброго старого „Фрама“.
Говорилось, що він дуже неміцний, дірявий, як решето, що
він наскрізь прогнив. Всі ці розмови здаються безглуздими
тепер, коли „Фрам“ стільки перетерпів під час дворічної
поїздки до Південного полюса. З двадцяти чотирьох міся-
ців, він двадцять пробув у глибоких морях, у таких водах,
які вимагають від корабля особливої міцності. Тепер судно
в такому ж прекрасному стані, як і перед експедицією, і
могло б витримати друге таке плавання без ніякого ремонту.
Ми всі на борту знали ціну цим пересудам і знали також,
що не може бути дерев'яного судна, на якому час-від-часу
не доводилося б викачувати воду. Коли машина не пра-
цювала, досить було щодня протягом десяти хвилин вика-
чувати воду ручним насосом.

Ні, в корпусі нашого доброго „Фрама“ не було хиб.
Але про такелаж можна було дещо сказати. Якщо на ньому
не все було так, як хотілося б, то тут були винні прокляті
ціни, на які доводилось зважати. На фок-щоглі було тільки
дві реї, а їх потрібно було чотири; на клівері було два
паруси замість трьох, але на все це бракувало грошей. В
смузї пасатів ми вирішили допомогти цій хибі і зробили
саморобні паруси. Не можна сказати, щоб вони дуже при-
крашували судно, але вони збільшували швидкість, а це
все, що було потрібно. Ми далеко пройшли на південь

в ці вересневі дні і до середини місяця були серед тропіків. Але справжньої тропічної спеки ми не відчували: коли судно пливе, то у відкритому морі спека мало помітна; погано лише на паруснику, коли сонце пече просто в голову і нічого не можна зробити. В таких випадках ми пускали в хід мотор, отже, повітря трохи рухалося, правда, лише на палубі, а в каютах було „свинські жарко“, як висловлювався Бек. Наші прекрасні каюти мали одну хибу: вони не мали вікон у надвірній стіні, і не можна було зробити протягу. Найгірше було, звичайно, машиністам; але завжди винахідливий Сундбек зумів поліпшити вентиляцію так, що навіть у машинному відділі спека була зносна.

Часто запитують: що краще — сильна спека чи сильний мороз? На це не легко відповісти, — це справа смаку, але на судні всі, мабуть, віддадуть перевагу спеці, навіть найсильнішій. Хоч як важко вдень, зате ночі прекрасні, а за холодним днем обов'язково йде ще більш сувора ніч. Гарячий клімат має ще одну перевагу для людей, яким завжди доводиться схоплюватись з ліжок і вбиратись в свій одяг: що менше одягу, то швидше це робиться.

Але коли б наші собаки могли висловитись, вони напевне в один голос сказали б: „Ні, ні, приставте нас швидше в холодніші країни“. Їх одяг не був розрахований на тридцятиградусну температуру в затінку, і, на жаль, вони не могли скидати свою шкіру, коли хотіли. Але треба сказати, що звичайна думка про те, ніби для таких собак потрібні північні морози, помилкова; вони віддають перевагу м'якій, теплій погоді. Звичайно, тропічна спека не зовсім їм подобалась, але не можна сказати, щоб вони дуже терпіли від неї, тим більше, що ми протягли через усе судно парус від сонця, отже сонячне проміння безпосередньо до них не діставало. Найкращим доказом є те, що жодний собака не захворів під час цього переходу. Найбільше ми боялися чуми, але, на щастя, завдяки доброму доглядові, ніяких захворювань не було.

Близько біля екватора між царствами північно-східних і південно-східних пасатів, є безвітряна смуга. Місце і простір цієї смуги змінюється відповідно до пори року. Коли дуже щастить, то можна переходити від одного пасата до іншого, але звичайно парусні кораблі дуже поволі посуваються в цій смузі; іноді тут буває абсолютний спокій, іноді ж віє весь час мінливий вітер. Ми потрапили в дуже невдячний час і втратили північний пасат за 10° на північ від лінії. Коли б, на наше щастя, була цілком спокійна погода, ми могли б рухатись з допомогою мотора і пройшли б цю смугу порівняно щасливо, але весь час віяв півден-

ний вітер, він віяв якимись ривками і переходити останні градуси широти було значно важче.

Запізнення було неприємне само собою, але до нього приєдналось інше, серйозніше розчарування: через чудний випадок не було жодного сильного дощу. Звичайно в цих областях бувають особливо сильні зливи, під час яких на судні моментально збирається багато води. Ми розраховували на це, щоб поповнити наші запаси прісної води, які вже значно зменшились, так що доводилось дуже заощаджувати воду. Але ця сподіванка не справдилась. Трохи води нам пощастило набрати, але дуже небагато, і нам довелося продовжувати систему заощаджування. Собаки повинні були діставати свою щоденну кількість без зменшення, і вони діставали її, але її вимірювали до краплі. Наше власне споживання було зменшено до останньої можливості. Супи зникли з нашого меню. Було заборонено вмиватись прісною водою. Але не треба думати, що через це ми не вмивались. У нас були багаті запаси мила, що добре пінилось у морській воді, і тому ми могли тримати в чистоті не тільки самих себе, але й наш одяг і білизну. Нарешті, в нас залишалися ще, як останній засіб, групи маленьких островів на дальшому шляху.

Собаки були на прив'язі більш як шість тижнів. Більшість з них за цей час зробились покірними і ручними, і ми наважились спробувати випустити їх. Їм потрібний був рух.

Правду кажучи, ми боялися того моменту, коли вся згряя опиниться на волі. Але перш ніж випустити їх, треба було їх обеззброїти, бо кілька тварин неминуче загинули б у майбутніх бійках, а це нам дуже дорого коштувало б. На всіх наділи намордники. Потім ми спустили їх з ланцюгів і почали чекати, що буде; спочатку здавалось, що собаки назавжди відмовились від думки залишити своє місце, нарешті один з них наважився ступити кілька кроків по палубі; це було небезпечне вирішення. Вигляд собаки, що вільно гуляє по палубі, швидко збудив останніх, і з дюжину собак кинулись на нещасного, що наважився першим залишити своє місце. Вони раділи, що зараз їх зуби встрягнуть у його шкіру. Але нічого не вдієш, — цієї приємності не сталося: проклятий замок сидів міцно, і все, що вони змогли зробити, це вирвати в оточеного кілька жмутьів шерсті. Це стало сигналом до загальної бійки. Гомін тривав кілька годин. Шерсть так і летіла, але шкіри були цілі, в цей день намордники врятували життя не одному собаці.

Такі бійки — найкраща розвага для ескімоських собак; вони займаються своєю улюбленою справою з справжньою

пристрастю. Можна було б і не заперечувати проти цього, коли б у них не було чудної звички нападати завжди на одного, якого вони обирають жертвою. Всі кидаються на цього одного собаку і не припиняють бійки, поки не покінчать з ним. Вони можуть в одну мить покінчити з найціннішими тваринами.

Через те ми з першої ж хвилини робили все можливе, щоб відучити їх від бійки. Тварини швидко зрозуміли, що ми не прихильники таких баталій, але це було їх природною властивістю, і ніколи не можна було поручитися, що природа не візьме гору над вихованням. Незабаром ми почали прив'язувати собак тільки на час їжі. Але дивно, як вони вміли заховуватись у зовсім несподіваних місцях, так що на світанку не можна було побачити жодного собаки. Деякі користалися з кожного випадку гепнутись у відкритий люк, при чому їм байдуже було падати з висоти восьми метрів. Одному собаці пощастило навіть пробратися в машинний відділ, хоч туди дуже важко було потрапити. І він знайшов собі захисне місце між поршнями. На щастя для цього непроханого гостя, машина тоді не працювала.

Після кількох сильних боїв, собаки трохи вгамувались. Можна було помітити у панів забіяк засоромлений вигляд, через непродуктивність їх зусиль. Спорт втратив гостру цікавість, якщо не можна було влаштувати справжнього кривавого бою. Із сказаного, а може й з інших таких самих описів особливостей полярних собак, можна зробити висновок, що в поводженні одна з одною всі тварини визнають лише бійки. Але це було б неправильно. Навпаки, між окремими собаками запановує щира дружба, іноді така ніжна, що приятелі не можуть обійтися один без одного. Коли собаки були ще на прив'язі, ми помітили, що кілька штук не були такі веселі і здорові, як ми б хотіли, вони були більш боязкі і схвильовані, ніж інші. Ми не звернули на це особливої уваги, і ніхто не поцікавився розслідувати, в чім справа. Але того дня, коли собаки були випущені, все стало зрозуміло. У цих песимістів були добрі старі друзі, які випадково були поставлені на другому кінці палуби, і розлука з товаришами була причиною їх поганого настрою. Їх радість при зустрічі була просто зворушлива, тварини совсім змінились. Звичайно, з цього приводу місця перемінили, і собаки, що відчували нахил один до одного, були вміщені в одну групу.

Ми сподівалися перейти екватор до 1 жовтня, але вже описані несприятливі обставини затримали нас; ріжниця, правда, була невелика: „Фрам“ перейшов через лінію 4 жовтня. За нами залишалась значна частина шляху.

Досить було свідомості, що ми перебуваємо в південній широті, щоб піднести наш настрій, і ми швидко зорганізували невелике свято. За старим звичаєм, перехід через екватор святкують так, що з'являється сам Нептун. Цю роль виконує хтонебудь з екіпажу. Якщо найвища особа, обходячи судно, зустріне когонебудь, хто не зуміє довести, що вже раз проходив через славетне коло, то його передають у почет Нептуна, і відбувається хрищення. Ця вистава є улюблений жарт і бажана розвага в одноманітному плаванні, і тому на борту „Фрама“ нетерпляче чекали, коли з'явиться Нептун. Але він не прийшов,—на палубі не було для нього місця. Через те ми обмежились святковим бенкетом, що закінчився кавою, лікерами і сигарами. Кава була подана на передню палубу. Ми потиснули трохи собак і звільнили собі кілька квадратних метрів. Розваг у нас було досить. Тріо з Преструда, Сундбека і Бека заграло кілька номерів на скрипці і мандолінах, і цього дня ми поновили наш прекрасний грамофон. Коли він заграв вальс з „Графа Люксембурга“, на сходах раптом з'явилась справжня балерина у масці і балетній спідниці. Цю несподівану появу з кращого світу зустріли бурхливим захопленням. Оплески не припинялись і після того, як красуня показала кілька зразків свого мистецтва. Спід маски видно було обличчя лейтенанта Гіертсена, але танець і костюм були жіночі, Ренне не заспокоївся, поки не посадив красуні до себе на коліна; хай живе сила уяви! Грамофон перейшов на жвавий американський „кек-уок“, і ніби спід землі з'явився негр у фракі і циліндрі, з величезним дерев'яним черевиком у руці. Його зустріли голосним реготом, який перейшов у радісні зойки, коли він почав грати на скрипці. Ці несподівані розваги були особливо приємні тому, що останні дні були справжнім випробуванням нашого терпіння; південно-східний вітер довго не з'являвся, а коли він нарешті з'явився, то поводився зовсім не так, як можна було сподіватись, зважаючи на чутки про його сталість. Він весь час коливався між південною і східною границями компаса, схиляючись більше до південної, так що нас мало не віднесло до рогу Сао-Рок, на південному сході Південної Америки. Нарешті вітер заспокоївся, але моторові весь час довелося працювати. Правда, поволі, але все ж ми посувалися на південь. Температура поступово наближалась до приємної для північного мешканця середини, і можна було згорнути сонячні паруси.

До 16 жовтня ми, за нашими розрахунками, мали бути недалеко від Південного Трівідада — одного з небагатьох оазисів південно-атлантичної водяної пустині. Ми хотіли пристати до острова, може, навіть зійти на берег, але

на жаль, довелось якраз зупинити мотор, щоб викинути шлак, отже, ми пристали до острова смерком. Проте, було ще трохи видно: досить, щоб перевірити наші хронометри.

В останні дні жовтня настала бажана для нас зміна. Ми бадьоро йшли вперед при свіжому північному бризі і на кінець місяця досягли 40° широти. Тепер ми потрапили в фарватер, де з певністю можна було сподіватись на скільки завгодно вітрів і, очевидно, бажаного напрямку. Наш шлях ішов тепер на схід, вздовж смуги так званих славних східних вітрів. Ця смуга проходить між сороковим і п'ятдесятим градусом широти навколо всієї землі і в ній віють постійні східні вітри, звичайно дуже сильні. На ці вітри ми й сподівались. Коли б вони нас обдурили, ми опинилися б у сумному становищі. Але, як тільки ми вступили в їх володіння, вони зараз же накинупилися на нас,—не можна сказати, що плавання було легке, але щодо результатів воно було грандіозне,—ми швидко, як і вітер, мчали на схід.

Ми надолужили прогааний час і, як сподівались, через два місяці після виходу з Мадейри були біля миса Доброї Надії. Того дня, коли ми переходили через меридіан миса, ми вперше потрапили в справжню бурю. Море підіймалось загрозливо високими хвилями, але наш прекрасний корабель показав, на що він здатний. Кожна з цих хвиль в одну мить змила б нашу палубу, але „Фрам“ не припускав такого незвичайного поведження. Хвилі лизали стіни судна, і ми чекали, що з хвилини на хвилину вони линуть на нас, але „Фрам“ робив маленький елегантний рух, і хвилі залишались лише прошигнути під корабель. Було сказано: „Фрам“ збудований для криги — і це правда, але коли Колін Архер створював це зразкове для криги судно, він створив у той же час майстерний морський корабель, корабель, якому важко знайти рівню. Звичайно, корабель страшенно гойдало, і під час всього довгого плавання в смузі східних вітрів корабель гойдався безперервно, але до цієї неприємності нам уже довелось пристосуватись. Найгірше довелося кухні. Не легко бути кухарем, коли протягом цілих тижнів не можна взяти в руки чашку кави без того, щоб вона не бризнула фонтаном. Потрібно багато доброї волі і терпіння, щоб не озлитися. Але Ліндстрем і Ольсен, що готували нам їжу в цих важких умовах, дивились на речі з гумористичного погляду, і ця їх здатність була щастям і для них і для нас.

Що ж було з собаками при такій погоді? До шторму вони ставились досить байдуже, але дощу вони не любили. Вогкість — це найнеприємніше для полярного собаки. Коли палуба була мокра, вони зовсім не лягали, і вважали за краще стояти цілими годинами, вони навіть намагалися

спати в такому положенні; з цього, звичайно, нічого не виходило, зате вони висипались у дні доброї погоди: тоді вони спали цілий день безперервно. Біля миса Доброї Надії ми втратили двох собак, — вони впали за борт під час страшної бурі. Треба згадати про одну досить небезпечну обставину при плаванні в цих широтах. Уночі в темряві або в густому тумані легко наштовхнутись на крижану гору. Буває, що ці страшні мандрівники потрапляють у своїх блуканнях далеко за сороковий градус. Зіткнень, звичайно, буває мало, але заходи слід вжити, і уважне, досвідчене око розрізнить у темряві блиск криги. Ми також почали, через те, що могли з'явитись криги, вимірювати ночами температуру води.

Ми хотіли зайти на острів Кергуела, відвідати табір норвезьких китоловів, що був на ньому. Я сподівався також зробити там запас жиру для наших собак, які чогось почали худнути. Ми йшли з усією приступною нам швидкістю. Вітри були сприятливі, один бриз ішов за другим, і ми робили в середньому по 280 км на день. Один раз за добу ми пройшли 320 км — це був найбільший денний перехід за все плавання. Але коли ми майже зовсім близько підійшли до острова, вітер раптом перейшов у шторм і нам залишалося або чекати або продовжувати подорож, поминувши острів. Ми зробили останнє. Хоч нас і вабила думка потрапити знову в товариство людей, а тим більше земляків, але ще звабливіше було якнайшвидше пройти останні 7400 км. Собакам почали давати час-від-часу деяку кількість масла, ця зміна живлення зробила чудеса. Ми всі почували себе прекрасно, були свіжими і здоровими, і добрий настрій зростав мірою наближення до мети.

Стан нашого здоров'я був прекрасний головне через високу якість продуктів. Від Норвегії і до Мадейри ми жили м'ясом свиней, що взяли з собою, і тільки потім перейшли на консерви. Цей перехід із свіжого м'яса на консерви відбувся зовсім непомітно, бо всі запаси були дуже смачні. Їжу подавали двом відділам по черзі, при чому їжа була зовсім однакова для всього екіпажу. О восьмій годині ранку подавали сніданок, що складався з гарячих оладок з варенням, сиру, свіжого хліба, кави або какао. На обід була звичайна м'ясна страва і десерт. Як я вже казав, супів не варили, заощаджуючи воду; цю страву подавали тільки в неділю. Ми стежили, щоб досхочу подавали овочі, фрукти, соління і варення, бо це — найкращий засіб проти всяких хвороб. В обід пили фруктовий сік з водою. Щосереді і щосуботи до обіду подавали горілку. Я з власного досвіду знаю, яке значення має гаряча кава при нічних вахтах; хоч би як погано ви були настроєні і заспані,

ковток гарячої кави зразу перетворює вас. Через те на „Фрамі“ твердо встановився звичай — „кава нічної вахти“.

До різдва ми майже досягли 150° довготи і 56° південної широти. Ми були приблизно на 100 км від смуги плавучої криги. Погода змінилась. Західний вітер, що так добре гнав нас уперед, зник, і на зміну йому настала тиша і противні вітри. Святвечір приніс нам дощ і сильний південно-західний вітер. Ми були дуже розчаровані. Щоб влаштувати хоч маленьке свято, потрібна була добра погода. Аджеж нічого не можна було приготувати при сильному, невпинному гоїданні. Звичайно, ми всі звикли до роботи з парусами, до шторму і дощів, і перетерпіли б їх навіть на святвечір — це було б не перший раз, — але в глибині серця всі мріяли про невеличку хоч приемність і святковий настрій. Але єдине, що нагадувало нам про святвечір, було здобне печиво, що його приготував Ліндстрем, не зважаючи на бурю. Ми просили його дати нам це печиво зразу, доводили, що воно найсмачніше, коли гаряче, але Ліндстрем був невблаганий, і печиво зникло за замками і засувами. Ми повинні були задовольнитись запахом.

Настало різдво і — яке щастя! — погода була прекрасна. Море спокійне. В нас уже багато тижнів не було такого прекрасного дня. Судно легко і плавко йшло по воді. Тепер ми могли безтурботно прикласти всіх зусиль, щоб влаштувати свято. Передня каюта була чисто вимита. Масляна фарба і мідна обшивка виблискували. Ренне прикрасив робочу кімнату сигнальними прапорцями, і добрий старий напис „щасливого різдва!“ красувався над дверима. Нільсен виявив несподівано блискучі здібності декоратора. Поступово почали з'являтися всі члени нашого товариства, повбирані так, що деяких навіть не можна було впізнати. Шершаві підборіддя були чисто вибриті, а вже це одне дуже змінює. О п'ятій годині машину зупинили, і всі зібрались у загальній каюті, за винятком штурмана, який не міг залишити палуби. В кімнаті, освітленій паперовими ліхтариками, було дуже затишно. Стіл вгинався під смаженими й печеними витворами Ліндстрема. Я завів грамофон, і наш славетний тенор Херольд заспівав. Пісня справила величезне вражіння: думки всіх взяли один напрям, — вони мчали назад, через весь пройдений нами шлях, до далекої батьківщини. Але цей розчулений стан тривав недовго і незабаром поступився місцем перед веселощами і жартами. Під час обіду старший штурман прочитав „газету“ власної творчості, що мала бурхливий успіх. В кожному вірші висміювались маленькі грішки і слабості всіх присутніх. Шановний поет досяг своєї мети — загального веселого сміху.

У другій каюті був накритий стіл для кави з горами печива. Поки ми порались коло страв, Ліндстрем засвітив на палубі маленьку штучну ялинку, під якою були розкладені подарунки. О десятій годині догоріли свічки на ялинці, і свято закінчилось. Воно було вдале від початку до кінця, і ми часто згадували про нього, коли робочі будні набули свого права.

На майбутньому шляху—між берегом Австралії і австралійськими плавучими кригами—нам могла загрозувати найменш бажана погода. Ми читали і чули про те, що нашим попередникам доводилось перетерпіти в цьому фарватері, і приготувались до всього найгіршого. Ми не боялися за „Фрама“, він досить себе виявив, нам страшно було згаяти час.

Але все було гаразд, ми пройшли без перешкод і без ніяких запізньєнь. На різдво ми одержали ще один приємний подарунок, а саме—свіжий норд-вест, досить сильний, щоб блискуче приставити нас до мети. Вітер повернув трохи на захід і супроводив нас цілий різдвяний тиждень, поки нарешті 30 грудня ми досягли 170° східної довготи і 60° південної широти. Тепер ми досить пройшли на схід і могли взяти курс на південь. І як тільки ми повернули руль, повернув і вітер. Повіяв свіжий північний бриз. Кращого не можна було й чекати. При таких умовах ми швидко могли перейти через широту, що була перед нами. Альбатроси, що супроводили нас від смуги західних вітрів, зникли, і ми почали чекати появи перших мешканців Антарктики.

Взявши до уваги весь досвід наших попередників, ми вирішили взяти такий курс, щоб 65° широти досягти на 175° східної довготи. Треба було якнайшвидше пройти смугу крижаних брил, що замикала вхід у південне море Росса. Ця крижана смуга затримувала деякі кораблі по шість тижнів, іншим же кораблям щастило прохопитись за кілька годин. Ми сподівались потрапити в число останніх і пішли шляхом найбільш вдалих дослідників.

Звичайно, в цій крижаній смузі сила змін, яких не можна врахувати, але все ж найбільше шансів пройти щасливо—між 175° і 180° довготи. Далі на захід не варто і намагатись пробратися крізь кригу. Під Новий рік ми були на 62° 15' південної широти. Старий рік доживав останні хвилини. Як швидко він промчав! Він приносив нам вдачу і невдачу, але він приніс нам головне: ми були там, де розраховували бути до його закінчення,—і ми були бадьорі і здорові. З цією свідомістю ми дружно розпрощались увечері з 1910 роком склянкою грогу і побажали один одному багато щастя в 1911 році.

Настала новорічна ніч. О третій годині вночі мене розбудили: показалаась перша крижана гора. Я вибіг на палубу. Справді, з завітрянної сторони, в промінні вранішнього сонця виблискував казковий палац. Це була велика гора з плоскою вершиною правильної антарктичної форми.

Може це й чудно, але ми зустріли цю першу крижану гору з радістю і задоволенням. Звичайно крижана гора зовсім не була бажаним для моряків видовищем, але в цю хвилину ми не думали про небезпеку. Для нас зустріч з загрозливим велетнем мала інше значення: смуга крижаних гір була близько, і ми всі мріяли потрапити в неї якнайшвидше. Нам набридло одноманітне життя, яким ми жили так довго, ми нетерпляче чекали зміни. Яке щастя пробігти кілька метрів по крижаній брилі! При цій думці пульс бився сильніше. Ми раділи також з можливості нагодувати собак свіжим тюленьним м'ясом, не кажучи вже про те, що ми й самі не мали нічого проти нової страви.

Надвечір і протягом ночі число крижаних гір значно збільшилось, і постійне денне світло було нам дуже до речі. Погода була прекрасна: повітря ясне і чисте, віяв сталий хороший вітер. 2 січня, о восьмій годині ранку, ми перейшли полярне коло, і через дві години з щогли залунало: „Видно крижану смугу!“ Покищо вона не була для нас перешкодою. Крижані брили тяглися довгими смугами, з великими водяними промежками, і ми йшли все прямо. В цей час ми були під 176° східної довготи і $66^{\circ} 30'$ південної широти. Крига приборкувала хвилю; наша палуба знову перетворилась на спокійний міцний мол, і після двох місяців безперервних вирав у морській ходьбі ми могли, нарешті, вільно рухатись. Вже одне це було справжнім святом.

Другого ранку, годині о дев'ятій, настала перша можливість полювати на тюленя: просто перед нами на крижаній брилі показався величезний тюлень. Він поставився до нашої появи дуже спокійно і не вважав за потрібне зрушити з місця, поки дві кулі, що засіли в нього в тілі, переконали його, що справа серйозна. Тільки тоді він зробив спробу кинутись у воду. Але було вже пізно. Двоє людей кинулись до брили, і здобич була впіймана. Через чверть години тварина лежала на палубі, оббілована і розпотрошена досвідченими руками. За один раз ми дістали принаймні 200 кг їжі собакам і ще кілька для людей. Полювання відбулося того дня ще три рази, і надвечір у нас було вже більш як тонна свіжого м'яса і сала.

Нічого казати, що того дня на „Фрамі“ всі добре пообідали. Собаки приклали всіх зусиль, щоб не прогавити випадку. Вони жерли доти, поки, буквально, попадали,

і ми дозволили їм це зробити. Ми, звичайно, не перейшли певних меж, але до обіду поставились з великим завзяттям. Шнітцелі з тюленя мали й раніш багато поклонників. Тепер число їх ще збільшилось. Прекрасний м'ясний суп з тюленього м'яса з свіжими овочами мав не менший, якщо не більший, успіх.

Спочатку нам траплявся такий м'який лід, що ми могли додержувати старого курсу і швидкості. Але в наступні дні справа пішла не так гладенько: крижані смуги лежали ближче одна до одної і час-від-часу нам доводилось звертати; справжньої великої перешкоди ми все ж не зустріли, завжди знаходився отвір, у який можна було пройти. 6 січня настала різка зміна: смуги стали вужчі, водяні простори більші, і до шостої години вечора перед нами показалась вільна від криги морська поверхня, що стелилась, скільки око бачило. Спостереження цього дня показали, що ми перебуваємо під 70° південної широти і 180° довготи.

Приємність плавати серед криг тривала чотири дні, і я подозріваю, що багато-хто з сумом згадували плавання між крижаними брилами, коли „Фрам“ виявив знову нахили до гойдання на хвилях у відкритому морі Росса.

Але й ця остання частина нашої подорожі минула щасливо. Мало відомий фарватер не лякав нас. Добра погода твердо встановилась. Крижаних гір зовсім не було, зрідка показувались маленькі горбовини; це все, що ми зустріли під час чотириденного плавання морем Росса.

11 січня, під час обіду, на південному небі показалось сильне сяйво, яке сповістило нас, що ми близько від мети, до якої прагнули протягом п'яти місяців. О пів на третю показалось Крижане плато. Поволі підводилось воно з моря, і, нарешті, ми побачили його в усій його разючій величі. Важко, з допомогою пера, передати те вражіння, яке вперше справляє на спостерігача ця могутня крижана стіна. Ні, цього описати не можна. Одне тільки треба зрозуміти, що ця крижана стіна протягом цілого сторіччя була непереможною перешкодою до того, щоб пройти на південь.

Ми знали, що всі твердження про непрохідність Крижаного плато давно спростовані. Існував отвір, що вів у невідомі країни. Цей отвір — Китова бухта — мав, за описами, бути на 180 км на схід від нас. Тому ми взяли наш курс на схід і йшли протягом чотирьох днів вздовж Крижаного плато, так що мали досить часу спостерігати цю дивовижну будову природи. Ми напружено чекали прибуття в гавань. Що чекало на нас там? Чи можна буде перейти на землю при хоч трохи сприятливих обставинах?

Ми обходили один мис за одним, але наші очі даремно шукали чогонебудь іншого, крім прямовисної стіни. Нарешті,

над вечір 12 січня, стіна розкрилась. Все здійснилось точно. Ми перебували під 164° довготи, на тому самому місці, де наші попередники знайшли доступ до Крижаного плато.

Перед нами лежала велика бухта, така широка, що з шогли не можна було цілком осягнути поглядом її глибину, але не було видно, відкіль до неї підійти. Бухта була заповнена крижаними брилами, що недавно відколось, — морською кригою. Через те ми пройшли трохи на схід і почали чекати подій. Другого ранку ми повернулись до бухти; через кілька годин крижані брили почали рухатись і одна за одною відпливали в відкрите море. Прохід був вільний.

Ми увійшли в бухту і зразу впевнились, що тут є прекрасна можливість зійти на берег: треба було тільки добрати найзручніше місце.

На Крижаному плато

Отже, 14 січня, тобто на день раніш визначеного строку, ми прибули до Крижаного плато, цього загадкового явища природи. Одне з найважчих завдань нашої справи було щасливо розв'язане: тварини були приставлені свіжими і здоровими до місця дії. При від'їзді у нас було дев'яносто сім собак; тепер число їх зросло до ста шістнадцяти, при чому майже всі могли взяти участь у подорожі на південь.

Черговим завданням було тепер — підшукати добре місце для стоянки. Я мав намір перенести всі припаси і спорядження якнайглибше у рівнину, так, щоб нам не довелося вирушати в Тихий океан, коли б якомунебудь крижаному шматкові захотілось відколотися. Я вважав, що віддаль 18 км буде достатня, але вже з першого вражіння від місцевих умов я зрозумів, що ми можемо не турбувати себе цією довгою важкою роботою. Зовнішній край Крижаного плато являв собою рівну, гладку поверхню, але в бухті було зовсім інакше. Уже з „Фрама“ видно було великі простори нерівного ґрунту. На всі боки розляглись горбовини, розділені долинами. Найвища з цих гір була на південному горизонті. Вона мала форму горбастого гребеня і здавалась, приблизно, 160 м заввишки. Але, очевидно, в далині, якої ми не бачили, цей гребінь досягав значно більшої висоти.

Наше припущення про те, що бухта утворилась від наявності під кригою твердого ґрунту, все потверджувалось. „Фрамові“ не треба було багато часу, щоб пристати до міцної морської криги, яка тягнеться близько 2 км вглиб по краю Крижаного плато. В нас усе було приготовлено задалегідь. Біааланд закінчив усі лижі, і кожний з нас тримав у руці свою пару, вже приміряну і готову до вжитку. Хутряні чоботи, які звичайно, були зовсім не по нозі, були взуті на одну або на дві пари панчоx. Я гадаю, що нема на світі чоботаря, який умів би робити досить просторе взуття. Але все ж у чоботах можна було покищо ходити біля корабля. Для дальшої подорожі у нас були чоботи з парусного полотна.

З решти спорядження залишається згадати ще гро канати для глетчерів. Вони також були цілком закінчені; вони були по 30 м завдовжки і були зроблені з найтоншого, шовковистого матеріалу.

Ми нашвидку поїли і вирушили в путь. Погода була прекрасна, тихе повітря і ясне сонце, — не можна було бажати кращого. Над нами була чиста, прекрасна синява. Де-не-де видно було ніжні, кучеряві хмарки. Ми почували теплоту повітря, навіть на цьому дивовижному крижаному полі. На твердій кризі, в глибині країни, скрізь, де сягав погляд, видно було тюленів, — справжні скелі жиру і м'яса. Тут було досить їжі для нас і собак на багато років.

Ґрунт був ідеальний. Лижі легко сковзались по свіжому снігу, але після п'ятимісячного плавання ніхто з нас не був особливо добрим лижником, і ми просувались поволі.

Через півгодини ми дійшли до першого, важливого для нас пункту: до з'єднання морської криги з самим Крижаним плато. Про це місце ми часто думали; ми уявляли його собі то як високий прямовисний крижаний край, через який нам доведеться в поті чола втягати речі на вірвовках, то як велику, небезпечну розколину, яку треба з великим зусиллям перейти. Ясно було одне: в тій чи іншій формі, але труднощі будуть при переході на це величезне страшне чудище.

Загадкове Крижане плато! Всі звіти, починаючи з днів доброї пам'яті батька Росса, аж до останнього часу, говорять про це видатне явище природи з боязкою почтністю. Між рядками весь час треба було читати: „шш... тихше, тихше, — таємниче Плато!“

Раз, два, три, маленький стрибок, — і Крижаного плато досягнуто.

Ми дивились один на одного і усміхались. У нас, справді, була одна й та сама думка: чудище починало втрачати частину своєї таємничої темряви, свого загадкового жаху. Незбагненне ставало зрозумілим.

Ми увійшли в це царство без найменших труднощів. Крижане плато в цьому місці мало 6 м заввишки, а прожежок між ним і морською кригою був так густо засипаний снігом, що підйом був непомітний.

До цього моменту ми просувались без каната, але на плато ми вирішили скористатися канатом, поки не потрапили в розколину, і ми прив'язались до нього перш, ніж почали подорож по плато.

Ми йшли в напрямі на схід через маленьку долину, що лежала між горою Нельсона і горою Реннікена. Але хай читач не манить себе гучними іменами і не думає, що ми блукали між величезними горами. Гори Нельсона і Ренні-

кена були лише старими шарами криги, що утворились у ті дні, коли величезні крижані маси, не маючи ні перешкод, ні протидіяння, завалились із страшною силою. На цьому місці маси зустріли перешкоду, яка розбила їх і припинила їх дальший рух. Це було, мабуть, різке зіткнення, щось ніби кінець світу. Але все це було, — тепер над усім царював настрій цілковитого миру. Нельсон і Реннікен були тепер два старі воїни, що відслужили своє і відпочивали. Але, як крижане нагромадження, вони були дуже величні. Їх гребені досягали більш ніж 30 м. Навколо Нельсона весь простір по схилах долини був гладенький і заповнений; біля Реннікена йшла глибока розколина або може навіть підземний хід. Важко було визначити її глибину, і чи не було тут невидимого з'єднання Реннікена з Нельсоном через долину? Але, коли ми дослідили ретельніше, то виявилось, що цього з'єднання не було, бо розколина мала твердий ґрунт. Між обома горами був зовсім плоский простір, що являв собою прекрасний пункт для собачого табору.

Ми з капітаном Нільсоном склали щось ніби програму, за якою собак треба було якнайшвидше переправити на плато і залишити там під наглядом двох чоловік. І ми обрали для табору цей пункт. Обидві гори досить виразно свідчили про походження країни, і нам не треба було боятися будь-яких змін. Крім того, відціль видно було судно, і можна було підтримувати постійний зв'язок з товаришами, що залишились на борту.

З цього місця долина повертала на південь. Ми позначили місце розташування першого намету і почали дальші дослідження. Долина підводилась поступово і доходила до гірського хребта на 30 м заввишки. З вершини ми бачили не тільки всю долину, але й околиці. На північ Крижане плато розлягалось рівномірно, в прямому напрямі, очевидно, без перешкод, і кінчалось на заході прямовисним мисом Чоловічої Голови, що утворює східний кордон внутрішньої Китової бухти. Тут був той маленький, затишний куточок, у якому стало на якір наше судно. Вся внутрішня частина бухти була оточена кригою; скрізь крига, сама лише крига, і все Крижане плато в полі нашого зору було біле і біле, сине і сине. За всіма даними, можна було надалі спостерігати з цього пункту незвичайні світлові ефекти.

Вершина горба, на якому ми стояли, була не широка, — щось 200 м, — у деяких місцях сніг був зв'язний вітром і видно було синю кригу. Ми попрямували до „Фермопільського проходу“, який тягся з вершини в південному напрямі, і після невеликого спуску переходив у велику, з усіх боків оточену горбовинами, рівну поверхню, — справжню

котловину. Схил, яким ми йшли, щоб потрапити в котловину, розколовся в багатьох місцях, але розколини були вузькі, невеликі і заповнені снігом, а тому зовсім безпечні. Дно котловини справляло приємне вражіння і, головне, здавалось безпечним. Це місце було зовсім плоске і не мало розколин.

Ми йшли все далі і досягли гребеня, що підіймався трохи на південь. На ньому було також плоско і гладко. Але цього було не досить, і ми пройшли цим гребенем щось 4 км на схід і не знайшли жодного місця, цілком придатного для нашої мети. Тоді наші думки повернулись до котловини, як до найбільш захищеного місця: котловина вподобалась усім, і ми вирішили обрати її місцем нашого майбутнього перебування. Поворот—і назад. Ми знову попрямували в долину, ідучи своїми слідами.

Тепер ми оглянули ретельно всю місцевість. Ми знайшли, що найкраще місце для будинку буде між пасмом горбів, що йшли на схід, бо воно найбільш захищене. Ми обрали правильно. Потім виявилось, що це справді найкраще місце на всьому плато. Ми поставили жердину на тому місці, де мав стояти будинок, і вирушили додому. Всі, звичайно, зраділи із звістки про те, що ми знайшли відповідне місце для будинку. Очевидно, всі, про себе, боялися довгої, важкої переправи постачання.

Життя кипіло на кризі. Куди не обернись, скрізь видно було стада тюленів різних порід. Ми не бачили лише порід Росса і морських леопардів, яких ми часто зустрічали на плаваючій кризі. Пінгвіни траплялись дуже рідко, і тому ми їх особливо цінили. Ми тількищо збирались прикріпити судно, як перед нами вийшла з води ціла зграя пінгвінів, штук з десять. Вони посідали на лід і почали здивовано роздивлятись на нас. Їм, очевидно, не щодня траплялось бачити людей і кораблі. Вони стояли і буквально вивчали кожен наш рух. Іноді вони злегка похрюкували і відступали трохи на кригу. Особливо зацікавились вони тим, як ми копали в снігу ямки для причалу. Вони підходили до людей і дивились, схиливши голову набік, ніби це була для них дуже важлива справа. Не було й натяку на якийсь переляк, і ми справді їх не чіпали. Тільки декілька штук довелося вбити для колекції.

Цього ж дня було захоплююче полювання на тюленів. Три тварини, з породи поїдачів крабів, наважились досить близько підпливти до судна і стали через це поповненням нашого запасу свіжого м'яса. Щоб не прогавити здобичі, ми виділили двох кращих мисливців, які вирушили в путь з величезною обережністю, цілком зайвою, бо тюлені лежали нерухомо. Мисливці скрадались, як індійці, нахиливши

голову і піднявши м'яку частину свого тіла. Все йшло, як по маслу. Я стояв і радів, правда, досить стримано.

Почулись постріли. Дві тварини здригнули, трохи витяглись і більше не рухались. Але не так було з третім тюленем. Він повернувся в снігу несподівано швидко, зовсім зміїним рухом. Тепер полювання змінилось. Це вже була не стрільба в нерухому ціль, а справжнє полювання на справжню дичину; постріли лунали один за одним. Добре, що в нас було досить патронів. Один з мисливців вистріляв усі заряди і повернув назад. Другий побіг за здобиччю, що втікала. Як я реготав! Тепер уже не було ніякої обережності, я ледве стримував сміх. Вони мчали по м'якому снігу, попереду тюлень, а за ним мисливець. Я бачив з рухів переслідувача, що він оскаженів. Йому, очевидно, здавалось, що він встряв у справу, з якої важко вийти з честю. Тюлень мчав, збурював сніг і сковзався по ньому, хоч сніг був досить глибокий і м'який. Але мисливець провалювався на кожному кроці по коліно і швидко відстав. Час-від-часу він зупинявся, націлявся і стріляв. Він запевняв згодом, що кожний постріл потрапляв у ціль. Я сумніваюся, бо на тюленеві ці постріли ніяк не позначались. Він мчав так само швидко. Нарешті мисливець здався і повернув назад. Я чув його стримані прокльони, коли він виходив на борт, і приховав свою посмішку, щоб не образити нещасного хлопця.

Який прекрасний вечір! Сонце, не зважаючи на пізню годину, стоїть високо на небі. Над усією крижаною країною, над крижаними горами і крижаною рівниною летиться яскраве, блискуче біле світло, що сліпить очі. Але на півночі нічна темрява. Вона підіймається з моря чорною і темносірою смугою, що переходить вище в глибоку, темну синяву. Ця смуга блідне і блідне і нарешті, її поглинає сяйво Крижаного плато. Ми знаємо, що ховається за цією ніччю, за непроникливою чорною заслоною. Ми знаємо, бо там ми вже перемогли. Але що ховається за сліпучим світлом півдня? Як принадно, як звабливо розляглась перед нами прекрасна загадкова красуня. Ми чуємо, як ти кличеш нас. Ми прийдемо і поцілуємо тебе, навіть, якщо цей поцілунок коштуватиме нам життя.

Слідуючий день — неділя — приніс нам таку саму прекрасну погоду. Звичайно, і мови не було про неділішний відпочинок, ніхто з нас не погодився б просидіти день без роботи. Ми розділилися на дві групи — морський відділ і береговий відділ. Морський відділ залишився на „Фрамі“, а береговий з цього дня і на цілий рік або навіть на два перейшов жити на материк. Морський відділ складався з десяти чоловік: Нільсена, Гіертсена, Бека, Сундбека, Людо-

віка Хансена, Крістенса, Ренне, Нодтведта, Кутчіна і Ольсена. У береговому відділі були: Преструд, Югансен, Вістінг, Гельмер Хансен, Хассель, Біааланд, Стубберуд, Ліндстрем і я. Ліндстрем мав залишитися на „Фрамі“ ще кілька днів, бо ми повинні були повертатися їсти на судно. За нашим планом, група в шість чоловік повинна була вміститися в великому, на шість місць, наметі, на пункті між Реннікеном і Нельсоном, а друга група, на два чоловіка, повинна була поставити свій намет на тому місці, де мали будувати дім. Ця група складалась, звичайно, з Біааланда і Стубберуда, наших кращих теслярів.

Об 11 годині ранку ми були готові в похід. Ми взяли сани, вісім собак, спорядження і запасів, вагою ва 300 кг. Мій запряг перший вирушив у бій. Морський відділ у повному складі вистроївся на палубі. Все було готове. Після величезних зусиль, правдивіше сказати, після того, як кожний собака дістав доброго прочухана, нам пощастило запрягти звірів за аляським зразком, один ряд перед саньми. Жвавий помах батога, не менш жваве поцьвохкування, і ми помчали. Я крадькома глянув на палубу. Справді, всі товариші стояли там і дивились на прекрасний від'їзд. Я боюсь, що трохи високо задер голову і мав надто тріумфуючий вигляд. Якщо це справді було так, то це було дуже по-дурному. Коли б я трохи зачекав удавати тріумфатора, мені було б легше переносити те, що трапилось далі, бо я справді дістав поразку і до того ж повну, закінчену поразку. Аджеж собаки протягом півріччя тільки те й робили, що жерли, пили і спали. Вони думали, очевидно, що таке блаженне неробство триватиме завжди. Жодний з них не міг зрозуміти, що повернулись часи праці і роботи: вони пробігли кілька метрів, потім зразу сіли, як по команді, і страшенно здивовано почали дивитись один на одного.

І коли ми новими побоями намагались дати їм зрозуміти, що від них вимагають сражньої роботи, вони раптом накинулись один на одного. Боже мій, який це був бій! Я підрахував сам собі в цьому незвичайному галасі і хаосі, що коли так буде аж до полюса, то нам потрібно буде, щоб дійти до нього, цілий рік, і то не рахуючи шляху назад. І я знову крадькома глянув на палубу. Але я зараз же одвів очі. Видовище було не дуже веселе. На всіх обличчях була виразна зловтішність, лунав гомеричний регіт, підбадьорюючі зауваження: „Продовжуйте так само, швидко потрапите на місце, „Добре, добре, тільки не журіться“, „Не піддавайтесь“. „Ура нарешті пішло“. Але нічого не пішло. Нарешті, з'єднаними зусиллями людей і деяких з тварин, ми знову рушили в путь... Але на тріумф це було дуже мало схоже.

І ось ми встановили перший намет між Реннікеном і Нельсоном. Це був міцний, стійкий намет на шістнадцяг чоловік, з суцільним зшитим низом. Навколо намету трикутником були протягнуті дроти на віддалі 50 м з кожного боку. До цих дротів мали прив'язувати собак. В намет перенесли харчі і п'ять спальних мішків. Віддаль від судна до стоянки дорівнювала 1,3 морських миль, або 2,2 км. Закінчивши цю роботу, ми пішли до місця, призначеного для табору. Тут також був поставлений намет, який самий завбільшки, як і перший, призначений для теслярів, які вже позначили місце для будинку. Відповідно до умов країни, ми вирішили розташувати наш будинок з заходу на схід, а не з півночі на південь, як це робиться звичайно, бо найрізкіші вітри віють з півдня. Ми не каялись за цей вибір; найчастіше вітри віяли із сходу, а тому, що двері будинку були обернені на захід, то вони, таким чином, потрапляли в найбільш захищене місце будівлі. Потім ми позначили шлях від будинку до намету, що був розташований нижче, а відтіль до судна—темними прапорцями, позатикавши їх через кожні п'ятнадцять кроків. Віддаль від будівлі до „Фрама“ дорівнювала 4 км.

В понеділок, 16 січня, ми серйозно взялись до роботи. Шість запрягів з восьмидесяти собак, навантажені спорядженням і харчовими припасами, виїхали до першого намету: двадцять собак—запряги Стубберуда і Біааланда, також з навантаженими саньми, призначались для верхнього табору. В ці перші дні нам було дуже важко привчити собак до послуху. Вони весь час намагались ухилитися від роботи і відмовлялися визначити господаря. І наші сорочки були мокрі від поту, коли нам щастило, нарешті, довести собакам, хто тут командує. Так, це була важка робота, але ми зробили її; нещасні тварини, скільки вони знесли побоїв за ці дні! Наш робітний день був дуже довгий, ми рідко лягали раніш одинадцятої години, а о п'ятій годині ми вже були на ногах. Але нам це було не дуже важко, у нас було багато енергії і ми намагались тільки швидше закінчити роботу, щоб „Фрам“ міг відпливти.

Гавань була не в дуже доброму стані. Крижані краї, до яких було прикріплене судно, кришилися, і часом доводилось усім людям кидатись на допомогу. Не встигали вони заснути, як крига знову ламалась, і їм знову доводилось братись до роботи. Крига ламалась невпинно і примушувала нещасних „морських розбійників“ постійно працювати. Постійне перебування на сторожі, постійне спання одним оком страшенно виснажує людину; нашим десятком товаришам довелось трудно в ці дні, і доводиться тільки захоплюватись спокоєм, з яким вони все терпіли. Вони завжди

були в доброму настрої, завжди були в них напоготові невдалі дотепи. На обов'язку морського відділу було ще вивантаження запасів з трюмів на кригу. Ця робота йшла у них дуже спокійно і рівномірно. Одному відділові майже ніколи не доводилось чекати на інший. Під час цих поїздок від судна до табору всі члени берегового відділу швидко охрипли. Деякі навіть зовсім позбулись голосу. Причина була в постійному гуканні на собак, які без крику не рушали вперед. Якщо не зважати на нетривкість берегової криги, гавань була прекрасна. Правда, іноді в ній з'являлись досить великі хвилі і давали себе відчутти сильними поштовхами, але загалом вони не могли пошкодити судна. Особливою перевагою цієї гавані було те, що вона була завдяки своєму положенню захищена від крижаних гір.

Поїздки від корабля до табору виконували п'ять чоловік, бо обидва теслярі були зайняті виключно будівництвом будинку, і один чоловік повинен був завжди стерегти намети. Ми могли запрягати за один раз тільки по шість собак, бо коли ми пробували запрягати всі дванадцять, то виходив лише шум і хаос. Незайняті собаки не могли залишатись без сторожа, їм теж потрібний був чоловік. Цим сторожам доводилось, крім того, варити їжу і доглядати намети. На посаду сторожа завжди було багато охочих. Кожному хотілось трохи відпочити від безперервної їзди туди й назад.

1 січня теслярі почали розкопувати місце для будівлі. Ми довго обмірковували можливі антарктичні бурі і тому вирішили вжити всіх заходів до того, щоб будинок був збудований у правильному напрямі. Тому теслярі вкопали місце будівлі на 1 м 20 см вглиб Крижаного плато. Це була нелегка робота. На 1 м від поверхні лежала блискуча тверда крига, яку їм довелось прорубувати. Того ж дня знявся гострий східний вітер, що зривав сніг і засипав викопані ями. Але вітер не міг стримати таких діяльних людей. Вони збудували з дощок і балок стіну, що захищала їх од вітру й снігу, і пропрацювали цілий день, поки викопали весь потрібний простір. Так, з такими людьми не важко досягти мети!

Через погану погоду їздити було важко, і тому що аляський запряг був не цілком придатний, то ми пішли на борт, щоб зробити собі другий запряг, за гренландським зразком. Всі взялись до цієї роботи. Наш прекрасний швець Ренне сам виготовив за місяць сорок вісім собачих збруй. Ми приробили до наших саней шлейки з дроту і поприв'язували їх. До вечора у нас були готові сани і збруя. Все це значно полегшило пересування, і через кілька днів усе

Йшло, як по нитці. Тут ми розділились по наметах: п'ятеро спали в нижньому наметі, а теслярі і я містились у верхньому. Першого ж вечора трапився надзвичайно смішний випадок. Ми тількищо збирались лягати спати, коли раптом почули крик пінгвінів перед нашим наметом. Звичайно, ми моментально кинулись до виходу. Перед нами, на кілька метрів від дверей, сидів великий королівський пінгвін і кланявся.

Вражіння було таке, ніби він з'явився спеціально привітатися з нами, і нам було жаль його, але все ж цей ввічливий відвідувач скінчив свої дні на сковороді.

З 18 січня ми почали перевозити будівельний матеріал, який теслярі зараз же використовували. Я не перебільшу, коли скажу, що все йшло, як по маслу. Сани одні за одними під'їжджали до будівництва і скидали свій вантаж. Собаки працювали тепер прекрасно, люди не відставали від них. І будинок ріс так само швидко, як швидко підвозили матеріал. Всі частини, наперед розмічені, приставлялися з судна в потрібному порядку. Найважливіше було, звичайно, те, що Стубберуд сам будував будинок і знав кожну частину прекрасно. Я з радістю і гордістю згадую ці дні. З радістю тому, що під час важкої роботи жодного разу не чути було й слова незадоволення, з гордістю тому, що мені довелося стояти на чолі загону, який складався з таких людей. Їх було десять, десять мужчин в повному розумінні цього слова. Кожний знав, в чому його обов'язок, і кожен виконував його.

Вночі вітер вщух, і на ранок була прекрасна, ясна і світла погода. В такі дні працювати було дуже добре; люди і тварини були в прекрасному настрої. Під час поїздок від судна до табору ми не забували і про полювання, але ми вбивали тільки тих тюленів, які траплялись нам на шляху. При цьому нам не доводилось навіть звертати. Весь час траплялись нові. Тоді ми стріляли, білували і приставляли зразу в табір і будівельні матеріали і свіже м'ясо. В такі дні собаки тонули в свіжому м'ясі і їм дозволялось жерти досхочу.

До 23 січня весь будівельний матеріал був приставлений на місце; залишилось лише привезти продукти і спорядження. Почалась радісна біганина сюди й туди. Особливо приємні були вранішні поїздки через долину з порожніми ще саньми. Шлях був добре наїжджений і схожий був найбільше на добру норвезьку сільську вулицю. О шостій годині ранку, коли ми виходили з намету, кожного з нас, захоплено виючи, вітали його дванадцять собак. Вони гавкали і вищали, рвалися з ланцюгів, стрибали і крутилися з радощів. І насамперед треба було обійти

всіх, привітатися з кожним окремо, кожного погладити і трохи побалакати з ним. Це були прекрасні тварини. Як вони яскраво виявляли своє задоволення при найменшій увазі! Жодна чутлива свійська тварина не змогла б виявити більше любові і вдячності, ніж ці приручені вовки. Але коли ви гладили одного з них, то інші починали вити і намагались зірватися з ланцюга, щоб кинутись на обранця. Ревниві вони були страшенно. Після вранішнього привітання приносили збрую, і тут був знову вибух захоплення. Так, хоч це і чудно, але я запевняю, що вони любили свою збрую, не зважаючи на те, що вона означала для них важку роботу. Мушу зауважити, що це було при добрих умовах, — довгі важкі переходи значно міняють справу.

Коли запрягати кінчали, починалась перша денна бійка. Абсолютно неможливо було привчити собак до спокою. Вечірня годівля і нічний відпочинок давали їм таку зайвину життєвих сил і енергії, що їх не можна було втримати на місці. Без побоїв ніколи неможливо було обійтись, не зважаючи на те, що це нам самим було надзвичайно неприємно. Нарешті сани на місці, і весь запряг шестириком може від'їжджати. Здавалося б, залишається тільки пустити собак і щасливо прибути через годину до гавані. Коли ж — ні, це не так просто. Навколо табору поступово назбирувалась сила різних предметів, як от пакувальні ящики, порожні сани, будівельний матеріал тощо. І ось перебратись через ці купи було найважче раніше завдання. Покидані предмети мали для собак притягальну силу, і треба було мати особливе щастя, щоб проскочити без затримки.

Давайте, зробимо з вами таку вранішню поїздку: люди готові, собаки запряжені. Раз, два, три — всі зразу вирушають у путь. Ви летите, як вітер, і перш ніж встигнете звести батіг, ви вже опиняєтесь у купі мотлоху. Собаці пощастило досягти мети життя, він серед цих предметів, що мають для нього незрозумілу нам цінність. Поки він раює, ви стрибаєте з саней і намагаєтесь упорядкувати шлейки, але вони заплутались між полінами, дошками і всім, що валяється поблизу. Нарешті все гаразд. Ви оглядаєтесь і помічаєте, що не ви один зустріли на своєму шляху перешкоду. Там, за ящиками, відбувається така сама вистава, від якої серце ваше радіє і стрибає: один з „стариків“ загруз так міцно, що не швидко зможе виплутатись. З переможним сміхом ви стрибаєте в сани і якнайшвидше від'їжджаєте. Все йде щасливо. На плато не трапляється нічого, що притягало б увагу собак. Але незабаром ви наближаєтесь до смуги морської криги. Тут окремі

стада тюленів вилежуються на сонці. Тоді ваш путь починає чудно вигинатись. Якщо запряг свіжих собак вирішив побігти за тюленими, то треба бути видатним водієм, щоб стримати їх у правильному напрямі. Я в таких випадках вживав одного способу: негайно перекидав сани. Собаки не могли довго бігти по м'якому снігу, коли сани були перекинуті. І якщо ви розсудливі, то вам швидко щастило все впорядкувати і повернути сани в потрібний бік. Але, на жаль, не завжди буваєш розсудливим. Вам хочеться помститись негідникам, і ви ухвалюєте покарати їх. Але це не легко. Поки ви сидите на перекинутих снях, вони являють собою досить міцний якір, але порожні сани — недостатня опора, і собаки прекрасно це знають. Ви б'єте одного з собак, а інші в цей час кидаються бігти. Ваше щастя, якщо ви встигнете встрибнути в сани. Але мені доводилось не раз бачити сани і собак без водія. Всі ці зрадливості з раннього ранку примушують кров швидше обертатися, і ви прибуваєте до судна весь мокрий від поту, не зважаючи на 20-градусний мороз. Але іноді буває все гаразд, і тоді ви мчите, як блискавка. Вам не доводиться підганяти собак, — вони мчать уперед, і віддаль між нижнім табором і „Фрамом“ ви пробігаєте за кілька хвилин.

21 січня ранком, коли ми вийшли з наших наметів, ми були страшенно здивовані, нам здавалось, що зір нас зраджує. Ми протирали очі, ми широко розплющували їх, але даремно — „Фрам“ зник. Вночі був сильний вітер і сніг, так що, очевидно, йому довелось вийти з гавані. Ми чули шум хвиль, що бились об берег. Але ми не гаяли часу. Минулих дві капітан Нільсен і Крістенсен забили сорок штук тюленів, і половина з них була перевезена в табір того ж дня. Решту треба було перевезти сьогодні. І ось перед обідом, коли ми білували туші, почувись знайомі звуки „Фрамівського“ мотора: пу-пу-пу.. І ось уже над берегом видно його щоглу. Судно поверталось на старе місце. Як ми й думали, йому довелось вийти з гавані через сильну хвилю.

Теслярі старанно працювали коло будинку. 21-го був накритий дах, і тепер вони працювали всередині. Це було велике полегшення для обох теслів, які в ці холодні дні зробили найтяжчу частину роботи. Але я жодного разу не чув від них найменшої скарги. Коли я, закінчивши денну роботу, приходив до них у намет, то один з них обов'язково куховарив. Їжа складалась з оладків і міцної чорної кави. Як це було смачно! Незабаром між ними зайшло змагання: обидва теслярі-кухарі сперечались про те, хто з них краще пече оладки. По-моєму, обидва вони були

прекрасними кухарями. Щоранку знову подавались оладки—гарячі, як огонь, хрусткі, оладки з прекрасною кавою були готові перш ніж я встигав виповзти з свого спального мішка. І це мені пропонували теслярі щодня о п'ятій годині ранку. Не дивно, що я так цінив їх товариство.

У нижньому наметі теж нічого не бракувало. Вістінг виявив прекрасні куховарські здібності. Його спеціальністю були смажені пінгвіни і чайки. Він подавав їх під назвою білих куропаток, і вони, справді, нагадували їх. У неділю ми вирушили всі, за винятком необхідних сторожів, на „Фрама“ і добре відпочили за цілий тиждень важкої роботи.

У понеділок, 23 січня, ми почали перевозити продукти. Щоб заощадити час, вирішено було не приставляти їх аж до будинку, а залишати на другій стороні горбів, вірніше сказати, на південь від Нельсона. Склад був усього на 600 м від табору на рівному місці, отже, після від'їзду „Фрама“ ми могли згодом перенести їх у будинок. Але у нас так і не знайшлось для цього часу, і це місце так і залишилось головним харчовим пунктом. Перевозити продукти спочатку було незручно з різних причин. Собаки звикли до шляху нижнього табору між Нельсоном і Реннікеном і ніяк не могли зрозуміти, чому туди не треба більше їхати. Особливо важко було часто їхати порожніми саньми. З цього пункту собаки могли чути своїх товаришів у нижньому таборі, і часто траплялось, що весь запряг ішов, куди йому хотілось. А коли собаки починають не слухатись, їх дуже важко буває приборкати. Нам усім довелось зазнати цього.

Коли припаси прибували до місця призначення, кожний вожатий скидав з саней ящики і ставив їх у певному порядку. Кожний окремий продукт ставили в окрему групу на горбі так, щоб легше можна було відшукати потрібне. На кожні сани навантаження дорівнювало приблизно 300 кг або шість ящиків. Нам треба було перевезти дев'яносто ящиків, а це, за нашими обчисленнями, можна було зробити за один тиждень. Так воно й вийшло. В суботу 28 січня, будинок був закінчений, і всі ящики були поставлені на свої місця. Продовольчий склад був грандіозний і мимоволі викликав повагу. Довгі ряди ящиків тяглись по горбу; всі вони були повернуті номерами назвні. А напроти стояв будинок, зовсім готовий, так само, як на місці свого народження у Бунденфіорді. Але як сильно відрізнялись околиці: там були зелені ялинки і соснові ліси і плюскотлива вода, а тут—крига, лише крига, нічого, крім криги. Правда, і те й інше прекрасне. Я подивився круг себе і задумався про те, чому я віддаю перевагу: мої

думки в одну мить полинули страшенно далеко, на багато тисяч миль.

... І ліс переміг.

Я вже казав, що ми мали все потрібне, щоб укріпити наш крижаний будинок на Крижаному плато. Але прекрасна погода, що тривала досі, давала привід думати, що умови не такі погані, як нам здавалось. І ми задоволились тим, що вкопали будинок у ґрунт.

Того ж вечора обидва табори були зняті, і ми перейшли у власний будинок, у свій — „Фрамхейм“. Ой, яке ж приємне, затишне, тепле вражіння охопило нас, як тільки ми встигли просунути ніс у двері. Скрізь — і в кухні, і в кімнаті — блискучий, красивий лінолеум. Так, ми мали всі підстави радіти. Друга велика перешкода була поборена і до того ж за несподівано короткий строк. Шлях до мети здавався нам приступнішим, ніж раніш. Замок уже виднівся в даліні. Правда, принцеса спить ще, але поцілунок, який повинен її розбудити, є тепер лише питання часу. Так, весела компанія зібралась цього першого вечора у „Фрамхеймі“ і під звуки музики прокричали голосне ура майбутньому.

Всі підрослі собаки були переведені нагору і прив'язані до дротяних канатів, протягнутих на 50 м від кожної стіни. Яка тут вибухнула собача музика! Під керівництвом першого „заспівувача“ вони давали щоденні, і, на жаль, також щонічні концерти. Чудні тварини. Що власне вони хотіли виявити своїм виттям? Спочатку починав один, потім приєднувались двоє, потім ще двоє, поки, нарешті, підхоплювали всі сто. Звичайно, вони при цьому сідають, підводять морди догори і виють, скільки і як їм хочеться. Під час всієї вистави вони страшенно зосереджені і не люблять, щоб їм заважали. Особливо цікавий кінець цих концертів, — вони замовкають всі разом зразу. Ніхто не відстає, жодного зайвого звука. Від чого залежить таке несподіване змовкання? Я часто міркував про це. Найбільше це схоже було на завчений спів. Чи мають собаки здатність передавати свої почуття? Всі ми, пробувши багато часу з ескімоськими собаками, не мали сумніву, що така здатність існує. Я так добре навчився розрізняти різні інтонації, що, не дивлячись, міг сказати, в чім у них справа. Бійка, любов, гра, — для всього були цілком різні звуки. Свою любов і відданість господареві вони виявляли зовсім особливими нотами. Якщо хтонебудь з них робив щонебудь заборонене, наприклад, вдирався в склад м'яса, то інші починали видавати звуки, зовсім не схожі на попередні. Спостереження над ескімоськими собаками особливо багаті й цікаві. Від свого предка, вовка —

ескімоський собака взяв у спадок інстинкт самоохорони, що ґрунтується на „праві сильного“, і цей інстинкт у ньому виявлений сильніше, ніж у кожної іншої породи собак. Боротьба за існування швидко розвиває полярного собаку і виробляє в ньому витримку і задоволення малим. У нього ясна, гостра і добре розвинена свідомість покликання, для якого він народжений, і умов, у яких він вихований. Не треба вважати, що ескімоського собаку не можна навчити тільки тому, що він не сидить на своєму хвості і не вміє по команді хапати цукор. Ці речі такі далекі від його серйозного життєвого покликання, що він ледве збагне їх. Між ними панує право сильного. Найсильніший керує і робить усе, що захоче. Йому припадають кращі шматки, а найслабшому доводиться задовольнятися крихтами. Між ними легко заходить дружба, що також ґрунтується на побоюванні сильного. Слабкий шукає захисту у сильного, а сильний бере його під свій захист і набуває тим самим вірного помічника на той випадок, коли трапиться хтонебудь ще сильніший. І тут уся справа в інстинкті самоохорони. На ньому ж ґрунтується прихильність собак до людини, яка їх годує і піклується про них.

Через кілька днів до нас приєднався останній член зимуючого загону — Адольф-Герніх Ліндстрем, і з ним остаточно налагодилось життя. Досі він залишався на „Фрамі“ і готував там їжу, але тепер його місце зайняв молодший член компанії — кухар Кареніус Ольсен, що виявив надзвичайну для двадцятилітнього юнака енергію і справність.

Коли до нас перейшов Ліндстрем, то кухня і наша щоденна їжа були як слід впорядковані. Димок весело зачлужився над блискучим чорним димарем і сповістив про те, що Крижане плато справді залюднене. Як приємно було бачити цей димок, повертаючись додому після трудового дня. З Ліндстремом до нас з'явилися, крім щоденного харчу, ще і світло і повітря, — це були речі, якими він особливо дорожив. Нарешті він влаштував нам лампу „Люкс“, яка дала багато затишку і вигоди протягом довгої зими. Про повітря Ліндстрем піклувався разом з Стубберудом. Вони обидва будували так, що під час нашого перебування в будинку було чисте льодове повітря. Правда, тут довелося прикласти багато праці і старання, але вони не зважали на це. Вентиляція була дуже примхлива і часто, особливо в тиху погоду, зовсім відмовлялась служити, так що цій дружній парі доводилось прикладати все своє вміння і завзяття, щоб знову налагодити її. Звичайно в таких випадках під витяжною трубою ставили примус, а вхідний отвір обкладали кригою. І поки один з них лежав на

животі перед примусом, другий вилазив на дах і кидав великі грудки снігу в трубу, щоб придавити повітря і впустити свіже. Іноді вони працювали так цілі години. Потім виявлялось, що вентиляція раптом налагоджувалась сама собою з невідомих причин. Звичайно, при таких зимівлях, як наша, добра вентиляція особливо важлива для здоров'я і самопочуття. У звітах інших дослідників завжди чути скарги на холод, вогкість і зв'язані з ними хвороби. Все це наслідки поганої вентиляції. Якщо свіжого повітря допливає досить, то краще використовується паливо і, звичайно, збільшується тепло. Якщо вентиляція погана, то більша частина палива пропадає, а вогкість і холод неминучі. У нашому будинку ми підтримували тепло тільки з допомогою печі на кухні і лампи „Люкс“ у кімнаті, і звичайно ті, що лежали на верхніх ліжках, скаржились на жару. Кімната була розрахована на десять ліжок, але нас було тільки дев'ять чоловік, тому ми одне ліжко викинули, а на його місце поставили шафу з хронометрами. В нас було ще шість пар годинників для спостережень, які ми завжди носили з собою і які ми ретельно звіряли цілу зиму. Метеорологічні інструменти містились на кухні, і Ліндстрем, як єдина людина, що виявила до цього здібності, зробився наглядачем метеорологічної станції і інструментів нашої експедиції.

Ми перенесли в приміщення всі речі, що бояться великого морозу, як от, наприклад, ліки, варення, маринади, вершки, соління тощо. Звичайно, перенесли всі ящики для саней і книжки.

З 30 січня і цілий тиждень ми приставляли вугілля, дрова на паливо, масло і весь запас сушеної риби. Цього літа трималась постійно температура 15—20° морозу — прекрасна літня погода. Ми щодня полювали на тюленів, їх лежала величезна купа — близько ста штук — просто перед нашими входними дверима. Одного разу ввечері, коли ми вечеряли, Ліндстрем заявив нам, що більше не треба йти за тюленими до смуги надбережної криги, — тепер тюлені самі приходять до нас. Ми вибігли надвір. І справді, недалеко від будинку був поїдач крабів, що виблискував на сонці, як срібло. Ми підпустили його зовсім близько, сфотографували і — застрелили.

Того ж дня трапилась ще одна подія. Мій найкращий собака Лассесен відморозив собі ліву задню лапу так, що вона зовсім побіліла. Це трапилось під час роботи: Лассесен — „вільна людина“ і тому намагався непомітно звільнитися. Звичайно, свою тимчасову свободу він використав для бійки; всі ці собаки — страшенні забіяки, і Лассесен зчепився з Тором. Але під час бійки ланцюги, якими був

прив'язаний Тор, обкрутились навколо ноги Лассесена і здушили так, що зупинився кровобіг. Не знаю, скільки часу нещасна тварина залишалась у такому стані, але коли я повернувся додому, то зразу помітив, що Лассесен стоїть не на своєму місці, а потім побачив і відморожену лапу. Я порався більш як півгодини, щоб відновити кровобіг; я грів його лапу в своїх руках, поки вона одігрілась. Тут, звичайно, собака почав відчувати біль. Він вищав і повертав до мене голову, ніби кажучи, щоб я був обережніший але не зробив жодної спроби вкусити мене. Лапа сильно напухла, проте, вже другого дня Лассесен був здоровий, хоч ще трохи налягав на хвору ногу.

Цього ж тижня ми звільнили морський відділ від останніх двадцяти молодих собак. На борту всі зраділи, коли останній собака залишив палубу. І не дивно, бо при 20° морозі дуже важко тримати палубу чистою. Зараз же принесли води і солі й почали шкребти і чистити, поки „Фрам“ заблищав чистотою і порядком. Молодих собак посадили в ящики і привезли нагору, де для них був приготовлений намет на шістнадцять місць. Але собаки з першої ж хвилини відмовились жити в ньому. Їх довелось залишити на волі, і вони перебули більшу частину зими на свіжому повітрі. Спочатку вони тримались біля горба, на якому лежали тюленячі туші, потім відшукували собі нові місця. Забракований молодими собаками намет також був використаний. Туди перенесли собаку Тіпсер, коли їй настав час щенитися, і намет дістав назву „родильного притулку“.

Поступово ставили один намет за одним, і незабаром „Фрамхейм“ мав дуже населений вигляд. Вісім наметів були поставлені для шести запрягів, два для сушеної риби, один для свіжого м'яса, один для харчів і останній для вугілля і палива — всього чотирнадцять штук. Їх ставили за заздальгідь наміченим планом, і коли все було готове, то утворилось вражіння справжнього табору.

Ми знову переробили собачу збрую, бо один з нас подав блискучу думку поєднати аляський і гренландський способи, щоб застосувати змішаний, найдоцільніший. Цей спосіб був прийнятий нами раз назавжди; очевидно, й собакам він був до смаку. У всякому разі, вони везли тепер легше і швидше, не натирали собі більше ран, як це завжди буває при гренландському способі.

4 лютого трапилось багато подій. Як завжди, ми о пів на сьому ранку виїхали з порожніми саньми вниз до „Фрама“. Як тільки перший з нас виїхав на горб, то зараз же почав вимахувати руками і жестикулювати, як божевільний. Я зрозумів, що він щось побачив, але що? Другий,

що виїхав на гору, також почав махати руками і щось кричати. Нарешті я виїхав на горб, згораючи з цікавості: на березі, поруч „Фрама“, стояла на якорі велика барка. Ми, правда, говорили іноді про можливість зустрічі з „Терра Нова“, судном капітана Скотта, коли звільниться шлях до країни короля Едуарда VII, але в цю хвилину ми все ж були вражені. Тепер настала моя черга зображати божевільного на вершині горба. Думаю, що виконав я свою роль не гірше за інших. Ці відчайдушні жести повторювали всі по черзі. Коли б на нас глянув хтонебудь збоку, то напевно подумав, що ми безнадійно божевільні. Шлях цього дня здався нам особливо довгим, але, нарешті, ми потрапили на „Фрам“, і все цілком з'ясувалось. Справді, це була „Терра Нова“, що прибула опівночі. Вахтенний зайшов у каюту випити чашку кави, а коли він повернувся на палубу, то побачив друге судно: він довго протирав очі, щипав себе, бив себе по коліні, — потім він запевняв, що це було страшенно боляче, — і, нарешті, впевнився, що не спить і що справді в бухті два судна. Лейтенант Кампбель, керівник східного відділу, що досліджував країну Едуарда VII, з'явився на „Фрам“ з візитом до капітана Нільсена. Він повідомив, що не міг дістатись до країни і тепер їде назад у Мак-Мурдо Сунд. Відтіль вони мали намір вирушити до Нордкапа досліджувати країну. Лейтенант Кампбель з'явився на „Фрам“ другий раз, коли я приїхав туди, і повторив мені свої слова. Ми навантажили сани і поспішили назад, бо о дев'ятій годині ранку нам треба було привітати в нашому будинку лейтенанта Пенналя, командира „Терра Нова“, лейтенанта Кампбеля і лікаря. Ми провели разом кілька приемних годин; того ж дня, пізніше, троє з нас пішли на „Терра Нова“ і залишились там снідати. Хазяї були дуже люб'язні і запропонували нам взяти наші листи. Але, на жаль, ми не мали часу писати, — кожна хвилина була лічена. О другій годині вдень „Терра Нова“ знялася з якоря і залишила Китову бухту. Тут трапилось чудне явище: раптом виявилось, що всі ми сильно застуджені, чхали і витирали носи без кінця. Такий стан тривав кілька годин, потім ми знову видужали, але це було страшенно чудно.

У неділю, 5 січня, „морські розбійники“ з'явились до нас у гості. Вони прийшли в дві зміни, бо не можна було залишити судно; тому четверо прийшли на обід, а решта шість — на вечерю. Ми не могли запропонувати їм особливо вишуканих страв, але це й не потрібно було: ми запросили їх, головне, не для їди, а для того, щоб показати їм наш будинок і побажати щасливої дороги.

Тепер майже все було перевезено з корабля в табір,

і ми вирішили використати інакше наші сили: четверо повинні були продовжувати приставляти продукти, а четверо вирішили пройти якнайдалі на південь, до 80° південної широти, щоб дослідити місцеві умови і перевезти частину продуктів. Роботи знову було більш ніж досить. Вістінг, Хассель, Стубберуд і Біааланд, що залишилися, знали тепер, що їм робити. Ми ж почали швидко збиратися; майже все було готове заздалегідь. Ми, власно, не мали ще досвіду в таких довгих подорожах, нам треба було набути його. Від'їзд був призначений на п'ятницю, 10 лютого. 9 лютого я поїхав на „Фрам“ і попрощався зо всіма. Ми не сподівалися застати „Фрам“, коли повернемося. Я не мав змоги достатньо подякувати цим мужнім людям, яким треба було пробиратися через кригу і бурі, в холоді і темряві протягом цілих місяців для того щоб майбутнього року знову проробити цей важкий шлях, повернувшись за нами. Так, їм було не легко, але ніхто з них жодним словом не поскаржився. Я залишив писаний наказ капітанові Нільсену. Ось він: „Виконуйте наш план тим способом, який вважатимете за потрібний“. Аджеж я знав людину, якій видавав такий наказ.

Лейтенант Преструд і я зробили невелику екскурсію в південному напрямі, щоб відшукати з того боку бухти придатне місце для підйому на Крижане плато. Надбережна крига була зовсім рівна, місцями тільки траплялись невеликі розколини. Але далі, в глибині бухти, видно було чудні довгі ряди старих крижаних шарів. Що це могло означати? Але зараз ми не мали часу вивчати ці утвори: треба було знайти найближчий прямий шлях на південь. Бухта була тут не дуже широка, від „Фрамхейма“ вона була, очевидно, не далі як на 5 км. Підійматись було зовсім не важко; ґрунт був прекрасний. Висота була не дуже значна, але на крутих місцях досягала 20 м. Ми підіймались по горбу, сильно хвилюючись. Що ми побачимо з вершини? Досі ми жодного разу як слід не розглядали південної сторони Крижаного плато. Це було перший раз, і ми, власне, не були здивовані тим, що побачили з вершини: перед нами була безконечна рівнина, що зникала десь на обрії. Наш шлях, наскільки ми могли бачити, ішов краєм горбовини, яка могла бути добрим дороговказом у майбутньому. Шлях був прекрасний: тонкий шар м'якого снігу на твердому ґрунті,—якраз для наших лиж. Отже, ми знайшли те, до чого прагнули: путь на південь і вільний шлях для перевезення запасів. Це місце ми пізніше позначили прапором і назвали „Від'їздом“. На всьому шляху, туди й назад, нам траплялись стада сонних тюленів. Вони зовсім не турбувались тим, що з'явилися ми;

коли ми будили їх, вони підводили голову, дивились на нас одну мить, потім повертались на другий бік і знову засипали. Очевидно, звірі ніколи не зустрічали ворогів на кризі.

Цього дня ми вперше одягли пошиті на ескімоський зразок костюми з хутра північного оленя; але виявилось, що вони дуже теплі. Безперечно, при великих морозах ці костюми ідеальні, але тут, на півдні, під час наших санних подорожей майже ніколи не бувало надто низької температури. І коли ми в цей день повернулися з розвідки, нам не треба було другої парової бані.

10 лютого 1911 року, о пів на десяту ранку, вирушив на південь перший загін. Він складався з чотирьох чоловік, трьох саней і вісімнадцяти собак, по шість у кожних санях. Навантага кожних саней дорівнювала 250 кг, не рахуючи продуктів і спорядження для подорожі. Ми не могли уявити собі навіть приблизно, скільки вона триватиме, бо вирушали в невідоме. Сани були навантажені насамперед пеміканом для собак — по 160 кг на кожних санях, потім у них були: нарізані шнітцелі з тюленіни, сало, сушена риба, шоколад, маргарин і печиво і по десять високих бамбукових жердин з чорними вимпелами, щоб позначати ними шлях. Ми везли ще два намети, кожний на трое місць, чотири спальні мішки і потрібний кухонний посуд. Собаки були бадьорі, і ми залишили „Фрамхейм“ галопом. На Крижаному плато все було гаразд, але при спускові на берегову кригу нам довелось перемагати великі шари криги з нерівною поверхнею, при чому то один собака, то другий намагались повернути назад. Кінець-кінцем, ми пройшли щасливо і могли ще раз пере-свідчитись, які добрі властивості мають наші собаки. Ми натрапили на великі стада тюленів, — нова спокуса для собак. Вони помчали на них галопом, але сани були навантажені, і вони незабаром відмовились від зайвої роботи. З бухти нам видно було „Фрам“. Надбережна крига одійшла поволі, і судно стояло аж біля самого плато. Товариші, що залишалися, провели нас до горбів, бо передбачали, що нам доведеться добре впріти при підйомі; крім того, вони хотіли полювати на тюленів. Дичини було досить, скрізь валялись жирні туші.

Я передав командування Вістінгові і залишив їм чимало роботи. Вони повинні були перевезти останні предмети у „Фрамхейм“, прибудувати до лівого кінця будинку просторе приміщення, яке могло б служити столярною майстернею, щоб з кухні можна було виходити просто на кригу, і, нарешті, вони повинні були весь час полювати на тюленів. Треба було вбити стільки, щоб людям і собакам вистачило

досхочу на весь час. Тюленів була сила; коли б до кінця зими в нас не вистачило свіжого м'яса, то ми були б самі винні.

Добре, що товариші допомогли нам при підйомі з надбережної криги на плато. Він був не крутий, але все ж дуже важкий. Ми зупинились біля „Від'їзду“ і попрощалися з товаришами. Ніхто з нас не був особливо сантиментально настроений. Міцний потиск руки, побажання удачі — і ми розлучились. Порядок походу був такий: попереду Преструд на лижах, щоб показувати напрям і підбадьорювати собак, бо вони краще бігли, коли хтонебудь був спереду, за ним Гельмер Хансен з своїми саньми. Він був ніби водієм, і це місце залишалось за ним в усіх наших подорожах. Я здавна вже знав, як прекрасно він уміє керувати собаками. Він віз у своїх санях головний компас і спостерігав за тим, як іде Преструд. За ним пішов Іогансен, теж з компасом. Я йшов у кінці походу з компасом і вимірним колесом¹⁾. Мое становище в кінці походу було зручне тим, що все було у мене перед очима. При таких поїздках не можна, при всій обережності, не загубити чогонебудь: завжди яканебудь річ може впасти з саней, і багато залежить від уважності останньої людини. Найтяжча робота припадає, звичайно, першому водієві. Він прокладає дорогу своїми собаками, іншим залишається лише йти за ним. Отже, честь і слава тому, хто з першого і до останнього дня робив цю роботу — Гельмерові Хансену.

Місце Преструда було теж не дуже завидне. Правда, йому не доводилось морочитися з собаками, але бігти перед саньми зовсім самому, весь час бачити перед собою безмежний простір, — це страшенно нудно. Його єдині стосунки з людьми були вигуки — „лівіше“, „правіше“. Слово це вимовляється з різними інтонаціями. Іноді вони просто показують напрям, іноді вони вимовляються таким тоном, що не треба додавати слова „дурень“. Аджеж не легко йти весь час прямо, нічим не позначеною рівниною. Спробуйте знайти по прямій лінії рівне місце в густому тумані. Навколо тихо, вітру немає, сніг стелеться безконечним суцільним білим покривалом. Як би вам це здалося? Ескімос може зробити, що треба, при таких умовах, але нам важко. Ми будемо ухилятися то вправо, то вліво, турбуючи водія. Нервує це страшенно. Хоч водії і знають, що той, хто біжить попереду, старається з усієї сили, хоч вони і знають, що й самі роблять усе можливе, — все ж починає здаватись, що невинний головний водій робить зигзаги навмисне,

---

¹⁾ Це легке колесо, що біжить за саньми, з лічильником, який відзначає довжину пройденого шляху.

їм на злість, і в вигуках „правіше“ і „лівіше“ з обох боків виразно чути слово „дурень“.

Для людини, що керує собаками, час минає значно швидше. Їй доводиться весь час стежити, щоб собаки везли як слід, щоб жодний не ухилився від роботи. І крім цієї роботи, що потребує напруженої уваги, їй доводиться ще стежити за саньми. При найменшій неуважності, якщо місце нерівне, сани можуть перекинутись полозками догори, а перевертати сани з вагою 400 кг не дуже приємно. Водієві доводиться дуже пильнувати і стежити зразу за всім.

З того місця, з якого ми вийшли, Крижане плато поволі підіймалось, поки, нарешті, на хребті перейшло в зовсім плоску рівнину. На цьому хребті ми ще раз зупинились. Наші товариші зникли. Там, далеко, видно „Фрам“ у блискучій голубій рамці. Але ж ми тільки люди, і нам властива нерішучість. Чи побачимось ми ще? І якщо побачимось, то при яких умовах? Скільки лежало між сьогоднішнім нашим днем і наступним побаченням? Величезне, можуть море з одного боку, невідома страшна крижана країна—з другого. Багато чого могло трапитись.

Ось розгортається наш прапор, він вітає нас останній раз і зникає. Ми на шляху до півдня.

Ця перша поїздка по Крижаному плато була справді хвилююча. Сотні питань виникли у нас. Грунт під ногами був зовсім не досліджений, спорядження наше не перевірене на досвіді. Яка буде країна? Чи будемо ми й далі без кінця просуватись, не натрапляючи на перешкоди? Чи природа поставить на нашому шляху непоборні труднощі? Чи добре зробили ми, що взяли з собою собак; може, краще було взяти оленів або поні, або мотори, або повітряні балони, або ще якінебудь засоби пересування?

Ми швидко мчали вперед. Грунт був прекрасний. Лапи собак вгрузали в сніг якраз настільки, скільки потрібно для стійкого кроку. Але погода була не зовсім добра. Правда, повітря було тихе і м'яке, але освітлення було погане. Легка сіра мла обгортала все, так що небо зливалося з землею і горизонту не видно було. Ця сіра запона, очевидно, молодша сестра туману, справляє дуже неприємне вражіння і разом з густим туманом є найбільш небажаним освітленням. Не можна розібратися в оточенні, від тіл не падає тінь, все зливається. В таких умовах не легко бути розвідувачем. Він бачить нерівності ґрунту, коли вже занадто пізно, тобто коли вже потрапив у них; справа кінчається падінням і відчайдушними зусиллями підвестися. Водіям значно легше; вони можуть однією рукою спиратися на сани, але їм теж доводиться весь час стежити за нерівностями, щоб

сани не перекинулись. Очі дуже болять від цього освітлення, і звичайно снігова сліпота з'являється саме від нього. Справа не тільки в тому, що доводиться напружувати зір, але, головне, в тій необережності, з якою в таких випадках насувають на лоб темні окуляри. Ми порівняно легко відбулися, і не багатьом довелось перетерпіти легкі приступи цієї неприємної хвороби очей. Хоч це й чудно, але снігова сліпота має щось спільне з морською хворобою. Якщо ви запитаєте людину, чи хворіє вона на морську хворобу, то в дев'яти випадках з десяти вона дасть відповідь: „нічого подібного, у мене трохи болить живіт“. Те саме, правда, трохи інакше, трапляється при сніговій сліпоті. Коли увечері людина з'являється в намет з запаленими очима і її питають, чи не схопила вона снігової сліпоти, ви можете ручитися, що почуєте ображену відповідь: „Та чого це вам так здається? Звичайно, ні, я просто трохи застудився“.

Цього дня ми, без особливого напруження, зробили 28 км. Потім ми поставили два намети, в яких спали по парі. Намети були кожен на три місця, але для чотирьох вони були малі. Куховарили ми і палили лише в одному з них, поперше, через ощадність, а подруге, тому, що при тихій погоді не було особливої потреби запалювати вогонь. Перший досвід, а за ним і дальші показали, що ці зупинки відбирають дуже багато часу. Ми встали о четвертій і тільки о восьмій могли рушити далі. Я перепробував багато способів зарадити цьому, але даремно. Може запитують, в чім же була справа, і я хочу відповісти на таке запитання чесно і одверто: в ледарстві і неробстві. Під час поїздки для влаштування харчових пунктів це було не так важливо, але при головній подорожі треба було нещадно боротися з усяким прогаанням.

Другого дня ми пройшли свої 28 км за шість годин і стали на відпочинок удень на висоті 180 м над рівнем моря. Собаки дуже стомились, бо ми йшли вгору цілий день. Відціль нам видно було Китову бухту, що була від нас на 48 км, і ми переконались, що перебуваємо на чималій висоті. День був виключно теплий—11° Ц, так що я скинув з себе весь одяг, крім потрібної білизни. Про мій костюм ви можете судити з назви, яку ми дали цьому пунктові: „Горб спідніх штанів“.

Другого ранку ми прокинулись у густому тумані. Це було надто неприємно. Кожний крок нашого шляху лежав по незайманій області, а нам доводилось сліпо просуватися вперед. Цілий день нам здавалось, що ми йдемо назад. О першій годині вдень нам доповіли: „видно землю“, і з енергійних жестів і помахів руками я зрозумів, що видно

щось велике. Я особисто нічого не бачив, поперше, тому, що я взагалі погано бачу, подруге, тому, що ніякої землі не було.

Туман потроху розвіявся і країна здавалася ніби розділеною. Але версія про „видну землю“ протрималась кілька днів, поки ми, нарешті, визнали, що це була лише смуга туману. Цього дня ми пройшли замість 28 аж 40 км. Ми були дуже легко одягнені, про хутряний одяг не було і згадки; ми запакували його і одягли легкий одяг поверх білизни; деякі з нас лягли босі в спальні мішки. Другого дня була прекрасна, ясна погода. Повітря було тихе і ясне. Ми вперше мали можливість бачити далеко навкруги. На південь Крижане плато розлягалось рівномірне і гладко, без ніякого підйому, на схід воно значно підіймалось. Тоді ми думали, що країна короля Едуарда VII лежить від нас у східному напрямі.

Опівдні ми натрапили на першу розколину в кризі. Вона була повна снігу. Цього дня ми зробили 37 км.

Під час поїздки нам дуже придалися термоси. Ми зупинялись опівдні й випивали по чашці гарячого шоколаду. Як невимовно зручно мати так легкий гарячий шоколад серед снігового поля. Але під час довгої подорожі до полюса ми не взяли з собою цих пляшок, бо тоді ми взагалі не снідали.

14 лютого ми пройшли ще 15,5 км і досягли 80° південної широти. На жаль, ми не змогли зробити з цього пункту ніяких спостережень, бо взятий нами теодоліт неправильно працював, але спостереження наступної поїздки дали 79° 59' південної широти,—непогане досягнення при туманній погоді. Весь пройдений шлях був позначений бамбуковими жердинами з прапорцями, встромленими через кожні 500 м. Але тому, що ми не робили ніяких астрономічних спостережень, то прапорців нам було не досить, і нам довелось подумати про інші допоміжні засоби. Ми розбили кілька порожніх ящиків і зробили з них віхи, проте, й цього було мало; тут ми вгледіли в'язку сушеної тріски, що лежала на саях: віхи були знайдені. Не знаю, чи позначав хтонебудь до нас шлях сушеною рибою? Навряд.

Прибувши до 80° широти, ми об одинадцятій годині почали влаштовувати продовольчий склад. Ми будували його дуже ретельно, 4 м заввишки. Тут шлях дуже змінився. Навколо лежав глибокий м'який сніг, що випав, очевидно, при тихій погоді. Ми проходили тут кілька разів і завжди натрапляли на такий м'який сніг. Як тільки склад був закінчений, ми сфотографували його і вирушили назад. Як приємно було їхати, сидячи на саях! Преструд сів з нами, Хансен їхав попереду. Через те, що ми їхали старим

слідом, то посувалися дуже швидко. На останніх санях лежали тількищо винайдені віхи. Преструд стежив за вимірним колесом і голосно повідомляв про пройдений півкілометр, а я зараз же встромляв у сніг рибу. Виявилось, що спосіб цей був прекрасний. Сушена риба не тільки виводила нас багато разів на правильний шлях, але була й підмогою, коли ми повертались з голодними собаками.

Першого дня ми зробили 70 км. Правда, ми зупинились на відпочинок тільки о першій годині вночі. О четвертій годині ранку ми знову були на ногах і о пів на восьму їхали далі. О пів на десяту ввечері ми повернулись у „Фрамхейм“, зробивши за цей день 100 км. Ми поспішали не тому, що хотіли поставити рекорд Крижаного плато, а тому, що хотіли бути присутніми, коли відпливатиме „Фрам“, щоб ще раз потиснути руки нашим товаришам. Але, коли ми доїхали до краю плато, „Фрама“ вже не було,—ми спізнались. В першу хвилину ми були дуже засмучені і вражені. Але незабаром здоровий розсудок переміг, і ми зраділи, що „Фрам“ щасливо залишив Крижане плато. Виявляється, він відплив о дванадцятій годині вдень, якраз у той час, коли ми напружували всі наші сили, щоб застати його.

Ця продовольча поїздка дала нам можливість скласти плани на майбутнє. Набутий досвід малював його в рожевому світлі. Ми випробували три головні умови: країну, шлях і витривалість наших собак,—все було чудове. Я завжди вважав собаку за прекрасну тварину; моя думка ще раз потвердилась. Згадаємо, яку роботу вони проробили: І лютого вони зробили 19 км на південь з вантажем 350 кг, а другого дня—51 км на північ, при чому тягли лише чотири собаки,—три мушкетери і Лассесен,—решта два, Фікс і Ступенсен, ухилялись від роботи. Від 80° широти собаки пішли з таким вантажем: сани—75 кг, Преструд—80 кг, я—83 кг. Додамо ще 70 кг на лижі, спальні мішки і сушену рибу. Отже, весь вантаж дорівнював 300 кг або від 70 до 80 кг на собаку. А за останній день вони зробили 100 км. Я думаю, що це достатньо доводить придатність собак на Крижаному плато. Підбивши цей блискучий підсумок, ми почали розв'язувати різні питання і, насамперед, питання про тривалість відпочинку. Так далі робити не можна було, особливо при подорожі до полюса. Можна було заощадити, принаймні, дві години, цього я певен. Але як? Треба було обміркувати.

Другим завданням, яке треба було розв'язати, була вага спорядження. Сани були розраховані на важкі ґрунтові умови і зроблені дуже міцними. Але виявилось, що шлях дуже легкий, так що можна було застосовувати легше

спорядження. На мою думку, вагу саней можна було зменшити на половину, а, може, навіть ще більше. Наші високі чоботи з парусного полотна треба було ґрунтовно переробити. Вони були малі і тісні, їх треба було збільшити і розширити. Ця частина одягу була настільки важлива для всієї подорожі, що треба було випробувати все, щоб упорядкувати її і зробити придатною.

Четверо тих, що залишились дома, не сиділи, згорнувши руки. Навпаки: „Фрамхейм“ важко було впізнати: великі нові будівлі були зроблені на західній стороні. Велика споруда, щось ніби сіни, мала в один бік усю ширину будинку, тобто 4 м, а в другий близько 3 м. В ній були прорубані двоє вікон, і при вході вона здавалась дуже нарядною і затишною; правда, це тривало недовго. Крім того, наші будівники прокопали навколо всього будинку хід — п'ять кроків завширшки. Прямовисний дах будинку подовжили аж до снігу, так що утворився критий хід; до східної сторони даху була на потрібній висоті пририта балка, а з неї на кригу спущені дошки. Цей дощаний дах був добре укріплений коло нижнього краю, зважаючи на вагу снігу, який, безперечно, повинен був нападати на нього протягом зими. Прохід з'єднувався з сіньми дверима у північній стіні і мав служити, головне, для зберігання свіжого м'яса і консервів. Східний кінець цього проходу утворював прекрасний льодник. Ліндстрем міг запасатись тут чистим снігом. Перед будинком не можна було брати снігу, там бігало сто двадцять собак, які не дуже цікавились тим, для чого потрібна вода, — для чаю чи кави. Приємно було також, що не треба було виходити надвір уночі, в холод і бурю, якщо треба було дістати кусок криги.

Нам треба було швидше, до великих морозів, встановити намети для собак; не можна було залишати нещасних тварин на відкритому горбі. Дно кожного намету було вкопане на 2 м вглиб. При цьому доводилось майже весь час працювати сокирою, бо крига лежала майже на поверхні. Такий собачий намет, коли вже був готовий, мав 5,5 м заввишки. Навколо стін, на рівній віддалі, були забиті в кригу дванадцять кілків, до яких прив'язували собак. Тварини були цілком задоволені, коли їх перевели в нове приміщення; їм справді було добре в ньому. Я жодного разу не бачив, щоб їх шерсть припала інеєм; у них були всі вигоди: чисте повітря, не було протягу, світло і достатня кількість вільного місця. За два дні ми приготували вісім собачих наметів.

Перед від'їздом ми взяли з „Фрама“ мисливського човна. Хто знає, може, нам потрібний буде і човен; у всякому разі він нам не заважав. Ми привезли його на двох санях,

запряжених дванадцятьма собаками. Щогла високо здіймалась догори і показувала табір.

Наші чотири товариші знайшли час і для полювання. Величезні кількості тюленини валялися скрізь. Треба було влаштувати просторий намет для головного м'ясного запасу. Щоб захистити м'ясо від собак, намет довелось обгородити стіною на 2,5 м заввишки. Собаки протягом кількох днів намагались вилізти на неї, але незабаром залишили даремні спроби.

Але й тепер ми не могли відпочити. Треба було знову взяти запаси на південь. Від'їзд був призначений на 22 лютого, а до цього строку треба було багато чого встигнути зробити. Треба було принести ящики з продуктами з головного складу, відкрити всі ящики з пеміканом, вийняти чотири коробки, що були в кожному ящику, відкрити їх, розпакувати чотири порції пемікану з жерстяного пакування і знову покласти все в ящик. Таким чином значно зменшувалась вага, нам не треба було розпаковувати все потім, в невідомих умовах і, може, при сильному морозі. Сіни були перетворені на пакгауз. Особливо нас турбувало наше власне спорядження, надто взуття. Більшість повзували великі чоботи, а деякі вважали за краще м'яке взуття. Я дозволив кожному робити, як він хоче, тим більше, що чоботи однак брали з собою. Я особисто вважав за краще взуття з твердою підшвою, але з м'яким верхом і настільки просторе, щоб можна було піддягти будьяку кількість теплих панчо.

Добре, що в ці дні жодний фабрикант взуття не міг нас бачити. Без ніякого жалю ми встромляли ножі в ці витвори мистецтва, без жалю випорювали парусне полотно і всі непотрібні підкладки. Я не дуже сильний у чоботарській справі і тому з подякою прийняв пропозицію Вістінга взятись до мого взуття. Моїх черевиків не можна було впізнати, коли він повернув їх. Може, вони трохи втратили на красі, але зате страшенно виграли щодо зручності і практичності. Товста полотнина зникла, її замінила м'яка матерія. На пальцях були вставлені клиноподібні шматочки, які давали можливість одягати кілька пар панчіх. Нарешті в мене було взуття, що задовольняло всі вимоги: тверда підшва, яку можна було просочити маслом; до того ж воно було вільне і ніде не муляло. Крім того, ми зробили різні зміни у всьому костюмі. Деякі мріяли про навушники, інші не хотіли й чути про них; одні одягали маску на ніс, інші скидали її. Власне, ці дрібниці не мали великого значення, але вони підносили добрий настрій і підтримували віру в себе. Було винайдено кілька способів підперізувати штани. Я особисто винайшов один спосіб і мав навіть щастя повернути в свою віру одного

супротивника. Кожний намагався обов'язково сам винайти свій спосіб, не схожий на всі інші, але звичайно виявлялось, що старі, випробовані способи — найкращі.

Увечері 21 лютого ми знову були готові до від'їзду. Семеро саней були запаковані, і вигляд у них був дуже добрий. З досвіду першої поїздки ми остерігались перевантажувати сани. Мої сани все ж були перевантажені, і мені, вірніше моїм собакам, довелося досить важко.

23 лютого о пів на дев'яту ранку караван рушив у дорогу. Він складався з восьми чоловік, семи саней і сорока двох собак. Ця поїздка була найважчою частиною нашої подорожі. Як звичайно, ми швидко залишили „Фрамхейм“ за собою, Ліндстрем, єдиний, що залишився вдома, деякий час кивав нам з порога; незабаром він, сяючий і задоволений, пішов у будинок. Але я знав, що він дуже швидко почне чекати на нас і, тоскно дивлячись на спуск, думати: „Та чи швидко ж вони, нарешті, повернуться?“

Невеличкий бриз віяв з південного берега нам прямо в обличчя. Небо було хмарне. По свіжому снігу важко було їхати, і собаки мучились з перевантаженими саньми. Ніяких слідів нашої першої подорожі не було видно, але через 18 км ми натрапили на наш перший прапор. Потім ми їхали, керуючись сушеною рибою, що вирізнялась у білому снігу ще здалека. До дев'яти годин ми пройшли 28 км і стали на відпочинок. Наш табір мав вигляд, який викликав до себе повагу: чотири намети для людей і два для господарських потреб. Після обіду погода прояснилась, і над нами було сяєче ясне небо. Другого дня шлях був ще гірший, і собакам довелося ще важче. Протягом восьми годин ми пройшли лише 20 км. Температура трималась на 15°. Ми загубили наші рибні віхи, і останні години йшли за компасом.

День 24 лютого почався дуже погано. Знявся південно-східний вітер і снігова буря. Ми нічого не бачили і визначали напрям за компасом. Ми страшенно померзли, ідучи проти вітру, хоч було лише 18° нижче нуля. Ми йшли, не натрапляючи на жодну віху. Нарешті погода почала прояснюватись, і до трьох годин удень, коли ми розшукували місце для наметів, ми побачили один із своїх прапорців. Ми попрямували до нього і побачили, що це була бамбукова жердина № 5, отже, ми могли впевнитись, що перебуваємо на 72 км від „Фрамхейма“. Це збігалось з пройденими нами 71 км. Другого дня була тиха, ясна погода. Температура впала до 25°, але, не зважаючи на це, нам було тепліше, ніж учора, бо було зовсім тихо. Ми йшли весь час по наших віхах і зробили 28 км, — добру кількість, зважаючи на поганий шлях.

Потім настало кілька днів страшеного холоду і туману, так що ми не дуже милувались на околиці, але все ж могли розрізнити наші прапорці та риби і йти по них. Риба вже тепер придалася нам, як корм. Собаки жадібно накидались на неї. Розвідувач витягав кожну окрему рибину і кидав її вбік; котрийнебудь з водіїв підхоплював її і клав на сани, бо коли б собакам вдалось добігти до риби, то знялася б страшена бійка. Уже до того, як ми досягли 80° широти, у собак почали з'являтися ознаки виснаження, очевидно через сильний 25-градусний мороз і важку роботу. Ранками їх лапи тверднули, і нещасні тварини насилу рушали в дорогу.

25 лютого, о пів на одинадцятьу ранку, ми досягли першого продовольчого табору коло 80° широти. Він був у тому самому вигляді, як ми його залишили. Навколо нього не намело снігу,—очевидно, погода була тиха весь цей час. Але сніг, що був у першу поїздку зовсім м'який, тепер затверднув. У цей день нам пощастило з сонцем, і ми могли точно визначити положення продовольчого табору. Тому що ми їздили безконечними рівнинами, які не мають ні рубежів, ні границь, то ми довго ламали собі голову, чим нам позначити місце нашого складу, щоб напевне знайти його. Від цієї нашої роботи пересування продовольчих складів далі на південь і точного їх позначення залежав успіх всього нашого бою за полюс. Коли б ці два завдання не були виконані, бій був би програний. Як я вже сказав, ми довго обмірковували друге питання і вирішили влаштувати наші склади не в напрямі з півдня на північ, а навскоси з сходу на захід. Знаків, поставлених вздовж, легко можна було не помітити в тумані, особливо, коли вони не дуже густо поставлені, і тоді легко збитися з шляху, якого потім можна і не знайти. Відповідно до наших нових вирішень ми позначили продовольчий склад біля 80° широти високими бамбуковими жердинами з чорними вимпелами. Ми поставили двадцять таких жердин, по десять з кожного боку табору. Між кожним прапором була віддаль 900 м, отже, відзначена віддаль дорівнювала з кожного боку 9 км. Кожна жердина була пронумерована, отже, можна було визначити, з якого боку склад і як далеко від нього перебуваєш. Така система була зовсім нова і невипробована, але на практиці вона була прекрасна. Ми, звичайно, ретельно перевірили у „Фрамхеймі“ наші компаси і вимірні колеса і могли цілком на них покластися. Другого дня ми рушили далі; що далі ми йшли по Крижаному плато, то нижче падав термометр. Коли б так продовжувалось, то біля полюса мало бути дуже холодно. Грунт був такий самий — рівний і гладкий.

Нам здавалося, що ми підіймаємось, але виявилось, що це наша фантазія. Досі ми не натрапляли ні на які розколини і, здавалось, їх і не повинно б бути. І справді, можна було гадати, що найбільше міг бути в розколинах ґрунт коло берега, а він залишився далеко ззаду. Далі на південь від 80° шлях став кращий, але собаки натерли собі рани, лапи затверднули, і щоранку ми мучились, примушуючи їх рушати. За ці рани винен був твердий сніг, по якому нам доводилось уже давно йти; сніг набивався в лапи і застрягав між пазурями. Ще гірше доводиться собаці весною і восени на надбережній кризі. Крига розрізує їм лапи, і сіль проходить у рани. Щоб запобігти цьому, доводиться одягати собак у панчохи. Під час наших поїздок цього можна було не робити. Лапи в собак просто виніжились за час довгого плавання і зробились мало витривалими. Під час весняних поїздок рани в них не з'являлись, не зважаючи на те, що умови мабуть погіршились. Очевидно, лапи загартувались під час зими.

З березня ми досягли 81° широти. Термометр показував 43° нижче нуля, а це було не дуже приємно. Таке раптове зниження, звичайно, позначилось на людях і на тваринах. О третій годині вдень ми стали на відпочинок і зараз же зайшли в намети. Другого дня ми повинні були влаштувати продовольчий пункт. Ця ніч була найхолоднішою ніччю всієї подорожі. Коли ми вранці встали, термометр показував 45°. Якщо порівняти температуру арктичних і антарктичних областей, то видно, що це все таки дуже низький рівень. Початок березня коло Південного полюса дорівнює вересневі північної півкулі, тобто часові, коли ще по-літньому тепло.

Ми дуже здивувалися з такого холоду, бо власне ж було ще літо. Пригадуючи помірні морози, відзначені Шекльтоном під час його поїздки саньми до південного полюса, у мене з'явилась думка—чи не перебуваємо ми в локальному морозному полюсі, який лежить на середині плато Росса.

Порівняння з спостереженнями англійської станції в Мак-Мурдо Сунді повинно до певної міри освітлити це. Але, щоб зовсім з'ясувати становище, треба було знати про умови країни короля Едуарда VII. Спостереження, які доктор Моусон провадить у даний момент в Аделіланді і далі на захід, напевне, допоможуть ще більше висвітлити це питання.

Під 81° широти ми збудували продовольчий пункт з чотирнадцяти ящиків собачого пемікану—560 кг,—але у нас не залишилось більше бамбукових жердин, щоб позначити табір. Залишалось лише розбити кілька ящиків і зробити віхи з дощок. Краще щонебудь, ніж нічого. З моїх спостережень над опадами з нашого приїзду в ці області

я вважав, що цих дощок на 60 см завдовжки буде цілком досить. Помічені опади були дуже незначні, якщо взяти до уваги пору року, тобто весну і літо. Біааланд, Хассель і Стубберуд, які мали другого дня повернутися до гарячих горшків Ліндстрема, повинні були встромити ці віхи. Як і попередній, цей пункт був позначений з сходу на захід на протязі 9 км з кожного боку. Щоб знати, в якому напрямі був пункт на випадок туману, на всіх дошках, обернених на схід, були зроблені зарубки. Мушу признатися, що ці шматочки дерева, які швидко зникли у нас з очей, являли собою досить мізерне видовище, і я мимоволі усміхнувся на думку, що це—ключі до замка нашої принцеси, або, вірніше, снігової королеви. Поки робилась ця робота, ми, тобто ті, кому треба було йти далі на південь, добре відпочивали. Цей день відпочинку дуже добре позначився на собаках.

Другого ранку, о восьмій годині, ми попрощалися з трьома товаришами, які повернули на північ. Мені довелося одіслати додому одного з моїх собак, Одіна, який натер собі велику рану гренландською збруєю, і продовжувати їхати на п'ятьох собаках. Вони теж були сильно виснажені і дуже схудли. Але ми повинні були досягти 82°, хоч би там що. Я, власне, невиразно розраховував досягти 83°, але сподіванка була дуже мала.

За 81° Крижане плато мало вже зовсім інший вигляд. Замість рівної поверхні, ми вже другого дня побачили силу маленьких куполоподібних підвищень. Спочатку ми не звернули особливої уваги на ці нерівності, але незабаром широко розплющили очі і з великою обережністю йшли повз них. Цього першого дня, коли ми вирушили на південь від 81°, ми не помітили нічого особливого. Шлях був прекрасний, холод—23°—можна було терпіти, пройдена віддаль задовільна. Тільки другого дня ми зрозуміли походження цих підвищень: в ґрунті показувались одна розколина за однією. Вони, правда, були не дуже широкі, але, наскільки ми могли розглянути, бездонні. До полудня три собаки Хансена—Хельге, Мілімус і Рінг—провалились у таку розколинку. Вони повисли на збруї, яка, на щастя, витримала їх. Втрата цих трьох собак була б для нас дуже відчутна. Решта три собаки, побачивши, що перші кудись зникли, зразу зупинились. На щастя, собаки страшенно боялись цих розколин і завжди зупинялись, коли бачили якунебудь перешкоду. Тепер ми зрозуміли, що ці підвищення утворились від тиску і що біля них завжди бувають розколини.

Цього дня погода була туманна, час від часу зривався північний вітер з сніговою бурею. Між двома сніговими

штормами ми помітили три або чотири горби; виявилось, що це були шари криги, які лежали від нас на 10 км. Другого дня—7 березня—ми спостерегли те саме, що і Шекльтон. Ранок був ясний і прекрасний, температура 40°. До полудня знявся південно-східний вітер. Термометр почав швидко підійматись, і коли о третій годині вдень ми почали влаштовувати табір, було лише 18° нижче нуля. На цій стоянці ми залишили ящик собачого пемікану для подорожі назад і почали позначати шлях на південь маленькими брусками, зробленими з дощок і встромленими через кожний кілометр. Цього дня ми пройшли тільки 20 км. Всі собаки, особливо мої, сильно схудли і на них жаль було дивитись. Добре було б, коли б їм пощастило дійти до 82°, а додому б вони с'як-так дійшли. Цього вечора ми вирішили задовольнитися 82° і повернути додому. В останній частині дороги ми ставили намети дверима до дверей, так що можна було передавати їжу з одного намету в другий, не виходячи на повітря. Виявилось, що цей спосіб був дуже зручний і наштовхнув нас на великі зміни у влаштуванні наших стоянок і на винайдення прекрасного намету на п'ять місць, якого ще ніколи не було в полярних областях. Увечері, коли ми лежали в наших спальних мішках і думали про це, нам прийшла до голови блискуча думка: зшити обидва намети так, як вони були поставлені, одрізавши передні стінки. Таким чином, мав вийти намет на п'ять місць, просторіший, ніж два, що стоять окремо. Коли ми здійснили наш задум, то вийшов прекрасний намет. Ми користувались ним весь час наших полярних подорожей.

8 березня ми досягли 82°. Більше мої собаки вже не могли зробити. Навіть це було дуже важко для них, як виявилось згодом. Замучені собаки—це єдине тяжке враження від усієї подорожі. Я вимагав від них більшого, ніж вони могли дати. Скажу на своє виправдання, що я так само не жалів і самого себе. Дотягти вантаж на 450 кг з вимученими собаками—справа не легка. Мені доводилось самому підпихати сани, щоб примусити собак рухатися. Батіг давно вже втратив свій страхаючий вплив. Коли я намагався вдарити, собаки скручувались у клубок і намагались лише захвати голову,—до ударів по тілу вони давно вже були байдужі. Тоді ми вдвох підпихали сани, а третій з нас бив собак і підбадьорював їх міцною лайкою. Якою жорстокою і черствою робиться людина в таких умовах! Уся природа її міняється. Я з вдачі—великий друг тварин і завжди намагаюсь не зробити їм шкоди; я не люблю полювати і не вбиваю звірів, якщо вони мені безпосередньо не потрібні, як їжа (за винятком щурів, ми-

шей і мух). В нормальних умовах я дуже любив і беріг своїх собак, і вони любили мене. Але умови перестали бути нормальними, або, може, я сам став ненормальним. Я часто потім думав про це. Щоденна важка робота і мета, від якої я не міг відмовитись, зробили мене жорстоким, інакше я не міг би примусити ці п'ять кістяків тягти перевантажені сани. У мене й досі стискається серце, коли я згадую про те, як жалібно стогнав Тор, великий гладкошерстий собака, в дорозі. Звичайно собаки ніколи не жалюються під час роботи. Але я не розумів його мови або не хотів зрозуміти і гнав його вперед, все вперед, поки він впав. Тоді ми побачили, що груди його були — один суцільний нарив.

До обіду ми досягли $81^{\circ} 54' 30''$; через те ми зробили ще останні 10 км і о третій годині вдень прибули до 82° . Останнього часу нам завжди здавалося, що рівнина підіймається, і, на загальну думку, ми повинні були бути на висоті 450 м, тобто, значить, пройшли чималий шматок шляху до полюса. Мені й самому здавалося, що ми йдемо нагору. Отже, ми досягли цієї осені найбільшої можливої широти і могли бути цілком задоволені. Ми залишили тут 620 кг пемікану, головне, собачого пемікану. Цього дня ми вже більше нічого не робили, тільки відпочивали. Погода була свіжа і ясна. Термометр показував 25° .

Цей пункт був позначений так само, як і попередній, на 81° , з тєю ріжницею, що до дощочок ми прикріпили темносині ганчірки. Ми протягнули навколо пункту канат, щоб він міг встояти проти можливих зимових бур. Я залишив там мої сани; мої собаки однаково не змогли дотягти їх додому. До того ж ще одні сани могли нам придатися в майбутньому. Продовольчий пункт був 2,5 м заввишки і позначений бамбуковими жердинами, які видно було здалека.

10 березня ми рушили назад. Мої п'ять собак були розділені між Вістінгом і Хансеном; але треба визнати, що, крім неприємностей, вони нічого від цих кістяків не дістали. Хансенів запряг був не дуже виснажений, собаки Вістінга завжди були найсильнішими; тільки мої собаки були дуже худі. Ми вважали спочатку, що найслабші собаки у Іогансена, але вони виявили в дорозі велику впертість. Звичайно, це не були собаки для перегонів, але вони, кінець-кінцем, завжди приходили до мети, за прислів'ям: „Не прийду сьогодні, то прийду завтра“. І справді, весь караван повернувся додому.

Ми, власне, розраховували, що назад іти буде дуже легко, — ніби кататись на санях, — але з цього нічого не вийшло. Нам довелося налягти на власні ноги. Собаки

ледве тягли порожні сани. Першого ж дня ми зробили 48 км і прийшли до того місця, де залишили ящик з собачим пеміканом. Там ми зупинились. Погода була холодна і різка. Температура 32°. Ця погода одібрала у моїх собак останні сили. Вони не спали цілу ніч, тільки жалісно тудилися один до одного і тремтіли. Вранці довелося підводити їх і ставити на ноги,— самі вони не могли підвестись; вони хитались, але коли наїлись теплої їжі, їм стало трохи краще, в усякому разі вони могли йти за нами. Другого дня ми зробили 40 км при 36° морозу і до 12 березня прийшли до пункту під 81°, пройшовши також 40 км при 30°.

Ранок 13 березня був ясний і спокійний, але до половини одинадцятої знявся південно-східний вітер, що крутив густі хмари снігу. Через те, що ми не хотіли втратити старих слідів, якими йшли, то вирішили зупинитися і перечекати непогоду; вітер свистав нам у вуха, рвав намети, але нічого не міг зробити. Буря тривала майже цілий день, і ми вирішили зачекати до ранку. Температура була звичайна при такому вітрі — 24°.

Другого дня до одинадцятої години вітер трохи вщух, і ми вирішили йти далі. Але що робилося на дворі? З чого почати, щоб упорядкувати все? Сани були заметені снігом, батоги, ремінна зброя і лижні ремені з'їдені. На щастя, у нас були з собою канати, і ми полагодили собачу зброю. Знайшлися і запасні ремені для лиж, тільки з батогами було погано. Хансен, що їхав першим, не міг обійтись без батога. Нарешті, він знайшов собі щось. Інші взяли жердини від наметів і поганяли ними аж додому. Спочатку собаки боялися величезної палиці, але потім зміркували, що нею не легко до них дістати, і не звертали на неї уваги. Нарешті, все було впорядковано, залишалось лише відшукати собак. Вони були такі байдужі, що лежали простягнувшись і не виявляли ознак життя, проте, ми відшукали їх і поставили на ноги. Був суворий холодний день, туман і хуртовина. Віяв південний бриз. Температура 26°. Але, на щастя, ми знайшли наші старі сліди і йшли ними. Раптом, у дорозі, Лурвен, найкращий собака Вістінга, упав мертвий; цей собака цілу дорогу робив найважчу роботу і жодної хвилини не залишався без діла. Він тяг без віддиху, поки смерть зупинила його. У нас давно вже згасли всі сантиментальні почуття, і нікому не спало на думку поховати Лурвена по заслугі, і хоч від нього залишились тільки шкіра та кістки, його оббілювали і розділили між його товаришами.

16 березня ми пройшли 28 км при 34°. Іенс, один з моїх прекрасних трьох мушкетерів, так ослаб, що його

довелося покласти в сани Вістінга. Ми хотіли були розділити між собаками тіло Тора, яке везли з собою, але потім вирішили не робити цього через величезний налив на його грудях. Ми поклали його в ящик і закопали. Вночі нас розбудив страшений галас. Собаки люто гризли між собою, і з виття можна було зрозуміти, що вони знайшли якусь їжу. Вістінг, який завжди перший вилазив із спального мішка, кинувся надвір; виявилось, що собаки відкопали труп Тора і накинулись на нього. Вістінг знову закопав залишки, і ми проспали до ранку спокійно.

Другого дня було страшенно холодно— 41° , знялася сильна снігова хуртовина зі сходу. Мій собака Лассесен, що біг без прив'язі за саньми, залишився вранці стояти на місці, але ми помітили його відсутність уже пізніше. Другий з моїх мушкетерів загинув того ж дня; як і Лурвен, він загинув на ходу, під час роботи. Іенсові було дуже погано, він лежав на санях Вістінга і нічого не їв.

Увечері ми доїхали до пункту коло 80° і змогли, після переходу в 35 км, дати собакам подвійну порцію їжі. Околиці змінились за час нашої відсутності: скрізь були величезні снігові замети. На одному з ящиків ми знайшли кілька привітальних слів, написаних Біааландом. На вершині табору була велика снігова груда, умовний знак Хасселя про те, що все відбувалося за програмою. Морози тримались, і на другий день було 41° . Цього дня ми забили останніх двох мушкетерів—Іенса і Ола,—було б жорстоко продовжувати їх муки. На цьому кінчається їх історія. Мені було дуже шкода Лассесена, який залишився на попередній стоянці: він був кращий з усіх моїх собак. Уявіть собі мою радість, коли він раптом з'явився свіжий і здоровий. Очевидно, він знову відкопав труп Тора, бо без їжі він не міг би одужати. З 80° і до „Фрамхейма“ він був великою підмогою для Вістінгового запрягу.

19 березня у моїй записній книжці є помітка: „Дуже свіже повітря“. Справді—сильний південно-східний вітер і 43° морозу. Незабаром після нашого виходу Хансен відшукав сліди. У нього були прекрасні очі, і він завжди все бачив перший. Ми швидко посувалися вперед і, здавалось, бачили вже кінець нашої подорожі. Але на другий день вітер був такий сильний, що нам довелось зупинитися при 34° . Звичайно після південно-східного вітру температура підноситься, і, справді, другого дня ранку було лише 9° . Ріжниця була велика і дуже приємна. З нас було цілком досить сорокаградусних морозів. Цієї ночі була незвичайна погода. Сильні пориви вітру то з півдня, то з сходу, а між ними—цілковита тиша. На нашому шляху ми натрапили на прапорець № 6, який показував, що ми перебу-

ваємо у 85 км від „Фрамхейма“. Ми пройшли ще 60 км і стали відпочити. Ми вирішили пройти цю віддаль за два дні, щоб не перевтомлювати і так стомлених собак, але вийшло інакше. Ми загубили наші сліди, взяли дуже на схід і потрапили на згаданий уже гірський схил. Раптом Хансен побачив щось чудне, але що саме, він не міг роздивитись. Ми повитягали біноклі — яка радість! Те, що ми бачили внизу, було, мабуть, Китовою бухтою; але що це чорне ворухиться там унизу? „Мисливці за тюленими“, — догадався хтось. Ми всі погодилися з цим. Звичайно, це було так, ніяких сумнівів не могло бути. Ось одні сани, ось другі, треті... У нас сльози підступили до очей, коли ми дивились на їх рухи. Ось вони зникли, ось показались знов. Як швидко ці люди з'являлись і зникали. А що це там далі? „Фрамхейм“, наш „Фрамхейм“... Наші товариші, очевидно, в цей момент відпочивали після обіду. Ми почали обдивлятися: он „Фрамхейм“, он мис Маннскопф, он західний мис; виявляється, ми зайшли далеко на схід. Ура, „Фрамхейм“, побачимось сьогодні о пів на восьму“, — загорлали ми. — „В цю ж хвилину, — крикнув хтось, і ми кинулись у путь. Ми йшли просто на бухту. Очевидно, ми видерлись дуже високо, бо тепер спускались з блискавичною швидкістю. Розвідувач тепер був непотрібний і тому скочив на повному ходу в сани. Хансена, який у цей час припасовув свого батога; це було видно одну мить, потім я побачив лише його підошви. Я лежав у його санях і реготав. Але Хансен вже встиг підвестися і вхопитись за останні сани. Ми злетіли вниз однією суцільною купою, — люди, собаки і сани.

Остання частина шляху була дуже важка, але ми знову знайшли загублені сліди. Одна тріска за другою виглядали з снігу і показували нам шлях. О пів на сьому ми зупинились перед „Фрамхеймом“, на годину раніш, ніж сподівалися. Ми пройшли 60 км. Від моїх собак залишився тільки Лассесен. Одіна, якого я одіслав додому, довелось добити у „Фрамхейм“. Загалом ми втратили за цю поїздку вісім собак. Два собаки Стубберуда загинули зараз же, як повернулися з 81°, від сильного холоду. Я думаю, що при м'якшій погоді вони б витримали. Наші три товариші, з якими ми розлучились на 81°, були веселі і здорові. Правда, останніх днів їм не вистачало сірників і харчів, але, на гірший випадок, у них були ще собаки. З того часу, як приїхали, вони встигли забити, перетягти і заготувати п'ятдесят тюленів. Коли нас не було, Ліндстрем був невтомний, — все було блискуче влаштовано. В проході, що обходить навколо будинку, він влаштував щось схоже на карніз, на якому була розкладена порубана тюленина. Тут

лежало стільки наготовлених шнітцелів, що їх вистачило б на весь час нашого перебування. До надвірних стін будинку, що утворювали внутрішню сторону проходу, він прибав дошки і розставив на них усі сорти консервів. Все було таке чисте і в такому порядку, що можна було дістати потрібну річ, не дивлячись: солонина, сало, сухарі,— все було на своєму окремому місці. Бляшанки вистроїлись у ряд, як солдати. В глибині душі у мене виникало одне питання: „О, Ліндстрем, скільки часу триватиме такий порядок?“ Я перегортаю свій щоденник і відшукую такі рядки, написані в п'ятницю 2 липня: „Продовольчий коридор перебуває в хаотичному стані. Я з сумом думаю про той день, коли можна буде знайти потрібний предмет без лампи, щоб, коли простягнеш руку за плумпудингом, у твоїй руці справді опинився плумпудинг. Раніш у Ліндстремовому царстві так і було. А тепер? Господи, мені майже соромно розповідати про те, що трапилось учора. Нічого не знаючи про теперішній стан комори, я пішов туди, звичайно, без лампи. Я простягнув руку; за моїми розрахунками, в ній повинна була опинитись пачка свічок, але я відчув щось волохате, і коли засвітив сірника, то побачив... старі спідні штани. Може, вам цікаво знати, де вони лежали? Між маслом і печивом. Але за це не можна обвинувачувати Ліндстрема. В комору ходили всі, у всякий час, більше в темряві. І якщо комунебудь траплялось щонебудь звалити, він, звичайно, не нагинався, щоб узяти звалене і поставити на місце. Ліндстрем за нашу відсутність пофарбував стелі білою масляною фарбою. Хитрюга побачив нас ще здалека, і до нашого приїзду стіл був уже накритий і заставлений різними смачними речами. Як приємно пахли печива і кава. Вдома! Як прекрасно звучить це слово, хочби де цей дім був,— на воді, або на материку, чи — на Крижаному плато.

Насамперед треба було висушити наш хутрянний одяг. Це було не так просто. На даху були протягнуті вірвовки, на яких треба було чіпляти і укріплювати окремі предмети, по кілька разом. Потім ми почали готуватися до останньої поїздки, яку треба було зробити до початку зими. Цього разу нашим завданням було приставити до 80° 1200 кг свіжої тюленини. Успіх цієї поїздки мав величезне значення для нашої кінцевої мети — Полюса. Яка перевага, якщо наші собаки зможуть під час головної подорожі підживитися під 80° свіжим м'ясом. Всі розуміли значення поїздки і підганяли нас з від'їздом. Ми з усієї сили працювали, готуючись, при чому робили різні поліпшення, які вказав нам тількищо набутий досвід. Преструд і Іогансен додумались, наприклад, до того, що двоспальний мішок

зручніший за односпальний, — по-моєму, і той і той мають свої переваги. Хансен і Вістінг взялись до запровадження в життя ідеї про новий намет. Коли він був готовий, то мав вигляд справжньої снігової хижки: вона мала не круглу, а трохи подовжену форму, стіна була не зовсім плоска, так що вітер не міг ударяти в неї з усієї сили.

Внутрішня частина Китової бухти на цей час зовсім замерзла, але зовні видно було безмежне мерехтливе море. Наш будинок був увесь вкритий снігом. Це була справа Ліндстрема, вітер йому дуже мало допоміг. Цей сніговий дах був дуже корисний, — він захищав будинок і зберігав тепло. Наші сто шість собак були, як свині, вгодовані до свят; навіть нещасні мандрівники встигли поправитись. Дивно, як швидко тварини відновлюють свої сили.

Щоб дати уявлення про наше життя, я наведу повнотою один день з мого щоденника: „Субота, 25 березня. Цілий день прекрасна, м'яка погода, 14°. Невеликий південно-східний бриз. Наші мисливці, — відділ, що повернувся з 81°, — пішли перед обідом і повернулися з трьома тюленими. З того часу, як вони повернулись (11 березня), убито загалом шістдесят два тюлені. Ми і наші собаки цілком забезпечені свіжим м'ясом.

„Шнітцелі з тюленини здаються нам що день то смачнішими, ми нічого б не мали проти, коли б нам подавали їх щодня, але з обережності доводиться піклуватися про різноманітність. На сніданок, о восьмій годині, подаються теплі оладки, які Ліндстрем пече майстерно, — в жодному американському домі ви не матимете кращих. Потім є хліб, масло, сир і кава. На обід найчастіше буває тюленина і десерт з каліфорнійських фруктів і пудингу. Увечері: шнітцелі з тюленини з брусникою, сир, хліб, масло і кава. Щосуботи — склянка грогу, сигара. Мушу признатись, що ніколи не переживав таких хороших днів. Все йде прекрасно, я виразно почуваю, що наша справа закінчиться успішно“.

Відчуваєш дивне почуття, коли увечері виходиш на повітря і бачиш, як мерехтить лампа в віконці нашого маленького, вкритого снігом будинку; є якась втіха від думки, що ми створили собі теплий затишний куточок на страшному Крижаному плато, яке так лякало нас. Навколо бігають вгодовані, як різдвяні поросята, собаки. Уночі вони суцільною купою ляжуть перед вхідними дверима. Вони ніколи не йдуть вночі під дах. Деякі з них такі жирні, що на ходу перевалюються, як качки.

28 березня ми побачили перше південне сяво. Це було прекрасне видовище: снопами, промінням, стрічками спалахувало воно на небі і простягалось з південного сходу

на північний захід через червонувато-зелений зеніт. Ми бачили багато дивовижних заходів, принадність яких важко передати. Особливо прекрасні вони в цій казковій країні, що виблискує синім і білим світлом.

Від'їзд в останню продовольчу поїздку був призначений на п'ятницю 31 березня. За кілька днів наші мисливці побували на кризі і приготували нам на дорогу шість тюленів. Їх оббілювали і розрізали, щоб вони були легші, але все ж вони важили більш як 1100 кг.

31 березня, о десятій годині ранку, ми вирушили в путь: сім чоловік, шестеро саней і тридцять шість собак. Я не брав участі в цій поїзді. Спочатку була прекрасна тиха погода. Коли я о сьомій годині вийшов з дому, то побачив незабутнє видовище. Навкруги під горами було зовсім темно. Але далі, на північ, над Крижаним плато сходило сонце... Рівнина була залита червоним золотом і сонячним світлом. Гострі кінці крижаних гір, що облягають плато, запалали золотом і пурпуром. І над усім цим глибока тиша, дивний спокій. Але над „Фрамхеймом“ куриться легкий димок, який свідчить про те, що тисячолітні чари зруйновані.

Сани, що йшли на південь, були важко навантажені. Я бачив, як вони поволі зникли за горбом „Від'їзду“. Настав деякий спокій після напруженої роботи в останні дні. Нас залишилось двоє, і, звичайно, ми не сиділи склавши руки, навпаки, ми використали вільний час для того, щоб налагодити нашу метеорологічну станцію. На 1 квітня всі інструменти були впорядковані. В кухні висіли обидва ртутні барометри і термометр, чотири стрільчасті барометри, барограф і термограф. Для них був призначений добре захищений куток проти печі. У нас не було будинку для надвірних інструментів, але завідувач вирішив зараз же збудувати його. Він так енергійно взявся до роботи, що до приїзду наших товаришів на горбі вже височив прекрасний будинок для інструментів, виблискуючи свіжою білою фарбою. Наш машиніст Сундбек встановив нам прекрасний анемометр. Найкраща фабрика не могла б зробити краще і з більшим смаком. В будинку зберігалися термографи, гігрометри і різні термометри. Три рази на день робилось спостереження: вранці о восьмій годині, о другій годині вдень і о восьмій годині ввечері. Коли я був дома, то сам робив їх, коли мене не було, то це робив Ліндстрем.

Вночі 11 квітня щось упало в кухні. На думку Ліндстрема, це була певна ознака, що незабаром повернуться наші товариші. І справді, ми побачили їх біля „Від'їзду“. Вони швидко спускалися з горба, збиваючи хмари снігу, і через годину були вже дома. Їм треба було багато про

що розказати нам. Поперіть, вони приставили все до 80°. Потім вони сказали мені розючу новину про те, що на 75 км. від станції вони натрапили на зовсім порепаний ґрунт з колосальними розколинами, в яких загинуло два собаки. Це було дуже чудно. Ми чотири рази пройшли цей шлях і не бачили ніяких жахів. І тепер, коли ми впевнились, що під ногами твердий, як граніт, ґрунт, надходив кінець цій певності. Вони зблудили з шляху в тумані, збочили дуже на захід і замість гірського схилу опинилися в долині, де й потрапили в таке небезпечне місце. Воно, очевидно, схоже на те, на яке ми натрапили на 81°, всіяне маленькими підвищеннями у формі купола. Але ґрунт навколо був зовсім твердий, і це було найнебезпечніше; коли вони опинились на ньому, раптом почали відламуватись великі шматки поверхні просто за ними і з'явилися бездонні прірви, які могли поглинути і людей, і сани, і собак. Насилу відшукали вони свій шлях у цій небезпечній місцевості. Тепер ми знали, що там є, і вирішили ніколи туди не потрапляти. Але все ж нам довелось згодом мати ще серйознішу зустріч з цією „Свинячою дірою“, як вони її охрестили. Вони залишили одного з собак, який поранив лапу і не міг іти в запрягу, сподіваючись, що він сам прибіжить, але собака зник. Деяким спало на думку, що собака пішов до продовольчого складу і розкошує тепер у товаристві тюленячих туш. Мушу признатися, що ця думка мені дуже не вподобалась, але потім вона не справдилась. Собака Кук зник. Тут треба згадати, що в нас, звичайно, був і собака Пірі.

Виявилось, що всі поліпшення, зроблені в спорядженні, були вдалі, а нові намети вихваляли без кінця. Преструд і Іогансен почували себе у двоспальному мішку, як на сьомому небі, але інші були не менш задоволені своїми односпальними мішками.

Цим закінчились складні осінні роботи. Фундамент був закладений, залишалось лише продовжувати.

Тепер я в загальних рисах перелічу роботу, виконану з 15 січня по 11 березня: будівництво і влаштування станції для дев'яти чоловік на багато років, заготівля свіжого м'яса для дев'яти чоловік і ста п'ятнадцяти собак на півроку (вага забитих тюленів дорівнювала приблизно 60.000 кг), нарешті, перевезення припасів у продовольчі пункти до 80°, 81° і 82° широти. У першому пункті була: тюленина, собачий пемікан, печиво, масло, молочний порошок, шоколад, сірнички і гас — потім частина спорядження, всього вагою 1900 кг; другий пункт — 500 кг собачого пемікану; третій пункт — пемікан для людей і собак, печиво, молочний порошок, шоколад, гас і спорядження, — всього 620 кг.

Зима

Зима. Більшість людей вважають зиму за час холоду, бур і негоди. Вони приймають її неохоче, як щось неминуче. Правда, думка про дві-три танцювальні вечірки трохи прояснює горизонт, але все ж — морози, темрява, —ні, літо краще.

Не знаю, з якими почуттями мої товариші чекали зими, я чекав її з задоволенням. Коли я стояв на горбі і дивився на вікно, освітлене лампою, то в мене було почуття незвичайного задоволення. Хоч би як було буряно, хоч би які були темні зимові ночі, в нашому чудовому будинку завжди тепло і затишно. Я почуваю, що читач сумнівається, і в нього виникає запитання: „А хіба ви не боялися, що частина Крижаного плато відколеться і вас понесе у відкрите море?“ Відповім на це щиро і чесно, — майже всі з нас переконалися, що наша частина Крижаного плато лежить на твердому фундаменті, і ми не могли боятися несподіваної морської подорожі. Ті, що ще мали сумнів, взагалі не відчували страху, до того ж вони незабаром приєдналися до нашої думки.

Полководець, який вирішив виграти бій, має бути завжди готовий. На кожний крок супротивника він повинен негайно відповісти; все має бути розраховано заздалегідь; ніяка несподіванка не може збентежити його. Ми перебували в становищі такого полководця. Ми повинні були все передбачити і до всього приготуватись. Коли сонце зникне і настануть довгі сутінки, буде надто пізно.

Нашу увагу насамперед відбирали жінки. Так, навіть на Крижаному плато не можна їх позбутися. Все наше дамське товариство, всього одинадцять штук — опинилося зразу в стані, який звичайно називають „інтересним“, але який при даних умовах нас зовсім не задовольняв. У нас і так було багато клопоту. Довелось влаштувати одинадцять окремих приміщень; коли б ми поклали кілька собак разом, вони пожерли б одне в одного цуценят. Такий випадок був одного разу з „Каізою“, величезною рябою сукою. Вона за одну мить зжерла тримісячне цуценя. Коли ми

прибігли, то побачили тільки кінчик його хвостика, що зникав у її пащі. На щастя, звільнився намет спід Прес-трудового запрягу. Йому, як розвідувачеві, собаки були не потрібні. Цей намет розділили на двоє; потім розділили на кілька частин шістнадцятимісцевий намет, і ще, на крайній випадок, залишався маленький будинок, збудований Лінд-стремом під час нашої другої поїздки. Потім виявилось, що не всім собакам потрібні притулки. Наприклад, „Камілла“, яка оценилась першою, мала свої певні погляди на виховання дітей; невідомо, чого їй не подобалось у притулку, але вона вважала за краще будьяке інше місце. Її можна було зустріти в тридцятиградусний мороз з цуценям у зубах,—це вона шукала собі нову квартиру. Влаштовувалась вона звичайно в найбільш незручних місцях: у відкритому ящику або за купою дощок, де була тяга, як у добре влаштованій фабричній трубі. В таких випадках з'являвся Іогансен, що наглядав за цією сім'єю, і заводив їх назад у намет.

Досі нам доводилось прив'язувати собак через полювання на тюленів; вони ходили на полювання поодинокі або групами і поверталися з закривавленими мордами. Щоб припинити цей спорт, довелось, поки тюлені пішли, тримати собак на прив'язі. Коли ми їх потім пустили, почались, звичайно, страшні бої; у кожного собаки встигли з'явитися вороги, і вони використали першу можливість, щоб звести рахунки. Але поступово пристрасті вщухли, і великі бої стали рідким явищем.

Тварини скоро звикли до свого місця і до своїх наметів. Ми пускали їх з ланцюга ранками і прив'язували увечері після годівлі. Вони так позивали до цього порядку, що вечорами самі підходили до свого господаря і прямували в намет, крутячи хвостом. Ми годували їх через день м'ясом та салом і сушеною рибою. Вони з'їдали й те й інше, але, звичайно, віддавали перевагу м'ясу.

Наші м'ясні запаси збергалися в окремому наметі. Там лежали сто заготовлених тюленьчих туш. Я вже казав, що, захищаючись від злодіїв, ми зробили снігову стіну в 2,5 м заввишки. Численні сліди снігових лап на цій стіні свідчили про спроби грабунку, але перестрибнути стіну їм не щастило. Намет з сушеною рибою був завжди відкритий, але жодний собака з нього нічого не витяг,—тріска нікого не спускала.

Сонце що день, то спускалось нижче й нижче. Уже, коли ми повернулися з поїздки, воно мало показувалось, а 11 квітня воно показалося на одну мить і зараз же зникло. Наближався великдень, і ми вирішили, що на Крижаному плато він буде відсвяткований, як і на всій решті земної

кулі; правда, ми нічим не могли відзначити свята, крім посиленої їжі, ми не передягалися і не залишали своєї роботи. Але ввечері ми пили грог і курили сигари під звуки грамофона. Грамофон ми використовували дуже рідко, бо боялися, що він нам швидко набридне, і через те він щоразу давав нам велике задоволення.

Коли свята закінчились, ми полегшено зітхнули; навіть у веселіших місцях, ніж Крижане плато, вони стомлюють, а тут вони були страшенно нудні.

Наше життя було тепер налагоджене. Все йшло рівно й легко. Головною зимовою роботою було готування до подорожей на південь. Треба було досягти полюса, все інше було другорядне. Метеорологічні спостереження цілу зиму тривали безупинно. Ранком о восьмій, вдень о другій і ввечері о восьмій годині робились спостереження. Вночі ми спостережень не робили, нас було дуже мало для цього. Крім того, приміщення було тісне, і коли б хтонебудь цілу ніч був на ногах, то турбував би інших. Я намагався, щоб кожний міг жити, як йому хочеться. Щоб весною всі, здорові і життєрадісні, з готовістю стали до головної справи. Це зовсім не означало, що ми збирались перебути цілу зиму без роботи. Навпаки, я суворо стежив за тим, щоб у робочі години всі працювали; зате по закінченні денної роботи, кожний міг робити, що йому хотілось.

Щоб підтримати порядок, ми встановили тижневі чергування. Обов'язки чергового були в тому, щоб ранками замітати підлогу і стежити за порядком. Кожному дозволялося мати в кімнаті лише ту пару взуття, яку він у даний момент взуває; біля кожного ліжка було два гачки для потрібного одягу. Весь зайвий одяг складали в окремі мішки і виносили в комору. Таким чином ми підтримували певний порядок; ми спільними зусиллями боролися з брудом і пилом: проте, не поручись, що справжня господарка була б задоволена нашим порядком.

У кожного була своя певна робота. Преструд і Іогансен займалися астрономічними і іншими спостереженнями; Хассель наглядав за вугіллям, дрочами і гасом і повинен був стежити за тим, щоб вистачило запасів. Йому ми дали титул директора; від цього титулу можна було б задерти носа, коли б Хасселеві не довелося ще виконувати і обов'язки хлопчика—„куди пошлють“, і самому перетягати свої товари. Треба сказати, що він виконував свої обов'язки блискуче. Хансен стежив за продовольчим складом і повинен був приставляти відтіть потрібні предмети; Вістінг наглядав за всім спорядженням і відповідав за те, щоб жодна річ не видавалась без окремого дозволу; Біааланд і Стубберуд підтримували порядок у снігах і навколо будинку;

Ліндстрем працював на кухні,—це була найважча і найбільш невдячна робота: поки їжа смачна, ніхто не говорить жодного слова, але якщо колинебудь випадково підгорить суп, будьте певні, ви почуєте думку всіх з цього приводу. У Ліндстрема була одна прекрасна властивість, за яку він сам себе назвав „ковбасою“. Можна було, звичайно, прикласти це порівняння до його заокругленої постаті, але він особисто мав на увазі свою вдачу: хоч би що з ним траплялось, настрої його моментально знову був добрий.

19 квітня сонце показалося останній раз і зникло за пасмом горбів. Воно було яскраво червоне, в палаючому полум'ї. Але тільки з 21 квітня ми зовсім перестали його бачити. В нашому будинку все було в порядку, не можна було бажати кращого, але виявилось, що в сінях не можна було, як ми хотіли, влаштувати робочий відділ. Сіни були дуже тісні, темні і холодні. До того ж кімната була прохідна, а це сильно заважало, а іноді й зовсім зупиняло роботу. Обставини допомогли нам.

Ми забули,—я краще вже зразу признаюсь,—ми забули взяти з собою лопати для снігу, потрібні для всякої полярної експедиції. Нам треба було мати принаймні дванадцять міцних залізних заступів, але в нас нічого не було, крім двох старих маленьких лопаток. На щастя, у нас був великий лист заліза; Біааланд зробився ковалем і зробив нам дюжину прекрасних лопат. Стубберуд приробив до них держакі; вийшло прекрасне ціле, що мало зовсім фабричний вигляд; для нашого дальшого щасливого життя мало величезне значення те, що ми забули взяти лопати. Коли б ми мали їх з самого початку, то, природно, щоранку відгрібали б сніг від наших дверей. Але лопат не було, сніг набирався день-у-день, і коли Біааланд закінчив їх, то перед будинком була вже величезна снігова стіна, що тяглася від вхідних дверей вздовж всієї східної стіни. Наші лоби мимоволі нахмурились, коли ми побачили цю стіну, яка місцями була не нижча за наш будинок. Ми вийшли і хотіли були взятись до роботи, коли раптом одному з нас,—Ліндстремові чи Хансенові, чи може мені самому,—це бай-дуже, прийшла блискуча думка спробувати працювати в контакті з природою. Запропоновано було зробити з цього замету столярну майстерню, з'єднану з будинком. Ця пропозиція була негайно прийнята, і ми почали копати, а це повинно було мати важливі наслідки; за одним отвором неминуче треба було робити другий, і, нарешті, ми викопали ціле підземне місто. Це була одна з найбільш хвилюючих робіт.

Почнемо з опису того ранку, коли був зроблений перший удар лопатою. Це трапилось у четвер, 10 квітня 1911 року.

Три чоловіки вкопувались у сніговий замет на схід від дверей, три інші з'єднували його з будинком. Для цього з вершини замету перекладали дошки на дах прибудови. Між заметом і прибудовою з північного боку ми збудували велику снігову стіну, що доходила до цього даху. З південного боку ми залишили вихід. Ми всі захворіли на будівельну гарячку. З усіх боків сипались грандіозні пропозиції. Кінець-кінцем, ми вирішили прокопати хід на всю довжину замету і закінчити його сніговою хижкою, в якій можна буде влаштувати парову баню. Так, це були справді грандіозні плани. Парова баня на 79-й паралелі. Хансен з покликання був будівником і тому взявся до хижки. Спочатку він зробив її зовсім маленькою, потім поступово розширив і, кінець-кінцем, зробив її на 4 м заввишки, так що в ній справді можна було влаштувати парову баню. Коли Хансен закінчив свою будівлю, то почав копати назустріч іншим. Виразно чути було, як обидві працюючі групи наближались одна до однієї в снігу. Напруження все зростало. Чи копають вони назустріч одні одним, чи пройдуть мимо? Сімплон¹⁾, Гравель і інші подібні роботи згадав я в цю мить. Якщо навіть там, у чорних скелях, їм пощастило зустрітись, то чому ж нам може не пощастити? Ура! Сяюче обличчя з'явилося в стіні. Це був Вістінг, що прорвав Фрамхеймський тунель якраз на тому місці, куди я збирався встромити свій заступ. Я мало не збив йому носа. Довгий, білий прохід, з високим мерехтливим куполом, був справді дуже красивий.

Ми копали не тільки вперед, а й вглиб, щоб не послаблювати покрівлі. Потім ми почали влаштовувати майстерню. Її треба було викопати ще глибше, бо в цьому місці замет трохи заокруглювався. Скільки я пам'ятаю, ми прокопали 2 м в глибину Крижаного плато. Ми зробили майстерню великою і просторою для наших саней і двох столярів. У стіні був вирізаний і викладений дошками отвір для верстата. На східному кінці майстерні була ще маленька кімнатка, куди вони могли ховати свої кращі вироби. З майстерні прекрасні сходи, вирубані в снігу, вели в прохід. Як тільки майстерня була закінчена, обидва столярі перекочували в неї і, під назвою „столярної артілі“, взялись до роботи.

Ця майстерня приготувала всі сани для полярної експедиції. Проти „об'єднаних столярів“ була влаштована кузня, але вона працювала значно менше. З другого боку кузні, ближче до будинку, викопали велику діру для стікання

---

¹⁾ Сімплон — найдовший у світі тунель (19,7 км) на висоті 700 м, що з'єднує Валлійські і Лепонтінські Альпи.

кухонної води. Вихід на плато досі був відкритий, тепер ми приборили до нього двері. У кожному товаристві є група людей, що не вміють зачиняти за собою дверей. Можна просити їх, чи не просити, вони просто не можуть зачиняти дверей. Серед нас деякі хворіли на цю хворобу, тому Стубберуд приборив косі двері, які закривалися самі собою.

Під час цих робіт наші майстри, що виготовляють інструменти, не сиділи без роботи. Якраз поламався електричний дзвінок термографа. Це було дуже неприємно, бо термограф мусів прекрасно працювати у морози. Другий термограф, очевидно, придатний був тільки для тропіків, бо абсолютно відмовлявся працювати в холодну погоду. У нашого майстра був один засіб, до якого він вдавався в усіх випадках: він ставив інструмент у піч і розпалював під ним вогонь. Цього разу засіб не вплинув: він міг твердо встановити, що інструмент зовсім негодащий.

Крім цих двох інструментів, у нас був ще гігрограф (самозаписний вимірjuвач вогкості), але його доводилось принаймні раз на день добре підкручувати. Ліндстрем прочитав його, змастив, морочився з ним — ніщо не допомагало.

Але я ще ніколи не бачив, щоб Ліндстрем не міг чогонебудь досягнути, і йому дано було доручення спорудити з гігрографа і зламаного термографа — термограф, яким можна було б користуватися. Це була якраз робота для нього. Коли через кілька годин згодом він показав мені свій витвір, у мене волосся стало дибом. Перед моїми очима була коробка спід консервів, що оберталась навколо своєї осі в ложі термографа. Я стояв, як громом вражений. Чи не думає він знущатися з мене? Я не знав, плакати мені чи сміятися. Я подивився на обличчя Ліндстрема і вирішив було заплакати, але мій погляд упав на напис: „Найкращі м'ясні кльоцки“, — і я зареготав. Тут він пояснив мені, що циліндр був непридатний і що йому довелось замінити його жерстянкою. Але головне, — вона справді була абсолютно придатна. Цей консервний термограф працював прекрасно до 40°, при нижчій температурі він не працював.

Ми розділили наші робочі сили на два відділи. Один з них мусів відкопати сорок тюленьчих туш, похованих у снігу. Ця робота одібрала два дні. Собаки радісно вітали кожну тушу, що з'являлася на світ. Тюленів склали у дві великі купи, і собаки працювали коло них цілу зиму.

Другий відділ узявся, під керівництвом Хасселя, влаштувати льох для рідкого масла. Перевезені в лютомо бочки лежали глибоко в снігу. Тепер з обох кінців довгого ряду бочок було викопано по дірі, потім ми продовжували копати під бочками. Коли весь сніг вигребли з цього ходу,

одну з дір закидали, а над другою влаштували вхід. Тут придалися знання Стубберуда щодо будівництва склепінь. Він влаштував прекрасне склепіння над льохом. Але Хасселя все це не задовольняло, і він запропонував влаштувати підземний хід між будинком і складом палива. Спочатку я жажнувся; мені здавалось, що така робота — понад людські сили, проте, це було зроблене. Віддаль від будинку до складу дорівнювала 10 м. Хассель і Стубберуд влаштували такий хід, що з'єднувався з південно-східним рогом головного ходу, який проходив навколо будинку. Коли робота була закінчена, вони прокопали велику яму між вугільним наметом і будинком, пробуравили її з двох боків і на цьому зупинились. Тут виступив Преструд. Він хотів скористатися з того, що діра ще не заповнена, і влаштувати спостережний пункт для свого апарата. Він прокопав косий отвір у проході і влаштував собі місце для спостережень між вугільним наметом і будинком. Потім велику яму закидали снігом. Тепер можна було потрапити з будинку в склад палива, не виходячи на повітря. Спочатку треба було пройти ходом навколо будинку повз розставлені в ідеальному порядку банки з консервами; на південно-східному розі будинку відкривався новий хід, що закінчувався вугільним наметом. З правого боку був хід до Преструда. Далі декілька східців униз і, нарешті, круті високі сходи, що виходять на поверхню. Вийшовши цими сходами, ви опинялись в середині вугільного намету. Це був архітектурний твір, що робив честь своєму творцеві.

Але і на цьому не закінчилися підземні роботи; Вістінгові потрібна була кімната для зберігання доручених йому речей. Особливо турбувався він про хутряні костюми, які треба було зберігати в сухому місці. Через те ми вирішили збудувати ще приміщення, в якому зберігалися б усі речі і в якому Вістінг і Хансен могли б працювати. Їм треба було зібрати всі сани після того, як вони вийдуть з рук Біааланда. Вістінг придумав влаштувати це приміщення в сніговому заметі, що був з північної сторони намету, в якому досі зберігались його речі. Робота була зроблена, і снігова кімната дістала назву „інтендантства“. Двері вели в маленьку комірчину, в якій Вістінг цілу зиму пропрацював на швацькій машині. В північно-східному напрямі було ще одне просторе приміщення, назване „Кришталевим палацом“, у якому зберігались ліжі і сани, а також запакувувались запаси для майбутньої поїздки. Спочатку ці кімнати не були з'єднані з іншими, і вхід до них був знадвору, але, згодом, коли Ліндстрем, дістаючи кригу і сніг для потреб кухні, пробив у кризі чималу пробоїну, ми з'єднали їх з іншими підземними кімнатами.

Усі будівельні роботи були закінчені до перших чисел травня. Нам треба було лише перебудувати продовольчий склад. Виявилось, що нагромаджувати один ящик на один було недоцільно, бо між окремими горами ящиків навівало снігу. Тому ящики були розставлені довгими рядами, що були далеко один від одного. Ця робота була закінчена за два дні.

Дні ставали коротші. Ми закінчили все і були готові взятись до роботи в середині будинку. Зимова робота була розподілена так: Преструд взявся до наукових справ, Югансен запаковував запаси для санної подорожі, Хансен постачав Ліндстремові вугілля, дрова і нафту, крім того, він виготовляв ремені для батоїв; Стубберуд намагався довести до мінімуму вагу ящиків і робив ще силу всяких справ, бо він умів робити усе, — його робота диктувалась потребами сьогоднішнього дня; Біааландові була доручена серйозна робота, результатів якої всі напружено чекали: він переробляв наші сани. Ми знали, звичайно, що можна зменшити їх вагу, але наскільки — ось у чому питання. Хансен і Вістінг склали виготовлені Біааландом частини; після цього перед ними була ще сила роботи. Багато хто думає, що полярна експедиція — синонім неробства. Я б хотів, щоб ці люди провели з нами зиму у „Фрамхеймі“, вони безперечно змінили б свій погляд. Не так, щоб працювали дуже довго, але в робочий час ми справді працювали з усієї сили.

З попередніх моїх санних подорожей у мене залишилося враження, що термометри — речі дуже немічні. Часто трапляється, що з самого початку подорожі всі термометри бувають розбиті і нема ніякого способу визначити тепло. Але якщо в людей є деякий досвід у визначенні температури, то можна з певною точністю встановити середню теплоту місяця; визначення окремих днів можуть, звичайно, трохи відхилитися від справжньої температури, але правильне середнє обчислення можна встановити. Тому я запровадив звичай вранішнього змагання: кожний, хто входив у кімнату, повинен був висловитися з приводу сьогоднішнього тепла. Думку кожного записували, і той, хто найбільше наближався до істини, одержував у кінці місяця приз — дві сигари. Таким способом ми набули певний досвід у визначенні тепла; крім того, це змагання було нам розвагою. Аджеж ми день-у-день були в тих самих умовах, без ніяких змін, і, звичайно, у вранішні години ми були винятково кисло настроєні, особливо до кави. Найпривітніша людина може вразити вас своєю похмурістю, поки вранішня кава не вплинула на неї, і щодо цього наші змагання були дуже корисні. Вони привертали загальну увагу і розвіювали по-

ганий настрій. Результатів місячних визначень чекали з напруженою увагою. Скільки я пам'ятаю, за один місяць було щось з вісім правильних визначень. Траплялось іноді, що людина протягом довгого часу називала число градусів, що майже збігалось, потім раптом помилялась більш, ніж на п'ятнадцять градусів; найкраще ж визначення розбігалось з справжніми цифрами на кілька десятих. Загалом можна сказати, що середня температура всіх визначень так близько підходила до дійсної температури, що могла б замінити її. Тепер ми не боялися, коли б навіть і побили всі свої термометри. Скажу, проте, що ми брали з собою в подорож до полюса чотири термометри і привезли їх назад цілими.

Щоб дати читачеві ще яснішу уяву про наше щоденне життя, запрошую його зробити зі мною невелику поїздку у „Фрамхейм“.

24 червня. Ранок. Над усім плато лежить глибока тиша, тиша, про яку мають уяву тільки ті, що самі побували в цих областях. Ми підходимо до виступу, під яким був „Фрам“. Тут мимоволі зупиняєшся і питаєш сам себе, чи не сон же це? — так тут невимовно прекрасно. Прямо перед нами північний край плато з горами Нельсона і Ренвікена. За нами постає, хребет до хребта, вершина до вершини, стара, поважна крижана горбовина. Освітлення прекрасне. Відкіль це яскраве денне світло тепер, коли дні року найкоротші? Це не місяць, бо ніде не видно тіні, — це сильне південне саяво. Навкруги тиша. Раптом небо прорізує огненний промінь і чути ніби шипіння. Тихше... слухайте! Знову по небу пролітає світло, як вогненна червоно-зелена стрічка, і знову той самий звук. Сьогодні природа показала вам одну з своїх таємниць, — мовне південне саяво. Тепер ви можете, повернувшись додому, розказати своїм друзям, що ви своїми очима бачили і своїми вухами чули південне саяво, якщо тільки у вас не залишилось сумнівів. „Сумнівів? Як же можна мати сумнів у тому, що сам бачив і чув?“ І все ж ви помилялись, як багато-хто помилявся. Мовного саява, південного чи північного, ніколи не існувало. Те, що ви чули, це ваше власне дихання, що замерзає у морозному повітрі. Але, може, я даремно розчаровую своїх гостей, відкриваючи їм справжні причини цього явища, і відбираю у прекрасного видовища частину його таємничих чар?

Ми проходимо мимо Нельсона і Ренвікена і підходимо до гірського пасма. Перед нами величезний намет з двома темними смугами на передній стіні. Це наш головний продовольчий склад. Ви можете впевнитись, що у вас усе в порядку: ящик поставлений до ящика, все в одному напрямі, передніми стінками і номерами на північ.

„Чому саме на північ, для цього є особливі причини?“ — запитає, мабуть, гість.

Звичайно. Якщо ви оглянетесь на схід, то побачите там бліде світло. Це денне світло; зараз при ньому нічого не можна побачити, і, коли б не південне сяйво, ви не помітили б, що на ящиках є номери. Але світло буде щодалі підноситись і до дев'яти годин досягне північно-східної сторони неба, і чим далі на північ воно буде рухатись, тим краще буде освітлений і склад і ясніші будуть номери на ящиках. Правда, літери і цифри досить великі, 5 см, але все ж ви маєте доказ того, що навіть найтемнішої пори року є різниця між днем і ніччю. Зовсім темної ночі, як це собі уявляють, не існує.

За цим наметом стоїть другий, з сушеною рибою. У нас така сила цієї риби, що собакам ніколи не доведеться бути голодними. Але нам треба поспішати, щоб потрапити у „Фрамхейм“ до початку дня.

Ви бачите перед собою сигнальний прапор, шлях від продовольчого складу до табору позначений п'ятьма такими прапорами. В непогожі дні, коли східний вітер рве сніг, вони необхідні. З цього горба вже видно „Фрамхейм“. Відціль здається, що це лише тїнь на білому снігу. Ці гостряки, що підносяться до неба, — собачі намети. Наш будинок вам не вдасться роздивитись, він заметений снігом і вкопаний глибоко в кригу. Вам, напевне, вже жарко від ходьби. Сьогодні ж лише 46°. При такій температурі, та ще коли немає вітру, зразу стає жарко, як тільки починаєш рухатись. На схилі, до якого ми підходимо, збудований дїм. Він збудований тут, щоб захиститись від східного вітру. Коли ми підійдемо ближче до будинку, будьте обережніші, щоб собаки нас не почувли. Їх тепер сто двадцять штук, і якщо вони почнуть галасувати, — прощай, наш прекрасний, спокійний полярний ранок! — Ну, ось ми й прийшли. При цьому малому світлі ви все ж можете трохи роздивитись. Як, ви нічого не бачите? Ви не бачите будинку? Припустімо, я повірю вам на слово; он там, у снігу, стирчить димар, — це єдина частина будинку на поверхні. Бачите ви, там, на снігу, лежить дошка? Ви, мабуть, думаєте, що це просто собі дошка, забута на снігу? Ви помиляєтесь, — це вхід у нашу квартиру, — пригніться, коли будете заходити.

Так, тепер чотири східці вниз, обережніше, — вони досить круті. Ми встигли вчасно, лампа ще не засвічена, значить, Ліндстрем не вставав. Тримайтесь тепер за мій анорак (гренландська куртка з оленячого хутра) і йдіть за мною: ми перебуваємо в сніговому проході, що веде в сїни. Пробачте, я засвічу сірника, так — ось ми і в кухні. Тепер

я пораджу вам зробитись невидимим і продовжувати ходити за мною цілий день, тоді ви зможете вільно спостерігати наше життя.

Ви знаєте, звичайно, що сьогодні Івана-Купала, через те працюємо тільки півдня, і ви зможете до того ж побачити, як ми розважаємось. Тільки не дуже згущуйте фарби, коли будете розповідати вдома про свої відвідини. Ну, покищо до побачення...

Тут господар зник і залишається сам невидимий гість. Ось його вражіння: „Р-р-р-р-р“ — це будильник. Я чекаю. Дома я звик чути після дзвінка тупіт босих ніг, позіхи, різні звуки пробудження, але тут — нічого. Очевидно, будильник існує в них лише так собі, щоб показати, що вони встають у певний час. Нарешті, чути вигук: „Ліндстрем, Ліндстрем, гей, Ліндстрем, вставай! Будильник досить уже надзвонився“. Це Вістінг. Я впізнав його голос, він, скажімо, здавна вславився раннім вставанням. Боже мій, який страшений гуркіт! Це Ліндстрем виповзає з свого ліжка. Але, якщо він спізнився встати, то з одяганням він не затримується. Раз, два, три, — ось він стоїть у дверях з своєю маленькою лампочкою в руках. Вигляд у Ліндстрема прекрасний, він такий самий круглий і жирний, як і тоді, коли я бачив його останнього разу. Він у товстому темносиньому костюмі. На голові у нього плетений ковпак невідомо для чого, бо в кімнаті ж тепло. У нас, на батьківщині, в кухнях взимку буває значно холодніше. Але справа не в теплі, я знаю, чому Ліндстрем носить ковпак. У нього лисина, і він завжди намагається прикрити це хворе місце. Всі лисі однакові, — аби тільки хтонебудь не помітив.

Насамперед Ліндстрем розпалює огонь у печі. Піч стоїть біля вікна і займає половину кухні. Спосіб Ліндстрема розпалювати вогонь притягає вашу увагу. Звичайно, у нас дома спочатку наготовляли трісочок, потім клали дрова, але Ліндстрем кидає їх недбало, ані трохи про них не турбуючись. Потім бере лійку і починає добре поливати дрова гасом. Потім запалює сірника, і дрова спалахують ясным полум'ям. Добре, що Хассель не бачить його. З слів Амундсена я знаю, що Хассель завідує паливом і відповідає за витрачену кількість.

Казан повний води ще з вечора. Ліндстрем відсуває його і ставить на його місце кофейник. На цьому пекельному вогні він, звичайно, негайно закипає. Потім Ліндстрем починає молоти каву. Він меле її сердито, голова його хитається з боку на бік. Час-від-часу чути глухі прокльони: „Ну його к чорту! Цей млинок не варто навіть свиням викинути. Я міг би з таким самим успіхом розжувати цю каву“. І справді, потрібна добра чверть години, щоб добути

потрібну кількість кави. Але зате який аромат! Потім Ліндстрем починає вовтузитись з емальованою мискою, закутаною в р'шники й укривала так, що вона справляє вражіння застудженої. Температура все підноситься. Раптом він зривається з місця і зникає в сінях, потім повертається з савком вугілля. Мені стає моторошно. Я дивлюсь на термомограф, стрілка швидко підіймається. Спека незносна. Раптом Ліндстрем сідає на припічок. Я тількищо хотів дико закричати, коли входить Амундсен. Слава богу! Годинник показує пів на сьому.

— Добридень, товстунє! — каже Амундсен.

— Добридень.

— Як погода?

— Східний бриз, туман, але це було досить давно.

У мене починає паморочитись голова. Ось він стоїть і невимушено розказує про погоду, хоч я можу заприсягтись, що він ще не виходив на повітря.

Адмундсен також з цікавістю дивиться на вкутану таємничу миску.

— А з цим як справи сьогодні? Підходить?

— Так, тепер підходить, я його здорово підбивав. — Амундсен підводиться і виходить за двері. Моя увага роздвоюється між мискою і метеорологічними поясненнями, які обов'язково будуть, коли повернеться Амундсен. Він повертається і сідає.

— Ну, друже, скажіть, яка була погода, коли ви виходили вранці? (Я захоплений: тепер справа йде серйозно).

— Східний бриз і туман, як густа стіна. Це було о шостій годині вранці.

— Гм... В такому випадку все розвіялось надзвичайно швидко. Тепер зовсім ясно, вітру немає, повітря нерухоме.

— Та я власне так і думав. Вітер уже вщухав, а на сході прояснювалось.

Ловка відповідь. І він знову повертається до своєї миски. Він скидає з неї всі покрови: миска до країв повна золотистого тіста. Воно булькотить, і з усього видно що прекрасно підійшло. Я починаю поважати Ліндстрема. Кращого тіста не зробить жодний кондитер у нас удома.

Уже пів на восьму. — Тут, очевидно, все відбувається по годинах. Ліндстрем любовно поглядає на тісто, хапає пляшечку з спиртом і йде в сусідню кімнату. Там абсолютно темно. Я стою коло дверей і бачу, як Ліндстрем наливає спирт у чашечку під висячу лампу. Але спирт дає дуже слабе світло, сплячух не видно, тільки з усіх боків чути, як сопуть, стогнуть і хроплять.

Спирт горить кілька хвилин, але Ліндстрем раптом згадує щось і кидається з кімнати, перекидаючи по дорозі

все. Я чую, як падає стілець і пляшка з спиртом. Потім Ліндстрем так само бурхливо повертається, спотикаючись тепер на всі повалені ним предмети. Чути свист, сильний запах нафти, і раптом так само чудно, як у часи створення світу, — з'являється світло, але яке світло! Воно сліпить, не можна дивитись, це сильне, зовсім біле світло, до якого око мусить звикати. І я бачу нарешті, що це лампа „Люкс“ у двісті свічок. Моя повага до Ліндстрема зростає і переходить у захоплення. Шкода, що я невидимий, я готовий був би кинутись йому на шию.

Ліндстрем намагається все впорядкувати, що він поперекидав під час мороки з лампою. Спирт вилився з пляшки і тече по столу. Але Ліндстрема це ані трохи не бентежить. Один помах руки, і вся калюжа змітається на одяг Іогансена, що лежить поруч. Очевидно, спирту у нього так само багато, як і гасу.

Потім він зникає і повертається з тарілками, чашками, ножами і вилками. Накриває він на стіл з страшним грюкотом. Він жбурляє посуд, кидає ложки в чашки і зчиняє оглушливий стукіт. Я розумію тепер, чому Амундсен так рано встає. Він, очевидно, боїться цього накривання на стіл. Але я маю можливість ознайомитись з миролюбною вдачею тих, що сплять. В будьякому місці земної кулі на голову Ліндстрема полетів би чобіт, але тут, очевидно, винятково спокійні люди. Поки він накриває на стіл, я роздивляюся. Насамперед я бачу ліжка, багато ліжок: шість з одного боку і троє з другого. Більшість людей, що лежать на них, сплять у мішках. Мабуть, їм дуже тепло і зручно. Останнє місце займає стіл. Взагалі — вражіння порядку. Майже весь одяг почеплений на гаках. Правда, окремі речі валяються на підлозі, але, може, це їх поскидав Ліндстрем. На столі біля вікна стоїть грамофон, ящики з тютюном, попільниці. Обстановка не дуже багата і не зовсім у стилі Людовика XIV або XV, але вона цілком задовільна. На стінах — дві три картини. Стіна коло дверей запнута одягом, почепленим частково на стіні, частково на вірвовках, очевидно, щоб просушити. Під столом, невідомо для чого, порожні ящики.

Нарешті, на ліжках починається життя. Вістінгові першому набридає безперервний гуркіт. Ліндстрем не гає часу. Він страшенно брязкотить ложками і злісно усміхається на ліжка. Очевидно, виставу влаштував він навмисне. Нарешті, він кінчає свою роботу, витягає шию, задирає голову, як півень, і кричить страшним голосом:

— Хлопці, вставайте!

Усі мішки оживають зразу. Чути лайку і прокльони. Мети досягнуто — і сяючий Ліндстрем зникає в кухні. Спо-

чатку показується голова, потім уся людина вистрибує з мішка, і я впізнаю своїх старих друзів.

— Стубберуд! — кричить Ліндстрем, висовуючи голову у двері, — якщо хочеш їсти оладки, влаштуй мені хоч маленький доплив повітря.

Стубберуд тільки усміхається. Як він сказав — „оладки“? Стубберуд виходить. Ліндстрем при повній зброї стоїть перед піччю. На сковороді вже тремтять три рум'яні гарячі оладки. Як раптом гостро відчувається голод! Ліндстрем пече свої оладки страшенно швидко і спритно. Він схожий на фокусника, що жонглює м'ячами. Час від часу він відривається і наливає товаришам, що підходять до нього, кип'ятку в бляшані кружки. Я зацікавився і виходжу за ними на кригу. Виявляється, вся компанія чистить зуби, отже, вони не такі вже неохайні.

Вісім годин. Двері з кухні в кімнату відчинені. Кімната провітрена. В ній тепло і затишно. Всі повертаються в кімнату, і один по одному визначають число градусів. Це дає привід для жартів і сміху, з якими відбувається сніданок. Я часто чув, як у збудженому настрої, під брязкіт склянок, наших полярних мандрівників порівнювали з „вікінгами“. Мені мимоволі спадає на думку це порівняння, коли я бачу їх за сніданком. Одна гора оладок зникає за другою. Вони намащують їх маслом, вкривають варенням і ковтають з блискавичною швидкістю. Весь час точиться жвава розмова. Здавалося б, що в людей, які перебувають щоденно роками один з одним, могли зникнути теми для розмов. Але ні, вони весь час розмовляють. Закінчивши сніданок, вони запалюють люльки і починають обмірковувати поточну роботу. О дев'ятій годині всі встають, перевіряють годинники за хронометрами Преструда, одягають хутряний одяг і виходять на кригу. Залишається сам Преструд, а тому, що його заняття здаються мені дуже серйозними, я просковзаю в двері за іншими.

Чути, як у наметах гавкають і виють собаки. У всіх собачих наметах видно світло, вони яскраво вирізняються на темному, зоряному небі.

Собаки вилтають із своїх приміщень, як ракети. Вони всіх кольорів: жовті, сірі, чорні, коричневі, білі, рябі. Всі вони круглі, жирні, життєрадісні. Вони зараз же зберуться маленькими купками, від двох до п'яти штук, очевидно, найближчих друзів. Всі вони в найкращих стосунках, непомітно ніякого ворожого відтінку. Собаки мчать до двох темних горбів, мені здається, я не помилюсь, коли скажу, що це тюленячі туші. Із звуків чути, що собаки гризуть щось тверде. Де їжа, там і бійки. Мирному настроєві настає кінець. Але як тільки з'являється наглядач з палицею,

або чути чийнебудь голос, ворожі сторони зараз же розходяться. Собаки, очевидно, добре дресировані.

Мені особливо подобаються малюки. Видно, що їх добре доглядають. Їх шерсть ще гущіша, ніж у дорослих. Найменші схожі на клубки шерсті. Мені дивно, що вони так добре зносять холод. Виявляється, що вони ще витриваліші, ніж великі собаки. Ті з задоволенням повертаються увечері в намет, а от маленькі вважають за краще спати на волі.

Всі розходяться по плаго, я залишаюсь сам. Але ось іде Амундсен, і ми йдемо з ним оглядати собак. Він називає їх на ім'я і розповідає про їх особливості. Потім він пропонує мені оглянути підземну частину „Фрамхейма“. Ми знову йдемо до будинку. Біля західної стіни стоїть щось ніби верстат чи козла. Під ними лежить велика дерев'яна кришка. Від неї простягнутий тонкий канат через козла, що закінчується на другому кінці тягарем, який висить у повітрі.

— Ось ми і прийшли до Хасселя,— каже мій супутник.

— До Хасселя? — думаю я. — Що він хоче сказати, аджеж ми стоїмо на кризі.

Але він продовжує:

— Чуєш шум? Це Хассель пиляє дрова.

Він нахиляється, робить легкий рух, важка кришка підіймається (ось для чого тягар!), і я бачу широкі снігові сходи, що ведуть вглиб. Амундсен іде попереду. П'ять-шість східців, і ми зупиняємось перед дверима, запнутими шерстяним укривалом. Ми входимо у вузьке, довге, вирубане в кризі приміщення. На міцній сніговій стіні лежать у зразковому порядку бочки. Якщо вони всі повні нафти, то Ліндстремові справді нема чого заощаджувати. Тут вистачить запасів на багато років.

Серед кімнати висить ліхтар, звичайний собі скляний ліхтар у залізній сітці. У темному приміщенні від нього було мало користі, але тут у блискучих білих стінах він сяє, як сонце. Коло західної стіни стоїть примус. Термометр, що висить недалеко від нього, показує 20°. Не дуже тепло, але коли пиляти дрова, то можна терпіти. Підходимо до Хасселя. Він, очевидно, поспішає, опилки так і летять па всі боки:

— Доброго ранку!

— Доброго ранку! — Пилка продовжує ходити так само швидко.

— Ви, здається, дуже зайняті?

— Думаю, що так. — Пилка летить ще швидше.

— Як справа з вугіллям?

Це питання справляє бажаний вплив. Він перестає пи-

ляти, виймає пилку і чіпляє її на гвіздок. Потім оглядається, — обережність ніколи не вадить, — і каже пошепки:

— За останній тиждень знову обважив Ліндстрема на 25 кілограмів.

Потім з радісною посмішкою знову береться до роботи. Тепер уже його ніщо не може зупинити, і ми виходимо.

Ми знову виходимо на поверхню і трохи підіймаємо другі підйомні двері. Відтіль виривається сліпуче світло. В стіні на сходах висить маленька лампа, що дає світло. Звичайно, аджеж навкруги крига і сніг. Я оглядаюсь і бачу сніговий тунель, що веде до сіней. В другий бік хід теж продовжується, але там темно.

— Ходімо до Біааланда, — каже мій супутник і прямує в темряву.

— Бачите, тут, під вашими ногами, просвічує світло?

Мої очі поступово звикають до темряви, і я помічаю зеленувате світло, що пробивається крізь снігову стіну.

— Обережніше... східці.

Ще кілька східців, вкритих дошками... раптом відчиняються двері, і я стою в робочій кімнаті Біааланда і Стубберуда. Підлога вкрита стружками, від яких вона м'яка і тепла. В кутку на примусі щось парує в жерстяному казані.

— Як справи?

— Прекрасно. Згинаю полозки. Я дещо спочатку обміркував і зможу, мабуть, зменшити вагу до 22 кілограмів.

Мені здається це неймовірним. Ще сьогодні вранці Амундсен розказував мені, що сани важили 75 кг, а Біааланд сподівається зменшити вагу до 20 кг, тобто більш, ніж на дві третини. На стінах гаки і полиці для інструментів. Верстат Біааланда зроблений з криги і оббитий дошками. В кімнаті ще один верстат, менший, очевидно, Стубберуда, на якому він обстругує ящики, щоб зменшити їх вагу. Я роздивляюсь на ящик. Біля маленького кружка алюмінію видно колишню вагу — 9 кг і теперішню — 6 кг. Я увляю собі все значення такого заощадження на вазі для людей, що вирушають у далеку путь. Ми йдемо в сіни і зустрічаємо там Стубберуда. Він чистить і миє все до свята. Дим з кухні, що проходить сюди у відчинені двері, осів на стінах і стелі товстим шаром копоті, на палець завтовшки. Стубберуд намагається очистити її з допомогою довгого віника. Все повинно виблискувати і ясніти.

Кухня. Обід у печі. Страва в горшках співає і воркотить. Повітря чисте, ліжка прибрані, стільці на місцях. Ніде ні душі.

— Ви бачили тільки частину нашого підземного царства, пройдімося зараз по верхньому поверху, — каже Амундсен.

Ми виходимо з кухні і заходимо через підйомні двері у верхній поверх. Я оглядаюсь при світлі маленької електричної лампи і насамперед помічаю бібліотеку. Вона в зразковому порядку. Книжки перенумеровані. Всі вони, від першого до вісімдесятого номера, стоять на трьох полицях. Поруч лежить каталог. Видно, що книжки розраховані на різноманітні смаки. В кутку напис: „Бібліотекар—Ліндстрем“. Справді, він різностороння людина.

Довгими рядами стоять жерстянки з варенням, вершками, цукром, маринадами. Один куток, як з усього видно, це темна комора; він відгороджений темною завісою, скрізь лежать прилади для виявлення, скло і т. д. Так, справді, це приміщення використано цілком.

Ми знову спускаємось у підземелля і продовжуємо обхід. Ми заходимо в зовсім темний прохід; ліхтар Амундсена майже не освітлює його. Мій супутник зупиняється і починає читати мені лекцію про найкращий порядок, про ту готовість і добру волю, з якою цей порядок підтримується. Я охоче слухаю і, після всього баченого, погоджуюся з ним. Ми йдемо далі, я нічого не бачу, але зовсім спокійний. Після доповіді про зразковий порядок мені нема чого боятись. Трах,—і я лежу на землі. Щось кругле підкотилось під мої ноги, і я спіткнувся. Руки мої також натрапляють на круглий предмет. Я встаю, тримаючи його в руках, і при світлі ліхтаря бачу—голову сира. У мене трохи змінюється погляд на зразковий порядок, але я мовчу. Чому ж Амундсен не спіткнувся?—думаю я, і сам собі відповідаю: „Та він же знає зразковий порядок у будинку“.

— Тепер нам треба зробитись якнайменшими і проповзти у цей хід,—каже мій супутник і зараз же, як змія, уповзає в якусь темну діру. Я лягаю на землю і повзу за ним,—прохід такий вузький, що можна рухатись тільки на колінах. На щастя, він не довгий, і ми швидко потрапляємо у велике, майже квадратне приміщення. Перед нами стоїть великий стіл. За ним сидить Хансен. Кімната здається погано освітленою, не зважаючи на велику лампу і кілька свічок. Це вражіння утворюється від бататьох темних предметів, що є на стінах. На підлозі розісланий хутряний одяг. Під ним товстий килим, що оберігає від інею. Біля стіни стоять сани і лежать купи теплої білизни.

У протилежній стіні видно ще двері, запнуті завісою. Відтіль чути страшений шум, Амундсен і Хансен перекидаються кількома зауваженнями:

— Ну, як справи, Хансен?

— Нічого, впораємось. У всякому разі нові кріплення будуть міцніші за старі. Подивіться, як припасовані ремені.

Я дивлюсь на Хансена і думаю, що для 26° морозу це досить неприємна робота, але він, очевидно, іншої думки.

Поговоривши про складання саней, Амундсен бере ліхтар, прямує до завіси і кричить:

— Вістінг!

Голос десь здаля відповідає:

— Тут!

Шум вшухає, завіса відслоняється, і ми бачимо Вістінга. Він сидить у глибині Крижаного плато і шиє на машинці, — при сьогоднішньому морозі — 51°. Мені здається це неймовірним. Я підходжу до дверей, і раптом мене обвіває справжня тропічна спека. Дивлюсь на термометр — десять градусів тепла. Як це зрозуміти? Людина сидить у крижаному льоху і шиє на машинці при десяти градусах тепла, а мене ще в школі вчили, що крига починає танути при 0°. Я йду в кімнату і озираюсь. Вона малесенька, крім машини і намету, який шиє Вістінг, в ній нічого нема, скрізь лежать інструменти і компаси. Тепер я бачу, чому крига не тане. Стеля і стіни вкриті жерстю і полотном, так що вся розтала вода збігає в підставлені відра.

Амундсен підходить до стіни, починає розгрібати купу одягу і раптом зникає. Я біжу за ним і бачу за одягом велику діру в стіні. Негайно кидаюсь туди і потрапляю у велике приміщення, яке зветься „Кришталевий палац“. Справді, скрізь виблискують кристали. Попід стінами стоять лижі, вздовж стін лежать чорні і жовті ящики. Жовті — це ті, що залишаються, чорні — ті, що їх мають узяти в санну подорож. Тут, очевидно, все обмірковано. Звичайно, чорні ящики найбільш помітні на білому снігу, крім того, досить розколоти ящик, щоб мати бажані віхи.

Серед „Кришталєвого палацу“ сидить Іогансен і запаковує. Перед ним наполовину вкладений ящик, позначений — Сани №V, ящик № 4. Яке чудне все в цьому ящику: пемікан і ковбаси. Ніколи ще не чув, щоб у полярні експедиції брали з собою ковбасу. Шматки пемікану являють собою круглі коржі в 12 см. Коли вони лежать по чотири підряд, то всередині утворюється отвір, який Іогансен заповнює ковбасою. Я підхожу ближче і помічаю, що ці ковбаси не що інше як мішки з молочним порошком. Кожне вільне місце в ящику зараз же використовується. Найменші проміжки заповнюються шматочками поламаного шоколаду. При такому пакуванні ящик ніби зроблений з одного шматка. Поруч стоїть ще один ящик. На ньому напис: печиво — 5400 штук. В цьому ящику нема жодного вільного міліметра. Ангельське терпіння є ніщо в порівнянні з терпінням Іогансена.

У боковій стіні є щось ніби віконниця. Амундсен схо-

дить на два східці, штовхає віконницю, і ми з ним опиняємось на поверхні. Я звертаюсь до нього і дякую йому за все, що він мені показав. Ми розходимось, і я йду в кухню подивитись, що робить Ліндстрем.

Він сидить перед вогнем і курить люльку. Потім дістає колоду карт і починає розкладати пасьянс. Він розкладає його спокійно, серйозно, зосереджено. Нарешті, кожна карта лягає на своє місце, пасьянс вийшов. Ліндстрем складає карти і шепоче з задоволеною посмішкою:

— Отже, вони справді потраплять на полюс і потраплять туди першими,— і починає накривати на стіл. Цього разу все відбувається спокійно, без вранішнього шуму.

Без п'яти дванадцять чути звук корабельного дзвона, і незабаром усі сходяться на обід. Подається суп з тюленини. В ньому плаває нарізане м'ясо, картопля, редька, капуста, боби і т. д. На столі стоять два глеки льодової води з сиропом. Весь час обіду точиться жвава розмова про зроблену роботу.

На десерт подають ренклоди, потім витягають люльки і книжки. О другій годині Біааланд підводиться і питає, хто буде першим. Після довгої розмови виявляється, що першим буде Хассель. Я нічого не розумію в цій розмові. Кажуть, що двох примусів досить, що більш як півгодини не можна витримати. Я нічого сінько не розумію. Через півгодини з'являється Біааланд і заявляє, що пари повно. Я дивлюсь на Хасселя. Він встає і починає роздягатись, потім бере рушник і виходить. Я йду за ним слідком. Справді, прохід повний пари, що далі, то більше, потім уже нічого не можна побачити. Нарешті, ми опиняємось біля кінця проходу, під великим крижаним куполом. Але де ж Хассель? Я бачу лише Біааланда, і раптом переді мною мелькає гола нога, що зникає в якійсь темній посудині, і зараз же з неї вилазить сяче обличчя Хасселя. Тепер я розумію, в чім справа, але погодьтеся, що важко собі уявити американську парову ванну в глибині антарктичного Крижаного плато.

Я повертаюсь у кімнату і дивлюсь, як усі, один за одним, йдуть у баню. До п'ятої години купання закінчується, знову одягають хутряні костюми, і всі виходять на кригу. Погода змінилась, віє сильний південно-західний вітер і зриває хмари снігу. Я ледве рухаюсь,— не можна розплющити очей. Я стежу здалека, як собаки схоплюються і кидаються кожний до свого господаря; вони стрибають навколо нього, радісно гавкають і вищать і біжать за ним до своїх наметів. Правда, не скрізь усе відбувається мирно: з намету Біааланда, наприклад, чути оглушливе виття, декілька собак зчепились і клубком котяться по землі. Але,

кінець - кінцем, всі займають свої місця. Потім господарі вирушають до м'ясного намету і повертаються з коробкою заздалегідь нарубаного тюленьячого м'яса. Починається годівля. Через півгодини в таборі запановує повна тиша. Собаки, ситі і задоволені, сплять у своїх наметах, не почувуючи ні 54-градусного морозу, ні снігової бурі.

В будинку все наготовлено до свята. Який контраст між ревучою бурею, пронизливим холодом, темрявою і затишною теплою кімнатою! Стіл накритий і прикрашений так само, як і стіни, маленькими норвезькими прапорцями. О шостій годині всі вікінги зібрались. Ліндстрем зробив усе, що міг, а це чимало. З'являється плумпудинг, за ним гори пирожних „наполеон“. І яких пирожних, — з ванілевим кремом і з збитими вершками! Невже вони все з'їдять? Я бачу, як один з велетнів пробиває величезну пробоїну, інші йдуть за його прикладом. Хай вони спробують розповідати, коли повернуться, про нужду, холод і голод. Мені стає жарко. Температура тут, очевидно, відповідна до зовнішньої — 51°, тільки в протилежний бік. Дивлюсь на градусник — 35°. Але велетні не помічають жару, вони захоплені пирожними. Нарешті, страва зникає і з'являються сигари. Тепер, очевидно, вони підуть відпочивати. Нічого подібного. Ліндстрем і Стубберуд з'являються з пляшками шведського пуншу і лікерами, заводять грамофон, і кожний ставить пластинки на свій смак. Музикальний відділ триває до половини дев'ятої, здавалося б, тепер кінець. Коли ні: до кухонних дверей прикріплюють коркову мишень, витягають корзинку з стрілами і починають стріляти в ціль. Найкраще поціляє Стубберуд, решта набагато гірше, деякі націляються довго і потрапляють у кухонні двері. За столом провадиться запис. Після стрільби починають роздавати призи. Ліндстрем, що сидів у кутку і розкладав пасьянс, підводиться з серйозним обличчям: він має зробити останню денну роботу: погасити велику і засвітити дві маленькі лампи. Кімната пірнає в напівтемряву, і велетні поволі лягають на ліжка; деякі ще читають, докурюють люльки, але рівно об 11 годині гасять останні лампи. День закінчено.

Після Івана Купала час полинув ще швидше, ніж раніш. Темний сезон закінчився, дні стають усе довші. Нас дуже здивувала стійкість погоди. У всіх відомих нам частинах антарктичної області погода звичайно дуже мінлива. Звіти про перебування Норденскіельда у місцевостях на схід від нас, весь час свідчать про бурі. Англійські експедиції, що були у Мак-Мурдо Сунді, повідомляють про тривалі, сильні бурі. І в той час, коли в нас прекрасна погода, цілковита тиша або легкий бриз, — ми знаємо, що на стоянці

Скотта — на 650 км на схід — лютують вітри, які заважають працювати.

Я сподівався, що температура підійметься тому, що над морем цілу зиму не було ясного повітря, навпаки, темне небо не залишало сумніву в тому, що більша частина моря Росса не замерзала взимку. Але температура все падала, і загалом виявилось, що рік був одним з найхолодніших. Найсильніші морози були 13 серпня 1911 року: 59°. Протягом п'яти місяців тримались п'ятидесятиградусні морози. При вітрі мороз звичайно слабшав, але при південно-східному міцнішав.

Ми часто спостерігали південне сяйво, але надто сильні траплялись рідко. Вони були різноманітної форми, хоч, правда, найчастіше бували у вигляді стрічки і майже завжди вилискували червоним і зеленим світлом. Мое припущення про те, що Крижане плато лежить на твердій землі, тільки зміцнювалось протягом цілого року нашого перебування там. Протягом зими і весни крига збиралась великими шарами по 12 м заввишки. Це відбувалося на 2 км від нашого будинку. Якби Крижане плато було плавучою масою, то ми, напевне, сильніше відчули б поштовх при зіткненні з цією масою. Але ми почули тільки глухий шум і не відчули ніякого зрушення. Весь час нашого перебування на плато ми не відчували жодного коливання ґрунту. Ще один доказ: у Преструда був великий теодоліт, який при найменшому коливанні атмосфери змінював своє положення. Такий чутливий інструмент, безперечно, реагував би на найменший рух плавучої маси.

Того дня, коли ми прибули в бухту, від західного миса відколовся невеликий шматок криги. Потім, весною, крига трохи присунулась до нас. За цими двома винятками в Крижаному плато не трапилось ніяких змін за весь час нашого перебування. Виміри морського дна показали, що воно підіймається, а це завжди свідчить про те, що берег близько. Крім того, утвори самого плато потверджують мої припущення. Ми вимірили височину плато на 50 км на південь і дійшли до 350 м. Така вершина не могла б виникнути інакше, як на твердому ґрунті.

Ми гарячково працювали, готуючись до подорожі. Ми виразно усвідомили, що повинні закінчити все до середини серпня, і тому могли віддавати своєму власному спорядженню тільки вільні години. В першій половині серпня справа почала наближатись до кінця. Біааланд закінчив четверо саней справді майстерної роботи. Вони були такі самі завдовжки, як і раніш, тобто 3,6 м, але значно стрункіші, дуже міцні і сталі. Їх вага дорівнювала 24 кг, тобто на 54 кг менше, ніж раніш. Вони не були оббиті, бо ми

мали взяти ще двоє старих фрамівських саней, з оббитими сталлю полозками. З рук Біааланда сани надходили в інтендантство до Хансена і Вістінга, які закінчували їх. Кожен ремінь був ретельно перевірений, випробуваний і міцно прикріплений до потрібного місця. Я часто захоплювався терпінням, з яким вони годинами працювали на 30-тиградусному морозі. Аджеж їм доводилось весь час працювати голими руками.

Крім того, їм обом доводилось ще багато працювати. Вістінг, як тільки звільнявся від саней, переходив до швацької машини і працював до глибокої ночі. Насамперед він переробив чотири намети по три місця—на два по п'ять місць. Як він впорався з цією роботою в такому маленькому приміщенні, я й досі не можу зрозуміти. Коли робота була закінчена і намети винесені на повітря, я думав, що стіни будуть пришиті до підлоги або навпаки. Але намети були ідеальні; ніхто б не сказав, що вони вийшли з снігової кімнатки,—здавалось, вони надіслані з кращої фабрики.

Потім постало питання про колір наметів. Всі погодились на тому, що темний колір має перевагу. Поперше, темний намет видніше на снігу, подруге, в сонячні дні в ньому значно тепліше. Але як зробити темні намети?

Тут один з нас хитро усміхнувся і сказав:

— Хіба в нас немає чорнила і чорнильного порошку? Чому б нам не пофарбувати наші намети в чорнильний колір?

Ми засміялись: яка дурна пропозиція! І все ж незабаром була влаштована фарбарня, і на горбі з'явилися два темно-сині намети. Були вони дуже гарні; вся справа була в тому, скільки часу протримається ця фарба. Треба було придумати щонебудь. Нарешті, одного разу під час їди, комусь спало на думку використати завіси від ліжок на чохли для наметів. Ці завіси були з темночервоної матерії. І Вістінгові припала ще одна робота. Завіси були зшиті одна з одною, і вийшов прекрасний чохол, на жаль, лише на один намет. Червоний намет усім вподобався. Його видно було за кілька кілометрів, а всередині від синього і червоного кольору утворилось приємне сутінкове освітлення.

Вістінг пошив нам ще костюми од вітру, бо наші були вузькі. Досвід незабаром показав нам, що у вільному одягу тепліше, ніж у вузькому. Той одяг, що він зробив нам, був досить просторий.

Хансен повинен був виготовити для всіх окуляри за ескімоським зразком. Він узявся було до роботи, але виявилось, що в кожного були на цю справу окремі погляди,

Отже, вирішено було дати волю кожному самому дбати про свої окуляри. Стубберуд весь час намагався зменшити вагу ящиків. Це була довга, нудна робота. Він стругав їх без кінця, поки нарешті стінки зробились у кілька міліметрів завтовшки. Тоді для міцності на кути були зроблені алюмінійні набойки.

Біааланд працював не тільки коло саней, а й коло лиж. Але тут справа була така сама, як і з окулярами. Кожен вважав свій спосіб шнурування за найкращий. Я особисто користувався способом Біааланда, який відрізнявся від старих способів лише системою пряжок, які можна було скидати і прикріплювати. Система Біааланда задовольняла всі вимоги. Поперше, нога стояла міцно, як у станку, подруге, увечері ми могли скидати ремені, бо їх не можна було ні в якому разі залишати зовні. Собаки вважали ремені за особливі ласощі і до ранку від них би нічого не залишилось.

Преструд малював карти і виготовляв таблиці, бо шестеро з нас повинні були провадити записи. На кожні сани припадало по книзі для обліку харчів і спостережень. Книжка мала номер своїх саней і повний список усього, що було в ящиках, навантажених на ці сани. Потім у ній були таблиці для записів і астрономічних спостережень. Кожний з нас повинен був акуратно щодня записувати в свою книжку всі відомості про витрачені продукти, щоб можна було кожної хвилини знати наявні запаси. Потім у книжку записувались щоденні спостереження, пройдена за день віддаль, курс тощо.

Все це дає загальне поняття про роботу, пророблену за зиму, але була, звичайно, ще тисяча інших справ, які кожному довелось робити особисто для себе.

В кінці зими кожному з учасників подорожі було видано його обмундирування, щоб він міг зробити бажані зміни. Кожний дістав по легкому і теплому костюму з оленячого хутра, такого ж хутра рукавиці і панчохи з собачої шкіри і повний комплект нижньої білизни. Звичайно, виявилось, що одяг був не в міру, і почались перероблення. Коли б ми не поїхали, то цим переробленням не було б кінця. Величезну вагу мали спальні мішки. Більшість з нас були ними цілком задоволені, але не всі. Біааланд вирішив, наприклад, що незручно влазити в мішок згори, і влаштував собі отвір посередині. Застібка з петлями і гудзиками надавала йому вигляд гусара, і він дуже радів з цього. На кожний мішок було зроблено по чохла. Ці чохла оберігають удень від снігу, а вночі захищають хутро від дихання, що замерзає. Всі вони зав'язувались біля шиї звичайним шнурком. Я вважаю цей спосіб застібатись найбільш зручним, легким і простим.

Питання про окуляри викликало силу суперечок. Вирішено було зробити шкіряні окуляри без скла, з вузькою щільною. Хансен і я вживали під час подорожі звичайні окуляри, куди світло проходило з усіх боків, і ми жодного разу не зазнали випадків снігової сліпоти.

Потім взуття. Я примусив усіх взяти з собою черевики,—хотіли вони цього, чи ні, мені було байдуже. Черевики були потрібні при переходах через глетчери. Всі знову почали переробляти. Вістінг пожалів мене і взявся до моєї пари. Нарешті, я одержав те, про що мріяв цілі місяці: я міг взуватись у черевики з будьякою кількістю панчіх і, крім того, всунути в них дерев'яну підощву. Як я радів з цієї події: я ж два роки боровся за просторе взуття.

16 серпня ми взялися запаковувати сани. Навантажували в інтендантстві у „Крижаному палаці“, бо температура танцювала весь час між 50 і 60° морозу і віяв легкий бриз, що пробігав 6 м на секунду. При такій погоді не легко було б укріпити ящики і зв'язати дротяні канати. Нарешті, все було запаковано. Ящики стояли, як пригвинчені, і ні при яких умовах не могли зрушитись з місця.

До 22 серпня всі сани були запаковані і чекали на від'їзд. Було 50° морозу, і собаки помітно почали терпіти від холоду. Вони жалібно підіймали лапи і махали ними в повітрі. За зиму ми втратили кілька собак. Два загинули від хвороби, два зникли. Вони мабуть провалились у розколину. Ми два рази бачили, як проваливались собаки, і могли простежити за ними аж до дна. Вони були цілі і непошкоджені, але не могли без допомоги видряпатись по прямовисному схилу. Іноді траплялось, що собаки не було кілька днів, а потім він повертався цілий і здоровий. Очевидно, йому щастило після довгих зусиль видряпатись на поверхню.

23 серпня потепліло до 42°. Найкраща погода для приставки наших саней до відправного пункту. Це було не легко. Сани важили по 450 кг, підйом з інтендантства на поверхню був досить крутий. Ми влаштували щось подібне до блока, і, після довгого підпихання і мороки, сани опинились на кризі.

Я дивився на запаковані сани і намагався видушити з себе щонебудь поетичне: „ніколи не має спочинку людський розум“ — „таємнича, страшна крижана пустиня“, — але нічого не виходило. Було, мабуть, дуже рано. Я залишив даремні спроби, переконавшись, що наші сани з пофарбованими в чорний колір ящиками найбільше нагадували труну.

Як ми і думали, з собаками було важко впоратись. Який галас, яка метушня, перш ніж їх пощастило запрягти. Вони

не могли жодної хвилини постояти спокійно. Їм треба було привітатися з приятелем або нашвидку покусатися з ворогом, словом, у кожного була робота. Чудні тварини! Вони мирно жили в своєму маленькому царстві, але як тільки їх почали запрягати, між ними виникла ворожнеча не на життя, а на смерть. Нарешті, всі були запряжені. Ми вирушили вперше запрягом у дванадцять собак і нетерпляче чекали результатів.

Але все було гаразд. Деякі тварини, правда, поробились дуже жирні за зиму і ледве бігли, але більшість були в прекрасному стані,—з тонкими, круглими, але не розпливчастими формами. Ми швидко домчали до горба. На горі все було так само, як і в квітні. Прапор був на тому самому місці і навіть досить добре зберігся. Але що найкраще, перед нами були наші старі сліди, що вели на південь. Коли всі сани прибули на горб, ми випрягли собак і пустили їх на волю. Вони кинулись бігти додому. Незабаром весь сніг від горба до „Фрамхейма“ вкрився собаками, що бігли. В деяких місцях видно було ніби клуби туману: це був сніжний пил, що схвачувався на місці бою.

Того ж дня, 24 серпня, сонце вперше виглянуло над Крижаним плато. Ми й досі не могли призначити точно день від'їзду: треба було чекати теплішої погоди. При такому холоді нічого було й думати про подорож. Чекання було дуже нудне. Раз-у-раз чути було зауваження. „Хотів би я знати, де тепер Скотт?“ — „Ну, він звичайно сидить дома, для його поні тепер дуже холодно.“ — „А чому ти думаєш, що в них холодно? У них, за горами, мабуть тепліше, ніж у нас, будь певен, вони без діла не сидять“ і т. д. Я вирішив рушити при першій можливості.

Вересень почався 42-градусним морозом. При такій погоді можна було вирушати, але ми ухвалили зачекати трохи. Другого дня—35°, ще через день—29°. Нарешті настала зміна—ще через день—22°. Тепер можна їхати. Завтра ми виїжджаємо.

8 вересня настало. Ми встали, як звичайно, поснідали і взялись до роботи. Роботи було небагато. Треба було запрягти собак у порожні сани, щоб доїхати до відправного пункту. Але запрягти собак у порожні сани зовсім не легко. Собаки страшенно галасували. Майже все було готове, коли раптом двоє саней промчали переді мною без водія. Їх господарі помчали за ними. Це була дика скачка, в якій собаки мали всі переваги. Ми не чекали результатів і вирушили до місця від'їзду. О дванадцятій годині всі зібрались, собаки були впіймані, правда, їх водії вимокли до нитки і знеслились. Ми вже думали про те, щоб повернутися додому, бо за нами причепилось троє цуценят,

яких довелося б застрелити, але потім ми згадали, що завтра треба буде знову запрягати собак, уявили собі, як Ліндстрем лягатиме з реготу перед дверима кухні, і вирішили одногосно рушити вперед.

Ми перепрягли собак у навантажені сани і склали порожні сани в купу. Було пів на першу. Ми рушили в путь. Шлях був прекрасний, і ми стрілою мчали на південь.

Цього дня ми пройшли небагато—лише 19 км—і о четвертій годині тридцять хвилин стали на відпочинок. Перша ніч на волі ніколи не буває особливо приємна, але ця була проста жаклива. Наші дев'яносто собак вили цілу ніч, і ми нетерпляче чекали ранку.

Другого дня я дав розпорядження застрелити трьох цуценят. Шлях і далі був прекрасний. Жердини з прапорами стояли на старих місцях, жодна не була збита. Цього дня ми проїхали 25 км. Собаки ще не втяглися в роботу, вони бігли вперед і раз-у-раз в'їжджали в сусідній запряг. Це було не дуже приємно: собаки зовсім даремно витрачали сили, а ми час на розплутування.

В понеділок 11 вересня ми прокинулись при 55,5° морозу. Погода була ясна і спокійна, але собакам вона була, очевидно, не до смаку. Тепер ґрунт змінився, став грузький і важкий. Траплялися розколини. Йдучи, ми не почували холоду, нам навіть було жарко. Наше дихання стояло перед ротом, як хмара, а собаки так парували, що не можна було побачити найближчих саней.

12 вересня—52° і зустрічний вітер. Це було дуже важко. У собак був зовсім сумний вигляд. Вони лежали, притулившись один до одного, засунувши морди в хвости. Вони тремтіли. Довелося підводити їх, щоб запрягти. Я мусів визнати, що продовжувати подорож при такому холоді не варто. І ми вирішили доїхати лише до 80° і залишити там наші припаси.

Того ж дня ми з сумом констатували, що рідина в спиртових градусниках замерзла, а компаси були ні на що непридатні. Погода зіпсувалась, і ми ледве догадувались, з якого боку від нас сонце. При таких умовах важко було посуватися вперед. Може, ми тримали курс правильно, але, може, і останнє було навіть правильніше, може, ми зблудили з шляху. Ми зробили краще, що змогли: стали табором і зупинились. Того дня на голову майстрів, що робили компаси, посипалось чимало похвальних епітетів.

Ми зупинились о десятій годині ранку. Щоб заповнити довгий день чекання, ми вирішили будувати снігові хижки. Сніг, правда, був непридатний для цього, але ми натягали з усіх боків великих брил, і Вістінг з Хансеном почали будувати. При такому морозі снігова хижка значно приєм-

ніша за намет, і ми полегшено зітхнули, коли перебравись у неї і запалили примус.

Цієї ночі ми почули страшний гуркіт, і я навіть вглянув, щоб дізнатись, куди ми з'їхали, але не помітив ніяких змін. Пізніше виявилось походження цього гуркоту: це „сів“ сніг. Цей вираз означає зрушення великих снігових просторів, коли сніг на поверхні ламається і осідає. Такий рух викликає найбільш неприємне відчуття, ніби під вами провалюється земля, і супроводиться він оглушливим гуркотом, що нагадує гуркіт грому.

Другого дня знову 52°, але тиха і ясна погода. Ми пройшли 30 км назад і з допомогою сонця встановили правильний напрям. Коли ми зупинились на відпочинок, було 56°. 14 вересня—температура та сама. На щастя, ясна погода, отже, принаймні, видно, куди йдеш. Ми пройшли трохи, коли раптом перед нами показалось сяюче видіння. Швидко прозорну трубу,—це продовольчий табір; він лежить якраз у тому напрямі, в якому ми йдемо. Хансен, що йшов попереду без розвідувача і без компаса, міг пішатися. О четвертій годині тридцять хвилин ми досягли табору і зараз же випрягли собак. Вістінг взяв на себе неприємний обов'язок приготувати нам при 56-градусному морозі по чашці гарячого молока. Він поставив примус за ящики і запалив його. На щастя, гас не замерз, як треба було сподіватись. Молоко здалося нам дуже смачним того дня. Потім ми сіли в порожні сани і поїхали додому. Час від часу ми вставляли і бігли трохи, щоб нагріти ноги. Я прив'язав свої лижі до саней, і вони тягли мене. Я звичайно ненавиджу цей спорт, але тепер він допоміг мені одігріти ноги. А це було моїм єдиним бажанням.

15 вересня увечері, коли ми сиділи в наметі і вечеряли, Хансен раптом гукнув:

— Мені здається, у мене одмерз палець на нозі.

Швидко були скинені панчохи, і на світло з'явився білий, як тальк, мертвий великий палець. Це було зовсім погано. Хансен м'яв і тер його, поки, нарешті, йому здалося, що він щось відчуває. Але як тільки йому стало краще, виявилось, що з Стубберудом трапилось те саме. Дуже приємні події—два відморожені пальці на віддалі 76 км від дому.

Другого дня погода була м'якша, лише 40°. Це велика ріжниця. Ви скажете, мабуть, що при такому морозі два-три градуси не мають особливого значення. Ні, мають, і навіть велике. Цього дня нам довелося випрягти кількох собак, які не могли йти за нами. Ми думали, що вони знайдуть нас по слідах, але вони не повернулись. Один з собак несподівано впав мертвий.

Перші сани прибули у „Фрамхейм“ о четвертій годині,— а останні — другого дня в пів на першу.

В ці дні великих морозів ми натрапили на цікаве явище. Надзвичайно тонкий сніг скручувався і утворював невеликі циліндричні тіла 3 см кругом і завдовжки. Ці тіла котились по поверхні, як колеса, збирались у купи і знову котились далі. Вони не мали ваги, і коли ми стискали їх у руці, від них нічого не залишалось. При 40° морозу вони зникли.

Як тільки ми прибули додому, почалось лікування. Преструд також відморозив два пальці, але не так сильно, як інші. Насамперед ми розрізали пузирі і випустили рідину, що набралася там. Потім почалось довге лікування компресами, і, нарешті, всі пальці погоїлись.

З різних міркувань я вирішив розділити всю компанію на два відділи. Один повинен був вирушити до полюса, другий — намагались досягти країни короля Едуарда VII, щоб подивитись, що там робиться, а також дослідити околиці Китової бухти. У другий відділ увійшли Стубберуд і Йогансен під керівництвом Преструда.

Цей новий поділ мав великі переваги. Поперше, маленькому загоні легше просуватися, ніж великому. Досвід попередніх поїздок показав, що багато людей і велика кількість собак утруднюють справу. Лише вранішнє збирання відбирає при цьому чотири години. Я вважав, що з половиною людей, тобто з загонем в один намет, я просуватимусь у даву пору року вдвоє швидше. При цьому, звичайно, зростало значення продовольчих таборів; для п'яти чоловік припасів повинно було вистачити на довше. І ми почали працювати, розділившись на два табори. Група, що йшла до полюса, повинна була вирушити, як тільки встановиться весна. Щодо другої групи, я надав право вирішувати Преструдові. Їм не треба було дуже поспішати.

Через два дні після того, як ми повернулись, Вістінг і Біааланд пішли шукати відсталих собак. Вони пройшли 60 км за шість годин і привели з собою всіх десятих собак. Вони лежали біля жердини з прапорами. Жодний з них не міг підвестися. Їх довелось підводити і запрягати. У деяких були ранені лапи. Напевне, через кілька днів вони самі повернулися б додому.

24 вересня надійшла перша звістка про те, що настає весна. Біааланд оголосив, що він убив тюленя. Те, що тюлені вийшли на поверхню, було доброю ознакою. Другого дня ми пішли по тюленів і вбили ще одного. Як зраділи свіжому м'ясу собаки! Люди, проте, здається раділи не менш за них.

27 вересня ми зняли віконниці з вікна нашої кімнати, і

до нас пройшло денне світло. Воно, правда, було не дуже ясне, бо спустилося до нас по дерев'яній шахті, але все ж це було денне світло, і ми раділи, як діти.

27-го повернувся собака Камілла, якого ми залишили за 110 км від „Фрамхейма“. Він був так само товстий і жирний, як і раніш. Очевидно, він підкріпився якимнебудь своїм товаришем.

29 вересня показалися ще вістуні весни — буревісники-качурки. Ми дуже зраділи, побачивши цих красивих птиць. Весна настала нарешті, настала справді. Треба було лише долікувати обидва пальці, а потім вперед — до полюса.

До полюса

Нарешті, 20 жовтня, ми вирушили в путь. Погода останні дні була мінлива, — то вітряна, то тиха, то дощова, то ясна; словом, справжня квітнева погода. Цього дня було так само. Зранку хмарно і туманно, погода не дуже приємна. Але до пів на десяту знявся легкий вітрець, і небо прояснилось. Мені недовго довелося вияснити думку супутників:

— Ну, як, рушаємо? — І всі в один голос потвердили: — Ну, звичайно, рушаємо.

Швидко були запряжені собаки, коротке прощання, ніби ми розлучаємось на один день, — і в путь. Мені здається, Ліндстрем навіть не залишився коло дверей, щоб подивитись нам вслід. Таке щоденне явище. Чи варто звертати увагу.

Нас було п'ять чоловік: Хансен, Вістінг, Хассель, Біаланд і я. З нами було п'ятдесят два собаки і четверо саней.

При виїзді наші сани були дуже легкі, на них було лише спорядження, бо ящики з харчами, добре запаковані, чекали нас під 80-ою паралеллю. Тому ми сіли на сани і бадьоро махнули батогами. Я спокійно сидів у санях Хасселя, і коли б хтонебудь побачив нас у цей момент, то подумав би, напевне, що поїздка до полюса дуже принадна розвага.

Внизу, на морській кризі, стояв Преструд з апаратом для кінематографічних зніманий і безперервно крутив ручку, поки ми проїжджали. Коли ж ми виїхали з другого боку Крижаного плато, він опинився вже там і знову, безпереставку крутив і крутив. Останнє, що ми бачили, зникаючи за гірським хребтом, що заховав від нас знайомі місця, був кінематографічний апарат. Ми їхали швидким галопом. Я обернувся останній раз, щоб ще раз оглянути місце, яке було для нас зараз найпрекраснішим у світі, — і що ж я побачив? Кінематографічний апарат. Але тепер він уже не міг зафіксувати нічого, крім повітря, і також зник з горизонту.

Шлях був прекрасний; але чим далі ми просувались, тим густіший ставав туман. Перші 20 км я проїхав у санях Хасселя, але потім помітив, що запряг Вістінга більш пристосований для ваги двох чоловік, і пересів до нього. Хансен виїхав наперед; він ішов тільки за компасом, бо туман усе густішав. За ним їхав Біааланд, потім Хассель, і похід замикали Вістінг і я.

Ми тількищо виїхали на маленьке підвищення, коли раптом з другого боку натрапили на крутий спуск, при-

Співучасники експедиції до південного полюса: Амундсен і його чотири супутники: Гельмер Хансен, Біааланд, Роальд Амундсен, Вістінг, Гассель

близно на 20 м. Я сидів спиною до собак, милувався на пройдений шлях і радів з швидкої їзди. Раптом ґрунт розступився просто біля саней, і перед нами постала страшна чорна прірва, досить велика, щоб поглинути нас усіх. Ще кілька вершків убік, і подорожі на полюс був би кінець. З горбовитої місцевості ми помітили, що взяли дуже на схід, і почали триматись далі на захід. Як тільки ми виїхали на твердіший ґрунт, я став на лижі і прив'язався канатом до саней. Таким чином вантаж краще розподілявся. Погода потроху прояснилась, і ми побачили, що прямуємо просто на наш жердини. З цим місцем у нас були зв'язані різні спогади: про страшний холод і про собак; тут, під час останньої подорожі був забитий собака і трое цуценят. Отже, ми пройшли 37 км. Ми були цілком задоволені першим днем і, після довгої їзди, з великим задоволенням

стали на відпочинок. Моя пропозиція про те, що з одним наметом буде менше мороки і зусиль, блискуче справдилась. Намет з'явився, мов чарами, і все йшло так швидко і ловко, ніби ми заздалегідь довго тренувались. Намет був досить просторий, і все в ньому було затишно і доцільно розташовано. Порядок встановився такий: як тільки ми зупинялись, всі збирались встановлювати намет: забивали кілочки, Вістінг залазив в середину намету і встановлював жердину, інші натягали вірвовки. Коли це бувало закінчено, я заходив і приймав усе, що мало бути всередині: спальні мішки, кухню, припаси; кожна річ зразу ставала на своє місце, ми запалювали примус, і на нього ставили горщик, повний снігу.

В цей час інші годували собак і одв'язували їх. Замість захисту, навколо намету нагортали м'якого снігу, цього було цілком досить, собак задовольняли такі замети. З лиж скидали ремені і з іншими легкими предметами ховали в кухонні ящики; собачу зброю ми чіпляли до лиж і прив'язували їх стойма до саней. Намет був зручний з усіх поглядів. Його темне офарблення пом'якшувало світло і створювало затишок.

Ми не проїхали і 10 км по рівнині, як нам довелось одв'язати Нептуна; це був прекрасний собака, але такий жирний, що не міг більше бігти; ми певні були, що він побіжить за нами, але цього не трапилось. Тоді ми вирішили, що він повернувся назад і пішов додому, — але й цього не трапилось, — він не з'являвся у „Фрамхеймі“. Незрозуміло, що трапилось з твариною. Другого прекрасного собаку Ротту теж довелось одв'язати, бо він розпух і не міг швидко бігти; він повернувся у „Фрамхейм“. Собаку Ульрика ми деякий час везли на санях, потім він поправився. Бієрн шкутильгав за нами деякий час, потім зник. Коли наш східний загін проходив пізніше повз продовольчий склад під 81-ю паралеллю, то зустрів його там бадьорого і здорового. Спочатку він був дуже дикий, але все ж дав підійти до себе і запрягти. Потім він почав прекрасно працювати. Уранус і Фукс були в поганому настрої і везли дуже погано. Все це було звичайно великою втратою з першого ж дня, але зате інші собаки були дорожчі за золото.

Уночі знявся східний бриз, який вщух до ранку, так що ми могли вирушити о десятій ранку. Але погода тривала недовго; вітер повіяв з новою силою в тому ж напрямі і приніс з собою густий туман. Ми все ж пройшли досить велику віддаль і проходили одну жердину по одній. Пройшовши 31 км, ми натрапили на снігову башту, збудовану нами на початку квітня. Не зважаючи на те, що ми-

нуло сім місяців, вона була так само міцна. Це переконало нас, що на такі башти можна розраховувати: вони не розвалювались. На цьому досвіді ми заснували потім по дорозі до полюса цілу баштову систему.

Удень вітер повернув на захід; він віяв досить сильно, але, на щастя, заметіль вщухла. Температура була 24,2°, йти було дуже важко. Увечері, коли ми зупинились на відпочинок і поставили намет, ми помітили наші старі сліди. Вони були різкі і виразні, не зважаючи на шеститижневу давність. Ми були дуже задоволені, бо останнім часом не зустрічали більше прапорців і наближались поступово до розташованої за 65 км від „Фрамхейма“, — „Свинячої діри“, а це потребувало великої обережності.

Другого дня, 22 жовтня, повіяв гострий південно-східний бриз з сніговою завірюхою і заметіллю. Цього дня не можна було б наважитись пройти повз „Свинячу діру“, коли б не старі сліди. Звичайно, їх не видно було далеко вперед, але все ж вони показували напрям. Для більшої певності я взяв курс з північного сходу на схід, трохи далі на схід, ніж минулих разів. Останній погляд на місце стоянки, — чи не забули чоґонебудь, — і вперед, просто в снігову бурю. Погода була справді — „свинська“. Сніг падав зверху вниз, а знизу його підхоплював вітер догори і сліпив нас зовсім. Заметіль була така сильна, що з останніх саней ми ледве відрізняли перші. Біааланд їхав попереду; ми вже досить довго спускались, а це було проти наших розрахунків. Але при такій погоді нічого не можна було зробити.

Ми проїхали щасливо кілька не дуже широких розколин, коли раптом побачили, що сани Біааланда перекинулись. Він встиг зстрибнути і схопити віжки. Сани протримались трохи на боку, потім почали вгрузати в ґрунт і нарешті зникли зовсім. Біааланд стояв твердо, собаки лежали на землі, чіпляючись лапами за сніг. Сани все вгрузали. Це трапилось за якихось дві секунди.

— Я більше не можу! — закричав Біааланд, але в цей момент Вістінґ і я були вже поруч нього. Він з усієї сили тяг вірвовку і, як міг міцніше, притискав її ногами до землі, але сани і далі провалювались. Собаки, здавалось, розуміли всю серйозність стану. Вони витяглись на снігу, вчепились кігтями за ґрунт і всіма силами опирались. Але ніщо не допомагало: вершок за вершком, безупинно, вони все далі вгрузали вглибину. Біааланд правду казав, коли гукнув: я більше не можу. Ще кілька секунд, і його сани з тринадцятьма собаками зникли б з поверхні землі. Але в останню хвилину надійшла допомога: Хансен і Хассель, що були поблизу, схопили з саней канат для льодовиків

і кинулись до Біааланда. Канат прив'язали до віжок і Біазландові та мені пощастило, напружуючи всі сили, втримати сани в повітрі. Тоді випрягли собак, підвезли сани Хасселя і поставили їх впоперек розколини в найвужчому її місці, на міцному краю. Потім ми, спільними зусиллями, потягли скільки можна було, сани, що висіли досить далеко вниз, і прив'язали їх до саней Хасселя. Тепер можна було пустити канат; одні сани міцно тримались за другі, і ми полегшено зітхнули.

Але треба було ще витягти сани на поверхню, а для цього треба було їх спочатку розвантажити. Довелося спустити на канаті людину, яка розв'язала б реміні, що стримували ящики, і передала нам один предмет за одним. Всім хотілося взяти на себе це завдання, але дісталось воно Вістінгові. Він обв'язався канатом і почав спускатися. Ми з Біааландом зайняли колишні місця і служили якорем. Вістінг, знизу, почав повідомляти про становище. Кухонний ящик випав і ледве тримався. Його зараз же витягли. Хассель і Хансен витягали ящики, в міру того, як Вістінг звільняв їх. Обидва вони ходили по краю прірви, зовсім невимушено, так що я дивився на них і дивувався. Я завжди захоплювався мужністю і презирством до смерті, але ці два перейшли всі межі. Вони буквально грали в м'яча з долею. На них не справила ніякісінького вражіння заява Вістінга, що вони стоять на тонкому шарі ґрунту, на кілька сантиметрів завтовшки, що навис над прірвою. Вони ніби почували себе ще певніше.

— Нам пощастило, що ми зупинилися на такому доброду місці, де впоперек розколини можна поставити сани. Якби ми проїхали ще трохи ліворуч (Хассель заздрісно подивився на вказане місце), то ніхто б не врятувався. Там немає навислого ґрунту, а тільки шар не товщий за аркуш паперу. Та й тут унизу не дуже зручно, — казав Вістінг. — Величезні крижані гостряки виступали з усіх боків, готові проколоти падаючого, перш ніж він встигне долетіти до дна.

Такий опис не дуже заспокоював; справді, яке щастя, що ми зупинилися на такому „доброду місці“.

Тим часом Вістінг закінчив свою роботу, і ми витягли його на поверхню. Коли ми запитали його, чи задоволений він, що опинився знову нагорі, він, сміючись, відповів, що й внизу йому було непогано. Нарешті, витягли й сани, отже, все було гаразд.

— Ну, — сказав Хассель, — ми повинні бути дуже обережні, якщо хочемо йти далі, бо, коли ми з Хансеном витягали сани, я мало не провалився. — І він усміхнувся на цю світлу згадку.

Так, Хассель казав правду, тут справді треба було бути обережним; не доводилось навіть відшукувати розколин, бо крім них нічого й не було. Йти далі цією „Свинячою дірою“, — бо ми всі вже певні були, що, не зважаючи на всі заходи обережності, заїхали якраз у неї, — було б зовсім небезпечно; ми повинні були відшукати місце для намету, якщо взагалі можна було таке місце відшукати. Це легше сказати, ніж зробити. Нарешті, ми все ж встановили намет на твердому, очевидно, ґрунті і протягнули канати через розколини. Поступово ми призвичаїлись до місцевості і могли описати її так, як учні в школі описують карти гір: ось ця розколина йде туди, а в цій розколині є ще бічна розколина, що йде в такому он напрямі і т. д.

Ми розмістили наші речі в більш-менш надійні місця, але собак не випрягали, бо боялись їх втратити.

Вістінг пішов був до своїх саней, — він уже кілька разів ходив туди й назад, — коли раптом я побачив, що над снігом залишилась тільки його голова і плечі. Він провалився, але врятувався тим, що широко розставив руки в обидва боки. Виявилось, що ця розколина теж бездонна. На щастя, ми змогли допомогти йому видряпатись і пішли варити кашу. Ми залишили погоду непогодитись, а самі зручно розташувалися в наметі. Була перша година дня. Вітер потроху вщухав, і ми навіть не помітили, як стало зовсім тихо.

О третій годині почало ясніти, і ми вийшли на двір, щоб роздивитися. Погода зовсім прояснялась; на горизонті, на північ, видно було навіть небо, але на півдні було хмарно. В даліні, крізь туман, ледве вирізнялись контури куполоподібного підвищення. Вістінг і Хансен були послані на розвідку, — виявилось, що це одне з підвищень чудної форми, горб, на який ми вже натрапляли в цих краях. Вони вдарили по ньому палицею, і справді виявилось, що він був порожнистий, а під ним зяяла чорна прірва. Хансен мало не кудкудакав від захоплення, оповідаючи, а Хассель задрісно поглядав на нього.

О четвертій годині так прояснилось, що трое з нас пішли відшукувати безпечний шлях у цій жахливій місцевості. Я був серед цих трьох, і тому ми всі були прив'язані до довгого каната. Я особисто ненавиджу провалюватись, коли знаю, що цього можна уникнути з допомогою якоїнебудь дрібної обережності. Ми взяли курс на схід і в тому ж напрямі, що й минулого разу на цьому місці.

Було зовсім ясно, і ми могли роздивитися. Наш намет стояв у південно-східному кутку вкритої куполоподібними буграми місцевості, і тут ми могли зовсім точно встановити, що справді потрапили в „Свинячу діру“. Ми пройшли ще

трохи на схід, поки побачили шлях цілком виразно, а потім повернулись до стоянки. Швидко закінчивши пакування, ми вирушили. Яке полегшення було знову відчуті під ногами твердий ґрунт. І ми помчали на південь, як вітер. Але горби, як копиці сіна, розкидані в південному напрямі, свідчили про те, що ми ще не цілком поминули небезпечне місце. Вони тяглися навскоси, через наш шлях, а глибокі, хоч і вузькі, розколини, через які нам доводилось переїжджати, нагадували про обережність. Опинившись недалеко від цих снігових копиць, що перетинали цілим рядом наш шлях, ми зупинились і почали обмірковувати наше становище:

— Якщо ми пройдемо навскоси, не об'їжджаючи навкруги, то заощадимо багато часу, — сказав Хансен.

З цим я погодився, але це був великий ризик.

— Ну, все ж давайте спробуємо, — додав Хансен, — якщо не вийде, то не вийде.

Я не сперечався і дав себе умовити, і ми знову пішли між горбами. Хансен радів страшенно, це було якраз по його. Тепер уже йшло не на життя, а на смерть. Хоч це й чудно, але ми перейшли щасливо через кілька горбів і почали вже сподіватися на щасливий кінець, коли раптом зникли десь три передні собаки Хансена, а інші ледве зупинились. Хансенові вдалось щасливо витягти їх і переправити через розколини, але через кілька кроків знову провалились три собаки. Ми опинилися в такій самій місцевості, як і „Свиняча діра“. Численні розгалуження розколини розходились в усіх напрямках. Але тепер з мене було вже досить. Я більше не хотів брати участі в цих перегонах із смертю. Тому я категорично заявив, що ми повинні повернути на наш слід і об'їхати навкруги.

Хансен був зовсім засмучений:

— Та ми ж уже майже перейшли.

— Можливо, — відповів я, — але все ж ми спочатку повернемось.

Для нього це було дуже тяжко. В один з горбів він просто закохався і обов'язково хотів спробувати на ньому свої сили. Цей горб був ніби зроблений з чотирьох поставлених стійма крижаних брил, і ми без ніяких дослідів знали, що під ним ховається бездонна прірва. Хансен останній раз сумно глянув на нього і повернувся до нього спиною. Тепер ми виразно бачили околиці: весь цей простір лежав, як уже сказано, на схилі долини. Ми обійшли долину і без дальших пригод досягли вершини, що веде на південь.

Тут ми зразу побачили один з наших прапорів. Його видно було в східному напрямі, і ми ще більше переконались, що взяли дуже на захід. Але ця порізана і покопана

країна дала нам ще раз себе відчути: трапилось ще кілька розколин і велика яма, в яку ми, звичайно, заглянули. Але потім жахи скінчились, і ми опинились на твердому ґрунті.

До вечора ми дійшли до двох снігових хижок, які ми збудували під час останньої поїздки, і тут, на 42 км від продовольчого табору, зупинились відпочити. Хижки були зовсім заметені снігом, і ми не чіпали їх. Погода була добра і м'яка, отже, ми вважали за краще розташуватись у наметі.

Це був день, повний подій, і ми раділи, що він щасливо закінчився. Шлях тепер був прекрасний, і дальша їзда була просто, як гра.

Другого ранку небо було хмарне, і через деякий час ми опинилися в центрі південно-західної бурі з густою сніговою завірюхою, так що не видно було й на десять кроків. Ми хотіли дійти цього дня до продовольчого складу, але така погода могла зруйнувати наші плани. Ми поспішали, як тільки могли, мета була далеко, нічого було боятися проїхати повз неї. Небо на zenіті залишалось ясним, отже, в нас ще була сподіванка на те, що вітер і хуртовина вщухнуть. Але, як видно було, справа не поліпшувалась, а погіршувалась.

Біля саней Вістінга було найкраще колесо для вимірювань, на яке ми завжди покладались. Тому Вістінг вимірював пройдену віддаль. О пів на другу, вдень, він повернувся до мене і попередив, що ми якраз, за обчисленнями, дійшли до складу. Я покликав Хансена і запропонував йому використати його очі. І в ту ж мить, ліворуч, на кілька кроків від нас, виріс продовольчий склад. В туманному повітрі він здавався сніговим палацом. Як ми зраділи! Це було прекрасне випробування компаса і вимірного колеса. Ми підїхали зовсім близько і потім зупинились.

У нашій дорозі на південь було три головні пункти: одного з них ми досягли. Звичайно, ми були задоволені. Ми зробили за чотири дні 160 км, що відділяють склад від „Фрамхейма“; тепер можна було дати собакам відпочити і нагодувати їх досхочу тюлениною. Досі погода для собак була прекрасна, і вони всі, за винятком одного, були в доброму стані. Цим єдиним винятком був Уранус. Чого з ним тільки не робили! Але він був так само худий і кістлявий. Тут, під 82-ю паралеллю, на нього чекала смерть. Але, якщо Уранус був худий, то цього ніяк не можна було сказати про Іаалу. Бідне маля! Не зважаючи на своє становище, вона рибала все, щоб іти за нами. Але якщо вона не втратить на вазі до 82°, то їй доведеться піти за Уранусом у кращий світ.

Ящики з харчами і спорядженням були заметені снігом, але ми їх швидко відгребли. Насамперед ми взялись до

тюленьчих туш, щоб нагодувати собак. Їх не довелось просити, вони накинулись зразу на великі, прекрасні, жирні шматки. Спочатку вони жерли шматки, які ми їм кидали, а потім взяли до головної печені. Було справжнім задоволенням дивитись, як вони вдовольнялись, лежачи на снігу, кожний з шматком м'яса. Спочатку все було тихо, всі були голодні і думали тільки про те, як вгамувати перший голод. Але як тільки це було зроблено, мирному настроєві настав кінець. Гай, що не доїв ще й половини свого шматка, обов'язково повинен був підійти до Рапа і вкрасти трохи з його частини. Але, звичайно, такий вчинок спричинив гарчання й виття. Раптом показався Хансен на фоні цієї картини, і Гай зник швидко, як блискавка. Гай — прекрасний собака, але страшенно впертий. Якщо він щонебудь задумав, то вже не легко примусити його відмовитись.

Біля одного з продовольчих складів, не пам'ятаю, чому, але мені довелось годувати собак Хансена. Гай в одну мить проковтнув свій пемікан і почав оглядатись, чи немає ще. І справді, недалеко був Рап, який ще не скінчив своєї порції, — якраз для Гая. Раз, два, три, — і він схопив Рапа за карк, примусив його випустити шматок і вже хотів скористуватися здобиччю. Я спостерігав всю сцену, і перш ніж Гай встиг опам'ятатись, я, в свою чергу, схопив його за карк, вдарив батогом по морді і спробував одібрати пемікан. Але це не легко було, ніхто з нас не хотів поступатись, і під час боротьби ми обидва покотились по снігу. Кінець-кінцем, переміг я, хоч і після гарячого бою, і Рап дістав свою частину назад. Кожний інший собака зразу підкорився б, коли б його вдарити по морді, але не Гай.

Як добре було опинитися в наметі після такого важкого дня!

Коли ми другого ранку вийшли з намету, то нічого не видно було в сніговій хуртовині. Це було не страшно, бо з самого початку вирішили перебути тут два дні; але лежати в наметі зовсім не хотілось, особливо, коли весь час доводиться стирчати в спальному мішку. Розмови швидко набридають, писати теж весь час не можна. Доброю розвагою є їда, якщо багато харчів, і читання, коли є що читати. Але тому, що наша обідня картка була досить обмежена, а бібліотеки при санних подорожах не буває, то ці два джерела відпали. І ось залишається тільки одна розвага, цілком приступна в наших умовах, це — сон. Так, щасливий той, хто може проспати такий день. Але така здатність не в кожного є, а в кого вона і є, той у ній не признається. Я часто чув, як люди хропли так, що аж страшно ставало, здавалось, що вони задихнуться, але признатися, що вони спали? Ні, ні за що в світі! Деякі навіть наважуються

запевняти, що хворіють на безсоння; правда, до цього жодний з нас не доходив.

Протягом дня вітер вшух, і ми вийшли на двір попрацювати. Насамперед ми з'єднали старий склад з новим. У нас було три повні санні устаткування, які нам були непотрібні і могли залишитися тут. Східному загонові могло щонебудь придатися. Тутешній склад був дуже багатий і міг бути дуже корисний при вирішенні досліджувати шлях до Землі короля Едуарда VII.

Потім ми почали вкладатися, і надвечір все було готове. Ця робота була зовсім не спішна, у нас же був ще цілий наступний день. Але в цих областях швидко навчаєшся, що найкраще при всякій роботі використати сприятливий час, бо на погоду сподіватись не доводиться. Але другого дня можна було спати, спати і спати, — робота йшла сама собою, тобто собаки наїдалися і набиралися свіжих сил.

А тепер давайте зробимо невелику прогулянку до запакованих саней і подивимось, що на них лежить. Сани Хансена — перші. Вони стоять на південь; потім стоять сани Вістінга, Біааланда і Хасселя. Вони всі точно схожі одні на одні, вони так само однаково навантажені харчами; у ящику № 1 стоять 5300 шматків печива, важать вони 50, 38 кг; у ящику № 2 — 112 порцій собачого пемікану, одинадцять ковбас з молочним порошком, шоколад і печиво, всього вагою 80, 40 кг; у ящику № 3 — 124 порції собачого пемікану, десять ковбас з молочним порошком і печиво, уся вага — 73, 20 кг; ящик № 4 — 39 порцій собачого пемікану, 36 порцій нашого пемікану, дев'ять ковбас з молочним порошком і печиво, загальна вага — 74, 90 кг; ящик № 5 — 96 порцій собачого пемікану, загальна вага — 55, 20 кг. Справжня вага всіх харчів на кожних санях дорівнює 303,2 кг. Разом з спорядженням і вагою саней виходить 400 кг.

Сани Хансена відрізнялись від інших тим, що не мали вчирного колеса і металеві частини були не з сталі, а з алюмінію, через компас на рулі. На останніх трьох санях були такі самі колеса і компаси. З інструментів з нами були: два секстанти і три штучні горизонти — з склом і один ртутний, потім гіпсометр для вимірювання висоти і барометр. Для метеорологічних спостережень було чотири термометри і два біноклі. У нас була маленька дорожня аптечка і кілька медичних інструментів: щипці для витягання зубів і прилади для бриття. Були всі прилади для шиття, і ми везли з собою маленьку палатку на той випадок, коли б комунебудь з нас довелося повернутися. Тоді б вона була необхідна. Далі були два примуси і великий запас гасу, всього 120 літрів, розміщені у трьох санях. У кожного був свій власний мішок, в якому зберігалась білизна, щоденники

і книжки для спостережень; не забули ми і запасних ремешів для лиж. Спочатку в нас були подвійні спальні мішки, один внутрішній, один зовнішній, у всьому загоні було п'ять годинників, з них три для спостережень.

Віддаль між 80-ю і 82-ю паралелями ми сподівалися пройти за кілька переходів по 28 км. Ми легко могли б іти вдвоє швидше, але тому, що нам треба було не тільки дійти, а й дійти якнайшвидше, то ми вирішили робити короткі переходи. Крім того, у нас було досить їжі між двома складами, і ми могли собі це дозволити. Нам цікаво було подивитись, як собаки впораються з навантаженими повними саньми. Що вони витримають, цього ми певні були, але чи буде їм важко, чи легко, — ось у чому справа.

26 жовтня ми вирушили при легкому північному бризі і ясній м'якій погоді. Тепер була моя черга ставати розвідувачем. Тому я став на лижі і пішов уперед, на кілька кроків перед саньми Хансена, і останній раз оглянувся назад.

— Все гаразд! Вперед!

Я пішов уперед. Я думав, — ні, я навіть не встиг подумати... як на мене налетіли собаки. Але, на щастя, через гарמידер собаки встигли зупинитися, так що я не потерпів. Мені було досадно, але все ж я зміркував, що коли був смішний своїм падінням, то буду ще смішніший, показавши досаду. Та й на кого я міг сердитись? Тільки на самого себе. Мені треба було швидше бігти. Я вирішив виконати свою роботу іншим способом, — в цьому ж не було нічого ганебного, — і піти назад, аж у кінець походу. Відтіль у мене справа пішла як слід.

— Все ясно, вперед! — І пішло. Спочатку помчав, як метеор, Хансен, зразу слідом за ним Вістінг, потім Біааланд і Хасель. На всіх були лижі; вони були прив'язані до саней.

Я вирішив був іти ззаду, але, пройшовши 10 км за одну годину, відчув, що з мене досить. Я перейшов до Вістінга, прив'язав вірвовку до його саней, залишився там і дав тягти себе аж до 85-ої паралелі, тобто протягом 560 км.

Це була приємна несподіванка — їхати до Південного полюса на лижах. Завдяки вмінню Хансена керувати саньми, для нас це була дитяча гра. Він видресировав своїх собак, і вони знали свого господаря. Вони прекрасно знали також, що в той момент, коли вони перестануть виконувати свій обов'язок, сани будуть негайно зупинені, і всі без винятку будуть покарані. Звичайно, і тут, як скрізь на світі, траплялось, що природа брала гору надвихованням, але „конфірмація“, що надходила за провиню, надовго відбивала охоту до повторення.

Таким чином, денний перехід швидко закінчився, і ми

стали на відпочинок. Другого дня показали великі крижані утвори на сході, які ми бачили раніш між 81-ою і 82-ою паралелями. Це свідчило про ясну погоду; але й цього разу ми побачили не більше, ніж першого.

Ми знали з досвіду, що снігові башти служать прекрасними дороговказами, і вирішили широко використати цей спосіб. Ми збудували загалом півтора башт по 2 м заввишки, на які пішло 9000 снігових брил, вирізаних спеціально для цієї мети великими ножами для снігу. В кожній башті була записка з позначенням номера і географічного положення та відомостями про те, як далеко і в якому напрямі треба їхати, щоб знайти слідувачу на північ башту. Моя обережність може здатися зайвою, але в мене весь час було почуття, що в цій безконечній, безперервній країні не можна бути достатньо обережним. Коли б ми тут заблукали з дороги, нам було б дуже важко знайти шлях назад. Потім будівництво башт мало й інші переваги, які ми визнавали й цінили. Коли ми зупинилися будувати башту, собаки мали деякий відпочинок, потрібний для того, щоб підтримати їх сили. Перша башта була збудована під $80^{\circ} 23'$ південної широти. Спочатку ми будували їх через кожні 15 км.

30 жовтня ми застрелили першого собаку. Це був Хансенів Бауер. Він був дуже старий для їзди, але плентався за нами і заважав іншим. Його поклали в башті і згодом він дав нам, — у всякому разі собакам, — велике задоволення. Цього дня ми досягли другого важливого пункту — продовольчого складу під 81-ою паралеллю. Ми йшли трохи далі на схід. Дошки від ящиків, якими склад був позначений з лівого і з правого боку, видно було здалека. Роздивившись ближче, ми побачили, що жодна з них не впала, вони стояли так само, як їх встромили. Недалеко від складу ми натрапили на дві невеликі розколини, вони були заповнені, отже, цілком безпечні.

О другій годині вдень ми були коло складу і знайшли все в цілковитому порядку. Прапор розвівався і здавався зовсім новим, ніхто б не подумав, що він розвівався так протягом восьми місяців. Снігові замети навколо були на півметра заввишки.

Другого ранку була сяюча, ясна, тиха погода. Сонце світило прямо в обличчя. Ми почепили весь хутрянний одяг сушитись, бо іней просякає навіть у спальні мішки. Крім того, ми скористалися з нагоди, щоб визначити місцевість і перевірити компаси. Все було в порядку. Потім ми поповнили витрачені в дорозі припаси і поїхали далі 1 листопада.

Цього дня був густий туман і дуже неприємна погода.

Може ми надто гостро відчували її після попереднього прекрасного дня. Під час нашої першої поїздки на цьому місці провалились собаки Хансена; але після наших теперішніх переживань це не могло справити вражіння. Цього дня ми не мали ніяких перешкод і не сподівались на них. Але в цих місцевостях завжди трапляється те, на що не сподіваєшся. Сніг був м'який, і йти було важко. Час-від-часу ми натрапляли на вузькі щілини, а одного разу ми проїхали біля великої чорної діри; у всякому разі, ми були дуже близько, інакше не помітили б її в такому тумані.

Перші 22 км все було гаразд; але тут Хансенові довелося переходити через розколину завширшки з метр, і кінчики його лиж зачепились за запряг двох задніх собак, так що він упав впоперек розколини. Собаки були по другий бік, на віддалі 2 м, але сани стояли впоперек розколини, і коли Хансен упав, вони трохи повернули; ще маленький поворот, і він лежав вздовж розколини і вгрузав вглиб. Собаки зрозуміли, що їх господар і владар не може вчинити „конфірмацію“, і скористалися з випадку. Вся зграя, як скажені тигри, накинулись один на одного, і клапті полетіли на всі боки. Це, звичайно, спричинило зрушення, і сани ще більше перехилились на розколіні. В той же час, в запалі бою, собаки наближались до краю прірви. Коли б вони попадали, то неминуче загинули б. Один з нас швидко перестрибнув через розколину, кинувся прямо в середину бойовища і швидко припинив його, тим часом як Вістінг кидав Хансенові канат, щоб звільнити його з не дуже приемного становища. Правда, я думав у цей час: „Чи не було це небезпечне становище величезною приемністю для Хансена? Лежати над запаморочливою безоднею і чекати, що кожної секунди упадеш в неї, — оце якраз було для нього. Сани теж пощастило врятувати. Потім ми закінчили встановлені 28 км і стали табором. Починаючи з 81-ї паралелі, ми почали будувати снігові башти через кожні 9 км (що відповідають 5' широти).

Другого дня була найнижча температура за всю подорож — 35,5 Ц. Вітер віяв з південного сходу, але не дуже сильно, хоч і не зовсім по-літньому. Ми запровадили звичай, який зберегли протягом усієї подорожі на південь, а саме: будуючи башту, а це бувало в середині дня, ми зупинялись на сніданок. Правда, сніданок був не дуже розкішний: три-чотири сухі вівсяні печива — і все. Якщо кому-небудь хотілось пити, то не заборонялось умочати печиво в сніг. — „На хлібі і на воді“ — так, справді. У нас на батьківщині це вважають не дуже вишуканим блюдом. Але географічна широта відіграє в житті велику роль, і, коли б

нам хтонебудь запропонував більше „хліба і води“, ми взяли б їх з подякою.

Цього дня ми, після денної перерви, натрапили на невелику розколинку, правда, лише на декілька вершків завширшки. Перед нами виднілася дуже красива місцевість, вона тяглася довгою хвилястою лінією, а це було помітно лише з того, як швидко зникали з очей збудовані нами башти.

З листопада повіяв гострий південний бриз з хуртовиною. Шлях був грузький, але сани йшли несподівано легко. Коли вітер віяв з півдня, температура майже завжди підносилась, і цього разу було 10° Ц. При такій температурі подорож була лишеприємною, навіть коли трохи й віяло.

Другого дня був бриз з півночі. Учорашній грузький шлях зник, тепер він був такий добрий, як тільки можна було бажати, і наші собаки раптом перейшли на швидкий галоп.

Цього дня ми повинні були дійти до продовольчого табору під 82-ю паралеллю; але тому, що заліг густий туман, сподіванка на це була досить мала. Після обіду ми пройшли всю потрібну віддаль, але складу не було видно. Правда, бачили ми дуже недалеко, — найдалі на десятикратну довжину саней. В таких обставинах найрозумніше — ставити намет і чекати, поки небо виясниться.

О четвертій годині ранку сонце виглянуло крізь туман. Ми дали йому розповсюдити трохи тепла і розігнати туман, а потім оглянулись навкруги. Який ранок зустрів нас! Ясний, сяючий, м'який. Спокійно, зовсім спокійно лежала перед нами величезна рівнина, гладенька і біла. Але ні, в далині ця одноманітність уривалась, і білизна набувала темного відтінку. Третього важливого пункту було досягнуто — найдальший аванпост цивілізованого світу на південь: там стояв наш останній продовольчий склад. Це було величезним полегшенням. Ми вже наполовину почували себе переможцями. Правда, ми в тумані пройшли 5,5 км на захід, але ясно видно було, що коли б ми вчора продовжували йти в тумані, то пройшли б якраз біля своїх прапорців. Там стояли вони, всі наші прапори, один біля одного; чорні клаптики гордо розвівались на вітрі, ніби вимагали похвали за чесне виконання свого обов'язку.

Тут було усе так само, як і в попередньому складі, — ніяких слідів опадів. Снігові замети навколо складу були таксамо півметра завтовшки. Очевидно, погода скрізь була однакова. Склад був у такому самому стані, як ми його залишили, сани в тому самому положенні, вони навіть не були вкриті опадами або інеем.

На маленькому сніговому заметі, що міцно замерз,

знайшлося прекрасне місце для намету. Ми зараз же взялись до роботи. Насамперед довелось вирядити Урануса на той світ. Хоч він до кінця справляв таке вражіння, щос трашенно худий, але коли ми розітнули його, то виявилось, що на спині були товсті шари жиру; вони повинні були дуже й дуже придатися нам, коли ми будемо йти назад. Іаала, здавалось, не могла виконати поставлених умов: їй була дана ще одна ніч строку. Пемікану якраз вистачило на те, щоб досхочу нагодувати собак і навантажити сани. Інших продуктів було так багато, що ми навіть залишили частину для подорожі назад.

Другого дня ми дали собакам останній раз як слід відпочити і використали добру погоду для того, щоб просушити одяг і перевірити інструменти. Надвечір усе було готове, і ми з радістю могли згадати свою правильну осінню роботу. Ми повною мірою досягли всього, на що розраховували, а саме: перенесли вихідний пункт нашої подорожі з 78°38' на 82-у паралель.

Іаалі довелося піти за Уранусом. Обоє поклали в склад разом з вісьмома цуценятами, які так і не побачили денного світла.

Під час стоянки ми вирішили робити снігові башти через кожні 5 км на південь і під кожним градусом влаштувати склад. Тепер собаки тягли сани зовсім легко, але ми знали, що згодом вони стомляться, якщо будуть безперервно тягти важкі сани. Чим більше ми зможемо скинути, тим краще.

7 листопада, о восьмій годині ранку, ми залишили 82-у паралель. Тепер перед нами стелилась невідома далечінь, тепер подорож починалася насправжки. Крижане плато було тут зовсім таке саме, як і скрізь. Воно було рівне і являло собою прекрасний шлях.

Будуючи башти, нам довелось застрелити Люсі. Нам дуже шкода було цієї прекрасної тварини, але робити було нічого. Її поклонники — Кареніус, Зауен і Шварц — сердито скося глянули, проїжджаючи, на башту, біля якої вона лежала. Їм, мабуть, було дуже важко розлучатися з своєю любою, але обов'язок закликав їх, і бич був близький до того, хто не послухався б цього поклику.

Тепер ми визначили свій денний перехід — 37 км. Таким чином, ми повинні були проходити градус за три дні, а на четвертий день ми мали відпочивати. На наше здивовання, собаки що день, то ставали працездатніші, і тепер, щодо здоров'я і тренівки, досягли максимуму. Вони легко робили денний перехід, пробігаючи 7,5 км на годину. Нам не доводилось іти ногами, ми тільки повинні були дозволити тягти себе на лижах.

Того ж дня ми забили нашу останню даму — Ельзу; вона

була красою і гордістю запрягу Хасселя. Але це не врятувало її. Її поклали на снігову башту. Коли ми того вечора зупинились під $82^{\circ}20'$, то побачили на північно-західному горизонті велику білувато-коричневу хмару, які звичайно бувають над твердою землею. Проте, цього вечора нам не пощастило побачити землі, але коли ми вийшли другого ранку і спрямували наші біноклі в тому напрямі, то виразно побачили на сонці нову країну. Тепер можна було розрізнити різні вершини і встановити, що це та країна, яка проходить на південний схід від Південної Вікторії до Бердморського льодовика. Наш курс був весь час спрямований на південь, і на цьому місці ми перебували кілометрів на 400 на схід від Бердморського льодовика. Отже, і надалі треба було тримати курс на південь. Цього ж вечора, 9 листопада, ми дійшли до 83 -ї паралелі. Другого дня, опівдні, виміри показали $83^{\circ}1'$ південної широти. Ми влаштували тут продовольчий склад з запасами на чотири дні для п'яťох чоловік і дванадцяти собак. Башта була збудована чотирикутником з твердих, міцних, крижаних брил і мала 2 м в усіх напрямках. На вершині був поставлений великий прапор.

Того ж дня трапилась незвичайна подія: три собаки зірвалися з прив'язі і побігли старими слідами на північ. Звичайно, це були поклонники Люсі, які повернули назад до своєї лубої. Це була велика втрата для всіх нас, особливо для Біааланда, якому вони належали. Вони були прекрасними тваринами, одними з найкращих наших собак. Біааландові довелося взяти одного собаку у Хансена. Звичайно, тепер ми посувались не так завзято, але все ж посувались.

11 листопада ми могли побачити далеко вниз гірське пасмо, що тяглося з півдня на захід. Ми тепер підійшли значно ближче до країни і кожного дня бачили все нові подробиці. Могутні вершини, одна вища і дикіша за одну, підносились на висоту до 5000 м. Нам особливо впали в очі величезні голі схили цих гір. Ми сподівались, що на них буде значно більше снігу. Гора Фрїтьйофа Хансена була зовсім чорносиня, і тільки вгорі вкрита великим крижаним покривом. Її блискуча вершина височила на 5000 м. Далі на південь височила гора Петера Крістофенса, вона була трохи більш вкрита снігом, але більша частина її витягнутої в довжину двосхилої вершини була оголена. Ще далі на південь видно було гору Аліси Веддель Іарль та вершини Аліси Гад і Руфі Гад. Усі три вершини були геть укриті снігом.

Я ніколи ще не бачив такого прекрасного дикого пейзажу. Нам здавалось, що навіть відціль видно зручні для

підйому місця. Там є, наприклад, льодовик Ліва, який, безперечно, являє собою рівномірний, зручний підйом, але він лежить дуже далеко на північ. Цей льодовик неймовірних розмірів, і, безперечно, його було б дуже цікаво дослідити ближче. Гора кронпринца Олафа уже не така багатонадійна; вона також лежить далеко на північ. Але ось у прямому напрямі на південь, трохи на захід, показується, з усіх ознак, зручний підйом. Розташовані біля Крижаного плато гори, очевидно, не будуть надто трудні. А що ми зустрінемось згодом між горами Петера Крістофенса і Фрїтьйофа Нансена, про це зараз нічого не можна сказати.

13 листопада ми досягли 84-ої паралелі. Цього дня ми відкрили гірське пасмо, що йде на схід. Це пасмо, скільки можна було судити на такій віддалі, утворювало глибоку бухту в тому місці, де з'єднувалось з землею Південної Вікторії. На складі під 84° ми залишили, крім звичайного чотириденного запасу на п'ять чоловік і дванадцять собак, ще жерстянки з гасом на сімнадцять літрів. Сірників було багато, і ми залишали їх у кожному складі.

Крижане плато і далі було плоске, шлях був прекрасний. Ми думали, що собакам треба буде дати день відпочити, але така обережність була б зайвою. Вони справляли таке вражіння, ніби взагалі не могли стомитися. Багато з них, що терпіли спочатку від ранених лап, тепер зовсім поправились і, замість того, щоб втрачати сили, щодня ставали міцніші й еластичніші. Тепер і вони побачили нову країну і, очевидно, найбільше захопились горою Фрїтьйофа Нансена, так що Хансенові іноді не легко було тримати правильний курс.

Не затримуючись далі, ми другого ж дня залишили 84° і попрямували до бухти. Цього дня при густому тумані ми пройшли 37 км. Країну ми не могли роздивитись. Звичайно, було досадно їхати вздовж нової місцевості і зовсім її не бачити, але ми сподівались, що незабаром погода зміниться. Деякою різноманітністю був гуркіт криги, який ми почули. Це був не гуркіт, а вірніше його можна було порівняти з розсипним вогнем з рушниць, кілька пострілів тут, кілька там, — важких гармат не було чути, і ми швидко перестали звертати на цей гуркіт увагу. Правда, вранці один з нас заявив: — Мені навіть здалося, що хтось дав мені ляпаса. Але я знаю, що ніщо не турбувало його сну, бо якраз цієї ночі він мало не вигнав нас з намету своїм хропінням.

Того ж дня, під полудень, ми почали натрапляти на новоутворені розколини, більшість яких були не ширші як 3 см. Тут, очевидно, якийнебудь з численних льодовиків у глибині країни зробив зміни околиць. Другого вечора все

було знову спокійно навкруги, і ми не чули найменшого шуму.

15 листопада ми пройшли досить далеко вперед і тепер швидко наближались до країни. Гірське пасмо на сході справляло таке вражіння, ніби воно повертало на південний схід. Підйом, який ми вирішили зробити і на який ми протягом довгого часу щодня дивились, потребував деякого відхилення на південний захід, але цей обхід був незначний. Південна бухта мала досить неспокійний вигляд, ніби готувалась спричинити нам великі утруднення.

Другого дня місцевість почала набувати іншого характеру; величезна хвиляста область підіймалась і ніби навалювалась на країну, а ґрунт між хвилястими лініями був весь покопаний. Неймовірні розколини і прірви перегородили б нам шлях іншим часом, але зараз вони були заповнені свігом, і ми щасливо перейшли їх. Цього дня, 16 листопада, ми досягли 85-ої паралелі і стали відпочити на одному з таких хвилястих підвищень. Долина, яку ми мали завтра перейти, була досить широка і значно підносилась з протилежного боку. На заході хвиляста місцевість підіймалась так високо, що частково нову країну закривала.

Після обіду ми збудували продовольчий склад і на ранок рушили далі. Ми з місця стоянки правильно визначили місцевість, — це справді був великий хвилястий підйом. При підйомі з того боку нам було страшенно жарко під сонячним промінням, хоч барометр показував підйом не більш ніж на 100 м. З цього підвищення Крижане плато тяглося спочатку зовсім рівно, і ми вже здалека помітили порізаний ґрунт.

„Ми мусимо бути дуже певні перемоги, якщо хочемо досягти країни“, — думав я. Але нерівності, які ми побачили, це були великі старі розколини, у більшості заповнені, і ми легко перемогли їх.

Тепер перед нами знову був спуск у долину з досить сильним підйомом з другого боку. Ми спритно спустилися вниз, — ґрунт був рівний, ніде і сліду розколин чи ям. Ну, однак, ми натрапимо на них при підйомі, — думав я. На горб ми видерлись з деякими труднощами, бо не звикли їздити по горбах. Я весь час витягав шию, щоб швидше роздивитись, що там нагорі. Нарешті ми видряпались. Який прекрасний краєвид! Ніде найменшої нерівності, найменшого рівчака. Рівнина стелилась перед нами спокійно і рівномірно.

Я думаю, що ми вже стояли на материку. Великі розколини, які нам доводилось обходити внизу, лежали, очевидно, на кордоні. Гіпсометр показував 270 м над рівнем моря. Ми були якраз коло підгір'я підйому і вирішили

почати його з цього самого місця. Тому ми влаштували тут стоянку. Було досить рано, але нам треба було багато чого зробити до завтрішнього ранку. Тут треба було відібрати найпотрібніші речі, все інше мало залишитися на складі.

Насамперед влаштували табір, потім нагодували і пустили собак і пішли в намет попоїсти і проглянути продовольчі списки. Ми були тепер біля одного з найважливіших пунктів подорожі. Треба було так опрацювати план, щоб якнайлегше здійснити підйом і, головне, справді вийти на гору. Всі розрахунки треба було зробити дуже обережно і передбачити всі можливості. Віддаль відціль до полюса дорівнювала 1100 км. Беручи до уваги майбутній підйом і всі передбачені й непередбачені перешкоди, ми вирішили взяти на шістдесят днів припасів і спорядження, а решту — на тридцять днів — залишити на складі. Зважаючи на попередній досвід, ми розрахували, що обійдемося дванадцятьма собаками. Тепер у нас їх було сорок два, і всі повинні були дійти до плоскогір'я; там вирішено було забити двадцять чотири собаки і продовжувати путь з трьома сльми і вісімнадцятьма собаками. З цих вісімнадцяти треба було забити ще шість, щоб повернутись назад з дванадцятьма. Що менше собак, то менша і вага саней, а при дванадцяти собаках можна було обійтись лише двома сльми. Цього разу наші розрахунки були правильні, тільки в обчисленні днів трапилась маленька помилка: нам потрібно було на вісім днів менше, ніж ми передбачали. З собаками було обчислено правильно: ми справді повернулись до цього місця з дванадцятьма тваринами.

Після того, як становище було всебічно обмірковано, ми почали перепаковувати сани. На щастя, погода була добра, інакше це була б досить важка робота. Наші харчі були так запаковані, що їх досить було перелічити і не треба було важити. Пемікан був в окремих півфунтових шматках, шоколад, як і всякий шоколад — у плитках, так що ми знали, скільки важить кожний шматок. Молочний порошок був у ковбасах по 300 г; кожної ковбаси якраз вистачало на один обід. Печиво так само можна було перелічити, не зважаючи, але це була досить нудна робота, бо воно було маленьке; на цей раз довелось перелічити 6000 штук. Весь запас складався з цих чотирьох продуктів, і виявилось, що таке поєднання було дуже вдале. Ми не хворіли на „цукрову хворобу“, ні на „ожиріння“, хоч бажання цукру і жиру — звичайне явище в довгих подорожах. В нашому печиві був прекрасний склад: воно складалося з вівса, цукру і молочного порошку. Солодощі, варення, овочі, сир, — все це залишилося у „Фрамхеймі“. Наш

хутрянний одяг, якого ми не вживали досі, був навантажений на сани. Адже ми підіймались тепер на велику висоту, де хутра могли бути дуже бажаними. Ми згадали про 40° Ц, відзначених Шекльтоном під 88-ю паралеллю, але навіть такий мороз ми могли витримати довго в наших хутрянних костюмах. Загалом у мішках було небагато: єдиний змінний костюм був одягнений, а скивений одяг почеплений провітрюватись. За два місяці до моменту нашого повернення він міг досить освіжитися, так щоб можна було його знову одягти. Скільки я пам'ятаю, так воно і було. Коли все було закінчено ми прив'язали до ніг лижі і пішли до маленької гори, так званої вершини Бетті, що була кілометрів на 3 від табору. Вона була не дуже велика, але все ж височила на 300 м над рівнем моря. Проте, хоч вона була і невелика, для нас вона мала велике значення, бо відтіть ми взяли всі наші геологічні зразки.

Я трохи одвик ходити на лижах, хоч і пройшов на них 620 км, але там нас весь час тягли. Ми сильно відчували недостатність тренівки того дня, під час підйому. З вершини Бетті був досить крутий спуск, але місцевість була рівна, дорога прекрасна, і ми посувались швидко. Спочатку ми їхали красивим вкоченим горбом і піднялись до 400 м над рівнем моря, потім їхали невеликою рівниною, потім знову горбом, а потім довгою плоскою дорогою, яка спочатку спускалась, а потім почала поволі підійматись і закінчилась маленьким льодовиковим утвором. Цей льодовик був граничним пунктом нашого походу на розвідки. Ми встановили, що шлях, скільки можна було роздивитись, приступний; ми пройшли 9 км від табору і піднялись на 600 м над рівнем моря. Назад іти було прекрасно, з двох останніх горбів ми мчали неймовірно швидко.

Біааланд і я вирішили зробити маленьку екскурсію на Бетті, щоб поставити ногу на справжню голу, тверду землю. Цього почуття ми не відчували з того моменту, коли відпливли з Мадейри у вересні 1910 року, а тепер був листопад 1911 року. Сказано — зроблено. Біааланд приготувався до молодецького стрибка на лижах і блискуче виконав його. Не пам'ятаю, до чого я приготувався, але пам'ятаю, що покотився по снігу теж досить блискуче: я потрапив аж під вершиною в замет і не міг через нього перейти. Я встав швидко, як блискавка, і скося глянув на Біааланда, — чи бачив він, як я впав, чи ні. Але, не зважаючи на невдачу, що спіткала мене, я все ж підбадьорився і мимохідь зауважив, що коли що вмієш, то не швидко забудеш. Тут Біааланд напевне вирішив, що мій стрибок вдався; в усякому разі в нього вистачило делікатності зробити такий вигляд.

Вершина Бетті не являла собою ніяких прямовисних скель чи глибоких прірв, що можуть заохотити до дальшої мандрівки. Ми одв'язали лижі і зупинились на вершині. Вона була вкрита уламками і, як місце для прогулянки, не дуже була принадна для людей, які бережуть своє взуття. Але для нас було величезним задоволенням знов відчутти під ногами справжній ґрунт, ми навіть сіли на камінні, щоб цілком задовольнитись. Але це „кам'яне задоволення“ незабаром дало себе відчутти, і ми швидко стали знову на ноги. Потім ми почали фотографувати один одного в „мальовничих позах“, взяли з собою кілька каменів для товаришів, яким не пощастило постояти на кам'янистому ґрунті, і стали на лижі. Собаки зовсім не звернули уваги на каміння. Вони полягали в снігу і навіть не підійшли до вершини. Між оголеним ґрунтом і сніговою поверхнею лежала блискуча зелена крига, незаперечна ознака того, що тут колись була текуча вода. Собаки доклали всіх зусиль, щоб не відстати від нас при спускові, але незабаром залишились далеко позаду.

Повернувшись, ми передали товаришам наші подарунки. Я не думаю, щоб вони їх дуже оцінили, я чув навіть окремі слова, як от: „у Норвегії“... „гірська порода“... „скільки хочеш“... які сам уже співставив, і зміст яких був цілком ясний. Потім подарунки, як не абсолютно необхідні при поїзді до південного полюса, були залишені на складі.

На цей час собаки стали страшенно ненажерливі. Все, на що вони натрапляли, зникало: батоги, ремені, зброя,— все вони вважали за ласощі, і якщо хтонебудь залишав таку річ хоч на секунду, вона зникала навіки. Деякі жерли навіть власний кал і кал товаришів. Але як тільки це було помічено, ми почали їх прив'язувати, побоюючись небезпечних наслідків.

Другого дня, 18 листопада, почався підйом. Про всяк випадок я залишив у складі записку, вказавши в ній шлях, яким ми пішли, а також план на майбутнє і відомості про продукти і спорядження тощо. Погода була добра, шлях прекрасний. Собаки, проти сподіванки, йшли добре і легко вийшли на два досить круті горби повільною, хилитливою ходою. Здавалось, для них уже не існує непереборних труднощів. Віддаль, яку ми вчора дослідили і яку вважали цілком достатньою для денного переходу, вони пройшли за дуже короткий час, не зважаючи на повне навантаження. Виявилось, що маленькі льодовики, що містились вище, були досить круті, так що в деяких місцях доводилось провозити сани за два рази, з подвійним запрягом.

Льодовики здавались дуже старими і нерухомими, ніде

не видно було нових розколин. Ті розколини, на які ми натрапляли, були дуже широкі і глибокі, з заокругленими краями і були, здавалось, зовсім заметені снігом. Щоб не провалитися в них, коли будемо йти назад, ми збудували башти так, щоб між двома баштами був безпечний шлях. В цій горбкуватій місцевості не можна було йти в полярних костюмах: сонце, що стояло високо на небі, було гаряче аж неприємне, і ми потроху почали скидати одну частину одягу за одною, поки на нас його залишилось зовсім мало. Під час дальшої путі ми проходили повз вершини на 1000—1500 м заввишки. На одній з них сніг був забарвлений у червоно-коричневий колір. Першого дня ми зробили 18,5 км, піднявшись на 700 м. Надвечір ми стали табором на маленькому льодовику, між двома великими розколинами. З трьох сторін підіймались високі вершини.

Після того, як намет був встановлений, два заґони вирушили дослідити дальший шлях. Перший, що складався з Вістінга і Хансена, повернув від намету в бік, що справляв найбільш приступне вражіння, а саме вздовж льодовика. Цей льодовик підіймався досить різко на 1300 м і зникав потім у південно-східному напрямі між двома горами. Біааланд сам становив другий заґін. Очевидно, шлях першого заґону здався йому дуже коротким, і він попрямував аж до крутої скелі; я бачив, як він, ніби муха, зник у хмарах. В цей час Хассель і я виконували потрібну роботу в наметі і знадвору.

Закінчивши свою працю, ми сіли в наметі і мирно розмовляли про те і про се, коли раптом почули, що хтось налетів на намет. Ми глянули один на одного, — от людина, якій дуже ніколи! Що ця людина був Біааланд, про це не було ніяких сумнівів. Він напевне відновив там, угорі, свої старі спогади. У нього була сила новин. Між іншим, він відкрив з того боку „шикарне“ урвище. Що він мав на увазі під словом „шикарне“, я так і не зрозумів. Але якщо те урвище було таке саме „шикарне“, як і підйом, то — дуже вдячний.

Тепер ми почули, як наближався і другий заґін; його чути було на чималій віддалі від намету. Він теж багато бачив, не кажучи вже про „шикарне“ урвище. Але обидва заґони збігалися в одному і тому ж сумному факті: нам треба було знову спуститися. Обидва заґони бачили великий льодовик, що лежав і на захід. Почалось довге обмірковування між обома заґонами, які взаємно знущалися з відкриттів один одного.

— Але, Біааланд, ми ж виразно бачили, що там, де ти стояв, нічого не було, крім крутої скелі.

— Та ви ж зовсім і не могли мене бачити, я ж стояв на схід від вершини, яка на південь від вершини, яка...

Я нарешті стомився стежити за суперечкою, але спосіб, яким обидва загопи виходили, а потім повернулись, переконав мене обрати перший шлях. Я подякував усім за важку мандрівку, зроблену ними для щастя всієї справи, і пішов спати, але цілу ніч мені снилися горби і прямовисні скелі, і прокинувся я на тому, що Біааланд спускається просто з неба. Другого ранку ми серйозно обміркували, чи не краще буде просто зразу запрягати другий запряг у сани і перевозити їх за два рази. Крутий льодовик, що лежить перед нами, виразно вказував на такий спосіб. Аджеж ішлося про підйом на 600 м на найкоротшій віддалі. Проте, ми все ж вирішили спробувати покищо один запряг, бо собаки досі були, проти всіх наших сподіванок, надзвичайно працездатні, може, так буде й далі.

Отже, ми рушили. Зразу почався підйом — добра вправа після бідного свіданку з шоколаду. Собаки йшли не дуже швидко, але все ж ішли. Іноді здавалося, що вони більше не можуть, але голосний крик водія і помах бича знову примушував їх іти. Це був добрий початок, і коли ми опинились нагорі, то дали тваринам цілком заслужений відпочинок. Потім ми в'їхали у вузький прохід і виїхали з другого боку.

Тут ми побачили чудову панораму. З проходу ми виїшли на зовсім маленький, плоский уступ, який тут же, на кілька метрів, спускався в долину, що була внизу. Навкруги, на горизонті, височили одна вершина за одною. Тепер ми були, так би мовити, за кулісами і могли краще орієнтуватися. Ми бачили південну сторону гори Нансена, а Петера Крістофенсена було видно на весь зріст. Між обома горами був льодовик. Він був страшенно порізаний і покопирсаний, але між численними ровами і розколинами видно було вузьку, безперервну лінію. Ми бачили, що тут можна просунутись дуже далеко, але видно було також, що весь льодовик пройти буде неможливо. Між першим і другим уступом місцевість була, очевидно, непрохідна. Тут ми помітили, що рівна, безперервна смуга тягнеться вгору, вздовж гори. Напевне, Петер Крістофенсен виручить нас. На північ, вздовж Нансена, був суцільний хаос, — ніякої сподіванки пробитися.

Ми збудували велику башту на тому місці, де стояли, і я повернувся в прохід, щоб глянути останній раз на Крижане плато. Нове гірське пасмо вимальовувалось різко й виразно, і ми бачили, що воно завертає зі сходу на північний схід і, нарешті, зникає на північному сході під 84°. За барометром ми перебували, стоячи біля уступа перед

проходом, на 1200 м над рівнем моря. Тут був лише один шлях для спуску, отже, ми мусіли обрати його.

Коли спускатись доводиться з важко навантаженими саньми, потрібна виняткова обережність, щоб не перейти в біг, що все прискорюється, при якому втрачається можливість керувати саньми. А якщо це трапиться, можна не тільки покалічити собак, а й наїхати на передні сани і знищити їх. В нашому ж випадку виключна обережність потрібна була ще й тому, що до кожних саней було прив'язане вимірне колесо. Тому, перед спуском, ми підклали під полозки гальма з каната. Це робилось дуже просто: кожен полозок кілька разів обмотували гнучким канатом. Чим густіше буде обмотаний канат, тим міцніше і надійніше буде гальмо. Вся наука полягала в тому, щоб знати, скільки разів треба обвинути канат, щоб вийшло правильне гальмо. З цим не завжди щастило, і під час спуску трапилось кілька зіткнень. Один господар виявив надто велике презирство до таких гальм, і ми побачили, як він промчав, як блискавка, і налетів на свого товариша, що їхав попереду. Потім ми звикли до цих гальм, і справа пішла краще, але все ж не раз бували комічні виступи.

Перша ж поїздка в глибину завела нас на 240 м вбік, і нам довелось, перш ніж почати підійматись, перейти довгу трудну долину. Сніг між горами був глибокий і м'який, дуже важкий для собак. Далі ми підіймались по дуже крутих льодовиках. Останній з них був найважчим у всій подорожі. Тут собакам довелось помучитись, не зважаючи навіть на подвійні запряги. Людині, якій доводилось іти крутизною перед собаками, було теж не легко. Я вирішив, що Біааланд придатніший за мене для цієї ролі, і відступив йому честь і місце. Перший льодовик був дуже крутий, але на другому виявилось, що тут був просто підйом на небо. Великим задоволенням було дивитись, як Біааланд іде на лижах; видно було, що він сходить і не на такі висоти. Не менш цікаве видовище являли собаки і їх водії. Хансен один керував своїми саньми, Вістінг і Хасель — другими. Ми йшли ривками, метр за метром, і, кінець-кінцем, опинились нагорі. Їхати за другою частиною саней було легше, бо шлях уже був прокладений. Тут висота досягала 1320 м, останній підйом дорівнював 360 м.

Тепер ми були на рівнині. Собаки трохи відпочили, і ми їхали далі. Що далі ми посувались, тим ясніше можна було розглянути шлях: перед нами його закривали близькі гори. Тут перед нами відкрився великий, могутній льодовик, що йде від Крижаного плато між високими горами сходу і заходу. Вздовж нього можна було досягти плоскогір'я, — це було ясно. Але, перш ніж потрапити на нього,

мав бути ще підйом. Відціль видно було край зяючої прірви якраз на нашому шляху, через те ми вирішили спочатку піти на розвідку. Цілком правильно,— тут спускався боковий льодовик, що тріснув величезними, страшними розколинами. Але поблизу він був не такий страшний, і з певною обережністю, з добрими гальмами ми могли досягти величезного, прекрасного головного льодовика—Акселя Гейберга. Вирішено було дійти до того місця, з якого льодовик крутими схилами підіймається між могутніми горами. Але виявилось, що це значно важче, ніж ми думали: поперше, віддаль була щось у три рази більша, ніж нам здавалось; подруге, сніг був такий глибокий і м'який, що після всіх попередніх зусиль, цей перехід був для собак справжньою мукою. Ми взяли курс на білу лінію між численними розколинами, яку простежили поглядом до першого уступа. Сюди, до підгір'я гори, з усіх боків сповзались льодовики і переходили в головний льодовик. Одним з цих маленьких рукавів ми надвечір досягли Петера Крістоффенсена. Гора, під якою ми стали табором, являла хаос з величезних крижаних брил. Льодовик, на якому ми зупинились, був так само покопирсаний, але, як і в інших, розколини в ньому були старі і в більшості заметені снігом. Сніг був такий м'який, що нам довелося втоптувати місце для намету. Жердина без ніяких зусиль вгрузала в нього. Мабуть сніг на висотах буде міцніший. Хансен і Біааланд вирушили на розвідки і повідомили, що місцевість цілком відповідає тому, що ми передбачали ще здаля. Шлях до першого уступа був не важкий, а що буде далі,— не можна було передбачати. І все ж підйом до першого уступа був дуже напружений. Льодовиковий рукав, що йде до гори, був не дуже широкий, але страшенно крутий і весь у широких розколинах. В деяких частинах його довелося проходити два рази, з двома саньми за один раз.

На щастя, ґрунт був кращий, ніж учора, і такий твердий, що собаки вільно могли ступати по ньому. Біааланд був розвідувачем під час цього крутого підйому, і йому доводилось напружувати всі сили, щоб іти перед тваринами. Не можна було повірити, що ми перебуваємо між 85-ю і 86-ю паралелями. Спека була гнітюча: не зважаючи на легкий одяг, ми спітніли, ніби змагалися на біг під тропіками. Ми швидко підіймались і покищо не відчували ніяких неприємних наслідків від швидкої зміни атмосферного тиску—як от утруднене дихання або головний біль. Але, безперечно, ці відчуття повинні були згодом з'явитися. У всіх ще свіжі були в пам'яті описи Шекльтона про його мандрівку по плоскогір'ю: нестерпні головні болі належали до порядку дня.

За досить короткий строк ми досягли уступа, який помітили ще здалека. Він був не зовсім плоский, а трохи підіймався вглиб країни. Коли ми підійшли до місця, до якого доходили вчора під час розвідки Хансен і Біааланд, то побачили далші льодовики. Іти далі цим льодовиком було неможливо. Тут, між двома величезними горами, він весь складався з розколин і прірв, таких широких і страшних, що зникала всяка охота йти далі. Перейти до гори Нансена було також неможливо. Вона підіймалась прямо-висно і утворювала разом з льодовиком таку дику, покопирсану місцевість, що ми відмовились від усякої спроби йти цим напрямом. Єдина можливість була з боку Петера Крістофенса. Тут, у місці з'єднання льодовика з твердою землею була—скільки можна було роздивитись—деяка можливість пройти вперед. Тут льодовик без залому переходив у вкрите снігом гірське пасмо і досить швидко підіймався до вузької вершини. Але, в усякому разі, цей шлях ішов не дуже далеко. Перша частина гірської стіни незабаром перегороджувалась горбовитим гребенем, що йшов із сходу на захід; у цьому гребені місцями видно було прірви. З того місця, де ми стояли, здавалось, що можна буде далі йти вгору, між хребтом і згаданими прірвами, і відтіть пробратися на верхній край порізаного льодовика. З цим могло пощастити, але цілковита певність могла з'явитися лише нагорі.

Насамперед ми зробили невеликий перепочинок,— дуже короткий,— а потім—у путь. Нас жерла нетерплячка: чи зможемо ми відтіть, згори, йти далі. Іти з усіма саньми зовсім не можна було; ми продовжували переправляти по двоє саней за раз, при подвійних запрягах. Спочатку виїжджали сани Вістінга і Хасселя, потім двоє інших. Звичайно, нас не дуже бадьорила думка про подвійний путь через цю місцевість, але обставини були невблаганні. Як би ми зраділи, коли б знали тоді, що це останній підйом за два рази. Але ми не знали цього, і ніхто з нас не насмілювався навіть і мріяти про легшу путь. Отже, ще одне таке напруження, таке саме зусилля собак, і ми нагорі, під гребенем, між страшними ямами. Ні, тут без попереднього дослідження не могло бути й мови про дальше просування. Правда, наш денний перехід був ще не зовсім закінчений, але те, що ми зробили, вимагало величезних зусиль; через те ми стали табором і поставили намет на висоті 1650 м над рівнем моря. Потім ми зразу пішли на розвідку. Насамперед, ми почали з дороги, яку побачили ще знизу. Вона йшла просто, тобто на льодовик, із сходу на захід, і через те була найкоротшою. Але найкоротша путь не завжди буває найкраща. Тут ми напевне сподівалися,

що яканебудь інша, хоч би й довша, буде сприятливіша щодо ґрунту. Найкоротша путь була жаклива, хоч може не зовсім непрохідна. Тут треба було насамперед видертись на досить велику віддаль твердим гладким місцем, що утворює з горизонтальною рівниною путь на 45° і закінчується широкою, бездонною прірвою. Йти таким місцем на лижах не дуже й приємно, але ще менш приємно йти з важко навантаженими саньми, і, безперечно, сани разом з собаками і водіями посковзнулися б і опинилися б у глибині. Тепер ми на лижах щасливо перейшли і продовжували розвідки. Горовита місцевість, якою ми йшли, звужувалась поступово донизу між великими розколинами і переходила вузеньким містком, трохи ширшим за сани, в льодовик. По обидва боки містка була чорносиня ніч. Цей перехід не дуже вабив. Можна було, звичайно, випрягти собак і обережно перенести сани, вважаючи, що місток витримає, але й дальша їзда по самому льодовику обцяла чимало дуже неприємних несподіванок. Може згодом і з терпінням можна було б продертись між безконечними розколинами, але ми вирішили подивитись спочатку, чи не знайдеться кращого шляху в іншому напрямі.

Тому ми завернули назад і повернулись у табір; там усе було гаразд: намет поставлений, собак нагодовано. Тепер виникло важливе питання: що робити? Що там — по той бік гірського хребта? Чи такий самий невимовний хаос, чи приступніша місцевість?

Трое з нас пішли на розвідку. Напруження зростало в міру наближення до гребеня: аджеж так страшенно багато залежало від приступного шляху. Ще одне зусилля, і ми нагорі. Так, для цього варто було попрацювати. Ми тільки глянули, і побачили, що це той самий шлях, що нам потрібний. Гірський схил гладко і рівномірно тягся під високою, схожою на церкву, вершиною ПетераКрістофенса, і йшов у напрямі льодовика. Нам навіть видно було місце, де довга, рівна поверхня зливалася з льодовиком. З усього видно було, що тут не було розколин. Правда, ми набачили кілька розколин, але вони були на великій віддалі одна від одної і не справляли вражіння дуже небезпечних. Проте, відціль все ж не можна було судити про місцевість, і ми пішли до кінця льодовика, щоб дослідити його зблизька. Сніг був м'який і глибокий, зручний для лиж, але важкий для собак. Ми швидко йшли вперед і незабаром опинились на тому боці, біля розколин. Вони були справді дуже великі і глибокі, але так розташовані, що можна було легко пройти між ними. Долина між обома горами вздовж льодовика Гейберга звужувалась донизу, і я боявся, що натраплю на нерівну поверхню, коли

ми опинимось там, де схил гори переходить у льодовик. Але виявилось, що мої побоювання були безпідставні. Ми йшли під самим Петером Крістофенсенем, поминаючи розколини, і незабаром, на велику нашу радість, опинились на верхньому краю тієї хаотичної частини Гейберзького льодовика, яка здавалась нам неприступною.

Тут угорі стелився винятково спокійний шлях. Схил гори і льодовик з'єднувались у невеликий плоский уступ,— його можна було б назвати рівниною,— без найменших нерівностей. Ми бачили окремі заглибини, які були колись розколинами, але тепер були заметені снігом і майже зрівнялися з ґрунтом. Можна було простежити початок могутнього льодовика і до певної міри судити про місцеві умови. Гори Вільгельма Крістофенса і Оле Енгельстадта утворювали задній план. Обидві їх вершини, схожі на вулики і зовсім вкриті снігом, підносились просто до неба. Ми зрозуміли, що стоїмо перед останнім підйомом, і що те, що видно між двома вершинами, і є плоскогір'я. Тепер треба було відшукати шлях, щоб якнайлегше перемогти останню перешкоду. У сяючому світлому повітрі ми могли, з допомогою прекрасного польового бінокля, розглянути найменші подробиці і обчислити віддаль досить точно. Можна було видертись на самого Петера Крістофенса,— ми вже не раз робили і важчі підйоми. Але схил був досить крутий, повний великих розколин і крижаних брил.

Між Петером і Вільгельмом Крістофенсенами тягся догори льодовиковий рукав аж до плоскогір'я, але дуже порізаний і порваний, щоб його можна було брати до уваги. Між Вільгельмом Крістофенсенем і Оле Енгельстадтом взагалі не було проходу, зате місцевість між Оле Енгельстадтом і Фрітйофом Хансенем була ніби сприятливіша; але перша з цих гір була далеко від нас, так що ми могли й помилитися.

Поступово ми всі трое дуже стомились, але вирішили все ж продовжувати подорож, щоб подивитись, що там є далі: аджеж сьогоднішня робота полегшує завтрашній перехід. Через те ми пішли далі навскоси, через верхній плоский уступ до Гейберзького льодовика. Чим далі ми йшли, тим більше відкривалася місцевість між Хансенем і Енгельстадтом, і нам ставало ясно, що тут, безперечно, проходить той шлях, який приведе нас на гору. Підйом не зовсім можна було розглянути; він міг, звичайно, бути досить важким. Тепер ми були певні, що бачимо перед собою плоскогір'я. В проході між горами видно було гору Годфреда Хансена. Це була дуже своєрідна вершина: над плоскогір'ям видно було тільки її ніс, але зате цей ніс був дуже довгий і нагадував фронтон будинку. Цю гору було

ледве видно, хоч вона підноситься на 3300 м над рівнем моря. Ми дослідили ще місцеві умови і вирішили, що при сприятливій погоді зможемо завтра дійти до плоскогір'я, і пішли додому, цілком задоволені результатами розвідки. Всі були однієї думки: що ми стомились, що нам хочеться швидше в табір, і що приємно буде чимнебудь наповнити шлунок. Місце, з якого ми повернулись назад, було на 2400 м над рівнем моря, отже, ми на 750 м піднялися над табором.

Ми, як вихор, мчали вниз до намету. Наші товариші подбали, щоб усе було готове. Собаки хропли на сонці і навіть не потрудились глянути на шлях, коли ми промчали повз них. В наметі була тропічна спека. Сонце весело світило на червону накривку і нагрівало її. Примус шипів і дзижчав, а в горшку з пеміканом кипіло і воркотіло. Ми нічого більше не хотіли, як увійти в намет, сісти і їсти й пити. Те, що ми мали повідомити, було дуже важливе: завтра ми йдемо далі. Як це було приємно! Ми сподівалися вийти на гору за десять днів, а тепер ми зможемо зробити це за чотири дні. Таким чином ми зберігали багато собачого корму, бо могли покінчити з зайвими собаками на шість днів раніш.

Цього дня в наметі було влаштовано маленьке свято. Не те, щоб ми більше їли,—цього ми не могли собі дозволити; але при одній думці про собачі котлети, які чекали на нас нагорі, у нас текла слина. Ми так звикли до думки про майбутню бойню, що вона не викликала в нас відрази, як це було б в іншому випадку. Тепер ухвала була прийнята і визначено було, які собаки заслуговували довгого життя, а яких треба було принести в жертву. Але вирішити це було не легко, бо всі собаки були бадьорі і работящі.

Сон був дуже неспокійний: гуркіт і гудіння тривало цілу ніч. Один обвал за одним скочувались у долину, оголюючи гори, з давніх-давен укриті снігом.

Другого дня, 21 листопада, ми вирушили, як звичайно, о восьмій годині. Була прекрасна погода, світла і ясна. Підйом на горбовитий гребінь був важким початком для собак, але вони прекрасно впоралися з важким завданням: кожний запряг витягнув свої сани. Шлях був такий самий, як учора, і ми поволі посувались по м'якому снігу. Ми не їхали старим слідом, а зразу попрямували до того місця, з якого хотіли почати підійматись.

Напруження зростало в міру наближення до Оле Енгельстадта, під яким ми повинні були пройти, щоб увійти в льодовик між ним і Хансеном. Який буде ґрунт? Чи проходить льодовик рівномірно, чи місцями порваний і непро-

хідний? Ми обходили навколо Енгельстадта, і нам здавалося, що він все глибший і глибший.

Чим далі ми йшли, тим нерівніша ставала місцевість, так що наші вчорашні сподіванки могли не справдитись. Нарешті видно стало всі околиці,—і що ж: остання частина підйому стелилась перед нашими очима зовсім вільна від будьяких перешкод. Правда, це був довгий і крутий шлях, і ми вирішили перед останнім рішучим натиском зробити маленьку паузу для відпочинку. Ми зупинились під Енгельстадтом на захищеному сонячному місці. З цього приводу ми дозволили собі маленький сніданок, чого досі ніколи не робили. Витягли кухонний ящик, запалили примус, і незабаром з'явився шоколад. Цей напій був райським задоволенням. Ми всі стомились, і горлянки в нас пересохли. Хансен був кухарем і частував усіх, але ніякі прохання про правильний розподіл не допомагали; його не можна було примусити випити більш як половину належної йому частини: решту він обов'язково хотів розподілити між товаришами. Приготовлений ним напій мав бути, з його слів, шоколадом, але я ніяк не міг цьому повірити. Добрий Хансен дуже ошадний і не терпить марнотратства. Ці властивості позначилися і на шоколаді. Але для людей, які звикли, як уже сказано, вважати „хліб і воду“ за смачні страви, і такий напій був нектаром. Це була рідка частина нашого сніданку, і подавалась вона окремо. Якщо хто з нас хотів закутити чимнебудь, то міг робити це, як хотів, бо другої страви не було. Щасливі були ті, хто догадався зберегти від першого сніданку одну чи дві штуки печива. На інше бракувало часу. Хоч температура була не нижче 20° Ц, ми все ж з приємністю почали рухатись.

Останній підйом був досить важкий, особливо його перша половина. Ми ніяк не могли собі уявити, що собаки витягнуть одним запрягом, але все ж вирішили спробувати. За це останнє досягнення я мушу щиро подякувати як собакам, так і погоничам. Обидві сторони виявили блискучі здібності. Ця сцена досі в мене перед очима: собаки, здавалось, розуміли, що це останнє зусилля, якого від них вимагають за всю подорож. Вони витяглись і тягли, тягли, чіпляючись, і нарешті витягли. Але тут треба було дати їм відпочити, і тепер погоничі чимало попомучились. Дуже важко знову приводити в рух важко навантажені сани. Як вимучились на цій горі і люди і тварини! Але вони все ж ішли вперед, вершок за вершком, поки пройшли найважче місце. Тепер перед нами залишався тільки невеликий схил, який ми пройшли, не зупиняючись. Правда, і тут було нелегко, і минуло чимало часу, поки ми, нарешті, досягли плоскогір'я на південній стороні Енгельстадта. Ми

з великим нетерпінням і цікавістю чекали, який вигля матиме плоскогір'я. Ми власне сподівалися побачити велику рівномірну рівнину, що безконечно, стелеться на південь. Але ми помилились. На південний схід вона справді була красива й рівномірна, але ж це був не наш напрям. А на південь ішли довгі гірські гребені, що розходились на схід і на захід; ці гребені, очевидно, являли собою продовження або з'єднання між плоскогір'ям і південним гірським пасмом.

Ми вперто продовжували йти і не хотіли здаватися, поки досягнемо самого плоскогір'я. Ми сподівалися, що хребет тобто в даному разі Петер Крістофенсен, що був якраз перед нами, буде останнім. Нагорі ґрунт раптово змінився. М'який сніг зник, з'явилися окремі замети, які нам дуже перешкоджали на цьому останньому хребті. Вони йшли з південного сходу на північний захід і були тверді, як камінь, і гострі, як ножі. Тут кожне падіння могло погано скінчитися. Слід було сподіватися, що собаки, зробивши за цей день стільки зусиль, будуть зовсім виснажені. Але цей останній підйом з його неприємними заметами, очевидно, на них ніяк не позначився. Останнім бадьорим стрибком вони витягли нас нагору і тільки о восьмій годині вечора ми зупинилися на відпочинок. Погода була добра і, очевидно, стійка. В глибокій далині на північний схід тяглося мерехтливе гірське пасмо. Це було те саме пасмо, що йшло на південний схід, яке ми тепер бачили з другого боку. Поблизу ж не було, здавалось, нічого, крім хребтів гір, так часто згадуваних останнього часу. Ми тільки згодом упевнились, яке зрадливе буває освітлення.

Як тільки ми зупинились, я звернувся до барометра: виявилось,—потім це потвердив і гіпсометр,—що ми перебуваємо на висоті 3220 м над рівнем моря. Всі вимірні колеса показували 17 морських миль, або 31 км. Коли ми поглянули на досягнення цього дня,—31 км при підйомі на 1600 м,—то зрозуміли, чого можна досягти з добре навченими собаками. Аджеж наші сани були важко навантажені. Мені здається, всі дальші похвали тваринам зайві. Досить звичайного викладу фактів.

Замерзлий сніг був страшенно твердий, і виявилось, що нелегко знайти місце для намету. Кінець-кінцем, ми все ж знайшли його і поставили намет, як звичайно. Як завжди, мені передали через двері намету всі спальні мішки і мішки з речами, і я поклав кожну річ на місце. Кухонний ящик і потрібні на вечір продукти також, як звичайно, внесли в намет. Але цього дня особливо швидко запалав примус, і а дуже багато накачав у нього повітря. Я намагався якнайбільше шуміти, щоб не чути пострілів, що повинні були залунати: двадцять чотири наші вірні товариші

і помічники повинні були зараз умерти. Це було жорстоко, але так мало бути. Всі погоджувались, що не можна поступатись ні перед чим для досягнення головної мети. Через те було вирішено, що кожний застрелить сам тих своїх собак, які були засуджені.

Пемікан особливо швидко варився сьогодні ввечері; мені здається, я дуже старанно мішав його ложкою. Ось залунав перший постріл. Я не дуже нервовий, але тут здригнувся. Потім залунав постріл за пострілом, — вони лунали моторшно в цій далекій глушині. При кожному з них гинув вірний слуга.

Минуло досить багато часу, поки перший, що скінчив, свою роботу, увійшов у намет. Кожному довелося спочатку випотрошити своїх тварин, щоб м'ясо не зіпсувалось. Ця обережність необхідна, інакше м'ясо може стати шкідливим. Товариші зараз же на місці поїли нутрощі забитих ще гарячими, бо всі собаки були дуже голодні. Зугген, один з собак Вістінга, надто жадібно накинувся на гарячі нутрощі і так наївся, що після їди втратив всяку форму. Деякі собаки спочатку не доторкувались до нутрощів і тільки згодом підійшли до них.

У наметі цього вечора, першого на плоскогір'ї, якимось не заходив святковий настрій. Щось сумне, гнітюче висіло в повітрі, — ми дуже звикли до наших собак. Це місце було назване „бойнею“ або „собачим табором“.

Ухвалено було відпочити тут два дні і наїстись собачого м'яса. Двоє з нас заявили з самого початку, що не покуштують його, але час минав, голод давав себе чути, і вони змінили свій намір, так що за кілька днів до того, як мали прийти на „бойню“, всі тільки й думали про собачу печеню, грудинку тощо. Але першого вечора про це не згадували. Нам неприємно було накинутись на наших чотириногих друзів і поїсти їх, перш ніж вони встигли як слід захолюнути. І всі почували, що „бойня“ — неприємне, негостинне місце.

Уночі термометр знизився. Сильні пориви вітру шугали по рівнині; вони рвали і трясли наш намет, але його не легко було зірвати. Собаки цілу ніч їли. Коли ми на мить прокидались, то чули, як кістки тріщали і хрумтіли в них на зубах. Тут позначився вплив значної висоти. Коли я хотів повернутися в моєму спальному мішку, то мусів це робити за кілька прийомів, інакше бракувало дихання. Треба було більш як один подих, щоб перевернутись на другий бік. Мені не треба було питати товаришів, як вони себе почувують, — це було досить добре чути.

Коли ми вранці вийшли з намету, погода знову була тиха, але не обіцяла нічого доброго. На небі сунули темні,

загрозливі хмари. Ми скористали час до полудня для білування собак. Як уже сказано, не всі, що залишились цілими, виявили апетит до собачого м'яса. Треба було подати його в принаднішому вигляді. І справді, після того, як ми обдерли і порізали м'ясо, жодний собака не втерпів, навіть найвибагливіші спокусилась. Але поки на м'ясі залишалась шкура, багато які не хотіли їсти. Очевидно, їм заважав запах шкури. Я визнаю, що він справді не дуже апетитний. М'ясо ж було досить принадне. Жодна м'ясна крамниця не була кращою, ніж наші десять собачих туш, після того, як їх оббілювали. Величезні купи прекрасного, свіжого, червоного м'яса лежали на снігу. Собаки ходили навколо, нюхали, деякі хапали шматки, інші вагались. Ми, люди, залишили для себе найнижніше і наймолодше. Ми надали право Вістінгові як вибирати, так і готувати котлети. Він обрав Рекса, маленького прекрасного собачку з свого власного запрягу. Він надзвичайно спритно рубав і різав потрібні для обіду частини. Я не міг одвести погляду: маленькі, ніжні шматки, що летіли на сніг один за одним, впливали на мене, як гіпноз. Вони збуджували в мене спогади про ті далекі дні, коли собаче м'ясо не мало ще такого принадного значення, і коли переді мною на блюді лежали інші котлети, прекрасно приготовлені, з загорнутими в папірець кісточками і прекрасними зеленими бобами. Так, мої думки залетіли далеко, але це, мабуть, сюди не стосується і не стосується до Південного Полюса.

Я перестав мріяти лише тоді, коли Вістінг рішуче поставив сокиру в сніг, забрав шматки м'яса і пішов з ними в намет. В цей час хмари трохи розійшлися, і сонце почало виглядати час-від-часу, хоч і не зовсім чисте од хмар. Нам пощастило впіймати його в потрібний момент і визначити широту, а саме— $85^{\circ}36'$. Ми були дуже задоволені, бо незабаром повіяв вітер з південного сходу, і ми не встигли опам'ятатись, як опинилися в густому тумані. Але тепер нам було зовсім байдуже,—яка погода. Що нам до того, що віяв вітер, зривав сніг: аджеж ми збирались лежати спокійно і їжі в нас було вдосталь. Ми знали, що й собаки тієї самої думки: дайте нам тільки доскочу нажерться, а про погоду нам байдуже.

Коли ми, скінчивши спостереження, повернулись у намет, у Вістінга робота була саме в розпалі. Горщик стояв на вогні, і, зважаючи на приємний запах, обід варився дуже швидко. Відбивні котлети не можна було засмажити, бо в нас не було ні масла, ні сковороди. Звичайно, ми могли б натопити жиру з пемікану і пристосувати щонебудь замість сковороди, коли б ми обов'язково хотіли мати смажені котлети. Але ми вирішили, що простіше, а, головне, швидше

буде зварити їх, при чому вийде ще прекрасний м'ясний суп.

Вістінг виявив дивний кулінарний талант. Він вибрав з пемікану шматки, в яких було найбільше зелені, і поклав їх у суп, так що в нас вийшов прекрасний м'ясний суп з овочами. Але центром була друга страва. Коли б у нас і були якінебудь сумніви щодо якості м'яса, то вони зникли б з першим шматком. М'ясо було прекрасне, просто прекрасне, і зникло надзвичайно швидко. Скажу, правда, що, не зважаючи на всю свою доброякісність, воно могло бути трохи м'якше, але не можна ж вимагати від собаки всього. Я знищив досить швидко п'ять шматків грудинки і даремно шукав у горшку ще. Вістінг не сподівався на такий попит на свій крам.

Після обіду ми проглянули весь запас продуктів і розділили його на трое саней. Четверті сани — Хасселя — мали залишитись тут. Продукти були розподілені так: перші сани Вістінга — 3700 шматків печива (щоденна порція кожного становла сорок найменших шматків), 226 кг собачого пемікану (по півкілограма на собаку на день), 27 кг пемікану для людей (350 г на людину на день), 5,8 кг шоколаду (40 г на людину на день); на інших санях було приблизно те саме, так що ми могли йти вперед шістдесят днів, не зменшуючи щоденної порції. Вісімнадцять собак, що залишилися, були розділені на три запряги, по шість у кожному. За нашими розрахунками ми повинні були досягти полюса з вісімнадцятьма собаками і залишити його з шістнадцятьма. Хассель, який також залишав тут свої сани, здав свої припаси, які тимчасово записали в три книги; тепер нам залишалось лише, коли настане добра погода, фактично розмістити їх на трое саней. Сьогодні нерозумно було б виходити і братися до роботи.

Другого дня, 24 листопада, вітер повернув на північний схід, отже, була досить непогана погода. Ми почали перепаковувати сани о сьомій годині ранку. Це була досить неприємна робота, бо хоч погода і змінилась, але не зовсім сприяла такій роботі. Шоколад, що залишився, був у невеликих плитках. Їх треба було витягати, перелічувати і розподіляти на трое саней. Так само і з печивом. Кожний окремих шматок треба було перелічити, а ви можете собі уявити, що це означає, якщо таких шматків тисячі, температура нижче 20° Ц, віє холодний вітер і руки голі. Вітер під час роботи все посилювався, і коли ми, нарешті, кінчали — забушував і засипав нас снігом, так що ми ледве могли побачити наш власний намет. Нам довелося відмовитися від колишнього наміру сфотографуватись, як тільки закінчимо пакування. Ми зробили це для того, щоб собаки —

найголовніша частина нашого спорядження — змогли відпочити і наїстися.

З того часу, як ми прибули на „бойню“, з ними трапилась помітна зміна. Вони бігали навколо табору жирні, ситі і задоволені. Гострий голод зовсім зник. Для нас день або два зайвих не мали великого значення. Ми майже не чіпали головної частини нашого живлення — пемікану, його цілком замінило собаче м'ясо. Отже, нам було зовсім байдуже, що після роботи довелось піти в намет і спокійно лягти спати. Перш ніж увійти, я помітив на горбі Вістінга. Він стояв на колінах і заготовляв шматки грудинки. Собаки стояли круг нього і дивилися з великою цікавістю. Нордост свистав і вив, сніг вихрив; ніхто не подумає, звичайно, що робота у Вістінга була приємна. Але він впорався з нею, і ми дістали обід, як звичайно.

Нарешті надвечір вітер трохи вщух і повіяв на схід, так що ми лягли з кращими надіями на завтрашній день.

Настало 26 листопада, неділя. Це був прекрасний день у багатьох відношеннях. Мої товариші вже не раз при різних обставинах показували мені, на що вони здатні. Але доказів, які вони дали мені того дня, я не забуду до глибокої старості. Уночі вітер знову повернув на північ і перейшов у справжню бурю. Він так бушував і навіяв стільки снігу, що ми, вийшовши з намету, побачили, що сани майже заметені. Собаки збилися в одну купу, намагаючись якнебудь захиститись від негоди. Температура була не дуже низька—27°, але при такій бурі і цього було досить. Після того, як усі по черзі побували надворі і помилувались на погоду, ми знову позалазили в спальні мішки й почали обмірковувати сумне становище.

— Жахлива погода на цій „бойні“, — сказав один з нас. — Можна подумати, що вона ніколи й не зміниться. Сьогодні п'ятий день, а воно все гірше.

— Нема гірше, як лежати при такій погоді, — продовжував другий. — Це важче, ніж ходити.

Я особисто був теж такої думки. Один день спокою ще нічого, але два, три, чотири дні або навіть, як от тепер — п'ять днів, — ні, це вже дуже погано.

— Може, ми спробуємо вирушити в путь? — запропонував хтось.

Цю пропозицію всі зустріли захоплено.

Коли я згадую про моїх чотирьох друзів, що супроводили мене в подорожі до Полюса, то переважно бачу їх в обставинах того ранку. Усі ті властивості, які я особливо ціню в людині, виявились у той момент: мужність і відвага без ніякої хвальби, без високих слів.

Жартуючи і сміючись, склали ми речі і вирушили

в бурю. Майже не можна було розплющити очей. Тонкий сніговий пил проходив скрізь. Іноді нам здавалось, що ми посліпли. Намет зовсім промерз, і треба було його обережно пакувати, щоб не розламати на шматки. Собакам не дуже хотілось іти в подорож, і нам довелось поморочитись із запряганням. Але, кінець-кінцем, усе було готове. Останній мій погляд на табір, — чи не забули чогонебудь. Чотирнадцять собачих туш ми склали в купу і поставили на них сани Хасселя. Тут залишались окремі шматки собачини, кілька канатів і ланцюгів, які були непотрібні. Нам і так доводилось везти дуже багато. Нарешті ми встромили ще біля речей зламану лижу. Це зробив Вістінг, який вважав, що зайва віха не може зашкодити. Потім виявилось, що ця обережність була дуже доречна.

І ми вирушили в путь. Спочатку йти було дуже важко як людям, так і собакам. Високі замети, що лежали на південь, перешкоджали нам іти. Весь час доводилось стежити за саннями і підтримувати їх, щоб вони не перекинулись у замет. Тим, кому не доводилось везти саней, було дуже важко втриматись на ногах, бо не було на що спертися. Але все ж ми рухались. Спочатку ґрунт, здавалось, трохи підіймався. Шлях був страшенно поганий, доводилось ніби брести по м'якому снігу. Але поступово замети почали зменшуватись і потім зникли, ґрунт став зовсім рівний, дорога поліпшилась. Чого так трапилось, хто його знає. Буря й далі бушувала так само сильно, а до снігової хуртовини, що стала ще густіша, почав домішуватись град. Водії майже не бачили власних собак. Ґрунт, що став, як було сказано, рівним, раптом почав спускатись. Таке враження потверджувалось тим, що сани раптом почали йти надзвичайно швидко, і собаки раптом перейшли на галоп. Звичайно, їх підганяла також і буря, що віяла їм просто в спину, але вона одна не спричинила б такої зміни. Мені здавалось, що ми не повинні були більше натрапити на спуск після того, як вийшли на таку висоту; підійматись — це так, але спускатись — ні в якому разі. Покищо спуск був не такий великий, щоб ми могли турбуватися. Але коли б трапилось щось серйозне, то треба було б зупинитися: було б зовсім божевільно мчати галопом наосліп по зовсім невідомій місцевості. Ми могли б опинитися в якійнебудь прірві, перш ніж могли опам'ятатися.

Хансен, як звичайно, їхав попереду. Власне, мені треба було бути розвідувачем, але на нерівному ґрунті, що був спочатку, і при швидкій їзді, я не зміг би бігти так швидко, як собаки. Через те я тримався біля саней Вістінга. Раптом я побачив, що собаки Хансена зірвалися і помчали з гори, Вістінг за ними. Я ледве встигнув крикнути Хансенові, щоб

він зупинився. Він зробив це, повернувши сани боком. Інші, що йшли за ним, теж зупинились. Ми опинились перед крутим спуском. Що було далі, — не можна було побачити, а досліджувати дорогу при такій погоді ми не збирались. Очевидно, ми були на одному з численних хребтів, але точно цього не можна було встановити. Тому ми втоптали собі в снігу місце для намету і швидко його поставили. Перехід був не дуже довгий—19 км, але все ж ми покинули „бойню“, і цього вже було досить.

Спостерігаючи за моментом, коли закипає вода, ми виявили, що перебували того вечора на висоті 3030 м над рівнем моря. Отже після „бойні“ ми спустилися на 190 м. Ми зайшли в намет і лягли спати, бо як тільки погода проясниться, нам треба було схопитись і йти роздивлятися. В тутешніх областях треба хопати випадок за карк; якщо пропустити момент, то багато можна втратити, і чекати можна потім без кінця. Отже ми всі заснули лише на одне око, щоб нічого не могло трапитись без нашого відома.

О третій годині ранку сонце виглянуло зза хмар. Ми в одну мить опинились надворі. Але положення все ж не можна було визначити. Сонце блищало на небі, як великий жовтий уламок; його проміння ще не могло пробити туману. Вітер трохи вщух, проте, був досить сильний. Власне, це найбільш неприємний стан, коли доводиться вилазити з теплого спального мішка і в тонкому одязі годинами спостерігати погоду. Але ми з досвіду знали, що погода могла зразу змінитися, і треба було бути на місці. Раптом прояснилось, правда, на дуже короткий час, але цілком достатній для нашого завдання. Ми опинилися на досить крутому хребті. На південь спуск був дуже крутий, але на південний схід він був менший і переходив униз у велику рівнину. Ніде не видно було розколин чи інших перешкод. Правда, видно було лише найближчі околиці, гір не видно було — ні Нансена, ні Петра Крістофенсена.

Ми повернулись у намет задоволені і спали до шостої години ранку, коли починалась вранішня робота. Погода, що заспокоїлась була за ніч, на ранок знову розбушувалась, з'явся норд-ост. Але потрібно було щось більше, ніж буря й хуртовина, щоб стримати нас, коли ми вже знали місцевість, а ми знали, що треба лише спуститися в рівнину, а далі все піде само собою. Ми поклали різні гальма під сани і почали спускатися в південно-східному напрямі. Небагато з того, що ми встигли розглянути сьогодні вранці, потвердилось на ділі: сани рівномірно і легко сквзали з гори і щасливо доїхали донизу. Тепер знову можна було взяти курс на південь, і ми в густій сніговій завірюсі

рушили в невідоме. Виючий норд-ост віяв нам у спину і допомагав їти. Ми знову почали будувати башти, чого не робили під час підйомів.

У другій половині дня ми знову переїхали через невеликий хребет: виявилось, що він був останній. Тепер місцевість була зовсім рівна, без ніяких підвищень, як підлога в кімнаті. Від снігових заметів не залишилось і сліду. Якщо ми, не зважаючи на все, посувались дуже повільно, то винний був страшенно поганий санний шлях. Сахара була не гірша за нього. З цього моменту розвідувачі знову могли приступить до роботи, і Хассель і я позмінно виконували цю посаду аж до Полюса. Удень погода поліпшилась, і коли ми після обіду влаштували табір, стала зовсім сприятливою. Сонце пробивалось крізь запону і одігрівало нас за всі морозні дні. Але ще не було цілком ясно, і ми не могли оглянути околиці. Пройшли ми 30 км. Беручи до уваги дуже поганий шлях, ми могли бути цілком задоволені.

Виміри висоти показали 2800 м над рівнем моря, тобто ми за день спустились на 230 м. Я був здивований. Що це мало означати? Замість того, щоб поступово підійматися все вище, ми спускалися все нижче. На нас, очевидно, чекало щось незвичайне. Але що саме? Обчислення показали 86° південної широти.

28 листопада не дало бажаної доброї погоди. Цілу ніч тривали сильні пориви вітру з півночі; вранці він перейшов, правда, в легкий бриз, але потім привіс з собою туман і опади. Це було дуже досадно. Ми були на незайманому ґрунті і нічого не могли побачити. Місцевість була така сама, може, трохи більш хвиляста, ніж раніш. Підґрунтя з закам'янілих заметів свідчило про те, що тут колись були дуже сильні бурі, але, на щастя, опади за останні дні зрівняли нерівності, так що загалом поверхня була досить рівна. Їхати було дуже важко, але все ж легше, ніж попередніх днів. Ми наосліп йшли вперед і сердились на погоду, коли раптом хтось гукнув:

— Дивіться ж, дивіться!

На сході і південному сході з густого туману високо підіймалась крута темна вершина. І ця гора була зовсім недалеко від нас, навпаки, здавалось, що вона страшенно близько од нас. Ми зупинились і не могли відірвати очей від прекрасного видовища. Але природа не надовго показала свої чудеса: незабаром важка завіса з туману заслонилась, і скарби зникли.

Тепер ми знали, що треба чекати несподіванок. Після переходу кілометрів 16, туман розвіявся на мить, і ми побачили на заході, зовсім близько, всього на 1 чи 2 км, два вузькі, довгі гребені, що йшли на північ і на південь,

зовсім вкриті снігом. Ці гори — Хелланда Хансена — були єдиними, на які ми натрапили з правого боку. Вони були від 2700 до 3000 м заввишки і становили прекрасну прикмету, коли ми йтимемо назад. Не видно було ніякого зв'язку між цими горами і горами, що лежали на схід. Ми йшли в тому ж напрямі, чекаючи нових сюрпризів. Повітря було чорне і ніби приховувало щось. Це не могла бути непогода, бо вона вже була раніш. Ми йшли і йшли, поки зробили перехід на 30 км, але ні на що не натрапили.

Мої замітки в записній книжці від 29 листопада починаються так: „Туман, туман, туман і ще туман. До того ж опади, що роблять санну путь майже неможливою. Нещасні тварини, їм доведеться сьогодні страшенно мучитись, щоб зрушити сани з місця“.

Але виявилось, що день був зовсім не такий поганий, бо ми вийшли з невідомості і взнали, що ховається за чорним, як сажа, повітрям. Опівдні сонце пробилось крізь туман і одігнало його, і ось — у південно-східному напрямі, на кілька кілометрів від нас, показалось величезне гірське пасмо. Перед горами і навскоси від нашого напрямку лежав могутній старий льодовик. Сонце стояло якраз над нами і освітлювало його поверхню, страшенно зруйновану. З першого погляду було ясно, що пройти через нього не можна. Але зате праворуч від нього, якраз у потрібному напрямі, місцевість була, скільки можна було судити, зовсім приступна, туман то зникав, то знову насувався, і нам треба було ловити кожну мить для дослідження. Звичайно, найкраще було б зупинитися, поставити намет і зачекати доброї погоди, а потім обрати найкращу путь. А хто знає, коли настане добра погода? Може через вісім днів, може, через п'ятнадцять, а ми не повинні були гаяти часу. Краще вже невідоме, і хай буде, що буде. Те, що видно було з льодовика, було досить сприятливе; але видно було дуже небагато, бо туман час-від-часу розходився лише на півдні і на південному сході, а з південного заходу він залишався густим. Величезні розколини і скелі, які ми помітили, швидко зникли в хвилях туману. Треба було насамперед встановити, який льодовик з західної сторони, бо ми ж пішли на південь, а в цьому напрямі, здавалось, можна було йти деякий час. Ми йшли далі, поки маленькі розколини дали нам зрозуміти, що ми дійшли до льодовика. Тут ми зупинилися і вирішили розвантажити сани. Ми побачили небагато, але і з того видно було, що робота має бути важка; через те треба було мати якнайменше вантажу на санях.

Зараз же ми почали влаштовувати продовольчий склад. Для цього якнайкраще придатний твердий, як скло, сніг.

Незабаром у повітрі виникла велика будівля з замерзлих снігових брил. У ній були складені харчі для п'яти чоловік на шість днів і для вісімнадцяти собак на п'ять днів. Ми залишили тут ще різні предмети.

Під час роботи туман то підіймався, то спускався. В окремі хвилини було зовсім ясно і я вільно міг розглянути ближчі гори. Гірський масив був ніби зовсім самостійний і складався з чотирьох гір. Одна з них — гора Гельмера Хансена була трохи віддалена від трьох інших — Оскара Вістінга, Сверре Хасселя і Оле Біааланда, що стояли одна біля одної. За цією гірською групою повітря весь час було таксамо чорне і важке, це свідчило про те, що за ними — земля. Раптом важка завіса розсунулась на мить, і вершини величезного гірського масиву виступили перед нами. З першого вражіння деякі з цих гір — Теодора Нільсена — досягали 6000 м. Ми не мали ніякої можливості визначити висоту, — такі вони були величезні. Але це була лише мить, а потім вони заховались у тумані. Ми закінчили свою будівлю, вона була 2 м заввишки. Щоб легше відшукати її, коли повертатимемось, ми поставили зверху чорний продовольчий ящик.

Виміри широти показали 86°21' південної широти. Туман ще спустився, пішов легкий дрібний сніг. Минуло досить багато часу, поки ми видряпались на льодовик. Розколини біля нижнього краю були не дуже широкі, але як тільки ми почали підійматись, то почалась і ця приємність. Іти між розколинами і прірвами, коли не можна було побачити хоч щонебудь, було страшенно моторошно. Ми вряди-годи поглядали на компас і йшли далі з великою обережністю. Ми з Хасселем зв'язалися канатом і йшли попереду; але це мало допомагало погоничам, бо ми на лижах легко переходили ті місця, в які провалювались собаки. Ця нижня частина льодовика була дуже небезпечна, бо розколини часто були вкриті тонкою корою снігу і були зовсім непомітні. При ясній погоді допомагають тіні і світло, отже, видно принаймні краї цих ям, але в такі дні, як цей, іти було дуже небезпечно. Проте, ми не здавались і продовжували йти вперед. Вістінг з своїми собаками і саньми мало не помандрував у глибину такої небезпечної розколини, бо місток, яким він проїжджав, проломився. Але завдяки мужності і блискавично швидкому поворотові, — багато-хто скаже, що це просто щастя, — йому пощастило врятуватись.

Так ми пройшли по льодовику метрів на шістдесят угору, але потім потрапили в такий хаос страшних прірв і провалів, що не могли йти далі. Нічого не залишалось, як відшукати найменш порепане місце і поставити на ньому намет. Потім Хассель і я пішли на розвідки. Ми були

міцно прив'язані. Було досить важко вийти з пастки, в яку ми потрапили. Насамперед нам довелося пройти вузьким сніговим містком, потім через гребінь чи хребет, по обидва боки якого були широкі, відкриті розколини. Цей хребет вів до підвищення, схожого на крижану хвилю, метрів 8 заввишки. Ми зразу помітили, що тут буде нелегко пройти з саними і собаками, але кращого покищо не було.

Коли ми дійшли до вершини цієї хвилі, то змогли заглянути на другий бік. Правда, туман не давав роздивитись далеко, але найближчі околиці переконали нас у тому, що тут треба буде йти з найбільшою обережністю, особливо при спуску. Він закінчився відкритою розколиною, ніби створеною для того, щоб поглинути і водіїв, і собак, і сани.

Під час цієї мандрівки на південь ми з Хансеном були цілком у розпорядженні долі, бо нічого не могли розрізнити. Але ми хотіли прокласти слід, яким завтра могли б пройти сани. Не можна запевнити, що під час цієї подорожі на адресу льодовика ми вимовляли тільки ласкаві слова. Нам весь час доводилось кружляти, щоб хоч якнебудь посуватися. Щоб пройти один метр, треба було десять метрів обійти. Хто ж здивується, що ми назвали його „Чортовим льодовиком“? Принаймні, наші товариші погодились, що ця назва правильна, і вона мала в них великий успіх.

Біля „Чортових воріт“ ми з Хансеном зупинилися. Це був дуже чудний утвір. Тут льодовик переходив у хребет, заввишки 7 м. В середині цей хребет утворював щось схоже на відчинені ворота. Цей утвір був, очевидно, як і весь льодовик, дуже старий і здебільша заметений снігом. З цього місця, скільки можна було розглянути, крига в південному напрямі поліпшувалась. Тому ми повернулись назад з радісною свідомістю, що, не зважаючи на все, ми зможемо йти далі. Наші товариші також зраділи з цієї звістки.

Цього вечора виміри показали 2520 м над рівнем моря. Отже, ми з „бойні“ до льодовика спустились на 700 м. Ясно було, що на таку саму кількість метрів або навіть на більшу, нам доведеться знову виходити. Зрозуміло, що цю думку зустріли не дуже задоволено. У моїй записній книжці запис цього дня кінчається словами: „Яка ж буде дальша несподіванка?“

Це була дуже чудна подорож. Ми проходили зовсім новими місцевостями, новими горами, льодовиками і хребтами, але нічого не бачили. Звичайно, ми приготувались до всього. Найбільше мене непокоїла думка про те, як важко буде нам, коли ми будемо йти назад, впізнати місцевість, якою ми зараз ішли помацки. Трохи заспокоювала лише

думка про льодовик, який перетинав нам шлях, та про численні башти. Невже ж, думали ми, нам не пощастить відшукати льодовика, коли ми повертатимемось назад. Найважливіше було відшукати спуск на Крижане плато; тут помилка загрожувала великими наслідками.

Другого ранку, 30 листопада, погода, нарешті, значно змінилась. Стало ясно, і можна було роздивитись. Тепер ми побачили, що обидва гірські пасма з'єднуються під 86-ю паралеллю і утворюють могутнє пасмо, що йде на південь, з вершинами 3000 і 4000 м. Найдалі на південь була гора Нільсен. Гори Хансена, Вістінга і Хасселя утворювали, як уже було сказано, окрему групу, трохи віддалену від головного масиву.

Погоничі мали зробити важку вранішню роботу. Тут потрібно було багато терпіння і треба було серйозно обмірковувати кожний крок. Досить було найменшого недогляду, щоб занепастити і себе, і сани, і собак. Все ж ми досить швидко пройшли досліджений учора шлях і опинились біля „Чортових воріт“. Біааланд добре сфотографував цей момент, який свідчить про трудність шляху. На передньому плані видно високий сніговий хребет, що становить один бік величезної, частково заметеної снігом розколини. На фотографії видно на снігу сліди лиж. Фотограф хотів випробувати спочатку стійкість ґрунту, скинув лижу і встромив її в сніг. Поруч з слідами видно велику діру. Ця діра біля краю прекрасного голубого кольору, але закінчується бездонною чорною прірвою. Сам фотограф перейшов щасливо туди й назад, але вести собак ми не наважились. На фотографії видно, що сани повернені назад — шукати іншого шляху.

Цього дня ми пройшли небагато (лише 5 км), по прямій лінії. Але якщо врахувати всі обходи, які ми зробили, то вийде значно більше. Ми знайшли придатне місце для намету і були загалом задоволені. Висота була 2610 м над рівнем моря. Сонце на заході освітлювало великі гірські масиви. Це було казкове видовище в білих і синіх, червоних і чорних тонах. Гри фарб не можна передати ніякими описами, але ми ясно розуміли, що освітлення зрадливе, що південно-східний кінець Нільсена зникає в темному, непроникливому повітрі, яке ховає, очевидно, продовження цих гір у тому ж напрямі.

Я, мабуть, ніколи не бачив нічого кращого за Нільсеновські гори. Вершини найрізноманітніших форм підносились з усіх боків і місцями ховалися за хмарами. Деякі вершини були гострі, більшість — довгі і заокруглені. Подекуди видно було мерехтливі льодовики, що в дикому бігові спускалися з крутих гір і потім, у неймовірному

хаосі, розлягались біля підгір'я. Але найцікавіша була гора Гельмера Хансена. Вершина була кругла, як перекинута миска, з оригінальною крижаною корою, тобто льодовиком, таким порваним і порепаним, що крижані брили стирчали на всі боки, як голки їжака. Все це виблискувало на сонці і являло собою прекрасне видовище. Така гора, мабуть, єдина на земній кулі і могла бути для нас прекрасним дороговказом. Її не можна було не впізнати, хоч би як околиці змінювались від освітлення.

Ми влаштували відпочинок, і двоє з нас пішли на розвідку. З табору вид був не дуже багатонадійний, але може далі буде краще. Проте, і при теперішніх умовах ми повинні були бути задоволені. Всі ланцюги були залишені в складі і ми були б у дуже скрутному становищі, коли б замість доброго міцного снігового килима опинились на слизькому льоду. Ми підіймалися все вище між справжніми чудищами у вигляді ровів на декілька сот метрів завширшки і, напевне, на тисячі метрів завглибшки. Так, це не дуже заспокоювало. Скільки можна було розглянути вперед, один крижаний вал поставав за одним, і ці вали ховали за собою широкі розколини, які доводилось обходити. Ми йшли далі й далі. Тому, що розколини були цього разу дуже помітні, то ми йшли не прив'язані. Але кілька випадків переконали нас у тому, що з канатом було спокійніше. Одного разу ми збирались перейти хребет, що здавався нам зовсім гладким і рівним, коли раптом під задньою половиною Хансенових лиж відломився великий шматок. Ми, звичайно, не могли відмовитись від приємності заглянути в утворену діру. Видовище було не дуже принадне, і ми вирішили уникати цього місця, коли будемо йти з собаками і саньми.

Ми щодня мали привід захоплюватись своїми лижами і часто питали один у одного, де б ми зараз були без них? Відповідь в більшості була така: „Мабуть, на дні якоїнебудь розколини“. Уже коли ми читали опис Крижаного плато, то всі, народжені, так би мовити, з лижами на ногах, зрозуміли, що без них не обійтись. Ця думка лише зміцнювалась щодня, і я не перебільшу, коли скажу, що наші лижі відіграли не тільки важливу, а, мабуть, і вирішну роль у нашій подорожі до Південного полюса. Наш шлях часто проходив через такі покопирсані місцевості, де пройти пішки було б неможливо. Нема що й говорити, які вони були корисні при переходах по глибокому, м'якому снігу.

Після багатьох годин ходьби ми вирішили повернутися. З гребеня, на якому ми тепер стояли, видно було сприятливішу місцевість, ніж досі. Ми так часто помилялися, що зробились недовірливими, але цього разу ми ніби відчули

в повітрі подих перемоги і вирішили перемогти льодовик, хоч би там що. Нам страшенно хотілося ще оглянути його, але шлях навколо розколин був довгий, а ми страшенно потомились.

Повертались назад ми недовго, і незабаром повідомили друзів, що сподіванки на завтра досить сприятливі. Хассель тим часом встиг виміряти гору Нільсена і відкрити, що вона має 4500 м заввишки. Я дуже добре пам'ятаю, як ми цього вечора милувалися прекрасним видовищем, що нам його запропонувала природа, і думали, що в прозорому світлому повітрі ясно і виразно виступає весь кругозір; я так само виразно пам'ятаю, як ми були вражені, коли, йдучи назад, побачили, що весь ландшафт зовсім змінився. Коли б не гора Гельмера Хансена, ми, мабуть, не впізнали б місцевості. В цих областях повітря може іноді погано пожартувати. Воно здавалось нам того вечора дуже ясным, але згодом виявилось, що воно було дуже мало прозоре. Тут треба бути дуже обережним щодо того, що бачиш і чого не бачиш. Переважно буває, що полярні мандрівники бачать звичайно більше, ніж менше дійсності, але коли б ми того дня позначили на карті все, що бачили, то великі гірські пасма були б пропущені.

Уночі зірвався вітер. Різкий бриз з південного сходу бушував і рвав стіни намету. Ще вранці, під час сніданку, вітер був такий сильний, що ми думали, чи не відкласти від'їзд. Але тут вітер раптом вщух, і всі розмови припинились. Але які зміни цей південно-східний вітер приніс з собою? Прекрасний сніговий покрив, що стелився учора навкруги і через який ходити на лижах було дуже добре, в багатьох місцях був зовсім зметений, і на його місце виступив твердий ґрунт. Багато різних думок товпилось у моему мізку. Ланцюги, що ми їх залишили на „бойні“, танцювали перед моїми очима, кривилися і показували пальцями. Так, це була б непогана прогулянка, коли б довелось ще їхати за ними на „бойню“. Покищо ми склалися і збиралися в путь.

Нелегко було відшукати вчорашні сліди, але якщо ми і губили їх місцями на кризі, то швидко знову знаходили в якомунесбудь заметі, що залишився цілим. Який важкий, напружений шлях для погоничів! Дуже важко було керувати санями на слизькій поверхні. Вони йшли то просто, то косо, і треба було вживати безперервно зусиль, щоб врятувати сани від перекидання. Всяких аварій треба було уникати будьякою ціною, бо тоненькі продовольчі ящики могли не витримати стикання з кригою. Крім того, підняти перекинуті сани не дуже легко. До того місця, де ми були вчора з Хансеном, все було гаразд. Все ж легше, коли хоч

приблизно знаєш дорогу, але після стало багато важче, місцями було просто жахливо, і нам годинами доводилось шукати виходу. Одного разу було зовсім страшно: одна зяюча прірва за однією, а між ними безперервні брили, високі, як гори. І серед цього всього ми, маленькі чоловічки, що шукають виходу. Нарешті ми відшукали його, якщо тільки можна назвати виходом маленький вузький місток, яким ледве могли проїхати сани, і по обидва боки якого зяяли страшні прірви. Перехід цим місцем нагадував мені танець на канаті над Ніагарою. Добре, що ніхто з нас не хворів на запаморочення і що собаки не розуміли, чим загрожував один хибний крок.

По той бік проходу був спуск, і наш шлях ішов схилом долини між високою хвилястою місцевістю. Тут ми чимало натерпілись, бо схил ішов досить довго просто на захід. Ми намагались кілька разів повернути в південному напрямі і видряпатись на горбовитий гребінь, але даремно. Правда, ми завжди видиралися на верх гребеня, але не могли спуститись і доводилось знов іти природним напрямом долини до переходу в область, яка лежала далі на південь. Нарешті ми досягли кінця гребеня, і перед нами відкрився широкий ландшафт. Наші серця радісно забились. Невже ця величезна, біла, рівномірна рівнина є дійсність, а не видіння? Це мало зараз же виявитись. Хассель і я кинулись уперед, останні пішли за нами. Правда, ми натрапляли ще на деякі перешкоди, але порівняно з колишніми головолонними переходами це були дурниці. Дійшовши до рівнини, ми полегшено зітхнули. Вона була не дуже велика; далі на південь видно було ще горби, але вони були один від одного недалеко і ґрунт не дуже порізаний. Вперше, з того моменту, як ми стали ногами на „Чортів льодовик“, ми знову могли тримати курс просто на південь. Ідучи далі, ми з задоволенням помітили, що місцевість зовсім змінилась, правда, це не була зовсім рівна безперервна площина, до цього ще було далеко, але ми все ж могли довго триматися південного напрямку.

Ми полегшено зітхнули, зітхнули й собаки. Швидко йшли ми на південь, і чим далі йшли, тим краща ставала дорога. В далині показались куполоподібні підвищення, що високо підносились до неба. Нам треба було якнайшвидше дізнатись, що являють собою ці вершини, схожі на копиці сіна, і що в них міститься.

Іхати цієїєю місцевістю було зовсім добре: нам не доводилось робити безконечних обходів, ми весь час трималися прямого напрямку і тільки разів зо два обходили найвищі вершини. Траплялися місця, де на досить великій віддалі сніг був зовсім зметений і виступала блискуча крига. Вона

була трохи порепана, але розколини були зовсім вузькі, не більш як 2 см завширшки.

Ввечері було дуже важко знайти місце для намету, ґрунт скрізь був однаково твердий, і ми, кінець-кінцем, примушені були влаштуватися просто на кризі. На щастя, ця крига була не блискучого, твердого, як сталь, сорту. Вона була молочного відтінку, і ми могли забити в неї кілочки сокирою. Коли намет був поставлений, Хассель, як звичайно, пішов набирати в горщик снігу. Він уживав для цієї мети спеціальний великий ніж, але цього вечора пішов з сокирою, радіючи, що має багато прекрасного матеріалу. Йому не довелось шукати дуже далеко: на один метр від намету, біля самих дверей, був маленький, гарненький купол, цілком придатний для нашої мети. Хассель звів сокиру і з усієї сили вдарив нею. Але що ж? Сокира, не мавши опору, загрузла по держално. Купол був порожній. Ми витягли сокиру і шматки криги загуркотили в темну діру. Виявляється, на два кроки від наших дверей, був зручний вхід у „пекло“.

Хассель вважав це за веселий жарт:

— Чорно, як у мішку, — зауважив він, усміхаючись. — Навіть дна не видно.

Хансен саяв. Йому, очевидно, хотілось, щоб намет був ще ближче. Шматки криги, що залишилися, здалися на воду.

Слідуючий день, 2 грудня, був дуже важкий. Зранку розбушувався південно-східний вітер, і все було огорнено сніговою завірюхою. Ґрунт був дуже поганий — гладкий, як дзеркало, лід. Я йшов попереду на лижах, і мені було трохи легше, ніж іншим. Вони поскидали свої лижі і поклали їх на сани, а сами пішли поруч, допомагаючи, коли треба, собакам. А допомагати доводилось часто, бо на гладкій крижаній поверхні час-від-часу траплялися сніго: і замети, які, стикаючися з саньми, більш нагадували рибний клей, ніж сніг. Нещасні собаки не могли зачепитись за кригу, і тільки поєднаними зусиллями людей і тварин вдавалось перевезти сани.

Розколини були досить небезпечні. З першого погляду вони були зовсім невинні і до країв заметені снігом. Але, ознайомившись ближче, ми помітили, що між крижаним краєм і м'яким снігом простір дуже великий і веде просто в безодню. Критичний момент настав, коли собаки були вже з другого боку. Вони не могли зачепитись за слизьку кригу, і погоничеві доводилось власними силами перетягати сани. Тут, під час його зусиль, під ним ламався тонкий шар снігу, і йому доводилось чіплятись за полозки або канат, прив'язаний до саней спеціально для цієї мети.

Людам було важко, але й собакам було не легше.

„Чортів льодовик“. Печера (грот) Роальда Амундсена на березі велетенської розколини-безодні, яку треба переходити сніговим мостом сумнівної міцності. Вдалечіні двоє з дослідників відшукують іншу дорогу.

Коли б погода була добра, ми могли б принаймні роздивитися, але погода була страшенно погана. І весь час доводилось одігрівати носи, щоки і вуха, що дуже мерзли. Звичайно, ми для цього не зупинялися, а просто на ходу скидали рукавиці і прикладали теплу руку до відмороженого місця. Коли хворе місце трохи відходило, ми знову швидко вкладали руку в рукавиці, бо при двадцятиградусному морозі і бурі не дуже приємно бути з голими руками. Не зважаючи на несприятливі умови, наші вимірні колеса показали увечері 25 км, і ми пішли в намет, задоволені своїм трудовим днем.

Сьогодні якраз субота. Давайте заглянемо в намет. У ньому справді досить затишно. В одній половині спальні мішки; у трьох з них уже стирчать їх власники; вони п'януть щоденники. В другій половині, зовнішній, біля дверей, лише два мішки, але зате в ній міститься і кухня. Господарі цих мішків—Вістінг і Хансен—ще не лягали. Хансен—черговий кухар і не лягає в свій мішок, поки обід не звариться і поки все не буде готове. Вістінг—його щирий друг і помічник, завжди готовий допомогти. Хансен дуже сумлінно ставиться до своїх кухарських обов'язків; він не любить підгорілої страви і тому безперестанку мішає ложкою в горщику.

— Суп,—кричить Хансен.

Це слово впливає, як заклинання. В одну мить всі сидять круг горшка, з мискою в одній руці і ложкою в другій. І кожному по черзі наливається повна миска, скажімо, прекрасного супу з коріння. З облич видно, що суп гарячий, як вогонь, але зникає він страшенно швидко. Потім миски наповнюються другий раз, уже густішим—пеміканом. Він зникає так само швидко, і миски підставляються третій раз. Очевидно тут не бракує апетиту. Все з'їдається до останньої краплі, а потім починається насолода „хлібом і водою“. Так, зважаючи на задоволені фізіології, це справді насолода. Води (на холодну воду завжди великий попит) вживаємо величезну кількість. Під час обіду примусив наспіває тиху мелодію і в наметі тепло й затишно.

Після обіду витягаємо дзеркало і ножиці, і полярні мандрівники починають готуватися до неділі. Бороди щосуботи підстригаємо якнайкоротше, не так для краси, як для зручності. По-моєму, борода в полярних областях так само непрактична і незручна, як—ну, скажімо,—циліндр. У ній завжди застряває крига, а це дуже противно. Після того, як дзеркало і ножиці обійшли все коло, всі поступово починають зникати в спальних мішках. П'ять голосів вимовляють: „Надобраніч“... і в наметі заходить тиша. Рівномірне дихання незабаром свідчить про те, що природа

вимагає свого після важкої денної роботи. Знадвору віє південно-східний вітер, і сніг з свистом налітає на стіни намету. Собаки, згорнувшись у клубок, лежать на кризі, і, очевидно, зовсім не звертають уваги на негоду.

Другого дня буря триває. Ми вирішили зачекати деякий час, зважаючи на небезпечну місцевість. Протягом дня, під обід, вітер трохи вщух, і ми, звичайно, зараз же вийшли. Сонце виглянуло разів зо два, ми скористалися з щасливого випадку і виміряли широту. Результат такий— $86^{\circ}47'$ південної широти.

На цій стоянці ми залишили наш прекрасний хутряний одяг,—ми знали, що висока температура триватиме і що одяг нам буде непотрібний. Ми взяли тільки капюшони від хутряних пальт: вони могли захистити нас від сильного вітру.

Наш денний перехід був короткий. Вітер вщух лише на жарт і незабаром з'явився вже серйозно, як ураган, в тому ж південно-східному напрямі. Коли б ми хоч трохи знали місцевість, то можна було б йти далі, але тепер, у жахливій бурі, коли ми ледве могли розплющити очі, дальший путь загрожував непоправними нещастями. Ми пройшли тільки 4 км. Коли ми стали на відпочинок, термометр показував 21° , а виміри висоти дали 2850 м над рівнем моря.

Уночі вітер повернув з південного сходу на північ, потім вщух, і погода прояснилась. Це було для нас приємним випадком, яким ми, звичайно, зараз же скористались.

Перед нами повільно підіймалась гладка, як дзеркало, крижана поверхня. Як і в попередні дні, я йшов попереду на лижах, а мої товариші, в черевиках, йшли позаду і підпихали сани. Зрідка траплялися заповнені розколини, але їх було дуже мало. Поступово на блискучій кризі почали траплятися окремі, вкриті снігом місця; вони все зростали, все збільшувались, і, нарешті, неприємна, слизька поверхня вкрилась рівномірним, добрим шаром снігу. Усі зараз же наділи лижі і дуже задоволені йшли далі на південь.

Які ми були раді! Нарешті ми перемогли зрадливий льодовик і справді опинилися на плоскогір'ї. Але тільки що ми почали радіти, як перед нами раптом биринув високий хребет якраз на нашому шляху і дав нам зрозуміти, що наші нещастя ще не зовсім скінчилися. Місцевість поступово спускалась, і ми виразно побачили, що перш ніж дійти до хребта, нам треба буде перейти не дуже глибоку, але досить широку долину. Звідусіль видно було крижані брили в вигляді куполів і довгі смуги твердої криги. Треба було йти обережно. Ми підійшли до того місця льодовика,

якому дали назву „Чортової танцювальної зали“. Сніговий шар, з якого ми так раділи, зник, і перед нами опинилась долина, що виблискувала крижаним блиском. Спочатку, при спускові, ми йшли досить швидко. Але раптом сани Вістінга провалились і перекинулись. Ми зараз же зрозуміли, що це означає: сани одним полозком потрапили в розколину. Вістінг і Хассель зараз же почали рятувати сани. В цей час Біааланд швидко витяг фотографічний апарат і почав його встановлювати. Хансен і я були трохи попереду. Ми зупинились і милувались на них. Ми звикли до провалів і спокійно чекали. Тому що вони довго вовтузилися з апаратом, то я вирішив, що ця розколина зовсім заметена снігом і безпечна, а Біааландові хочеться мати фотографію, яка показала б, у яке важке становище ми весь час потрапляємо. Я гукнув на нього і запитав:

— Як справи?

— Дуже добре,—почув я відповідь.—Зараз кінчаємо.

— А яка розколина?

— Така, як завжди,—бездонна.

Я навів цей незначний випадок для того, щоб показати, як до всього можна звикнути. Вістінг і Хассель лежали, значить, над зяючою бездонною прірвою і чекали, поки їх сфотографують. Обидва вони, очевидно, не думали про небезпеку. Та й ніхто б не подумав, коли б чув при цьому сміх і жарти.

Коли фотограф закінчив своє фото, що вийшло досить вдало, він допоміг обом підвестися, і ми поїхали далі. Ця розколина була входом у танцювальну залу згаданого вже добродія. Поверхня була не дуже погана. Правда, сніг був зметений, отже, важко було йти, але розколин видно було небагато. Досить багато було крижаних нашаровань, але навколо них ґрунт був не дуже поламаний. Першою ознакою зрадливості цього ґрунту було те, що раптом собаки Хансена провалились, очевидно, на зовсім міцному місці. На щастя, вони повисли на збруї, і ми змогли їх витягти без великого напруження. Коли ми заглянули в отвір, що утворився при падінні, то він нам здався не дуже страшним: приблизно на глибині одного метра видно було новий шар, ніби з криги, і ми вирішили, що цей нижній шар і є твердий ґрунт.

Уночі вітер повернувся з південного сходу на північ, потім вшух, отже, тут провалля були для нас не дуже небезпечні. Але виявилось, що це припущення помилкове,—про це може розказати дещо Біааланд. Справа в тім, що він провалився не тільки крізь верхній шар, а частково й крізь нижній. На щастя, йому вдалося вхопитись за кінець каната, прив'язаного до саней, і таким чином вряту-

ватись в останню мить. Собаки й люди провалювались раз-по-раз. Порожній простір між обома шарами давав під ногами моторошний, глухий звук. Водії з усієї сили клацали бичами, і, під голосні крики та підбадьорювання, сани швидко мчали зрадливим ґрунтом.

На щастя, цей чудний утвір був недовгий: що ближче ми наближались до гребеня, то помітніше було поліпшення. Виявилось, що „Танцювальна зала“ — останній привіт льодовика. З ним скінчилися усі нерівності, і місцевість швидко змінилась на краще. І незабаром ми з задоволенням могли встановити, що, нарешті, справді перемогли численні важкі перешкоди. Поверхня раптом стала рівномірною і гладкою, скрізь стелилось прекрасне снігове покривало, і ми швидко й легко, з справжнім почуттям певності, пішли далі на південь.

Під 87-ю паралеллю, за вимірами, ми побачили останню країну в північно-східному напрямі. Повітря було блискуче і ясне, і ми вважали, що вільно зможемо роздивитись на все, що розлягається круг нас. Але, як пізніше виявилось, ми й цього разу помилились.

Цього дня ми пройшли 40 км на висоті 2940 м над рівнем моря. Погода протрималась недовго. На другий день забушувало з півночі, і сніг густими хмарами завихрив по рівнині. До того ж зірвалась ще снігова хуртовина зверху, що зовсім засліплювала нас. Але в нас було тепер почуття певності, і ми без вагань вирішили їхати далі, не зважаючи на те, що нічого не бачили.

Цього ж дня ми натрапили на зовсім іншу місцевість: величезні високі замети перегороджували нам шлях і були тим неприємніші, що ми їх не встигали розглянути. В таких умовах розвідувачі не могли йти вперед: це було б даремно, — однак, через два-три кроки вони потрапляли в сніг. Замети були не тільки високі, а й дуже круті. Налетівши на них зосліпу, не можна було втриматись на ногах.

Після кількох невдалих спроб ми вирішили пустити попереду Хансена з його собаками. Правда, це було не дуже приємно для Хансена і його собак, але так було значно легше йти. Звичайно, сани іноді перекидались, але їх легко було підняти. Погоничі весь час підтримували свої сани, при чому самі тримались за них. Нам, вільним людям, що не мали саней, було значно гірше. Хансен заслугує на особливу похвалу за прекрасне керування в таку погоду і в такій місцевості. Дуже важко примусити бігти ескімоських собак, коли вони не можуть бачити. Але Хансен прекрасно робив свою справу: керував собаками і тримав правильний курс за компасом.

Дуже важко тримати правильний курсу таких областях,

де під час сильного руху стрілка компаса кілька разів перекручується в колі і тільки потім встановлюється для того, щоб у наступну хвилину продовжувати свій танець. Але, коли ми, через деякий час, змогли робити спостереження, то побачили, що Хансен ані на волосину не ухилився від правильного шляху. Виміри показали те саме, що й наші спостереження. Не зважаючи на перешкоди, не зважаючи на їзду помацки, вимірне колесо показувало 40 км, а гіпсометр 3225 м над рівнем моря, тобто більшу висоту, ніж на „бойні“.

7 грудня та сама погода: снігова завірюха і наметені бурею замети. Небо і рівнина злились, нічого не можна було побачити. Але ми посувались блискуче. Замети почали поступово зменшуватись і, нарешті, зовсім зникли. Як приємно було знову відчутти під ногами рівний ґрунт! Падати щохвилини було особливо неприємно на великій висоті, де, перш, ніж підвестись, треба було передихнути.

Цього дня ми перейшли 88-у паралель і стали табором під 88°9' південної широти. В наметі на нас чекав приємний сюрприз; ми, як звичайно, вимірювали висоту під час готування до вечері. Я сподівався, що точка кипіння цього вечора, як і попередніх, трохи знизиться, показуючи на дальше підвищення місцевості; але, на наше величезне здивування, цього не трапилось. Вода закипіла при тій самій температурі, що і вчора. Я зробив кілька дослідів, щоб переконатися, і щоразу діставав той самий результат. Мое повідомлення про те, що ми досягли найвищого пункту плоскогір'я, зустріли загальною радістю.

8 грудня почалось, як і 7, зовсім неприємною погодою. Але далі пішло за прислів'ям „Не суди про день, поки сонце не зайшло“. Мені треба було, звичайно, підшукати більш вдале порівняння, ніж сонце, бо сонце в нас не заходило вже кілька тижнів.

Ми завзято мчали на південь при легкому північно-східному вітрі по зовсім гладенькій рівнині. Довгі підйоми не дуже стомлювали собак, але вони були страшенно голодні. Півкілограма пемікану, що вони діставали на день, їх зовсім не задовольняли, і вони поїдали все, що їм траплялось, нічого не минаючи. Спочатку вони задовольнялись окремими предметами, як от ремені від лиж, батоги, черевики тощо. Ми помітили це й почали ховати речі, тоді вони взялись до саней. І, коли б ми не втрутились, дуже швидко розклали б їх на складові частини. Але ми почали закопувати сани на ніч у сніг. Це допомогло: собаки не догадувались відкопувати їх.

Ще одне оригінальне явище: тварини були такі голодні, що поїдали все, аж до ебонітових кружків на наших палицях.

але жодного разу не напали на ящики з харчами. Вони походжали поміж саньми, нюхали зламани ящики з неміканом, але не зробили жодної спроби дістати його. Зате, як тільки відкривалась яканебудь кришка, вони були вже наготові. Вони з'являлись, як вітер, і скребли лапами навколо саней, сподіваючись одержати якийнебудь шматок. Я не можу збагнути причин цього явища.

Опівдні густа заслона на горизонті трохи прояснилась, і знову, після довгого промежку, ми могли бачити на деяку віддаль далечинь. У нас було відчуття, ніби ми протираємо очі після довгого сну; ми так звикли до довгих сірих сутінок, що світло засліплювало нас. Повітря покищо становило спір сонцю. Для нас тепер було дуже важливо впіймати висоту сонця за меридіаном, щоб визначити широту. З $86^{\circ} 47'$ ми не могли робити ніяких спостережень і не знали, коли знову матимемо таку можливість. Погода на плоскогір'ї була досить несприятлива, але, не зважаючи на те, що й сподіванки на майбутнє були не дуже багатонадійні, ми об 11 год. ранку зупинились і приготувались впіймати сонце, якщо воно зволить показатися. Хассель і Вістінг взяли один секстант і штучний горизонт, ми з Хансеном—другий. Я ніколи за своє життя не чекав так палко, майже притягав до себе сонце, як того дня: якщо наші теперішні спостереження збіжаться з вимірами, ми зможемо, на крайній випадок, знайти полюс і без сонця. Але, якщо ми не зробимо спостережень ні зараз, ні пізніше, то невідомо ще, чи визнають за нами відкриття полюса лише за вимірами.

Не знаю, чи я допоміг, але сонце показалось. Воно було не дуже сліпуче, проте, ми вже навчилися пристосовуватись до поганих обставин. Висота була виміряна, перевірена і записана.

Стіна з хмар усе розкривалась, і перш ніж ми встигли впіймати сонце на найвищому пункті і впевнитись, що воно починає спускатися,—воно засяяло перед нами зовсім ясне.

Ми відклали інструменти, поставили сани замість столів і взялись до обчислень. Мушу признатися, я був схвилюваний. Які будуть результати довгого, пройденого помацки по жахливому ґрунту, шляху? Ми віднімали, ми складали і, нарешті, дістали підсумок. Спочатку ми недовірко дивились один на одного. Підсумок вразив нас, як спритно зроблений кишеньковий фокус: $88^{\circ} 16'$ південної широти, тобто те саме, що й за інструментами: $88^{\circ} 16'$ південної широти. Тепер найбільш недовірливі люди мусіли б визнати, що полюс відкрито, навіть з допомогою самих інструментів. Ми склали книжки, з'їли по кілька печив і знову почали дивитись на цифри.

Цього дня перед нами постало велике завдання: нести наш прапор далі на південь, в області, на яких не стояла людська нога. Шовковий прапор був приготовлений і лежав на санях Хансена. Я обіцяв йому підняти прапор над його саньми, як тільки ми перейдемо $88^{\circ}23'$, тобто південну широту. Шекльтона. Сьогодні я був розвідувачем і швидко зібрався в путь. Тепер не важко було тримати курс, я міг керуватися прекрасними хмарами, і ми йшли, як заведена машина: спочатку розвідувач, потім Хансен, Вістінг і в кінці Біааланд. Але черговий розвідувач ішов то тут, то там, звичайно, поруч з чиймнебудь саньми. Я заглибився в свої думки, далекі від тих місць, якими йшов. Я тепер уже не пам'ятаю, про що тоді думав, але так захопився, що забув про все.

Раптом радісні вигуки і гучне ура порушили мою задумливість. Я швидко обернувся, щоб дізнатись про причину такого незвичайного похваллення, і зупинився, як укопаний. Не можна описати того, що я відчув. Усі стояли, на передніх санях розвівався норвезький прапор. Він розвівався і тремтів, так що шурхотів шовк, і сліпучо вирізнявся в чистому ясному повітрі на фоні блискучої білої околиці.

$88^{\circ}23'$ були пройдені. Ми стояли далі на південь, ніж будьхто до нас. Це була найбільш захоплююча мить у всій подорожі. Сльози виступили в мене на очах, і я не міг приховати їх. Прапор, що розвівався, був сильніший за мене. На щастя, я стояв трохи попереду, так що встиг приховати своє хвилювання. Ми потиснули один одному руки і побажали щастя; якщо ми дійшли так далеко в нашому дружньому єднанні, ми дійдемо й далі, дійдемо до мети.

Ми не забули віддати належну повагу й пошану людині що підійшла до мети ближче, ніж усі попередники: ім'я Ернста Шекльтона записано в історії Південного полюса огненними буквами.

Звичайно, були використані фотографічні апарати. Потім ми пройшли ще 3-4 км далі, до $88^{\circ}25'$ південної широти, і стали табором. Погода все кращала. Тепер стало зовсім тихо, ясно і по літньому тепло — 18° Ц.

У нашому наметі було навіть душно. Після довгих роздумвань і міркувань ми вирішили влаштувати на цьому місці останній продовольчий склад. Нам треба було ризикнути, бо переваги легших саней були величезні. Особливого ризику, проте, не було: ми вирішили зробити такі віхи, по яких знайшов би дорогу і сліпий. Вирішено було будувати снігові башти не тільки на схід і захід, а й на південь, на протязі двох морських миль (3,7 км).

Другого дня ми влаштували склад. Собаки Хансена були справді видатні тварини: ніщо не могло їх потомити. Вони тільки трохи схудли, але були повні сили. Собаки Вістінга і Біааланда були досить виснажені, особливо останні; тому вирішено було не полегшувати саней Хансена, а тільки двоє інших. Полегшення було незначне — по 50 кг. У складі залишилось 100 кг, головню, пемікан і печиво. Сніг був непридатний для будівлі, але ми все ж зробили непогану башту. У нас на санях залишилось продуктів приблизно на місяць, отже, коли б навіть (хоч це і неймовірно) ми не знайшли б цього складу, у нас вистачило б продуктів до дальшого — під $85^{\circ}21'$. Із сходу на захід склад був позначений чорними дошками спід ящиків, встромленими через кожні сто кроків. Дошки через одну були прикрашені чорними клаптями. Східні дошки були інакше позначені, щоб зразу можна було відрізнити східну сторону складу.

Тепло останніх днів дуже погіршило наші відморожені пухлини. На кого ми були схожі? Вістінг, Хансен і я особливо сильно потерпіли від південно-східного вітру. Лівий бік наших облич'я являв собою гнійну, в кровопідпливах, рану. Ми виглядали, як страшні буяни і розбійники, і нас, мабуть, не впізнали б найближчі родичі. Ці рани нас дуже мучили в дорозі. Найменший рух повітря викликав таке почуття, ніби нам різали обличчя тупим ножом. Останній струп зліз з обличчя Хансена, коли ми вже наближались до Хобарта, тобто через три місяці.

Під час будування табору була прекрасна погода: сонце було привітне, і ми скористалися прекрасним випадком для наших добрих азимутних спостережень — останніх добрих у цій подорожі.

10 грудня почалося доброю погодою і сонячним світлом. Було 28° і легкий зустрічний бриз. Наші роздуті опухи боліли, але можна було терпіти. Ми почали будувати башти — цю роботу виконували акуратно аж до полюса. Башти були трохи нижчі, ніж на Крижаному плато; тут досить було і метра заввишки. На гладкій рівнині видно було найменшу нерівність. При цій роботі ми як слід вивчили сорти снігу. В цій частині плоскогір'я, — далі на південь від $88^{\circ} 25'$, — важко було відшукати достатньо твердий для будування сніг. Цей сніг випав, очевидно, при зовсім тихій погоді. У нього без опору вгрузала двометрова жердина від намету, отже, під ним не було твердіших снігових шарів. Поверхня була зовсім плоска, без ніяких слідів заметів у будьякому напрямі.

Тепер ми з кожним кроком наближались до мети. Ми досить точно могли визначити, що досягнемо її вранці або

після полудня 15 грудня. Це нам здавалось цілком природним, і всі розмови крутились навколо цієї дати. Ніхто не признався б про нервовість, але я гадаю, що всі, звичайно, були схвильовані. Що ми побачимо біля полюса? Безконечну рівнину, якої не бачило людське око, на якій не стояла людська нога? Чи може — може?.. Ні, ні, це було неможливо. Ми зайшли так далеко, ми не могли не досягти мети, — в цьому не було сумніву. А все ж... Якщо є хоч маленький отвір, у нього зараз же заповзає сумнів і починає точити, точити і не дає нещасній людині спокою.

— „Що це вчув Уроа? — сказав раптом Біааланд в один з останніх днів, коли я йшов поруч з його саньми. — Як чудно, він чує щось на півдні. Але ж ні, не може бути...“

Але і Міліус, Рінг, Оберст і Сугген — усі цікавились чимось, що діялось на півдні. Вони раптом зацікавлено підносили голову, витягали морди в південному напрямі і нюхали... Можна було, правда, подумати, що вони чують щось надзвичайне. Але вони, очевидно, помилились: ми нічого не могли побачити.

З $88^{\circ} 25'$ південної широти барометр і гіпсометр поволі, але певно, почали показувати, що плоскогір'я знижується на другий бік. Це була для нас приємна несподіванка. Отже ми досягли не тільки вершини плоскогір'я, а й частини, що спускається на другий бік. Це мало величезне значення для того, щоб зрозуміти будову всього плоскогір'я.

Спостереження і виміри 10 грудня збіглися з точністю до 2 км. 11 грудня той самий результат: спостереження на 2 км відстали від вимірів. Погода і ґрунт не мінялися. Тривав легкий південно-східний бриз при 28° . Сніговий шар був досить м'який, але сани і лижі сковзали прекрасно.

12 — та сама погода. Температура — 25° . Спостереження і виміри збігаються. Широта — $89^{\circ} 15'$.

13 ми досягли $89^{\circ} 30'$. Виміри на 1 км відстали від спостережень. Дорога такої самої якості. Погода прекрасна — тихо і сонячно.

Опівдні, 14 грудня, спостереження показали $89^{\circ} 37'$, а виміри — $89^{\circ} 38' 5''$. Цього дня ми після обіду стали на відпочинок під $89^{\circ} 45'$ південної широти після того, як пройшли 14,8 км або $8'$ широти. До обіду погода була добра, але потім з півдня налетіли дві-три снігові зливи.

Цього вечора в наметі був передсвятковий настрій. Всі відчували за дверима щось величне. Знову ми витягли прапор і, як минулого разу, прив'язали його до лиж. Потім прапор згорнули і заховали, готовим до вжитку. Я кілька

разів прокидався тієї ночі. У мене було таке відчуття, як у дитинстві на святвечір, коли я чекав справжнього різдвяного свята,—напружене чекання: що воно буде?

Вранці 15 грудня нас зустріла прекрасна погода, ніби спеціально створена для прибуття до полюса. Я не зовсім певен, але, здається, цього дня сніданок минув швидше, ніж звичайно, і швидше, ніж звичайно, ми вийшли з намету, хоч і те й інше завжди робилося дуже швидко. Ми вистроїлись, як завжди: черговий розвідувач, Хансен, Вістінг, Біааланд і другий розвідувач. До обіду виміри показали $89^{\circ} 53'$ південної широти, і ми приготувались пройти останню частину дороги без зупинок.

О десятій годині вранці знявся легкий південно-східний бриз, і небо облягли хмари. Але вони були не дуже густі, і час-від-часу зза них виглядало сонце. Грунт трохи змінився. Місцями лижі сковзались добре, але місцями доводилось дуже погано. Цього дня ми посувались так само механічно, як і попередніх. Майже не розмовляли, тільки пильно дивились уперед. Шия Хансенова була вдвоє довша, ніж звичайно: так він витягав її і крутив нею, щоб побачити ще на кілька міліметрів. Я просив його перед виходом як слід обдивитися, і він старався з усієї сили. Але хоч як він старався, а бачив ту саму безконечну рівнину. Собаки, очевидно, задовольнилися тим, що почули того дня, і тепер не звертали жодної уваги на місцевості, що розлягались навколо земної осі.

О третій годині дня з усіх саней залунало однодушне „стій“. Вимірні колеса показали, що тепер ми знаходимось на обчисленому місці—на полюсі, за вимірами.

Мети було досягнуто, подорож закінчено.

Я не міг,—хоч і почував, що так було б більш урочисто,—сказати, що стою перед метою всього мого життя. Це було б перебільшенням. Буду краще одвертий і скажу зразу, що, мабуть, ніколи жодна людина не була так далеко від мети свого життя. Я, що з дитинства мріяв про північний полюс, я опинився на південному! Чи можна уявити щонебудь більш протилежне?

Отже, ми, за нашими обчисленнями, досягли полюса. Звичайно, кожний з нас розумів, що не стоїть на самому пункті,—це неможливо було встановити ні за часом, ні за нашими інструментами. Але все ж ми були дуже близько і якщо нас відділяла один або два кілометри, то вони не мали ніякого значення. Ми вирішили обвести цей табір колом з радіусом 18,5 км і після цього вважати себе цілком задоволеними.

Ми влаштували табір, потім зійшлися докупи і почали вітати один одного. Ми мали всі підстави поважати один

одного за виконану справу, і я гадаю, що якраз це почуття виявилось у міцних, твердих потисках рук.

Потім ми взялись до другої, найбільш урочистої справи — до встановлення прапора.

Я вирішив, що встановлення, — цю історичну подію, — робитимуть усі разом. Не одній людині припало це завдання, а всім, хто життя своє вклав у боротьбу, всім, хто боровся пліч-о-пліч. Це був єдиний спосіб, яким я міг в цьому пустинному дикому місці виявити моїм товаришам свою вдячність. Я гадаю, вони зрозуміли почуття, що викликало таку пропозицію. П'ять загрубілих, порепаних від морозу рук схопились за жердину, вони піднесли розгорнений прапор і поставили його — перший і єдиний — на географічному Південному полюсі.

Ми поставили цей прапор на Південному полюсі і дали рівнині, на якій він лежить, назву Землі короля Гаакона VII.

Усі ми, що стояли там, ціле життя пам'ятатимемо цю мить. В полярних областях люди одвикають від довгих церемоній: чим швидше, тим краще.

Потім щоденні турботи забрали своє право. Навет був встановлений, і Хансен приготувався добити свою Хельгу. Йому було дуже важко розлучатися з одним з кращих своїх друзів. Хельга була прекрасною, сумлінною собакою. Вона, не протестуючи, працювала зранку до вечора і завжди була блискучим прикладом для інших. Але за останні тижні вона зовсім знесилалась і на полюс допленталась лише тілько колишньої Хельги. Вона висіла у своєму запряжі і не могла більше працювати. Один удар по черепу — і вона перестала існувати. Прислів'я: „Одному смерть — іншим хліб“ ніколи не було доречніше, ніж про ці собачі обіди. Хельгу оббілювали тут же, на місці, і через годину від неї залишились тільки зуби і кінчик хвоста.

Це був другий собака з вісімнадцяти, що ми втратили. Майор з запрягу Вістінга залишив нас під $88^{\circ}25'$ і більше не повертався. Він був дуже виснажений і втік, мабуть, щоб спокійно вмерти. У нас залишалось, таким чином, шістьнадцять собак. Ми розділили їх на два запряги, — Хансена і Вістінга, — бо вирішено було залишити тут сани Біааланда.

Звичайно, увечері в наметі був бенкет. Правда, не стріляли корки від шампанського і вино не лилось річкою, ні: кожний з нас задовольнився шматком тюленини — вона була пресмачна і дуже нас підкріпила. Інших ознак бенкетування не було. Але за те ми чули, як знадвору шелестів наш прапор, і розмови були жвавіші, ніж звичайно. Безперечно, кожний у думках ділився своїми подіями з близькими людьми, що залишились на батьківщині.

Усе, що ми мали з собою, повинно було мати на собі напис „Південний полюс“, число і рік. Несподівано виявилось, що Вістінг — прекрасний гравер. Йому принесли силу всяких речей для гравірування. Тютюн, як „курево“, ніколи не з'являвся в наметі. Лише зрідка я бачив, як хто-небудь жував маленькі шматочки. Сьогодні умови змінились. У мене була з собою стара коротенька люлька з кількома арктичними написами. Тепер я хотів написати на ній ще й „Південний полюс“.

Коли я з люлькою в руці підійшов до Вістінга, я дістав несподівану пропозицію. У Вістінга був захований на кінець дороги запас тютюну. Він сказав, що в його мішку є дві-три пачки, і йому б дуже хотілось, щоб я покурив. Кожний зрозуміє, що означає така пропозиція в такому місці для людини, для якої маленький димок після обіду — справжня втіха. Я з радістю прийняв пропозицію і весь час, коли їхали назад, щовечора з насолодою викурював люльку свіжого, чистого, тонко нарізаного тютюну. Цей Вістінг просто панькався зі мною. Він не тільки подарував мені тютюн, але й щовечора виконував неприємну роботу: чистив і набивав мою люльку. Я ж не встояв проти спокуси і викурював ще люльку щоранку.

Але ми не тільки розмовляли: опівдні ми не могли виміряти висоти, бо нам треба було виміряти її опівночі. Погода прояснилась, і, очевидно, північний час мав бути сприятливим для наших планів. Ми позалазили в спальні мішки і вирішили поспати спочатку трохи. Об одинадцятій годині ми вже були на ногах і готові полювати за сонцем. Погода була прекрасна і обставини сприятливі. Ми щиро взялись до роботи і спостерігали сонце в його русі. Це було справжнім випробуванням терпіння, бо рух сонця тепер був мізерний. Результати наших спостережень були важливі тим, що показували, як мало ціни мають такі поодинокі спостереження в цих областях.

О пів на першу ми склали наші інструменти, задоволені нашою роботою і певні того, що спостерігали опівнічну висоту. Обчислення, до яких ми зараз же взялися, показали 89°56' південної широти. Ми були дуже задоволені.

Ми вирішили обвести навкруги табору коло з радіусом 20 км. Під цим я не розумію, що ми хотіли окреслити коло циркулем, — така робота потребувала б кількох днів, і вже через це про неї не могло бути й мови. Ми зробили так: три чоловіка пішли в трьох різних напрямках — двоє навскоси через наш курс, а третій — продовженням його. Цю роботу виконували Вістінг, Хассель і Біааланд. Після того, як спостереження були закінчені, ми поставили казанок на во-

гонь, щоб випити трохи шоколаду. Ми ще не встигли ковтнути гарячого напою, як Біааланд раптом заявив:

—Мені щось хочеться вийти і почати це коло. Ми ж встигнемо ще виспатись, як повернемося.

Хассель і Вістінг були тієї самої думки: вони вирішили зараз же взятись до роботи. Це ще один з численних прикладів доброї волі, що була завжди в нашому маленькому гуртку. Ми тількищо увійшли в намет після трудового дня (ми пройшли близько 30 км), а вони вже просили дозволу почати нову подорож у 40 км. Справді, створювалось вражіння, що ці люди ніколи не стомлюються.

Ми перетворили цю трапезу на маленький сніданок, кожний з'їв від своєї частини хліба, скільки йому захотілось, і потім почали готуватись до роботи. Насамперед ми пошили три маленькі торбинки з тонкого полотна. В кожну торбинку було вкладено звіт про положення цього табору. Потім кожний з трьох узяв з собою по великому прапору з темнокоричневого полотна, які видно було здалека. Жердини були зроблені з саних підрізів, які мали по 3,60 м завдовжки і були дуже міцні. Ми однак вирішили зняти їх з саней, щоб легше було йти назад. З цими речами і з запасом їжі, що складався з тридцяти печив, вони вирушили в путь у різних напрямках. Цей похід був не досить безпечний і робить тим, хто до нього взявся без найменших заперечень, а навіть з якимось моторошним задоволенням, велику честь.

Зважимо на хвилину відвагу, потрібну для цієї подорожі. Наш намет, що стояв без ніяких прикмет серед безконечної рівнини, можна легко порівняти з „голкою в копиці сіна“. З цього пункту їм треба було віддалитися на 20 км. В такій мандрівці не вадило б мати при собі компас. Але наші санні компаси були дуже великі і незручні, отже, довелось обійтися без них. Звичайно, вони могли орієнтуватись по сонцю, але хто міг поручитися, що воно світитиме весь час. Правда, погода була прекрасна, але вона могла змінитися в одну мить. Коли б сонце навіть і заховалось, то їх власні сліди дуже допомогли б їм. Але в цих областях не можна покладатися на сліди. Раз, два, три—і вся рівнина вивоняється сніговою хуртовиною, і все, що може бути названо слідом, зникає так само швидко, як і з'являється. Все було можливо при тих швидких змінах, до яких ми вже звикли.

І не може бути сумніву, що, коли ці троє людей залишили намет о пів до третьої, вони ризували своїм життям. І вони, звичайно, це прекрасно знали. Але хто подумав би, що наша розлука була з цього приводу хоч трохи урочистою, той жорстоко помилився б. Ні, вони зникли з жартами і сміхом.

Коли вони пішли, ми з Хансеном почали впорядковувати різний дріб'язок: то се, то те потребувало господарської руки, а потім нам треба було приготувати все для багатьох спостережень, які ми збиралися робити, щоб якнайкраще і найточніше визначити географічне місце.

Перше ж спостереження довело, як це було потрібно. Виявилось, що ми, замість більшої, порівняно з опівнічною, висоти, дістали меншу, а це означало, що ми зійшли з того меридіана, яким нам треба було йти. Тепер насамперед треба було встановити північно-південну лінію й широту, щоб розібратися. На щастя для нас, погода, здається, встановилась. Ми щогодини вимірювали висоту сонця і з цих спостережень приблизно встановили нашу широту і напрям меридіана.

О дев'ятій годині ранку ми почали виглядати, чи не йдуть наші товариші. За нашими розрахунками, вони повинні були пройти 40 км. Але тільки о десятій годині ранку Хансен помітив першу чорну точку на горизонті, незабаром показала друга і третя. Спостерігаючи кожну цю точку, ми полегшено зітхали.

Усі троє майже водночас увійшли в намет. Ми повідомили їх про результати наших спостережень: виходило так, що наш табір стоїть під $89^{\circ} 54' 30''$ південної широти. Отже, полюс у всякому разі увійшов у наше коло. Ми могли б задовольнитись такими результатами, але тому, що погода була добра і справляла вражіння стійкої, а продуктів, за нашими обчисленнями, повинно було вистачити, ми вирішили пройти останні 10 км, щоб якнайближче встановити географічне місце полюса.

Але покищо наші три мандрівники повинні були відпочити, і не тому, головню, що вони втомились, а тому, що так було ухвалено. Ми з Хансеном продовжували спостерігати. Опівдні ми ще раз ретельно перевірили запаси і влаштували нараду про найближче майбутнє. Підсумок показав, що в нас є продуктів для людей і собак на вісімнадцять днів. Наші шістнадцять собак були розділені на два запряги, а все з саней Біааланда розділено між саньми Хансена і Вістінга. Треті сани ми поставили в сніг стойма, і вони були нам прекрасною віхою. Ми прикріпили до них і залишили вимірне колесо. Нам цілком досить було двох коліс для подорожі назад: вони завжди показували одне й те ж. Потім ми залишили два-три порожні ящики. На одній з дощок я написав олівцем пояснення, що наш намет — „Польгейм“ — перебуває на північному заході на $\frac{1}{4}$ км до заходу за компасом, на 10 км від саней. Потім ми впорядкували речі і лягли спати цілком задоволені.

Другого ранку, 17 грудня, ми повставали дуже рано.

Біааландові, який, вийшовши з рядів погоничів, з радістю був прийнятий в ряди розвідувачів, було доручено почесне завдання—керувати подорожжю до полюса. Цю почесну посаду я дав йому, як данину моєї поваги відважним людям з Телемарка, що зробили так багато для бігу на лижах.

Цього дня головним завданням було йти по прямій лінії, — якнайближче триматися обчисленого меридіана.

За Біааландом, на деякій віддалі, йшов Хассель, потім Хансен, Вістінг і досить далеко за ними — я. Таким чином я міг стежити за напрямом і за тим, щоб не було надто великих відхилень.

Біааланд був прекрасним розвідувачем. Він весь час ішов прямо, як по витці, і жодного разу не ухилився вбік, отже, ми, пройшовши 10 км, виразно могли побачити залишені сани.

Ми прийшли об 11 год. ранку. Одні почали ставити намет, інші почали готувати все для майбутніх спостережень. Насамперед ми влаштували з снігу сталу основу для штучного горизонту, потім другу, меншу, для секстанта.

О пів на дванадцятю було зроблено перше спостереження. Ми розділились на два відділи: ми з Хансеном і Хассель з Вістінгом. Поки один відділ займався спостереженнями, другий спав. Кожна вахта тривала шість годин. Погода була прекрасна, хоч небо і не весь час було зовсім ясним. Час-від-часу набігало легке, схоже на дим, покривало, але так само швидко зникало. Хмари були не дуже густі і не скривали сонця. Воно світило весь час, але в атмосфері, очевидно, відбувалися якісь зміни: наприклад, сонце протягом кількох годин трималось на одній висоті, а потім раптом пересувалось. Ми робили спостереження щогодини цілий день. Дуже чудне вражіння справляє, коли лягаєш о шостій годині ввечері, спиш до півночі, опівночі бачиш сонце на тій самій висоті і о шостій годині ранку ідеш спати, залишивши сонце на тому самому місці. Звичайно, висота трохи змінювалась, але так незначно, що цього не можна було помітити неозброєним оком. А нам здавалося, що сонце на одній і тій же висоті оббігає небо. Години, про які я згадував, обчислені за меридіаном „Фрамхейма“; ми весь час обчислювали за ним час.

Спостереження показали, що ми стоїмо не на самому полюсі, але так близько до нього, як тільки можна було обчислити з нашими інструментами.

18 грудня опівдні ми закінчили всі спостереження; таким чином було виконано все, що треба було, і ми зробили все, що взагалі можна було зробити.

Щоб підійти до полюса ще ближче, Хансен і Біааланд пішли за 7 км в напрямі новознайденого меридіана.

Цього дня на обід Біааланд приготував нам сюрпезиз. Досі під час подорожі обіди бували без застольних промов, але сьогодні Біааланд, очевидно, вирішив, що час настав, і здивував нас прекрасно сказаною промовою. Але здивування досягло апогея, коли він, закінчивши свою промову, вийняв з кишені портсигар, наповнений сигарами, і почастував усіх. Сигари на полюсі! Це було прекрасно. Але на цьому справа не закінчилась. Коли сигари обійшли всіх, залишилося ще чотири штуки. Тоді він подав їх мені, сказавши: „Це я передаю тобі на згадку про полюс“. Я був дуже зворушений.

Я зберіг портсигар, як один з численних доказів ставлення до мене товаришів по подорожі. Сигари ж ми поділили на святвечір; вони приємно нагадували про різдвяні свята на батьківщині.

Коли бенкет на полюсі закінчився, ми почали готуватися до подорожі назад. Насамперед ми поставили маленький намет, який взяли з собою на той випадок, коли б нам довелося розділитися на два загони. Його зробив Ренне з тонкого парусного полотна, і тому що це полотно було темnobурого кольору, то намет видно було здалека. До його жердини була прив'язана друга, так що загальна висота досягала 4 м. На вершині прив'язали маленький норвезький прапор і під ним вимпел, на якому великим літерами стояло „Фрам“.

У наметі я залишив торбинку з листом до короля, в цьому листі я давав повний звіт про наші досягнення. Дорога додому була не близька, багато чого могло нам трапитись і позбавити нас можливості повідомити про результати подорожі.

Крім цього листа, я залишив ще записку для Скотта, який, на мою думку, мав першим побачити намет. З речей залишили в наметі секстант, скляний горизонт, гіпсомер, три мішки для ніг з оленячого хутра і кілька рукавиць. Коли все було закінчено, ми всі по черзі увійшли в намет і написали свої імена на щиті, прибитому до жердини. При цьому ми дістали кілька побажань щасливої дороги від наших товаришів, що залишалися: на двох жовтих полотняних ганчірках, прибитих до намету, стояло: „Щасливої дороги і просимо завітати до 90-го градуса“.

Ми дуже раділи з цих несподіваних добрих побажань. Вони були підписані Бек і Ренне. Так, ці двоє вірили нам!

Тепер усе було готове. Ми вийшли з намету, міцно зашнурували двері од вітру, і потім — прощай, „Польгейм“! Це був досить урочистий момент, коли ми покидали шапки, прощаючись з полюсом і прапором. Намет ми поклали на сани. А тепер додому, додому, крок за кроком, миля за ми-

лею, поки, нарешті, буде пройдена вся величезна віддаль.

Ми зараз же поїхали старими слідами і тримались їх весь час. Часто, дуже часто, ми обертались і останній раз дивились на „Польгейм“. Але тут знову насунуло димчате покривало, і остання ознака „Польгейма“ — маленький прапорець — зникла з наших очей.

Шлях був прекрасний, ми всі в чудовому настрої швидко мчали вперед. Здавалось, собаки розуміють, що ми прямуємо додому. М'який, літній вітрець при 19° був останнім привітом з полюса.

Ми доїхали до місця, де були залишені сани, і зупинились, щоб взяти з собою залишені речі, а потім знову пішли вздовж рядів башт. Наші сліди вже були майже заметені, але, завдяки незвичайному зорові Біааланда, ми все ж могли йти ними, до того ж і башти чимало допомагали. Хоч башти були тільки по одному метру заввишки, вони виразно виділялися на зовсім плоскій рівнині. На сонці вони палали, як електричні лампочки, а їх тіньові сторони були такі чорні, що більше нагадували чорне, плоске каміння. Ми вирішили тепер їхати аж до ночі. Поперше, сонце світило нам в спину, а це мало величезне значення для очей, бо коли сонце світить тут в очі, то сліпучий блиск свігу дуже шкодить очам, не зважаючи навіть на снігові окуляри. Але коли сонце за спиною, то їхати дуже приємно. Друга величезна перевага, — правда, ми оцінили її пізніше, — була в тому, що ми найтеплішу частину дня були в наметі і мали можливість висушити свій одяг. Проте, згодом виявилось, що ця перевага досить сумнівна.

Як приємно було, що нарешті південний вітер віяв нам у спину. Досі цей вітер, що тримався майже безперервно, був справжньою мукою для наших розпухлих облич. Тепер він віяв нам у спину і допомагав іти, і наші обличчя могли тим часом трохи загоїтись.

Ми дуже сумували про одне: нам хотілось якнайшвидше спуститись на Крижане плато, де легше було дихати. А тут ми з трудом іноді ледве могли глибоко зітхнути. Для того, щоб сказати „так“, треба було два рази передихнути.

Ми протягом шести тижнів були на плоскогір'ї в стані астматиків, а це було не дуже приємно.

Ми встановили денний перехід — 28 км. У нас було тепер так багато переваг, що ми могли проходити й більше, але боялись перевтомити собак, бо це могло б мати для нас дуже погані наслідки. Незабаром виявилось, що ми недооцінювали своїх собак: вони проходили встановлені 28 км за п'ять годин, отже, для відпочинку залишалось дуже багато часу.

20 грудня був забитий перший собака в подорожі назад. Цього разу жертвою був мій славний Лассе. Його поділили на п'ятнадцять однакових великих шматків і запропонували його товаришам. Вони дуже цінили ці частування свіжим м'ясом, що зрідка перепадали їм у подорожі назад, і, звичайно, це значно сприяло тому, щоб підтримати їх працездатність. Така їжа давала їм силу на декілька днів, і їм легше було йти.

21 грудня почалось поганою погодою. Зранку повіяв південно-східний бриз, повітря було вологе і густе. Ми загубили старі сліди і деякий час примушені були йти за компасом. Але, як завжди, погода несподівано прояснилась, і далеко навкруги стало ясно й тепло. Так, стало навіть тепло. Нам довелося скинути з себе все, — принаймні майже все, — і все ж піт лився з нас річками. Ми недовго були в непевності: наші прекрасні башти зробили нам величезну послугу; вони одна по одній, виблискуючи, вирізнялися на горизонті і вели нас до важливого продовольчого складу під 86°25' південної широти.

Тепер ми поволі підіймались, так поволі, що майже не помічали підйому. Але барометр і гіпсометр не помилялись. Вони впали зовсім так само, як підіймались досі. Але хоч ми й не помічали підйому, нам усе здавалось, що ми його відчуваємо. Може, це була лише уява, але мені здавалось, що підйом позначається на диханні.

Наш апетит загрозливо посилювався за останні дні. Виявилось, що розвідувачі були ще голодніші, ніж погоничі. Мені здається, було два чи три дні, коли нас троє, — Біааланд, Хассель і я, — могли б, не кліпнувши оком, наїстись каміння. Я довго ламав собі голову над цим явищем: може, причина була в тому, що водії, йдучи, могли триматися за сани і мали все ж точку опори, тоді як ми, розвідувачі, що бігли на лижах, були позбавлені й цього. Важко уявити собі, що можливість спертися, йдучи, однією рукою на сани може мати якенебудь значення, але протягом довгого часу, день за днем, може, воно щонебудь і важить.

На щастя, у нас було досить продуктів, і ми змогли трохи збільшити денний пайок, коли на нас напав собачий голод. Зараз же після від'їзду з полюса ми збільшили денну порцію пемікану, отже, поступово голод зменшувався до розмірів звичайного щоденного апетиту. Порядок дня на початку подорожі назад встановився такий: ми вставали ввечері о шостій годині, до восьмої були готові в похід, до години ночі призначені 28 км були пройдені, і ми знову могли поставити намет, зварити обід і відпочити досхочу. Але незабаром такий довгий відпочинок почав набридати нам. До того ж настала жахлива спека, що вигонила нас

з спальних мішків, і ми лежали в наметі без ніяких укриттів. Ці дванадцяти-і чотирнадцяти,-іноді навіть шістнадцятигодинні перерви у першій частині подорожі назад були справжнім випробуванням нашого терпіння. Ми були певні, що вони зайві, але додержували їх до виходу з областей, які були на великих висотах. В цей час усі наші розмови крутились навколо того, як краще використати непотрібний довгий відпочинок.

21 грудня упав Пер, добрий, вірний, відданий Пер, і далі його довелось везти на санях. На відпочинку його добили. Досить було легко вдарити обухом, і виснажена тварина впала мертвою. Отже, Вістінг втратив найкращого з своїх собак. Пер був винятковою твариною. Він завжди спокійно і мирно походжав між іншими і не брав ніякої участі в їх бійках. З його вигляду і поведінки не можна було судити про його силу. Здавалося, що він небагато вартий, і тільки в упряжі він показував, на що здатний. Він тяг зранку до вечора, без погукування, без батога і був незамінний. Але, як і більшість його товаришів, він не витримав, упав, і його з'їли.

Різдво швидко наближалось. Надто урочисто його не можна було відсвяткувати, але все, що дозволяли обставини, ми зробили. Треба було на святвечір прибути до продовольчого складу, щоб відзначити свято маленьким бенкетом.

На святвечір був забитий Шварцфлек. Його смерть не викликала жодної сльози. Шварцфлек був собака Хансена і один з найбільш неслухняних. У моїй записній книжці є така замітка: „Сьогодні ввечері забитий Шварцфлек. Він не хотів більше працювати, хоч і не був зовсім виснажений. Погана вдача. Коли б він був людиною, то почав би з правильного дому, а закінчив би в тюрмі“.

Святвечір настав. Погода була мінлива: то хмарна, то світла і ясна. Нам небагато залишилось пройти до складу. Було опівночі — прекрасно, спокійно, тепло. Отже, святвечір настав, і ми могли відпочивати цілком спокійно. Склад був зараз же відкритий, і все з нього перекладено на обсе саней. Всі крихти від печива були дбайливо зібрані в торбинку кухарем Вістінгом. В наметі він витрусив і вибив торбинку. В результаті вийшов порошок. З цього матеріалу, додавши молочного порошку, Вістінг приготував щось подібне до куті. Не думаю, щоб хтонебудь у Норвегії з більшим задоволенням їв кутю, аніж ми тут, у наметі, на антарктичному плоскогір'ї.

Потім з'явились сигари Біааланда, які ще більше піднесли святковий настрій. Цього дня було ще одне свято: ми досягли вершини плоскогір'я. Тепер ще два-три дні, і ми почнемо спускатися до Крижаного плато, додому. Досі за

денний перехід ми робили дві перерви на відпочинок, які ми вважали потрібними для собак і людей. З різдва ми запровадили новий розпорядок: вирішено було проходити всі 28 км без перерви. Загалом усі були задоволені з такої ухвали, навіть собаки. Звичайно завжди важко було знову рушати в путь: спочатку відчувалось якесь напруження, може, навіть лінь, і потрібний був деякий час, щоб розійтись.

29 грудня ми перейшли 88-у паралель, швидко йдучи в північному напрямі. Грунт мав такий вигляд, ніби з того моменту, як ми проходили тут перший раз, на нього безперервно світило сонце. Він був гладкий, як дзеркало. По цій блискучій поверхні ми посувались, як по кризі, з тією ріжницею, що собаки почували себе стійкіше.

Цього разу ми побачили землю вже під 88-ю паралеллю. Тут на нас чекали всякі несподіванки. Тут було те саме гірське пасмо, що йде на південний схід, але цього разу воно йшло на південь значно далі. Погода була ясна, повітря прозоре. Вершина за вершиною тяглося пасмо до південного сходу і зникало в глибокій даліні. Зважаючи на повітря, воно продовжувалось у тому ж напрямі і поза нашим полем зору. Але я маю сумнів, що це гірське пасмо перетинає антарктичний материк. Це був блискучий доказ того, яке зрадливе повітря в цих областях. Ми спостерігали цю місцевість при, здавалось, зовсім ясній погоді і визначили, що вона проходить до 87° , а тепер її видно було з 88° скрізь, наскільки сягав погляд. Мало сказати, що ми були здивовані. Ми дивились, дивились і нічого не впізнавали. Ми лише могли догадуватись, що велика гора, яка ясно вирізнялась на горизонті, є гора Нільсена. Але тепер горизонт був зовсім інакший, ніж тоді, коли ми розлучались.

Я з великим задоволенням читаю замітки того часу, коли ми щодня вперто вивчали місцевість і думали, що вона нам невідома. Ми впізнали величезну гору лише тоді, коли за нею, над рівниною, показалаь вершина Гельмера Хансена.

29 грудня почався спуск. Пониження не було помітно неозброєним оком, але воно зараз же позначилось на собаках. Вістінг прив'язав свої сани до каната і йшов за Хансеном. Коли б у ці дні хтонебудь міг спостерігати наш караван з вершини плоскогір'я, він ніколи не повірив би, що ми вже сімдесят днів у дорозі. Ми мчали галопом. Вітер так само віяв у спину, і цілий день світило ясне, тепле сонце. Батоги були непотрібні, собаки були в найкращому стані, вони бігли і стрибали в запрягу, щоб швидше рухатись уперед. Це був тяжкий час для розвідувачів: доводилось поспішати з усієї сили, щоб не потрапити під ноги собакам Хансена. За Хансеном ішов Вістінг, з туго натяг-

неним канатом, з собаками, що вили з радості і мчали галопом. Хассель ледве встигав за ними. Коли б я був на його місці, мені було б не краще. Поверхня була, як дзеркало, і ми легко відштовхувались палицями на велику віддадь. Собаки зовсім змінилися з того часу, як ми залишили полюс. Це може здатися неймовірним, але вони що день, то ставали важчі й жирніші. Я думаю, що справа була в тому, що вони крім пемікану одержували і свіже м'ясо.

З 29 грудня ми знову збільшили порції пемікану: тепер на людину на день припадало 450 г, і більше ми, мабуть, не з'їли б.

30 грудня ми йшли далі й далі, і, їй-богу, не легко було лижникам. Водії бадьоро стояли за своїми саньми і надзвичайно швидко мчали рівниною, що складалась тепер із заметів і крижаних поверхень. Але як важко було нам встигати за ними. Біааландові ще нічого, — він звик і до гірших місць, але нам з Хасселем доводилось погано. Я бачив, як Хассель простягав то руку, то ногу, намагаючись втриматись на ногах. На щастя, я не міг бачити себе самого, а то мені, мабуть, не раз довелось б лягти зо сміху.

Уже зранку перед нами виринула вершина Гельмера Хансена; місцевість стелилась довгими, хвилястими лініями, а цього ми не помітили в густому тумані, коли йшли до полюса. Ці хвилясті підвищення були такі високі, що часом ховали від нас околиці. І Гельмер Хансен показався на вершині такої хвилі, так що ми спочатку вважали його за вершину крижаного нашаровання. Ми спочатку не впізнали його, поки не помітили гострих, як голки, крижаних брил, що вкривали його вершину. Тільки тоді ми переконались, що стоїмо на правильному шляху. Але все ж околиця здавалась нам зовсім чужою, — ми нічого не впізнавали навколо.

31 грудня ми пройшли 87-у паралель і швидко почали спускатися до „Чортової танцювальної зали“ і льодовика. На другий день — Новий рік — була прекрасна погода: 19° Ц і легкий добрий бриз, просто в спину. На нашу велику радість, ми впізнали місцевість навколо „бойні“. Правда, вона була ще далеко, але виразно вирисовувалась у теплом, сонячному повітрі. Так, нам винятково щастило в подорожі назад. А через „Чортову залу“ ми могли і не проходити.

2 січня, за нашими розрахунками, нам треба було дійти до Чортового льодовика. Так воно й сталося. Ми побачили його здалека. Величезні крижані нашаровання і хвилясті підвищення високо підносились на горизонті. Але нас надто здивувало те, що ми побачили між розколинами, по той бік, гладку, рівну, зовсім відділену від покопирсаної

місцевості поверхню. Гори Хасселя, Вістінга і Біааланда були на своїх місцях. Ми легко впізнали їх, коли підійшли ближче. Знову показався Гельмер Хансен. Його вершина сяяла на вранішньому сонці, як прекрасний алмаз. Нам здавалось, що ми тепер ближче підійшли до гір, і це спричинило зміну околиць. Аджеж, коли ми йшли на південь, країна здавалась зовсім непрохідною і неприступною. Хто знає, може, справді тут була смуга доброї, рівномірної поверхні, на яку ми тепер випадково натрапили? Але вийшло так, що ми й тут помилились. Другого дня виявилось, що ми, навпаки, одійшли вбік і тому зачепили лише шматочок негостинного льодовика.

Цього вечора ми поставили намет на великій, заметеній розколині. Ми були трохи схвильовані: що ми тут зустрінемо? Ми не насмільовались сподіватися, що льодовик нам не поставить інших перешкод, крім небагатьох куполів і старих розколин. Але настав і третій день, проте, не приніс з собою ніяких розчарувань. Через якийсь незрозумілий щасливий випадок ми уникнули всіх небезпечних переходів і, перш ніж встигли опам'ятатись, опинились на рівнині під льодовиком.

Погода була не першокласна, коли ми о сьомій годині ввечері рушили в путь. Повітря було досить густе, і ми ледве могли розпізнати вершину Гельмера Хансена.

Це трохи змінило наші плани. Ми повинні були бути зараз недалеко від продовольчого складу, і потрібна була б добра погода, щоб роздивитися. Але замість того туман усе густішав, і не встигли ми пройти 11 км, як туман згустився до суцільної маси. Тут ми вирішили, що краще зупинитися і зачекати. Ми весь час робили неправильне припущення: нам здавалось, що ми взяли дуже на схід і підійшли ближче до країни. Це заважало нам скористатися небагатьма ясними хвилинами і впізнати місцевість по льодовиках. На нашу думку, ми були на схід від складу.

Ми тількищо з'їли прекрасний теплий пемікан, як сонце раптом прорвалося крізь хмари. Мені здається, ніколи ще ми так швидко не рушали з місця. З того моменту, як ми вилізли з мішків, і до того, як сани вже були накладені, минуло не більш як чверть години. Це дуже швидко.

— Але що це там блищить крізь хмару? — запитав раптом хтось із нас.

Туман розділився і, як завіса, одслонився в різні боки. І що ж? З лівого боку показалося щось величезне, біле, що тяглося з півночі на південь. Ура! Аджеж це Хайланд Хансен. Так, звичайно, це він. Іншої прикмети немає на заході. Ми радісно загорлали, ніби зустріли старого товариша. Але в напрямі складу туман стояв суцільною стіною. Ми

порадилися і вирішили більше не чекати, а взяти курс на „бойню“. Аджеж у нас було досить харчів.

Сказано—зроблено. Ми помчали далі. Погода швидко прояснилась, і під час їзди ми зрозуміли, що взяли не дуже далеко на схід, а, навпаки, зайшли на захід. Хіба повернутись і почати шукати склад? Ні, цього ми вирішили не робити.

Під горою Хейланд Хансен ми натрапили на досить високий, горбовитий гребінь, і тому, що пройшли потрібну віддаль, то стали на відпочинок. Позад нас, у ясного світлі, лежав льодовик таким, яким ми його бачили перший раз, — весь у розколинах і ямах. Але між усіма розколинами тяглася тонка, безперервна ланія, та сама, яку ми спостерігали кілька тижнів тому. І якраз під цією білою смугою був, — це ми знали добре, — наш продовольчий склад.

Тут ми почали сердитись і досадувати, що склад так легко вислизнув від нас, і міркувати про те, як приємно було б забрати харчі, розкидані по рівнині. Я був дуже стомлений того вечора і не мав ніякого бажання пройти ті 24 км, що відділяли нас від складу. „Але якщо хтонебудь має охоту в путь, ми будемо йому дуже вдячні“, — сказав я. І що ж? Виявилось, що всі без винятку мають охоту. Так, у нашому гуртку не бракувало доброї волі. Я обрав Хансена і Біааланда; вони зараз же звільнили свої сани і помчали до складу.

Це було о п'ятій годині ранку. О третій годині вдень вони повернулись. Біааланд біг попереду, а Хансен на саних під'їхав до намету. Це було справді іспитом для людей і собак. Хансен і Біааланд пройшли того дня з одним запрягом 26 морських миль або 48 км, з середньою швидкістю 5-6 км на годину. Вони легко відшукали склад. Єдиною перешкодою була хвиляста місцевість. Їм доводилось на досить довгій віддалі йти схилом долини, відкіль нічого не було видно. Один хребет ішов за одним, але вони перемогли все і досягли мети.

Ми подбали про те, щоб до їх приходу все було готове, особливо вода. „Води, води!“, — це було перше, чого вимагали в таких випадках. Після того, як була вгамована перша спрага, з'явилась цікавість і до пемікану.

Поки обидва мандрівники задовольняли свій апетит, інші розподіляли привезені харчі, і за короткий час усі були готові йти далі. Погода ставала все краща, гори лежали перед нами у повному блиску. Нам здавалось, що ми впізнаємо Фрїтьйофа Хансена і Петера Крістофенса, і ми зробили кілька фотографій на той випадок, коли б вони знову заховались у тумані.

На цей час ми втратили всяку уяву про день і про ніч.

— Зараз шість годин — відповідає хтонебудь з нас на запитання про те, котра година.

— Так, шість годин ранку, — стверджує інший.

— Що ти — здурів? — заперечує перший. — Не шість ранку, а шість вечора.

Про число й місяць ніхто більше не мав ніякої уяви, добре ще, що пам'ятали, який рік. Тільки при записах у щоденники і книги для спостережень ми насилу, спотикаючись, справлялися з датами, але в дорозі навіть приблизно їх не уявляли.

Яка прекрасна погода зустріла нас 4 січня, коли ми вийшли на відкрите місце. Ми вирішили тепер іти тоді, коли нам зручно, не звертаючи ніякої уваги на те, день чи ніч. Довгі перерви нам давно уже набридли, і ми вирішили, хоч би там що, скоротити їх.

Як я вже сказав, погода була прекрасна, ясна і зовсім тиха, і 19°, коли повітря було зовсім нерухоме, справляли вражіння літньої спеки. Перш ніж вирушити в путь, ми покидали з себе весь зайвий одяг і поклали його на сани. Майже весь одяг був зайвий, і костюми, в яких ми пішли далі, в цивілізованій країні вважали б зовсім непристойними. Але ми сміялись і раділи, що в цій частині земної кулі покищо немає дам. Бо в противному випадку нам довелося б відмовитись від легкого і зручного костюма.

Місцевість вирізнялася все ясніше. Нам було дуже цікаво роздивитись тепер цю частину шляху, яка перший раз була захована в тумані. Ми пройшли тоді аж біля краю великого гірського пасма, не уявляючи собі, як ми від нього близько і яке воно величезне. На щастя, ґрунт у цій місцевості був рівний. Я кажу, на щастя, бо невідомо ще, що могло б з нами трапитись, коли б нам на той час при тодішній погоді довелося переходити через щілини і розколини. Може, ми пройшли б щасливо, а може б, і не пройшли зовсім.

Але тепер перед нами була досить важка дорога. „Бой-зя“ була на 800 м вище від нашої стоянки. Ми сподівалися незабаром натрапити на одну з наших башт, але побачили першу лише тоді, як пройшли 20 км. Вона раптом виринула перед нашими очима, і, звичайно, ми зустріли її радісними вигуками. Звичайно, ми й так знали, що перебуваємо на правильному шляху, але таку стару, добру віху приємно було зустріти.

Сонце, очевидно, тут як слід попрацювало, поки ми були на півдні: окремі башти посихлялись набік, і великі крижані сосульки ясно свідчили про могутність сонця.

Ми пройшли шось 60 км і зупинились біля одної з башт, під тим самим горбом, під яким ми примушені були зупинитися 26 листопада.

П'ятниця 5 січня була одним з тих днів, яких ми чекали з великим хвилюванням. Цього дня нам треба було відшукати продовольчий склад біля „бойні“. В цьому складі було свіже собаче м'ясо, що мало зараз величезне значення не тільки тому, що наші собаки віддавали перевагу свіжому м'ясу перед пеміканом, але, головню, тому, що воно сприятливо впливало на здоров'я тварин. Наш пемікан був добрий. Він навіть не міг би бути кращим, але деяка зміна в їжі має велике значення. З свого досвіду я знав, що під час довгих поїздок невелика різноманітність у їжі навіть важливіша для собак, ніж для людей. Не раз траплялося, що собаки відмовлялись від пемікану, мабуть тому, що він їм кінець-кінцем спротивив. В наслідок вони худли і слабли, хоч у нас і було досить запасу, щоб їх прогодувати. Пемікан, про який я кажу, був прекрасний, виготовлений для людей пемікан, отже, тут справа була не в якості.

Ми вирушили в путь о пів на першу дня. Ми спали недовго, але тут справа була в тому, щоб використати добру погоду. Там на горі, біля „бойні“, на погоду не можна було покладатися, це ми знали з досвіду. Ми знали з пройденої раніш віддалі, що від башти, біля якої ми були, до продовольчого складу залишалось ще 22 км, і що на цій віддалі ми натрапимо ще тільки на дві башти. Коли ми йшли на південь, то вирішили, що на такій добрій дорозі не можна заблудити. Нам довелося тепер дізнатись, що, не зважаючи на башти, не завжди легко розібратися в місцевості. З допомогою доброї погоди і виняткового зору Хансена ми відшукали обидві башти, але нас дуже здивували гори. Я вже казав, що погода здалася нам прекрасною, коли ми 21 листопада перший раз прийшли на „бойні“. Я тоді ж сфотографував і докладно описав путь, що йде від нашого намету через гори на плоскогір'я. Але тепер, коли ми пройшли останню башту і, за розрахунками, мали наближатися до „боень“, нас дуже здивували околиці. Тоді, 21 листопада, ми бачили гори на заході і на півночі, і вони були досить далеко. Тепер же більша частина горизонту вже заповнена дивовижними гірськими масивами, які зовсім близько підходили до нас. Що це могло означати? Чари? Я міг би запрягтись, що ніколи не бачив цієї місцевості. Відстань була пройдена, і ми повинні були за останньою баштою побачити склад. Але як чудно! На тому місці, де колись був підйом, ми побачили тільки схил зовсім незнайомої гори, що підносилась із плоскогір'я. На цій прямовисній стіні не могло бути підйому, і тільки на північному заході місцевість здавалась більш придатною для спуску. Там, здавалось, є природне пониження, що спускається до Крижаного плато, яке видно було здалека.

Ми зупинились і почали радитись, коли раптом Хансен гукнув:

— Подивіться-но, на тім боці хтось був до нас.

— Та це ж моя зламана лижа, яку я встромив біля складу, — підхопив Вістінг.

Зламана лижа Вістінга вивела нас із скрутного стану. Як добре він придумав встромити її. Ми почали оглядати околиці в бінокль, і біля невеликого снігового підвищення, що було нашим складом і повз який ми легко могли пройти, не помітивши його, видно було в снігу зламану лижу. Ми зраділи і взяли курс прямо на неї, але нам довелося пройти ще 5 км до складу.

У нашому маленькому гуртку було страшенне пожвавлення, коли ми прибули до місця, яке вважали найважливішим пунктом подорожі назад. Головне значення цього складу полягало не в харчових припасах, а в тому, що ми тепер на шляху до Крижаного плато. Коли ми зовсім підійшли до складу, нам ще ясніше стала вся його властивість, бо хоч ми й знали з фотографій, де був спуск, але не могли відшукати від нього найменшого сліду. Плоскогір'я, здавалось, переходило в гірське пасмо без ніякого зв'язку з областями, що лежали під ним. Але компас показував, та й ми знали, що доступ має бути, і що ми повинні спуститися. Отже, гора, якою ми йшли цілий день, не впізнаючи її, була гора Фрїтьйофа Нансена. Так, освітлення робить величезні зміни, це ми тепер зрозуміли.

Прибувши в склад, ми насамперед взяли до собачих тушок. Ми одрубали великі важкі шматки і розподілили їх між собаками. Тварини були спочатку здивовані. Вони не звикли до таких великих порцій. Три туші ми взяли з собою для годівлі під час спуску і поклали їх на сани.

„Бойні“ й цього разу були не дуже гостинним місцем. Правда, тепер не було такої жахливої погоди, але все ж віяв досить свіжий бриз при 23°, і після останніх теплих днів пронизував нас наскрізь, не ваблячи дальшим перебуванням. Тому ми швидше закінчили годувати собак, вклали все на сани і вирушили далі.

Місцевість з самого початку спускалась досить круто, але далі була ще крутіша. Ми насилу змогли зупинитися, щоб припасувати гальма. Чим далі ми спускались, тим ширший ставав шлях, і нарешті показався старий знайомий підйом. Тепер перед нами лежав і Оле Енгельстадт, так само холодний, так само засніжений, як і раніш.

Коли ми обійшли гору, то натрапили на крутий горб, біля якого я на шляху на південь захоплювався здібностями моїх товаришів і собак видряпуватись. Тепер я ще більше переконався, який цей підйом крутий. Нам довелося

підкласти під сани кілька великих гальм, щоб надати спускові „помірнішої швидкості“. Але навіть при такій „помірній“ швидкості ми швидко спускались, і незабаром перша частина спуску залишилась позаду.

Щоб не бути під поривами вітру, який віяв з рівнини, ми описали невелику дугу, так що вийшли ліворуч від Оле Енгельстадта і, задоволені результатами денного переходу, стали на відпочинок. Тут і тепер лежав глибокий, м'який сніг, і ми ледве знайшли більш чи менш придатне місце для намету. Ми дуже швидко помітили, що спустились на добрий шматок і тепер перебуваємо між горами. Погода була зовсім тиха, і сонце пекло, як влітку в нас на батьківщині. Мені здавалося, що вже легше й вільніше дихати, але, може, мені лише здавалосьь.

Другого ранку ми знову були в дорозі. Видовище, яке постало перед нами, коли ми вийшли з намету, належить до тих, яких не можна забути. Намет стояв у вузькій виїмці між горами Фрітьйофа Нансена і Оле Енгельстадта. Сонце стояло далеко на півдні і було зовсім закрите другою з гір, і наш табір лежав у густому затінку. Але прямо проти нас, з другого боку, гора Нансена підводила до неба свою прекрасну, вкриту кригою вершину і виблискувала в промінні вранішнього сонця. Блискуча, біла вершина набувала на схилах голубого відтінку, який усе темнів, спускаючись, і переходив у темносині тіні. Зовсім унизу, аж біля Гейбергського льодовика, знову видно було вкриту кригою стіну Нансена, і з темряви похмуро виступало гірське пасмо. Гора Оле Енгельстадта лежала в затінку, і тільки аж на вершині спочивала ніжна, рожева, з золотими краями хмарка. По схилах гори, в дикому хаосі, лежали величезні крижані брили. А ще далі на схід височила гора Петера Крістофенсена, частково темна, як ніч, частково в сліпучому сонячному світлі. Це було невимовно прекрасне видовище. Навкруги була цілковита тиша. І здавалося страшно порушити чимнебудь цю незвичайну красу природи.

Цю місцевість ми пам'ятали добре і могли йти все прямо, без ніяких обходів. Один обвал за одним скочувались у долину. Це Петер Крістофенсен скидав свій зимовий плащ.

Поверхня була така сама: м'який, досить глибокий сніг. Ми досить легко сковзались по ньому, до того ж ми посувалися вниз. На краю гребеня ми зупинились, щоб приготуватися до спуску. Під полозки були покладені гальма, лижні палиці міцно зв'язані по дві разом. Треба було мати можливість зупинитися відразу під час спуску, коли б перед нами раптом постала яканебудь розколина.

Ми, лижники, пішли вперед. Шлях на крутому спуску був вкритий чималим шаром м'якого снігу, і легко

було триматися бажаного напрямку. Ми страшенно швидко промчали донизу і через декілька хвилин стояли вже на Гейбергському льодовику. Водії прибули не так швидко. Вони йшли нашими слідами, але на дуже крутих місцях їм доводилося бути дуже обережними.

Цього вечора ми стали табором на тому самому місці, що й минулого разу, на 900 м над рівнем моря. Відділь ми могли спостерігати льодовик аж до його кінця, де він переходив на Крижане плато. Він виглядав досить сприятливо і здавався рівним, отже, ми вирішили піти по ньому, замість дряпатись по схилах, як ми це робили на шляху до полюса. Може, цей шлях буде трохи дальший, зате рухатись можна буде значно швидше.

В останні дні ми знову змінили розпорядок. Довгі стоянки нам остаточно набридли, і ми вирішили припинити їх. До того ж при розумному розподілі часу ми заощаджували дуже багато часу і могли набагато днів раніш, ніж передбачали, прибути у „Фрамхейм“.

Довго обмірковували і роздумували і, нарешті, погодились на тому, щоб іти 28 км, потім робити на шість годин перерву, потім знову йти 28 км і знову влаштовувати шестигодинну перерву і т. д. Таким чином середня швидкість денного переходу значно збільшувалась. Цей порядок зберігся аж до кінця і справді скоротив подорож на кілька днів.

Перехід через Гейбергський льодовик був зовсім не трудний. Тільки при переході з льодовика на плато ми натрапили на кілька розколин, які довелось обминати.

7 січня, о сьомій годині ранку, ми зупинились на тому місці, де країна утворює устя льодовика, а потім іде на північ. Ми ще не мали певної уяви про цю місцевість, і це цілком зрозуміло, бо тепер ми бачили її з другого боку. Ми знали твердо одне,—що перебуваємо недалеко від головного продовольчого складу.

Опівдні ми знову були в дорозі. Коли ми вийшли на маленький хребет, що трапився нам з самого початку путі, Біааланд почав запевняти, що бачить склад внизу на Крижаному плато, і трохи згодом ми всі побачили вершину Бетті і весь зроблений нами підйом. Ми уважно розглядали місцевість у бінокль і переконались, що Біааланд казав правду і що склад справді видно в даліні. Ми взяли курс прямо на нього і через декілька хвилин опинились знову на Крижаному плато—7 січня, об 11 год. ввечері, після 51-денного перебування на материку (18 листопада ми почали підійматись).

Ми щасливо досягли продовольчого складу і знайшли все в цілковитому порядку. Тут мабуть було дуже тепло,

коли нас не було, бо високий величезний склад розтав на сонці і перетворився на маленький сніговий горбок. Шматки пемікану, що були безпосередньо під впливом сонячного проміння, набули чудернацької форми і, звичайно, згіркли. Ми зараз же приготували сани в далішу путь, перекидаючи і запакувавши на них запаси із складу. Старий одяг, що прослужив без зміни відціль до полюса і назад, ми залишили тут. Потім, коли все було впорядковано, деякі з нас пішли на Бетті збирати зразки різних гірських порід. Інші за цей час збудували велику кам'яну башту, в якій залишили сімнадцять літрів гасу, дві пачки сірників по десять коробок і звіт про зроблену подорож. Може, ці речі придатуться кому небудь згодом. Тут нам довелося добити одного з собак Біааланда. Незасна тварина хворіла на астму так сильно, що ми вирішили покласти кінець її мукам. Коли ми розрубали її на частини, то виявилось, що її легені були зовсім поморщені. Але, не зважаючи на це, його земні останки швидко зникли в шлунках його товаришів. Очевидно, якість їх залишалась та сама.

Собака Хасселя, Негр, був забитий ще до того, як спустилися з плоскогір'я.

Отже, ми опинились біля цього складу, як і розраховували, з дванадцятьма собаками, а залишили його з одинадцятьма. У моїй записній книжці є така замітка: „Собаки виглядають не гірше, ніж при від'їзді з „Фрамхейма“.

Ми залишили через деякий час склад з запасами харчів на тридцять п'ять днів. Крім того, на нас під кожним градусом, до 80-ої паралелі, чекали інші продовольчі склади. До цього складу ми підійшли якраз у відповідний момент: коли ми рушали, то вся рівнина була оповита сніговою хуртовиною. З півдня повіяло холодом, і небо облягли хмари. Хуртовина зверху і хуртовина знизу з'єдналися у дикому танці, і ми майже нічого не могли бачити. На щастя, буря була в спину і не біла нас в обличчя, як під час подорожі на південь. Ми знали, що наш шлях перетинає велика розколина, і нам треба бути дуже обережними. Для більшої безпеки Хассель і Біааланд, що йшли попереду, були прив'язані до каната. Сніг був глибокий і м'який, дорога досить важка.

Очікувана розколина незабаром дала про себе знати кількома крижаними хребтами, з яких геть чисто був зметений сніг. Вони виразно свідчили про розколини, що були, очевидно, зовсім близько від нас.

Раптом густі хмари розійшлись, і крізь сніг, що дико вихрив, виглянуло сонце. І в той же момент почувся крик Хансена: „Біааланд, стій!“ — Вони стояли на краю прірви. У Біааланда був зір, як у рисі, але його прекрасні окуляри—

власний винахід — заважали йому дивитись. Звичайно, особливої небезпеки від падіння в прірву не було, якщо він був прив'язаний канатом до Хасселя, але й приємності особливої теж не було б.

Я вже казав, що вважаю ці розколини границею між плато і материком. На цей раз тут, хоч це й чудно, була й границя між доброю і поганою погодою: по той бік — на північ — Крижане плато лежало в сонячному сяйві, в той час як на південь снігова хуртовина бушувала більш, ніж

Склад продуктів на 84° 5' широти, під чорним прапором, щоб він був помітний здалеку.

будьколи. Бетті була останньою горою, що посилала нам свій привіт. Земля Південної Вікторії заховалась назавжди.

Зараз же, як тільки перейшли в царство доброї погоди, ми натрапили на одну з своїх великих башт. Наш курс був взятий просто на неї. Не погано спрямовано, якщо вважати, що ми йшли зовсім наосліп.

О дев'ятій годині ввечері ми прибули до продовольчого складу під 85-ю паралеллю. Тепер ми могли не обмежувати собак їжею. Тварини діставали подвійні порції пемікану і, крім того, досить вівсяного печива. У нас було тепер печива досхочу. Звичайно, ми могли залишити частину харчів, але приємніше було мати їх зайвину, до того ж собаки, очевидно, не терпіли від збільшеної ваги саней. Покищо кращого не можна було бажати; і тварини і люди вільно підтримували той самий темп ходи.

Добра погода, з якої ми так зраділи, тривала недовго. „Знову свиняча погода“ — стоїть у моїй записній книжці. Вітер повернув до північного заходу і нагнав хмари, густе

повітря і тумани. Але, не зважаючи на несприятливі умови, ми все ж проїжджали башту за баштою і до кінця денного переходу натрапили на всі башти, збудовані вздовж цих 28 км. Але я вже казав, за це ми повинні дякувати виключно очам Хансена.

По дорозі до полюса ми залишали на складах багато тюленього м'яса. Тепер ми щодня могли їсти свіже м'ясо. Це було зроблено передбачливо: коли б у нас виникла цинга, то свіже м'ясо було б необхідне. Тепер же, коли ми всі були бадьорі і здорові, тюленьчі біфштекси були лише приємною різноманітністю у нашому меню. Іншого значення вони не мали.

Температура, з моменту переходу на Крижане плато, піднеслась і тепер рівномірно трималась на 10° Ц. Нам було так жарко в спальних мішках, що ми вивернули їх хутром назовні. Це допомогло. Ми полегшено зітхнули.

„Ніби увійшли в крижаний льох“, — зауважив хтось. І справді, таке почуття буває, коли в літню спеку заходиш у прохолодну тінь.

В середу, 20 січня, в моїй записній книжці записано таке: „Знову свинська погода. Сніг, сніг і ще сніг. Невже він не перестане йти? До того ж густий туман, нічого не видно за 10 м. Спочатку сніг був досить глибокий і шлях досить важкий, але собаки все ж справлялись“.

Надвечір цього дня погода поліпшилась, і о десятій годині увечері ми йшли далі при порівняно тихій погоді. Незабаром ми натрапили на одну з башт; вона була на заході — на 200 м від нас, отже, ми не дуже ухилились від прямого курсу. Ми зробили невеликий обхід, щоб підійти до неї зовсім близько. Нам потрібно було перевірити свої інструменти. Башта трохи зруйнувалась від сонця і бур, проте, ми відшукали в ній звіт, у якому було написано, що вона збудована 15 листопада під 84°26' південної широти. Це показало нам, якого курсу триматися за компасом, щоб відшукати дальшу башту, яка стоїть на 5 км відціль.

Ми залишили башту, що стояла як вірний, добрий вартовий, взяли вказаний нею курс і раптом були страшенно вражені: просто на нас летіли дві великі хижі чайки. Вони покружляли над нами й сіли на башту. Чи зможете ви, що читаєте ці рядки, зрозуміти, що ми відчули, побачивши цих птиць? Навряд. Адже вони принесли нам вісті, вісті з Країни Живих, до нас у Царство Смерті, — вісті від усього, що було нам дороге. Мені здається, ми всі переживали одне й те ж.

Птиці недовго залишалися сидіти. Аджеж вони були першими посланцями з іншого світу. Вони деякий час дивились на нас, очевидно, міркуючи, хто ми такі, потім зня-

лися і полетіли на південь. Загадкові птиці. Аджеж вони були на півдорозі між „Фрамхеймом“ і полюсом і тепер летіли ще далі вглиб країни. Може, вони збирались перелетіти по той бік полюса?

Цього дня ми закінчили перехід коло башти під $84^{\circ}14'$. Ми з особливо приємним почуттям зупинились під баштою: у нас на другий ранок був правильний відправний пункт для дальшого переходу. Ми прийшли до неї о четвертій годині ранку і через кілька годин вирушили далі в путь, що наближав нас до „Фрамхейма“ на 55 км. За новим порядком, такі довгі переходи ми робили через день. Це найкраще свідчить про наших собак: 28 км за один день і 55 км другого дня, і так весь час аж до дому.

Хоч як приємно вплинула на нас поява двох птиць, але вони спрямували мої думки в зовсім іншому, не дуже приємному напрямі. Мені спало на думку, що вони ж лише два представники великої зграї ненажерливих птиць, які, напевне, зжеруть усе м'ясо, заготовлене нами з таким трудом у цій крижаній пустині. Ці хижі птиці можуть знищити все: хоч би яке було м'ясо тверде і замерзле, їм це байдуже. Вони зжерли б його, коли б воно було навіть твердіше за залізо. Я в думці уявляв собі купу кісток, що залишилась від тюленьчих туш під 80-ю паралеллю і від усіх собак, забитих на шляху до полюса і покладених на баштах. Але треба було сподіватися, що дійсність буде трохи ясніша, ніж мої думки.

Погода і ґрунт поволі поліпшувались. Чим далі ми відходили від материка, тим вони ставали сприятливіші, а під кінець і зовсім досконалі. Сонце виблискувало на безхмарному небі, сани сковзались по прекрасній рівній поверхні надзвичайно легко і швидко. Біааланд від самого полюса дуже успішно виконував обов'язки розвідувача. Але прислів'я — „немає досконалих людей“ — справдилось і на нашому доброму Біааландові. Нікому, хоч би хто він був, не вдавалось триматись абсолютно прямої лінії, якщо тільки він не тримався якихнебудь прикмет. Ще важче йти прямо, не бачачи нічого, як це часто з нами траплялось. Обов'язково збочиш у той чи інший бік, щоб після довгих шукань знову вийти на прямий шлях.

Але Біааланда всі знали як ходока вправо. Я виразно бачу його: Хансен визначив напрям за компасом, Біааланд повертається, ставить свої лижі у вказаному напрямі і енергійно рушає в похід. З його рухів видно, що він має намір навіть ціною життя підтримувати напрям. Він енергійно зриває сніг лижами і дивиться просто перед себе. Але результат завжди був однаковий. Коли б Хансен не чіпав його і не остерігав час від часу, то Біааланд, напевне,

описав би правильне коло і через годину повернувся б до того місця, відкіль вийшов. Але якщо взяти до уваги все, то ця особливість не була хобою, бо коли ми виходили з рядів башт, то завжди точно знали, що вони перебувають праворуч від нас, отже, нам треба шукати їх на заході. І справді, особлива прихильність Біааланда до правої сторони не раз виручала нас із скрутного стану.

У неділю, 16 січня, нам, за обчисленнями, треба було дійти до складу під 83-ю паралеллю. Це був останній сумнівний пункт подорожі.

День був не зовсім відповідний для того, щоб шукати „голку в копиці сіна“. Він почався тихою погодою і таким густим туманом, що ми бачили перед собою не більше як на два метри. Під час цього переходу ми не натрапили на жодну башту. О четвертій годині вдень вимірне колесо показало, що відстань пройдена, і ми повинні бути під 83-ю паралеллю біля продовольчого складу. Але ніде не було видно нічого, що нагадувало б цей склад. Ми вирішили стати на відпочинок, поставити намет і зачекати ясної погоди. Поки ми порались біля намету, хмари раптом розійшлись, і на кілька метрів від нас — звичайно, на захід — ми побачили наш склад.

Ми похапцем склали намета, кинули його на сани і пішли до складу. Він був цілий і не пошкоджений, ніяких ознак відвідування птиць не було. Але що це? На свіжому снігу виразно видно було сліди міцних собачих ніг. Очевидно, це був хтонебудь з утікачів, що залишили нас по дорозі на південь; вони, мабуть, пролежали довгий час під захистом складу. Про це ясно свідчили два відбитки. Ми знайшли ще дещо, що свідчило про добре харчування. Але відкіль же вони його діставали? Склад був не зачеплений, не зважаючи на те, що ящики з пеміканом були відкриті і цілком приступні. Крім того, сніг, з якого був збудований склад, був досить м'який, і собаки могли легко зруйнувати всю будову. Собак не було видно, а сліди йшли на північ. Ми уважно вивчили їх і вирішили, що їм не більш як два-три дні. Ці сліди йшли, як сказано, на північ, і ми натрапили на них ще другого дня коло башти під $82^{\circ}45'$. Але під $82^{\circ}24'$ південної широти вони почали кривуляти і нарешті остаточно зникли в західному напрямі. Більше ми їх не бачили. Але на цьому не закінчилась справа з собаками, вірніше, з їхніми вчинками.

Коло башти під $82^{\circ}20'$ південної широти ми зупинились, Труп собаки Ельзи, який ми поклали на вершину башти, улав і лежав біля неї. Сонце розм'якшило основу. Очевидно, собаки, що втекли, не були тут, інакше вони, звичайно, не залишили б Ельзи в такому вигляді.

Ще один перехід, і ми зупинились коло дальшої башти під $82^{\circ}15'$, де і поділили Ельзу між собаками. Вона не дуже зіпсувалась, хоч і лежала довго на сонці; до того ж собаки були не дуже перебірливі.

17 січня ми дійшли до продовольчого складу під 82-ю паралеллю. Вже здалека ми помітили, що тут не знайдемо того порядку, в якому ми його залишили. Ми під'їхали ближче і зрозуміли, що трапилось. Численні сліди, якими був утоптаний весь простір навколо складу, свідчили, що собаки були тут досить довго. Кілька ящиків упали з підталої основи, і до одного з них собаки зуміли дістатись. Від пемікану, печива, що були в ящиках, звичайно, не залишилось і сліду. Нам це було байдуже: у нас було запасу більш ніж досить. Обидві собачі туші—Урануса і Іаали—зникли, не залишилось навіть зубів. Від Люсі, яку регідники зжерли під $82^{\circ}3'$, залишились принаймні зуби. Для нас втрата була невелика, але як встановити—яким шляхом ці скоти вирушили далі? Коли б вони відшукали склад під 80-ю паралеллю, то, напевне, знищили б весь наш запас тюленини. А це було б надто неприємно, хоч небезпеки не було ні для нас, ні для собак. Якщо ми дійдемо до 80-ї паралелі, то до „Фрамхейма“ доберемось в у якому разі. Покищо нам доводилось задовольнитись тим, що в північному напрямі не видно було слідів.

Під 82-ю паралеллю ми дозволили собі святковий обід. Шоколадне пирожне, подане Вістінгом, досі свіже в нашій пам'яті. Ми всі засвідчили, що це найкраще з усіх шоколадних пирожних. Я можу навести рецепт: „бісквітні крихти, молочний порошок і шоколад треба покласти в горщик з окропом“. Але що далі з ним робиться—цього я не знаю. Для цього треба звернутися до Вістінга.

Між 82-ю і 81-ю паралелями ми почали натрапляти на старі віхи третього продовольчого складу. Тоді ми позначали місцевість розколеними дошками спід ящиків, поставленими в сніг через кожну морську милю. Це було в березні 1911 р., а тепер ми їхали по цих віхах у другій половині січня 1912 року. Ці віхи закінчились під $81^{\circ}33'$ південної широти двома дошками, встромленими у сніговий фундамент.

Фундамент був так само міцний і зовсім не пошкоджений. Але про те, що ми побачили 19 січня, я наведу зв'яз із записної книжки:

„Сьогодні винятково добра погода. Легкий південно-східний бриз під час нашого переходу чисто замів небо. Під $81^{\circ}20'$ перед нами постали старі великі крижані нашарування. Тепер ми побачили їх значно більше, ніж перший раз. Вони стелились, скільки око бачило, довгим рядом

гребенів і вершин у північно-східному і південно-західному напрямках. Отже, ми були дуже здивовані, коли дуже швидко побачили в тому ж напрямі високу голу країну і слідом за нею дві високі білі вершини у південно-східному напрямі, приблизно під 82-ю паралеллю. Зважаючи на повітря, можна було визначити, що країна продовжується у північно-східному і південно-західному напрямі. Очевидно, це та сама країна, яка зникла з горизонту приблизно під 84-ю паралеллю, коли ми вийшли на висоту 1200 м і відтіть роздивлялись на Крижане плато.

Тепер ми добре вивчили з'єднання і без ніяких вагань змогли б намалювати зв'язані між собою материк і Землю Кармен Сільви. Місцевість, що йшла вглиб країни, страшенно порізали розколини, брили, хвилясті горби і долини вздовж і впоперек. Завтра ми їх побачимо зовсім близько.

З того, що ми бачили, можна зрозуміти висновок, що Земля Кармен Сільви йде 86-ю і до $81^{\circ}31'$ південної широти, а може й далі на північний схід, але я задовольнився тим, що охрестив Землю Кармен Сільви країну, яка перебуває між 86-ю і 84-ю паралелями. Останню місцевість я позначив, як „ознаки землі“. Для дальших дослідників буде почесним завданням вивчити ці області.

Як ми й сподівалися, дальший перехід привів нас до порепаної і покопирсаної місцевості. Ми три рази проходили тут і всі три рази при поганій погоді. Але цього разу погода настала добра, і ми могли розглянути, як тут усе влаштоване. Нерівності почались під $81^{\circ}12'$ південної широти і тяглися від півночі на південь не дуже довго на протязі близько 5 км. Як далеко вона проходила на схід і захід, важко сказати, у всякому разі її не можна було осягти поглядом. Величезні шматки поверхні провалились, і на їх місці зяяли жахливі прірви, досить великі, щоб поглинути декілька караванів, таких, як наш. Від цих величезних ям відходили на всі боки широкі розколини, і скрізь були розкидані куполи і маленькі горбочки. Але найдивніше у всьому цьому, що ми пройшли тут щасливо. Ми якнайшвидше постарались залишити це місце за собою. Хансен наполовину провалився в розколину, але щасливо видряпався.

Продовольчий склад під 81-ю паралеллю був у цілковитому порядку. Ніде й слідів відвідування собак. Наша сподіванка на цілість і недоторканість складу під 80-ю паралеллю все міцнішала.

Під $80^{\circ}45'$ південної широти лежав перший забитий нами собака Бауер. Він був дуже жирний, і на нього звернули особливу увагу. Собаки більше не цікавились пеміканом.

22 січня під 80° 23' південної широти ми поминули нашу останню башту. Хоч як ми раділи, що поминули її, проте, дивилися їй вслід трохи сумно. Ми встигли звикнути до наших башт і, зустрічаючи їх, вітали, як старих друзів. Ці німі вартові дуже придалися нам під час довгої самотньої подорожі.

Того ж дня ми дійшли до головного продовольчого складу під 80-ю паралеллю. Тепер ми почували, що мета близько. Прибувши, ми зразу ж помітили, що тут побували люди, і незабаром знайшли записку лейтенанта Преструда, ватажка східного загону, в якій було написано, що 13 листопада він пройшов тут із Стубберудом і Іогансеном, з двома саньми, шістнадцятьма собаками і спорядженням на тридцять днів.

Зараз же пустили собак, і вони помчали прямо до тюленьчого м'яса, яке за нашу відсутність не потерпіло ні від птахів, ні від собак. Але собаки не зразу почали їсти. Насамперед їм треба було покусатися. Тут було те, заради чого варто було покусатися. Вони оббігли разів зо два навколо туш, скося подивились на м'ясо, потім на товаришів і потім кинулись один на одного. І тільки закінчивши бійку, вони наїлись і лягли в снігу коло саней.

Продовольчий склад під 80-ю паралеллю і зараз ще досить великий, у ньому багато продуктів і навколо нього поставлені віхи. Може, він ще комунебудь придасться.

Про шлях між цим складом і „Фрамхеймом“ я вже говорив кілька разів, і сказати про нього більше нема що. 26-го січня, о четвертій годині ранку ми прийшли до нашого любого, славного дому, з двома саньми і одинадцятьма собаками. І люди і тварини були в прекрасному стані. І ось рано вранці ми стояли перед дверима дому і чекали на інших. Ми вирішили зайти тихо і всі разом. В середині і знадвору було зовсім тихо. Очевидно, в домі ще спали. Ми зайшли. Стубберуд схопився на своєму ліжку і вирячив на нас очі. Він, очевидно, вважав нас за привиди. Тут усі, один за одним, попрокидались і спочатку ніяк не могли зрозуміти, що трапилось, але потім, без кінця на різні способи, посипались вітанья, всі гучно раділи, що ми повернулися цілі й здорові.

— Ну, а що ж з полюсом? Ви були на полюсі?

— Ну, звичайно, а то навряд чи ви побачили б нас.

Тут на вогонь поставили казанок з кавою і, як колись за добрих часів, запахло оладками. Ми, мандрівники, погодилися на тому, що на полюсі добре, а дома краще. Нас не було 99 днів і пройшли ми 3000 км.

„Фрам“, після тримісячного плавання від Буенос-Айреса, 9 січня прибув до Крижаного плато. Все на ньому було

гаразд. Погана погода примусила його вийти з бухти, але вже другого дня він знову зайшов у неї. Як пожвавився табір! Ми одягли шуби, взяли собак і пішли. Хай вони на „Фрамі“ подивляться, як виглядають собаки. Ми чули, як хрипів і пихкав мотор, і як кінець-кінцем поволі і впевнено підійшов „Фрам“. Я з широю радістю зійшов на борт і привітав відважних людей, які з стількома негодами, наражаючись на такі небезпеки, привели „Фрам“ до мети і стільки зробили в дорозі. Всі виглядали здоровими і веселими, але ніхто не запитав про полюс. Нарешті, Гіертсен сказав: „А там ви були?“. І те почуття, яке слідом за цим відбилось на обличчях моїх товаришів, дуже мало передається словом „радість“. Це було більш, ніж радість. Потім я пішов до капітана Нільсена і дістав від нього пошту і різні новини.

На північ

Два дні минуло у винятково напруженій роботі, щоб перевезти на борт усе, що було вирішено взяти з собою, і 30 січня ми вийшли в море. В цю мить ми найбільше раділи із свідомості, що прямуємо на північ і робимо цим перший крок до того світу, який, як ми знали, потребував нас або принаймні відомостей про нас. Але чи не домішувалась до цієї радості маленька краплина жалю? Безперечно, так, хоч це й може здатися комуністично протиріччям щодо нас самих. Не так легко розлучитися з місцем, яке певний час заміняло вам батьківщину, навіть коли це місце поховане під кригою і снігом і лежить під 79° південної широти.

Для більшості наших близьких „Фрамхейм“ є останнім місцем планети, де б вони хотіли опинитися, — забутим усіма куточком землі, що не являє собою нічого, крім цілковитої самотності, непривітності і нудьги. Але для нас, дев'яти чоловік, що поставили тепер ноги на східці „Фрама“, питання стояло інакше. Маленька, міцна хижка, захована під снігом за горою Нельсона, протягом цілого року була нашим домом, добрим затишним домом, у якому ми, після багатьох важких робочих днів, знаходили заслужений і потрібний відпочинок. Ці чотири стіни прекрасно захищали нас цілу довгу антарктичну зиму, і не один бідняк, що замерзав у тепліших областях, позаздрило б нам, коли б бачив, як нам тут добре. В найтяжчі часи, коли все живе втікає відціль стрімголов, ми спокійно жили у „Фрамхеймі“ і жили не так, як скотина, а як цивілізовані люди, користуючись усіма вигодами, які добре устаткований дім дає своїм мешканцям. Знадвору були холод і темрява, снігові бурі взялися знести всі сліди нашої діяльності, але в наше прекрасне житло вороги не могли пройти: там було світло, тепло і затишок. І нема нічого дивного в тому, що тепер, коли нам треба було залишити наш дім, він до деякої міри притягав нас. Там, в долині, нам усміхався широкий світ і все, що він міг нам запропонувати і чого нам так довго бракувало, але ж у цьому світі було

стільки речей, від яких ми охоче стали б осторонь. І коли щоденне, буденне життя з його турботами і неприємностями підійде аж до нас, ми, напевне, не раз зітхнемо за мирним, безтурботним життям у „Фрамхеймі“.

Але прощальний настрій був не дуже тяжкий, і ми легко перемогли його. З наших облич було видно, що радість перемогла. Аджеж не було ніякої потреби чіплятись за минуле, хоч би яким привабливим воно здавалось; аджеж нам треба було сподіватись на найкраще майбутнє. І хто міг би подумати в той час про неминучі майбутні неприємності? Звичайно, ніхто з нас. Через те „Фрам“ від носа і до корми був прикрашений вимпелами, через те всі обличчя сяяли радісним світлом під час прощання з Крижаним плато. Ми залишали його, свідомі досягнутої мети, і ця свідомість переважала думку про те, як нам тут було добре. Одна обставина особливо сприяла тому, що протягом нашої дворічної спільної подорожі час минав так швидко, і всі ми так само повні сил,—це те, що в нас зовсім не було так званого „мертвого часу“. Як тільки було виконане одне завдання, за ним негайно поставало друге. Як тільки досягнуто було якоїнебудь мети, друга запрошувала нас здалека. У нас завжди було досить діла, а коли руки повні роботи, час минає дуже швидко.

Дуже часто запитують: чим заповнити час протягом такої довгої подорожі?

Любий читачу, що так питаєш: у нас у голові була лише одна думка—як зробити так, щоб на все вистачило часу. Може, таке твердження здається неправдоподібним, але воно буквально точне, і хто читав звіти про нашу подорож, той зрозумів, я думаю, що неробство було лихом, зовсім невідомим у нашому маленькому гуртку.

У цей момент, коли мета нашої справи була досягнута, треба було чекати деякого пониження нашого підвищеного настрою. Але цього не трапилось. Тут відіграла роль та свідомість, що досягнення набуде своєї справжньої ціни тільки після того, як стане відомим людству, а це ознайомлення треба буде зробити якнайшвидше. Якщо комунебудь треба було поспішати, то це вже, напевно, нам. Мабуть, ми вчасно вирушили в путь, але ж це була лише ймовірність. Твердо ми знали одне: до Хобарта, першої нашої стоянки, залишалось ще 2400 морських миль. І майже так само твердо знали, що ця подорож буде нудною і неприємною. Рік тому переїзд через море Росса був схожий на веселу прогулянку по Хрістіанійському фіорду. Але тоді було літо, а тепер лютий, а в цих областях лютий означав осінь.

Капітан Нільсен запевняв, що смуга плавучої криги не

буде для нас перешкодою, бо він винайшов прекрасний спосіб щасливо проходити її. Таке запевнення звучало досить ризиковано, але згодом його метод виправдався на ділі. Гіршого моменту слід було чекати в смузі західних вітрів: нам доводилось зважати на майбутню неприємну перспективу крейсування. Ріжниця в довготі між Китовою бухтою і Хобартом дорівнює 50° . Коли б ми могли пройти цю ріжницю в тій широті, в якій перебували тепер, де градус довготи дорівнює 13 морським милям, все було б значно простіше. Але могутня гірська стіна Землі Північної Вікторії була непереможною перешкодою. Нам треба було спочатку взяти курс на північ до миса Адаре, що був на північному кінці антарктичного материка, і потім об'їхати острови Баллені, що лежали на північ від нього. Тоді лише відкривається вільний шлях на Хобарт. Але тут ми потрапляли напевне в смугу супротивних вітрів, а крейсування на „Фрамі“ — дуже вдячний! Кожна людина на борту „Фрама“ була достатньо обізнана з обставинами і знала, на що слід сподіватися в майбутньому плаванні, і, звичайно, всі думки були про те, як найкраще уникнути перешкод. Ми всі були об'єднані цією єдиною думкою в спільній роботі і спільних зусиллях.

Серед новин, які ми дістали в ці дні з зовнішнього світу, була пропозиція австралійської антарктичної експедиції, керованої доктором Дугласом Моусоном, передати їм наших собак, коли б ми хотіли їх позбутися. Відправним пунктом австралійської експедиції був Хобарт. Отже, ми легко могли зробити шановному соратникові цю маленьку послугу.

Коли ми відпливали на північ, у нас залишалось тридцять дев'ять собак. Багато з них з'явилося і виросло під час річного перебування на Крижаному плато. Половина собак проробили весь путь від Норвегії до Плато, а одинадцять побували на полюсі. Ми спочатку мали намір узяти з собою лише родоначальників для утворення нового покоління собак до подорожі в північний Крижаний Океан, але пропозиція доктора Моусона примусила нас узяти всіх тварин. З них вирішено було (якщо не трапиться нічого непередбаченого) передати двадцять одну штуку австралійській експедиції.

Останні речі були перенесені на „Фрам“. Залишалось лише перевезти собак. І що ж? виявилось, що багато „стариків“ зразу впізнали судно. Це було просто дивно. Кремезний, старий Оберст Вістінгів із своїми ад'ютантами Суттеном і Арном зараз же зайняв своє старе місце під час подорожі на південь — коло штир-борта, біля головної щогли. Брати-близьці Мілтус і Рінг, улюбленці Гельмера

Хансена, зараз же почали стару гру на передній палубі, біля бак-борта, ніби нічого з того часу не трапилось. Ніхто б не подумав, дивлячись на цих веселих тварин, що вони на чолі каравану дійшли до полюса і назад. І тільки один собака бродив самотно і сумно, чогось засмучено відшукуючи,—це був Базен із запрягу Біааланда. Він відкидав усякі спроби зближення; ніхто не міг замінити йому загиблого друга, що знайшов свою смерть за сотню кілометрів, серед крижаної пустині, у шлунках своїх товаришів.

Як тільки останній собака був переправлений через борт, підняли обидва крижані якорі, і машинний телеграф почав працювати. Мотор почав працювати і повіз нас далеко, назавжди від Крижаного плато.

Прощання з нашою привітною гаванню було ніби стрибком з одного світу в другий. Як тільки ми відпливли, густий туман огорнув усі околиці непроникливою сірою заклоною. Тільки через три-чотири години туман розвіявся перед нами, але ззаду він ще стояв суцільною стіною. Прекрасний краєвид, на який ми так би охоче дивилися, поки він не заховався б на горизонті, був і залишився невидимим.

Ми взяли, тільки в зворотному напрямі, той самий курс, яким рік тому щасливо допливли до півдня. Обриси бухти не змінилися з минулого року. Найбільш випнутий пункт західної межі бухти—мис Маннскопф—стояв на своєму старому місці, і, очевидно, мав намір залишатися на ньому досить довго. Навіть коли припустити, що в глибині бухти рухаються крижані маси, то й тоді цей рух дуже незначний.

Тільки в одному відношенні умови минулого року трохи змінились: 1911 року більша частина бухти вже до 14 січня зовсім звільнилась від морської криги, а тепер, 1912 року, на чотирнадцять днів пізніше, тут не видно було ніякого отвору. Крижаний покров вперто тримався, і тільки того дня, коли повернувся південний загін, свіжий північно-східний вітер швидко потурбувався про влаштування фарватера. Льодохід не міг добрати більш слушного часу. Тепер він зберіг нам силу часу і праці. Віддаль від „Фрамхейма“ до того місця, де був „Фрам“ до початку льодоходу, була в п'ять разів довша, ніж та віддаль, яку нам довелося пройти до нього тепер. Ця двотижнева різниця у зникненні криги між обома роками показала, як нам щастило, коли ми обрали для висадки на Крижане плато 1911 рік. Робота, яку ми виконали 1911 р. за три тижні, завдяки льодоходові 1912 року, відібрала б удвоє більше часу і, напевне, поставила б багато труднощів.

Той самий густий туман перешкодив нам роздивитись, що роблять далі наші японці. Під час бризу 27 січня „Кай-

нан Мару“ був вигнаний у відкрите море разом з „Фрамом“ і з того часу ми його більше не бачили. Члени цієї експедиції, що зупинились у наметі на краю Крижаного плато, на північ від „Фрамхейма“, тримались дуже відокремлено. Але того дня, коли ми відпливали, двоє з наших зустрілися з двома чужоземними гостями.

Преструд пішов до миса Маннскопфа взяти прапор, який був виставлений, щоб дати знати „Фрамові“, що всі повернулись у „Фрамхейм“. Біля прапора був поставлений маленький намет для вартового поста, на той випадок, коли б „Фрам“ затримався на довгий час. Коли Преструд з'явився на місце, то був дуже здивований, побачивши двох синів Ніппона, які оглядали намет і те, що було в ньому, тобто спальний мішок і примус. Японці почали розмову жвавими вигуками: „Nice day“¹⁾ і „Plenti of ice“²⁾. Наш представник погодився з цими незаперечними істинами і спробував перевести розмову на цікавішу тему. Тоді японці розказали йому, що тепер вони є єдиними мешканцями намету, який стоїть на краю Крижаного плато. Двє з товаришів пішли в екскурсію вглиб країни і мали намір пробути там тиждень. „Кайнан Мару“ пішов крейсувати вздовж Землі короля Едуарда. Скільки їм було відомо, судно мало повернутися до 10 лютого, взяти на борт членів експедиції і вирушити потім на північ.

Преструд запросив своїх нових знайомих у „Фрамхейм“ і додав, що чим швидше, тим краще. Але вони не поспішали, а нам ніколи було чекати на них. Якщо вони згодом відвідали „Фрамхейм“, то могли переконатися, що ми зробили все можливе для того, щоб наші наслідувачі почували себе в ньому добре.

Коли туман прояснився, ми побачили круг себе відкрите, зовсім вільне від криги море. Звичайно, темносине, хвилююче море і важке, темне небо — не дуже приємне видовище; але для наших зорових органів було справжнім відпочинком потрапити у місцевість, де переважають темні кольори. Протягом довгих місяців ми бачили тільки блискуче біле море, де доводиться вживати всяких штучних засобів, щоб захистити очі від зайвого світла. Нам доводилось весь час примружувати їх, залишаючи лише найменшу щілину. Тепер ми могли дивитись на світ широко відкритими очима, буквально не кліпаючи. Так найзвичайніші явища можуть становити цілу подію.

Море Росса другий раз показало себе з найвигіднішої сторони. Віяв легкий південно-західний вітер, отже, можна

1) Який чудовий день.

2) Сила криги.

було до певної міри користуватись парусами, і вже через два-три дні ми відійшли від Крижаного плато на 200 морських миль. Хоч яка скромна сама по собі така віддаль, але на карті вона була в наших очах дуже значною. Треба лише уявити собі, скільки, при наших засобах пересування, потрібно було б важких робочих днів, щоб пройти 200 морських миль на материку.

Нільсен під час трьох попередніх плавань позначив на карті кордони смуги плавучої криги. Припущення про те, що коло 150-го меридіана завжди є відкритий вихід, ніби потверджувалось. Нільсен встановив, що невеликі зміни у розташуванні каналів трапляються від зміни напрямку вітрів, і що в таких випадках найдоцільніше звертати і пливати по навітряній стороні, як тільки крига починає тверднути. При такому методі шлях, звичайно, ставав кривим і вигинчастим, але зате він завжди приводив у відкриті води.

Ми досягли смуги плавучої криги через три дні після того, як виїхали з Крижаного плато. Виявилось, що ця смуга розташована так само, як і при попередніх плаваннях. Ми тримались нашого курсу протягом кількох годин, але потім крига так згустилася, що далі пливати, здавалось, не можна було. Тут настав прекрасний випадок випробувати новий метод Нільсена: вітер, зовсім слабкий, віяв із сходу, через те румпель був покладений на штир-борт, а ніс повернуто на захід, — так, ми навіть деякий час ішли вправо на південь. Незабаром виявилось, що цей крутий поворот ми зробили не даремно: ми пройшли кілька годин з навітряної сторони і натрапили на численні отвори в кризі. Коли б ми продовжували йти наміченим курсом, то затрималися б, напевне, дуже довго. Тепер ми уникнули цього, зробивши кілька миль обходу.

Криги потроху меншало, і нарешті 6 лютого з посиленої морської хвилі ми дізналися, що залишили за собою смугу антарктичної плавучої криги. З тюлєнями цього разу все було гаразд, іноді ми натрапляли на окремих тварин, але ми не могли гаяти часу на полювання. Крім того, якщо не брати до уваги нашу любов до тюлєнячих біфштексів, у нас було вдосталь запасів для себе і для собак. Для них було взято весь залишок прекрасного спеціально собачого пемікану, залишок чималий. Потім залишалося ще багато сушеної тріски. Один день собаки діставали пемікан, другого дня — рибу. Вони почували себе дуже добре. По дорозі до Хобарта вони скинули з себе більшу частину своєї шорсткої зимової шуби і виглядали так, ніби їх навмисне викохували цілий рік.

Наші товариші приготували для нас — загону, що перезимував, — кілька вгодованих свиней. Вони ретельно догля-

дали їх від Буенос-Айреса. Тварини були в доброму стані і жили в спеціальному стійлі. Крім того, в робочому приміщенні висіли три зарізані барани. Звичайно, ми віддали належне їм. Тюленина зробила нам свого часу незабутні послуги, але це не заважало нам привітати свинину і баранину, як прийнятний і зовсім несподіваний сюрприз. Адже ніхто з нас не міг і мріяти про свіже м'ясо, поки не прибудемо в залюднені області.

У Китову бухту на „Фрамі“ прибуло одинадцять чоловік. Під час стоянки в Буенос-Айресі Кутчін і Нодтведт повернулися в Норвегію. На їх місце Нільсен запросив трьох чоловік: Хальворсена, Ольсена і Стеллера. Перші двоє були родом з Бергена, а Стеллер, німець з походження, багато років прожив у Норвегії і говорив по-норвезьки, як уродженець країни. Всі троє були діяльними людьми, дуже привітними в поведженні. Мені здається, що їм теж припало до душі наше товариство. Вони були запрошені до першої гавані, але залишились до Буенос-Айреса і, очевидно, супроводитимуть нас і далі.

Коли загів, що перезимував, знову опинився на „Фрамі“, Преструд зайняв своє колишнє місце першого штурмана. Інша команда стала на вахтенну службу. Нас було всього двадцять чоловік; після річної перерви „Фрам“ знову був у повному складі.

Під час цього плавання ніякої роботи, крім щоденної службової, не починали, і поки трималась пристойна погода, на борту тривало спокійне, рівне життя. Вахтенні години минали тепер дуже швидко, бо у нас же було багато матеріалу для довгих розмов. Ми, що побували в крижаних країнах, дуже цікавились усім, що за цей час трапилось на світі, а морський відділ не менш цікавився всіма подробицями нашого життя-буття на Крижаному плато. Треба самому пережити щось подібне, щоб знати, як у таких випадках сипляться запитання. Наші оповідання викладені в головних рисах у цій книзі; а найголовнішим з оповідань про зовнішній світ було, звичайно, повідомлення про те, як сприйняли дома і за кордоном звістку про зміну нашого плану.

Минув цілий тиждень запитань і відповідей, і тільки тоді ми трохи вгамувались. Цей тиждень минув надзвичайно швидко, швидше навіть, ніж треба, бо „Фрам“ летів далеко не так швидко, як час. Погода була не погана, але все ж не така, якої нам хотілося б. Ми сподівались, що південно-східний і східний вітри, що не втихали у „Фрам-хеймі“, підуть за нами в море Росса, але вони про це й не думали. А тепер, якщо і знімався якийнебудь вітер, то завжди з півночі; його якраз вистачало на те, щоб затримувати біг нашого старого корабля.

У перші вісім тижнів небо було хмарне, і ми не могли робити ніяких спостережень. На запитання про те, де ми перебуваємо, капітан давав єдину відповідь, яку можна було дати з деякою певністю, а саме, що ми перебуваємо в морі Росса.

Але 7 лютого, через вдале полуденне спостереження, вдалось встановити, що ми проходимо на північ від миса Адаре, отже, пориваємо останній зв'язок з антарктичним материком.

Ми проїхали повз мис Адаре на віддалі не більш, ніж один денний перехід. Але наше бажання відвідати його поступилось перед почуттям обережності: на північ, на північ, швидше на північ!

Завжди і скрізь поблизу виступаючих мисів буває дуже вітряно. Мис Адаре в цьому розумінні не є винятком: він навіть відомий, як царство поганих вітрів. І цього разу не обійшлося без бурі, але тому, що наше судно йшло в тому самому напрямі, то ми були дуже задоволені.

Свіжий південно-східний вітер, що тривав два дні, швидко провів нас повз острови Баллені, і 9 лютого ми могли привітати один одного з виходом із полярної зони. Рік тому ми з радістю переходили полярне коло, тепер ми переходили його назад і, мабуть, раділи ще більше.

Серед посиленних готувань до від'їзду з зимового табору ми не встигли відсвяткувати щасливу зустріч морського і материкового загонів. Цей привід до свята був пропущений, і ми почали шукати інший. Більш слушної причини, ніж вихід з холодної зони, важко було придумати. Програма свята була досить проста: чашка доброї кави, сигари, пунш і грамофонний концерт. Звичайно, для нас, що перезимували у „Фрамхеймі“, наш добрий старий грамофон не був особливим сюрпризом. Ми знали кожну пластинку на пам'ять, але знайомі мотиви збуджували спогади про багато затишних суботніх вечорів у нашому теплому будинку, там, далеко в Китовій бухті, про стіл з паруючими склянками пуншу, круг якого ми збирались. Ці хвилини варті були того, щоб їх пережити вдруге.

Крім того, в програмі було декілька сольних виступів співака, який почасти нагадував грамофон; він допомагав своїм, за його власним виразом, „недостатнім голосовим засобам“ — мегафоном. Він заховався за завісою капітанової каюти, і через мегафон ми почули пісню, в якій оспівувано наше життя на Крижаному плато. Мети було досягнуто, всі ми палко дякували авторові. Звичайно, такі свята мають ціну лише для того, хто брав безпосередню участь у всіх згадуваних подіях.

Незабаром з різних ознак стало помітно, що ми пере-

буваємо в областях, де життя відбувається зовсім інакше, ніж за 66-ю паралеллю. Однією з цих ознак було дуже приємне підвищення температури: незабаром ртуть перейшла через нуль. Закутані в хутра люди стали потроху переходити до легших і зручніших костюмів. Найдовше не розлучалися з хутрами члени зимового загону. Ті, котрі думають, що довге перебування в антарктичних областях привчає людину до холоду, помиляються. Людина, яка живе в умовах щоденної температури 15° вище нуля, не дуже турбується, коли ртуть падає далі, якщо у неї є відповідний хутряний костюм. Але ця сама людина, опинившись на 15-20° морозі в костюмі, прийнятому для такої погоди в Христіанії, тремтітиме і синітиме від холоду. Причина цього явища ясна: в полярних областях люди справді захищають себе від морозу, і коли повертаються і їм доводиться задовольнятися загальновживаним пальтом з тісним коміром і капелюхом на голові, вони звичайно мерзнуть.

Другою, не менш приємною ознакою зміни широти, була нічна темрява. Постійне денне світло, звичайно, може набриднути на материку, але на кораблі, мені здається, всі віддали б перевагу безперервному денному освітленню. Правда, головна маса антарктичної криги щасливо опинилась позад нас, але доводиться зважати на можливість зустрічі з крижаними горами. Досвідчений вахтенний помітить крижану гору і вночі, але невеликі брили, які лише невеликою своєю частиною висуваються над водою, виблискують не так сильно, і можна не встигнути вжити запобіжних заходів. А такий маленький горбок не менш небезпечний, ніж велика гора, і при сутичці з ним загрожує та сама небезпека: пробоїна або зірваний такелаж. У цій перехідній смузі, де температура води ще дуже низька, не можна особливо покладатись і на покази термометра.

Фарватер цих місць ще мало вивчений, і завжди можлива зустріч з новими землями. Капітан Кольбек, що вів допоміжне судно, послане на південь під час першої експедиції Скотта, наштотхнувся несподівано на маленький острів на схід від миса Адаре. Острів був названий островом капітана Скотта. Капітан Кольбек тримався в момент відкриття острова приблизно того самого шляху, що й усі кораблі, мета яких — перебувати в середині моря Росса; через те завжди можна, при бажаному чи небажаному відхиленні, зустрітись з новими групами островів.

На картах південного Тихого океану, поширених у торговельному світі, позначено багато груп островів, і окремих островів, положення і навіть існування яких дуже сумнівні. Один з цих островів — острів Емеральд — мав бути приблизно на середині нашого шляху в Хобарт. Але капітан Девіс, що повер-

тався 1909 року з кораблем Шекльтона „Німвродом“, проїхав якраз через той путь, на якому за картою мав бути цей острів. Від острова не залишилось і сліду. Якщо цей острів існує в природі, то, в усякому разі, він неправильно позначений.

Щоб уникнути подібних зустрічей, і, головне, для того, щоб зайти якнайдалі на захід, до смуги західних вітрів, ми напружили всі сили протягом одного, вірніше, навіть двох тижнів. Але безупинний північно-східний вітер ніби намагався залишити нам тільки дві неприємні можливості: або бути віднесеними на схід, або потрапити в плавучу кригу на північ від Землі Вількі.

Ці тижні були жорстоким випробуванням для тих, хто згорав від нетерпіння потрапити з новинами на материк і, можливо, промінати їх на інші новини. Три перші тижні лютого минули, а ми були й досі на півдорозі, в той час, як при сприятливих умовах ми були б уже в Хобарті. Оптимісти на „Фрамі“ втішали себе тим, що рано чи пізно мусять же обставини змінитися на краще, і, кінець-кінцем, вони були праві. Сильний погожий вітер сильним поштовхом відкинув нас і від сумнівного острова Емеральда і від розташованих на північ від нього островів Маккарі. Згадаю лише, що на одному з цих островів перебувала під час нашого проїзду станція бездротового телеграфу, що була найдалі на півдні. Вона обслуговувала антарктичну експедицію доктора Моусона. Він узяв з собою апарати для побудови станції на антарктичному материкі, але, скільки відомо, першого року зв'язок не налагодився.

Цей вдалий поштовх вперед одвів нас так далеко на захід, що ми могли тепер тримати курс просто на північ до Хобарта. У нас була можливість використати смугу західних вітрів. Тут рік-у-рік умови однакові: часті, сильні бризи з північного заходу, що тривають по дванадцять годин і потім раптом перестрибують на захід і на південний захід. Поки тривав північно-західний вітер, нам нічого не залишалось, як чекати з невеликими парусами; коли вітер змінював напрям, ми йшли кілька годин у тому ж напрямі. Таким чином, ми не так ішли, як повзли до мети. Але все ж що день, то віддаль зменшувалась, і до кінця лютого до південного краю Тасманії залишалось зовсім небагато.

Тепер при постійній морській хвилі і легкій навантазі „Фрам“ перевершив усі свої колишні здатності до гойдання, а це не мало.

Наша сподіванка потрапити в Хобарт у кінці лютого не справдилась: минула і перша чверть березня.

Вранці, 4 березня, ми побачили перші ознаки землі; але тому, що погода була жмурна і ми в попередні дні не

могли точно встановити довготи, то не можна було встановити, який берег Тасманії перед нами.

Щоб пояснити наше положення, треба описати бережжя, біля якого ми перебували: південний край великого острова Тасманії поділяється на три коси; з них східна лише маленькою канавкою відділена від крутої, очевидно, неприступної скелі—острова Тасманії. Але прохід мав бути, бо на вершині гори—на 270 м над рівнем моря—височить маяк. Середня коса зветься Тасманія Хед, і між нею та східною косою є бухта, що утворює вхід у Хобарт. Туди лежав наш шлях, і треба було розрізнити, яку з трьох кіс ми маємо перед собою. Це було дуже важко, навіть неможливо, бо обриси берегів зливалися в туманному повітрі. Крім того, ніхто з нас ніколи не бував у цьому закутку земної кулі. Смерком пішла злива, і нам довелось цілу ніч іти буквально помацки. Але коли настав день, знявся свіжий південно-західний вітер; він швидко розвіяв дощові хмари і дав нам можливість роздивитися. Ми побачили, що перебуваємо біля середньої коси Тасманії Хед, і радісно попрямували до того, що вважали за бухту. Через те, що бриз усе посилювався, „Фрам“ мчав швидко, як вітер, і можливість прибути через кілька годин у Хобарт перетворилась на певність. З цим приємним почуттям ми пішли снідати, але тількищо сіли до столу, як двері каюти відчинились, показалося обличчя вахтенного.

— Ми з другого боку,—почулось неприємне повідомлення.

Прощайте, радісні плани, прощай, смачний сніданок. В одну мить усі повибігали на палубу. Сумне повідомлення потвердилось. Ми заблудили в тумані і зливі. Вітер зігнав останні клапті хмар із скель, і перед нами, замість Тасманії Хед, показався маяк. Це був Тасманський острів. Замість бажаної бухти, ми опинилися в Тихому океані, далеко вліво від поганючого острова. Нічого не залишалось, як крейсувати і спробувати підійти з навітряного боку. Але виявилось, що й цього зробити не можна. Вітер перетворився на бурю, і нас віднесло далеко вліво; такі звичайно результати крейсування на „Фрамі“. Ми вирішили зробити все можливе і спробувати йти на всіх парусах з навітряного боку. Спочатку ми ніби посувались, але незабаром виявилось, що ми йдемо назад. До полудня ми повернули і направили курс до материка, але тут сильним поривом вітру моментально порвало клівер. Довелося поскидати всі паруси, щоб уникнути дальших пошкоджень такелажа, підійти якнайближче до берега і постаратися, з допомогою машини, триматись на місці.

Але що було після полудня?

Один порив вітру за одним, один гірший за одного мчав із скель і рвав снасті так, що судно тремтіло і трищало по швах. Настрій на борту був препоганий і час-від-часу прохоплювався не дуже ніжними виразами. Дісталось і вітрові, і погоді, і долі, і життю взагалі. Але ніщо не допомогло: перед нами так само спокійно розлягався півострів, що відділяв нас від бухти, і вітер бушував так само сильно, ніби зовсім не збирався звільнити нам дорогу до берега.

Тільки на ранок, 6 лютого, стало трохи краще. Вітер вшух і повернув трохи на південь; це було не зовсім те, що потрібно, але все ж нам пощастило, тримаючись ближче до берега, де вода була спокійна, дійти до смерку до материка. Уночі затихло, і ми знову почали сподіватися. Мотор працював безперестанку, і сприятлива течія допомогла нам просуватися. 7 лютого на світанку ми були вже в бухті. Нарешті, всі неприємності були переборені.

Був прекрасний, ясний, сонячний день, і обличчя сяяли навипередки з сонцем; на них не залишилось і сліду від усіх турбот попередніх днів. Незабаром і „Фрам“ почав „сяяти“. Палубу з усієї сили терли мильною водою, і незабаром усе блищало, як нове. Коли робота була закінчена, така сама зміна почала відбуватись і з усіма на борту. Ісландські куртки, пошиті в Хортені з уквивал, поступились місцем перед цивільними костюмами, які після дворічної перерви знову вийшли на світ божий. Бритвам і ножицям дісталось багато роботи, і на всіх головах з'явилися парусинові шапки, що їх зробив Ренне. Навіть Ліндстрем, який досі був найтовстішим, найважчим і... найчорнішим членом експедиції, тепер, очевидно, мав діло з водою.

Поступово ми підійшли до лоцманської станції і незабаром маленький моторовий баркас підійшов до судна.

— Want a pilot kaptain?

Ми здригнули, почувши перший, новий людський голос. Ми знову опинились серед людей. Лоцман, старий, сильний чоловік, здивовано озирався навкруги, коли потрапив на нашу палубу.

— Я ніколи не думав, що на борту полярного судна може бути так чисто і акуратно, — сказав він. — І ще менше я сподівався, що люди, які повернулись з Антарктики, мають такий вигляд. Вам, мабуть, жилось непогано?

Так, нам справді жилось там непогано, і про це ми поспішили йому запевнити; крім того, ми не збирались дати зараз же все з нас „викачати“. Старий, очевидно, зрозумів це, не розпитував більше і передав весь, правда, невеликий запас відомих йому новин. Він нічого не чув про „Терра Нова“, але зате повідомив, що найближчого часу

чекають судна доктора Моусона „Аврору“. Виявляється, в Хобарті чекали „Фрам“ уже з початку лютого і тепер уже не сподівалися зустрітись з ним.

Наш гість не хотів знайомитися з нашою кухнею і енергійно відмовився від запрошення на сніданок. Очевидно, він боявся, що ми нагодуємо його собачим м'ясом або чим-небудь подібним. Але зате він віддав належне нашому нєрвєзькому тютюнові і пішов від нас з повними кишенями.

Місто Хобарт стоїть на річці Дервент, яка впадає в бухту Штурмбей. Околиці дуже красиві, а ґрунт надзвичайно родючий; але і поля і ліси під час нашого перебування вигоріли від сонця. Лютувала посуха, що знищила всю зелень. Проте, для наших очей вигляд хоч би й не зовсім свіжої зелені був справжнім святом; цим ми не були пересичені.

Гавань Хобарта майже близька до досконалості. Вона велика, містка і прекрасно захищена. Коли ми підійшли до берега, на борт з'явилося звичайне товариство: капітан гавані, лікар і митні чиновники. Лікар незабаром помітив, що робити йому тут нічого, а чиновники, — що не знайдуть ніяких захованих товарів. Якір був спущений, вхід до країни вільний. Я взяв папку з телеграмами і поїхав до міста на шлюпці капітана гавані.

Подорож східного загопу саньми

лейтенанта Хрістіана Преструда

Східний загін вирушив у далеку подорож 20 жовтня 1911 року. Прощання відбулось зовсім не урочисто, було сказано дуже мало слів. У таких випадках велике значення має міцне стискання руки. Я проводив мандрівників до так званого „Від'їзду“ на південному боці Китової бухти. Тут я щиро побажав Амундсеніві і товаришам щасливої дороги і зробив кінематографічне знімання маленького каравану, що швидко зникав з моїх очей; вони мчали, як вітер, на південь; Гельмер Хансен, як звичайно, поперед загопу.

Я залишився цілком самотний, схвилюваний найрізноманітнішими почуттями. Коли ж я знову побачу цих п'ятьох товаришів, які тількищо зникли в безконечній крижаній рівнині? І при яких обставинах відбудеться ця зустріч? Які будуть результати їх подорожі? Тут було багате поле для всяких припущень і можливостей, як добрих, так і поганих. Але мало толку займатися такими припущеннями. Дуже багато треба було зробити в найближчій дійсності. Такою дійсністю було, поперше, те, що я стою на 6 км від „Фрамхейма“, що кінематографічний апарат важить кілька кілограмів і що Ліндстрем буде сердитись, якщо я спізнюю на обід. Наш кухар вимагав надзвичайної пунктуальності. Проте, дуже швидко йти я не міг і задалегідь приготувався до наслідків великого запізнення.

Раптом я побачив по той бік бухти маленьку чорну точку, що посувалась у напрямі до мене. Спочатку я вирішив, що це тюлень, але, на щастя, виявилось, що цей тюлень був Йоргеном Стубберудом з савьми і шістьма собаками. Це було дуже приємно. Зразу спадав з мене неприємний тягар і полегшувалось прибуття у „Фрамхейм“. Дуже воно не прискорилось, бо в запрягу Стубберуда були молоді, непокірні тварини, отже, ми йшли далеко не прямою лінією і прибули на обід з запізненням на дві з половиною години. Всі, хто знає Ліндстрема і його особливості, можуть собі уявити його настрій. Але якщо він був

дуже сердитий, то ми були дуже голодні, а єдине, що могло пом'якшити нашого норвезького кухаря, це вовчий голод, звичайно, лише в тих випадках, коли в нього є що подати. А запаси Ліндстрема невичерпні.

Я дуже добре пам'ятаю цей обід. За тим самим столом, за яким стільки місяців сиділо нас восьмеро, тепер було лише троє: Іогансен, Стубберуд і я. Правда, нам тепер було вільніше, але це не радувало нас. Почувалась невимовна порожнеча, і думки неслись до відсутніх. Ми насамперед почали обмірковувати, скільки кілометрів вони зможуть проходити на день. І це питання ми обмірковували багато разів у дальші тижні й місяці, маючи багато матеріалу для розмов після праці. А нам треба було:

1) Вирушити до Землі короля Едуарда VII за дослідженнями.

2) Накреслити карту Китової бухти і дослідити найближчі її околиці.

3) Підтримувати, скільки можна, „Фрамхейм“ у порядку на той випадок, коли б довелося знову зимувати.

Щодо часу — в наказі було сказано: „Повернутись у „Фрамхейм“ раніш, ніж можна сподіватись на прибуття „Фрама“.

Але останнє було дуже невизначене. Правда, ми всі цілком довіряли доброму „Фрамові“ і сподівались, що він виконає плавання за розкладом. Капітан Нільсен мав намір повернутись до Різдва або до Нового року; але все ж рік, це досить довгий строк, і під час такого плавання треба зробити чимало морських миль. Якщо припустити, що все було гаразд, без невдач, що „Фрам“ вийде з Буенос-Айреса в умовлений час, тобто 1 жовтня 1911 року, то він повинен був прибути в Китову бухту до середини січня. Тому ми ухвалили вирушити до Землі короля Едуарда VII перёд Різдвам, а картографічні роботи і дослідження бухти залишити на першу половину січня 1912 року. Тому, що бухта тепер замерзла, а це дуже зручно для знімання карти, я вирішив присвятити перші дні після від'їзду південного загону попередній вимірній роботі. Але я не зважив на вітер і погоду і тому дуже помилився.

Коли потім спокійно обмірковуєш стан річей, то стає зрозумілим, що добра погода не може перемогти залишків антарктичної зими без сильних порушень атмосферних умов. Тут були замішані всі чорти і сам Вельзевул, — так, це була погодка! Цілих чотирнадцять днів, починаючи з 20 жовтня, ми тільки два чи три рази могли працювати з теодолітом і землемірним столом. Нам удалось виміряти основну лінію на 1000 м і більшу частину східної сторони бухти, а також виступаючий пункт навколо нашого табору;

але, щоб насправді зробити якунебудь роботу, треба було вдаватись до хитрощів, ловити кожну мить, і кожна екскурсія закінчувалась тим, що ми повертались додому з інструментами, засипаними снігом.

Якщо, з одного боку, погана погода перешкоджала задуманій і бажаній роботі, то, з другого боку, вона додавала нам багато несподіваної і неприємної роботи. Нам доводилось, наприклад, весь час відгрібати сніг і звільняти хід до собачих наметів та підтримувати доступ до нашого підземного житла. Висока стіна, збудована нами з східної сторони будинку, була тепер зовсім засипана снігом. Вона дуже придалась нам. Тепер же сніг безборонно бушував, і отвір, що веде до наших дверей, бував засипаний за кілька годин. Але коли ми питали Ліндстрема, що він робитиме після нашого від'їзду, якщо така погода триватиме, він хитав головою і говорив:

— Поки сніг є єдиною перешкодою, завжди можна знайти вихід.

Але одного разу Ліндстрем заявив, що більше не може пройти до вугільного складу. Ми пішли подивитись і переконались, що пройти справді неможливо: дах над приміщенням, де зберігалось вугілля, провалився під вагою снігу. Нам нічого не залишалось, як на велику силу перенести залишки дорогоцінного палива у прохід між будинком і складом. Тут наші чорні брильянти зберігались добре. Але під час цієї приємної роботи ми самі перетворились на чорні алмази. Коли ми потім прийшли додому, то виявилось, що наш кухар тількищо закінчив генеральну чистку своєї персони — досить рідкий випадок, — і тут ми всі здивувались. Він був вражений нашою чорнотою, а ми не менш вражені його чистотою.

У нас була сила роботи з готуванням до подорожі і вічним прибиранням снігу, і я думаю, що нікому з нас не захотілося б другий раз пережити такі дні. Погода значно затримала нас; такі затримки завжди дуже неприємні, а тут, де час такій дорогий, вони були надто небажані.

Наша подорож мала тривати не більш як шість тижнів, бо в нас було лише двоє саней, на які треба було навантажити харчі і спорядження на трьох чоловік і шістнадцять собак, а по дорозі не було продовольчих складів. Отже, щоб повернутись до різдва, треба було вирушити в середині листопада. Не погано було б вийти ще раніш, і з самого початку листопада ми почали вичікувати першої можливості, щоб вийти.

Тому що дуже важко було взяти з самого початку правильний напрям, треба було вийти в дуже ясний день. Наш путь ішов через продовольчий склад під 80-ю пара-

лелю. Але країна короля Едуарда VII була на схід, чи, певніше, на північний схід від „Фрамхейма“, а це означало чималий обхід. Але зробити його треба було, бо ми ще в вересні залишили в складі всі харчі запакованими, більшу частину нашого особистого спорядження і найважливіші інструменти.

На цьому шляху до складу, близько 55 км до півдня від „Фрамхейма“, була дуже неприємна місцевість, вся в щілинах і розколинах; у цю місцевість ми вперше потрапили восени 1911 року під час третьої поїздки до складів. Тоді ми потрапили в неї зовсім несподівано і тільки чудом вийшли відтіль, зберігши всіх собак. Ця місцевість була на схилі на 2 км на захід від позначеної лінії; але, хоч це й чудно, вона чимось вабила нас. При першій спробі пройти на південь—у вересні 1911 року—ми потрапили в це чортове місце, не зважаючи на ясну погоду. Я чув певніше, що південний загін на останній поїздки, не зважаючи на всю обережність, заїхав туди, і що один з учасників ледве врятувався, щоб не впасти в прірву з усіма своїми собаками і саньми. Мені дуже не хотілось зазнати такої долі, особливо, поки ми ще перебували в знайомій місцевості. Це був би поганий початок моєї першої самостійної роботи, як полярного дослідника. А два-три дні доброї погоди перед початком подорожі дали б нам можливість іти колишніми слідами і мати твердий ґрунт під ногами, поки поманемо жажливе місце.

У перших числах листопада погода почала потроху кращати, сніг не йшов уже безперервно. Ліндстрем попросив нас заготувати йому до від'їзду якнайбільше тюленів, щоб звільнити його від цієї роботи. Запаси минулої зими майже закінчились, залишалось тільки небагато сала. Звичайно, ми виконали його прохання. Дуже важко переправити таких важких тварин одній людині, особливо, якщо маєш лише одні сани і кілька неслухняних молодих собак. Ліндстрем розповідав нам потім не одну історію про свої нещастя з собаками.

Але якщо не зважати на доставку на місце, полювання на тюленів досить нешкідливий спорт. Старий полярний мандрівник (або ескімос), напевне, здивувався б з того глибокого спокою, з яким антарктичні тюлені дозволяють забивати себе. Антарктика здалася б їм казковою країною з молочними річками і киселевими берегами. Тюленів тут сила, а полювати зовсім не важко. Ці тварини глибоко переконані, що їм не загрожує ніяка небезпека на материку і на кризі. Вороги тюленя у воді, і з ними жартувати не доводиться. Це видно з величезних рян, які часто бувають на забитих тюленях. Щоб уникнути своїх ворогів, тюленеві треба

лише вилізти на материк, де він протягом багатьох поколінь грівся на сонці і спав, не зустрічаючи нікого, крім нешкідливих пінгвінів і чайок.

Тому раптова поява людей не справляє спочатку на антарктичних тюленів ніякого вражіння. Людина може підійти зовсім близько до них, вони дивитимуться на неї поглядом, що безнадійно не розуміє загрожуючої небезпеки. І тільки коли їх штовхнути лижею або палицею, вони поступово починають розуміти, що, „може“, ці істоти не зовсім і нешкідливі. Якщо ж дотик палиці стає більш дошкульним, тюлень зразу жахається. Він стогне, вие і намагається втекти від непроханого гостя; але втекти йому важко, бо наскільки тюлень спритний і в'юнкий у воді, настільки він важкий і незграбний на материк.

Він ледве відповзає трохи, потім неприємне вражіння зникає, він, очевидно, вважає, що це був поганий сон, і знову засинає. Якщо застрелити одного з них, то інші навіть не підведуть голови. Нам доводилось розрубувати на шматки тюленя перед носами його товаришів, це не справило на них найменшого вражіння.

До перших чисел листопада у тюленів з'являються діти. Скільки ми могли спостерігати, самиці в цей час залишаються на кризі без ніякої їжі, поки діти підростуть настільки, що зможуть самі спуститись у воду. Але загалом, очевидно, вони не дуже піклуються про дітей. Деякі з них робили незначні спроби захищати своїх дітей, якщо їх турбували, але в більшості випадків не звертали на них уваги.

Ми не чіпали ні самиць, ні дітей, і забили лише двох трьох новонароджених, щоб додати їх шкурки до наших колекцій. Але собаки робили інакше: для них полювання на тюленів було улюбленим спортом; вони не могли обминути такого випадку. З великим, дорослим тюленем їм важко було впоратись, бо його тіло вкрите товстим твердим хутром, непроникливим для собачих зубів. Їм щастило тільки розсердити і роздратувати його. Але все було інакше, коли з'являлись на світ діти. На цій дичині завзяті мисливці могли вгамувати свою спрагу вбивства, бо негідники убивали тільки для того, щоб убити: вони не могли бути голодні, бо жерли досхочу. Ми робили все, що могли, щоб стримати собак, і поки ми всі були вдома, то собаки були прив'язані; але коли Ліндстрем залишився сам, він не міг цього робити, бо собачі намети були зовсім заметені снігом. Правда, залишалось зовсім мало собак, але я боюсь, що навіть вони влаштували на кризі бухти криваву різанину. Несчасні матері не могли б змагатися з ними, коли б навіть наважились на це: вороги були дуже рухливі і меткі.

Вони моментально відділяли дитину від матері, а доклати її їм було зовсім не важко.

На жалі, біля „Фрамхейма“ не бувало морських леопардів. Ці тварини значно рухливіші за звичайних тюленів і мають прекрасні щелепи; з ними чотириногі мисливці, напевне, стали б обережніші.

Ми переправили у „Фрамхейм“ достатню кількість тюленів, щоб їх вистачило на довгий час для дванадцяти собак, що залишались. Для себе ми взяли запасу на десять днів і вирішили йти.

Перш ніж почати звіт про подорож, я скористаюся з нагоди сказати кілька слів про моїх супутників—Іогансена і Стубберуда. Звичайно, для мого спокою було дуже важливо мати з собою таку людину, як Іогансен, який має довгорічний досвід у всьому, що стосується до санних подорожей. Щодо Стубберуда, то я не міг би побажати кращого супутника. Це був у повному розумінні завзятий хлопець, надійний не тільки на словах, а й на ділі. Правда, доля не поставила нам особливих перешкод, але при подорожах саньми в антарктичних областях не можна цілком уникнути їх. Я глибоко вдячний моїм супутникам за те, що вони всіма способами намагались пом'якшити труднощі подорожі. Іогансен і Стубберуд керували саньми, я взяв на себе обов'язки розвідувача. В кожні сани було запряжено по сім собак. Ми взяли так багато собак тому, що не зовсім певні були їх якостей; південний загін, звичайно, забрав собі кращих тварин, а між тими, що залишились, були такі, що раніш давали ознаки швидкого виснаження, правда, в дуже ввжких умовах. Згодом ми побачили, що собаки у сприятливіших обставинах справлялися з роботою краще, ніж ми сподівались. У першій частині дороги, до складу під 80-ю паралеллю, сани були досить легкі. Крім намету, спальних мішків і інструментів, на них було на вісім днів запасів: тюленина для собак і консерви для нас. Головні запаси були заготовлені в складі.

8 листопада ми виїхали з „Фрамхейма“, залишивши Ліндстрема єдиним мешканцем і господарем. Погода була прекрасна. Я вийшов з кінематографічним апаратом, щоб, по змозі, увічнити наш від'їзд. У кінці серії Ліндстрем мав сфотографувати розвідувача, який тепер був далеко позаду, замість того, щоб стояти на чолі загону. Я, як тільки міг, розтлумачив Ліндстремові, що треба разів п'ять-шість повернути гвинт, і потім поспішив за саньми. Але, коли я обернувся, уже пройшовши наш склад, то побачив, як цей неоправний чоловік продовжував крутити гвинт так само завзято, ніби одержував по десять крон за метр фільму, що показує розвідувача, який мчить за загonom. Я кількома

загрозливими рухами примусив завязаного фотографа зупинитися і помчав за Стубберудом; Іогансен зник, як метеор. Останнє, що я побачив, — були його підшви. Виявляється, він ловко стрибнув вниз головою через сани; собаки, звичайно, помчали далі, а Іогансен за ними. Але ми незабаром зустрілись цілі і здорові біля „Від'їзду“. Тут ми стали у відповідному порядку і потім насправжки вирушили на південь.

Крижане плато послало нам останній привіт — свіжий південний вітер; цей вітер кілька разів намагався одморозити кінчики наших носів, але невдало, зате йому пощастило затримати нас. На такій рівнині на вітрі страшенно важко ходити; але сонце привітно сяяло, і вітер не міг отруїти нам радості життя. Грунт був зовсім твердий, повітря прозоре, ми весь час ішли вздовж встромлених прапорів і за цілий день не відхилились від правильного шляху.

О п'ятій годині після півдня ми стали табором, нагодували собак і спокійно влізли в намет. Тут ми помітили, наскільки легше і приємніше ходити в цю пору року, порівняно з поїздками восени і на весні. Тепер можна було швидко і вільно рухатись у легкому зручному одягу і все робити в таборі з великими руками, не відморожуючи при цьому пальців. Тому що мені не доводилось доглядати собак, то я взяв на себе обов'язок кухаря. Це робити було теж значно легше тепер, аніж при температурі 50° нижче нуля. Тоді треба було чекати більш як півгодини, щоб сніг у горшку перетворився на воду, а тепер це робилось за десять хвилин, і кухар не мав небезпеки відморозити пальці.

З січня 1911 року, коли ми пристали до Крижаного плато, ми весь час сподівалися почути звуки стрільби, що означають рух крижаних мас. Але минула ціла зима, і ніхто не чув найменшого звуку. Це була одна з численних ознак непорушності криги навколо зимового табору. Під час саних подорожей теж не чути було сподіваного гуркоту, і тільки 9 листопада, коли ми влаштувались на ніч, почулось безперервне гудіння й тріщання. Гомін був не дуже голосний, але звучав так, ніби глибоко під нами безперервно працював артилерійський загін з маленькими гарматами. На кілька сот метрів на захід від нашої стоянки видно було силу маленьких підвищень, що свідчили про наявність розколин, а поза тим місцевість виглядала досить безпечно. Гуркіт і гомін чути було цілу ніч, їм підголошували собаки. Не дивно, що цієї ночі не було й думки про сон. Але це — звичайне явище в першу ніч санної подорожі. Стубберуд запевняв, що через дурний гуркіт не міг заплющити очей. Йому при кожному новому гудінні здавалось, що під нами

відкриється прірва і поглине нас. Але ґрунт під нами протримався до ранку, і другого дня нам привітно усміхнувся чудовий ясний день. Тут не треба було себе силувати, щоб продовжувати подорож. Сонце подбало про нас і висушило почеплене з вечора взуття. Лижні черевики були зовсім м'які, ніде не було й сліду інею.

Собаки зразу жвавішали, коли ранком хтонебудь з нас висував голову з намету. Вони вітали його найвиразнішими проявами радості, хоч і знали, що з його появою зв'язані довгі години важкої роботи, а часто й побої; але з того моменту, як ми починали поратись біля саней, собаки виявляли палке бажання бути запряженими і рушити в путь. Такого дня, як описуваний, робота була не важка: вони легко могли пройти 35 км за вісім годин при легкій навантазі і прекрасній дорозі. Запряг Іогансена весь час ішов слідом за мною, а Стубберуд не відставав від нього. Час-від-часу в снігу видні були сліди полозків, крім того, цілий день видно було прапори. Ми були досить легко одягнені, у всякому разі значно легше, ніж можна було припустити недосвідченим людям. Справа в тому, що і в Антарктиці існує щось схоже на літо, хоч щоденна температура більше нагадує те, що прийнято звичайно вважати за зиму.

Коли в Антарктиці відбувається подорож на весні або восени, то доводиться вживати зовсім особливих заходів проти холоду; і єдине, що справді допомагає, є хутро. Але в ту пору року, коли сонце всі двадцять чотири години стоїть на небі, можна обходитись одягом не більш теплим, ніж костюм лісового дроворуба. Під час ходьби ми були майже завжди одягнені так: подвійна шерстяна білизна, при чому нижня дуже тонка; поверх сорочки був одягнений або звичайний, або досить легкий плетений шерстяний жилет; а поверх усього одягався прекрасний костюм Берберрі — штани і куртка. При тихій погоді і сонці ми скидали й куртку і залишалися лише в жилетах. Про всяк випадок ми взяли з собою легкі костюми з оленячого хутра; але вони весь час служили подушками і підстилкою під спальні мішки.

Тема про спальні мішки серед полярних мандрівників завжди є предмет суперечок; не пам'ятаю, скільки разів це питання порушувалось у нас, і не пам'ятаю також, скільки більш чи менш вдалих зразків з'являлось на світ після кожної суперечки. Одне можна сказати, що прибічників односпальних мішків була більшість, і це, звичайно, правильно. Двоспальний мішок, звичайно, найкраще зберігає тепло, але бути двом великим людям в одному тісному мішку завжди незручно. А коли в двоспальному мішку

люди справді сплять, і один хропе просто у вухо сусідові, то становище часто буває нестерпним. При температурі нашої літньої подорожі було досить тепло і в односпальному мішку, і ми всі користалися ними.

Під час першої подорожі на південь ми з Іогансеном вживали двоспальний мішок і справді вхитрялись зберегти тепло навіть при найбільших морозах. Але справа в тому, що коли мороз не дає можливості нагрітися в односпальному мішку, то він не дозволяє і продовжувати подорож.

10 листопада. Зараз же, як виїхали, ми спробували йти без розвідувача. Між прапорами так йти можна було. Собаки галопом мчали від жердини до жердини, а я спокійно причепився до саней Стубберуда. Опівдні ми дійшли до спуску в долину, де ми під час третьої поїздки до продовольчого складу потрапили в справжню сітку із розколин і щілин. Але цього разу ми передбачали небезпеку і тримались лівої сторони; в останню хвилину перший запряг звернув убік, і нам довелось переходити через східну частину небезпечного шляху, як це ми й зробили повним галопом. Наш маленький караван мчав по тонких снігових містках, де скрізь чорніли моторошні, темні, як ніч, прірви; я щиро бажав, щоб ми були на кілька кілограмів легші. І тільки коли ми проїхали вже кілька хвилин від жахливого місця, я полегшено зітхнув.

Я ні за яку ціну не погодився б пройти цю дорогу без лиж. Загибель була б неминуча. Не можна сказати, що лижі цілком захищають від провалу в розколіну, але в усякому разі треба, щоб дуже не щастило,— щоб провалитися і впасти в прірву на лижах.

11 листопада. При добрій погоді подорож — задоволення. Навет, спальні мішки, одяг,— все це м'яке, гнучке і сухе. Термометр показує 20°. Людині з цивілізованого світу такий мороз здався б жорстоким, але не слід забувати, що ми давно відмовились від загальнолюдського уявлення про температуру. Ми страшенно радіємо, коли морозу 20°, і вітаємо весну як тільки можемо, особливо згадуючи про те, як виглядала ця місцевість два місяці тому при 50-градусному морозі, коли іней нависав на наметі шаром завтовшки у вершок і щохвилини загрожував завалитись нам на голови. Тепер немає й сліду інєю. Сонце моментально його злизує,— бо тепер у нас сонце. І не така невдала подоба сонця, що показувала свою червону голову на північному горизонті, ні — це наше добре, старе, знайоме сонце з його силою тепла і світла.

Після двох годин ходьби, на нашому кругозорі показалися обидві снігові хижки, збудовані нами під час останньої поїздки. Ми йшли просто на них, сподіваючись побачити

якінебудь сліди південного загону. Так воно і трапилось, хоч і не тим способом, на який ми сподівались. Ми були не більш як на 2 км, коли раптом зупинились, вкрай здивовані.

— Там люди,— сказав Стубберуд.

І справді, там рухалось щось чорне. Після кількох невиразних думок про японців, англійців тощо, що промайнули в нашому мізку, ми повитягали біноклі.

Ні, це були не люди, а собаки. Але ж і присутність собак тут, на 120 км в глибині Крижаного плато, це теж не абищо. Очевидно, це був один з собак південного загону; але як він міг вижити так довго, — ось у чому загадка. Ми підійшли до намету і побачили одного з собак Хасселя на ім'я Пірі. Він трохи здичавів, але коли почув своє ім'я, то впізнав нас і кинувся нам назустріч. Він став товстий і жирний і, очевидно, дуже зрадив, зустрівши нас. Він живився жалюгідними залишками нещасної Сарри, забитої тут минулого року. Стубберуд запряг його в свої сани.

Ми сподівались до вечора прибути на склад; так воно і трапилося б, коли б погода протрималась. Але за день сніг зробився м'яким, собаки провалювались по череву, і коли о шостій годині ввечері колесо показало 38 км, вони були такі стомлені, що не варто було йти далі.

Другого дня, у неділю 12 листопада, ми опівдні дійшли до складу. Капітан Амундсен обіцяв нам залишити тут першу звістку про південний загін, і ми насамперед кинулись шукати листа. Ми незабаром знайшли його. Це була маленька записка, але в ній було найголовніше: „Покищо все гаразд“.

Ми сподівались, що південний загін знищить якщо не все, то більшу частину привезеного сюди у квітні тюленячого м'яса. На щастя, ми помилились: м'яса залишалось дуже багато, і ми з спокійною совістю могли досхочу нагодувати собак. Собаки жадібно напихались м'ясом, скільки могли. Чотириденної дороги від „Фрамхейма“ сюди досить було, щоб викликати у них вовчий голод. У Югансена в запряжі була зовсім молода тварина, яка вперше в житті брала участь у подорожі. Це був славний собачка на ім'я „Дитина“; на ньому важко позначився перехід від голоду до достатку. Бідолаха півдня провалювався в снігу і все вищав і кричав від болю в животі.

Ми того ж дня приготували обід з свіжого м'яса. Потім ми оглянули тутешній п'ятитижневий запас, що складається з трьох ящиків пемікану для собак, одного для людей, в якому 99,9 кг молочного порошка, 25 кг вівсяного печива, три жерстянки солодового молока. Потім були інструменти, канати й одяг. Запас шоколаду ми взяли з

„Фрамхейма“, на складі його не було. Кухонні прилади були ті самі, що й у південного загону, і ми взяли з собою 30 літрів гасу у двох жерстянках.

Щодо інструментів, то в нас були: один теодоліт, один гіпсометр, два пружинні барометри,—один з них був не більший за кишеньковий годинник,—кишеньковий хронометр, звичайний годинник, фотографічний апарат Кодак, придатний для пластинок і для плівок 8×8 , і до нього три катушки плівок і дюжина пластинок.

Медична частина була дуже нескладна: одна коробочка проносних пілюль, три бінти і маленькі ножиці, що заміняли нам бритву. Пілюлі і бінти ми привезли додому неторканими. Це свідчить, що стан нашого здоров'я під час подорожі був якнайкращий.

Поки водії вкладали і зашнуровували вантаж, який важив тепер близько 270 кг, я написав звіт Амундсеніві і зробив спостереження, щоб встановити напрям курсу. За наказом нам треба було повернути тепер на північний схід, але тому, що тварини були витриваліші, ніж ми сподівались, і була можливість дістатися до землі у східному напрямі від того місця, де ми тепер стояли, вирішено було спробувати просуватися прямо на схід. На жаль, уночі з'явився наш старий ворог—туман, проте, все ж можна було відрізнати жердини з прапорами.

Мені, як розвідувачеві, стало значно легше. Сани були навантажені, і собаки ледве встигали за мною, коли я йшов своїм звичайним кроком. Об 11 год. ранку ми пройшли 9 км мимо останнього східного прапора і опинились у зовсім невідомій місцевості. Але якраз у цей момент з'явився легкий південний бриз і розігнав туман. Сонце знову освітлювало блискучу білу рівнину. Але тепер ми на кожному новому кілометрі могли натрапити на щонебудь зовсім нове. Шлях був прекрасний, хоч міг бути трохи твердішим. Лижі сковзались дуже добре, але сани й собаки трохи грузли. Не дай боже опинитися тут без лиж, це було б справжньою мукою.

Але „новин“ довелося чекати. Ми йшли в східному напрямі цілих чотири дні і не зустріли найменшої зміни. Це була та сама хвиляста поверхня, яку ми так добре вивчили під час попередніх поїздок. Гіпсометр щодня показував те саме, а сподіваного підйому не було й не було.

Стубберуд, який з самого від'їзду з продвольчого табору ходив навшпиньках, виглядаючи гір, кінець-кінцем переконано заявив, що Земля короля Едуарда VII, на яку ми полювали, лише фата-моргана, і насправді її не існує. Але мені важко було відмовитись від припущення, що Земля короля Едуарда VII проходить вздовж 158-го мери-

діана. Це припущення за зиму перетворилось на певність і ґрунтувалось на тому, що під час влаштування продовольчого складу між 81-ю і 82-ю паралелями ми бачили великі крижані нашаровання, які свідчили про існування в південному напрямі голої землі.

16 листопада ми опинились під 158° довготи, але наші очі так само даремно блукали по безконечній рівнині. Чи йти нам далі? Звичайно, це вабило, бо рано чи пізно ми повинні ж були на щонебудь натрапити; але в нас був наказ, згідно з яким ми повинні були йти, і цей наказ зобов'язував нас пройти до певного пункту, позначеного на карті. Цей пункт був прямо перед нами в північному напрямі на віддалі приблизно 200 км. Тому ми вирішили не йти далі в невідоме, а повернути трохи вліво, на північ. Ми позначили місце повороту сніговою баштою у 2 м заввишки. На вершині ми встромили жерстянку із звітом.

На цій дорозі важко було чекати чогонебудь несподіваного, і ми так його й не діждались. Ми проходили від 31 до 37 км на день по гладкій, рівній місцевості. Поверхня спочатку була просто ідеальна, але чим далі ми йшли на північ і чим ближче підходили до моря, тим більше нам перегороджували шлях численні замети. Вони утворились, очевидно, під час поганої погоди, що була перед нашим від'їздом з „Фрамхейма“. Тут не обійшлося без нещастя. Стубберуд зламав кінець своєї запасної лижі, прив'язаної під саннями, а сани Іогансена потерпіли від постійних сучок з твердими заметами. На щастя, Іогансен догадався захопити запасну жердину, і з її допомогою пощастило полагодити полам.

Тому, що ми йшли тепер меридіаном або, інакше кажучи, прямим північним курсом, то щоденні спостереження широти були ніби перевіркою показів вимірного колеса: звичайно вони збігалися хвилина в хвилину. Поки я вимірював полуденну висоту, мої товариші могли стояти поруч і їсти свій сніданок або ставити намет і готувати собі затишок і захист. Звичайно вони робили останнє, а зате зайву годину йшли увечері. Крім астрономічних спостережень, ми спостерігали також стан барометра, температуру, силу і напрям вітру, а також стан снігової поверхні. Ці спостереження провадилися і записувалися три рази на день. Вечорами робилися виміри гіпсометром.

Коли б я почав описувати довгий ряд днів, проведених на цій крижаній рівнині, то вийшло б щось схоже на казку про білого бичка. Здавалося б, ми повинні були страшенно нудьгувати від такої одноманітності, але було якраз навпаки. Для мене ніколи час не минав так швидко, як у цій подорожі, і рідко можна було зустріти людей більш задо-

волених своїм життям, ніж ми троє. Закінчивши трудовий день, ми сходились за скромним обідом або за люлькою. Правда, меню незмінно було одне й те ж, а вважають же, що в їжі найголовніше—різноманітність. Але я скажу: к чорту різноманітність, головне—апетит. Для голодної людини байдуже, що вона їсть, а важливо те, що вона може вгамувати свій голод.

Після семиденної дороги ми повинні були пройти визначену віддаль і опинитися біля моря. Так воно й трапилось. Ось що записано в моєму щоденнику 23 листопада:

„Сьогодні ми мали побачити ще щонебудь, крім снігу й неба. Через дві години ходьби ми натрапили на два снігові буревісники-качурки, потім на кілька чайок. Ми радісно привітали ці перші живі істоти, яких ми зустріли з моменту від'їзду з зимового табору. На півночі виразно видно було смугу неба над водою, яка ставала все вищою і разом з чайками свідчила про те, що море близько“.

Хижі чайки сіли зовсім близько від нас, і собаки, що вважали їх, очевидно, за молодих тюленів, готові були порушити порядок маршу і кинутись на здобич. Але їх хвилювання швидко вляглося, коли вони помітили, що дичина має крила.

Край Крижаного плато був дуже поганий. Ми з досвіду знали, що тут легко провалитися, коли освітлення не дуже добре, і тому обмацували кожний крок. О четвертій годині нам здалося, що ми бачимо спуск. Ми зупинились, і я вирушив на розвідку. На моє здивування виявилось, що відкрите море доходить аж до крижаної стіни. Ми сподівались побачити велику смугу надбережної криги, але здавалось, що море аж до горизонту було зовсім вільне від неї. Воно виглядало чорним і загрозливим, але становило приємний контраст з вічною сніговою рівниною, якою ми пройшли 550 км.

Цей прямовисний, на 30 м заввишки, спуск утворював границю між мертвим Крижаним плато і морем, з його різноманітним, тріпотливим життям. Вигляд з вершини крижаної стіни завжди величний, а часами буває невимовно прекрасний. В сонячні дні, і ще більше в місячні ночі, видовище просто казкове. В цей день над чорним морем нависло важке, чорне небо, і крижана стіна, що була на світлі такою білою і блискучою, здавалась тепер старою, вибіленою стіною. Вітер ані подихне. Зрідка чути було, як хлюпотить, розбиваючись об стіну, хвиля, і більше—ні звуку. Величезна тиша! І в цій величній обстановці власне „я“ здається таким маленьким, таким мізерним, і я відчув справжнє полегшення, коли знову опинився серед своїх товаришів.

В таких умовах, коли вода підійшла аж до самого Крижаного плато, зникали наші сподіванки на зустріч з тюленими. Але другого дня ми знайшли на декілька кілометрів на схід зовсім закриту бухту, щось 7 км завглибшки. Вона замерзла, і на її кризі цілими дюжинами валялися тюлені. Їх було більш, ніж досить, для того, щоб нагодувати собак, наїстись самим і поповнити запаси. Ми поставили намет і пішли досліджувати ближче. Місцевість була вкрита численними розколинами, але ми незабаром знайшли непоганий спуск. В одну мить були забиті три дорослі тюлені і один жирний маленький. Потім ми на канаті витягли до табору половину тюленьчої туші. Поки ми трудилися, витягаючи здобич, почувся раптом голос Стубберуда: „Я провалююсь!“ І справді, він зник, провалився, як камінь у глибокому колодязі. Під ним провалився сніговий місток, яким ми збирались перейти. На щастя, виступаючий край не дав йому провалитись дуже далеко, і він встиг обмотати круг руки канат. Нам не важко було витягти його на поверхню. Цього не трапилося б, коли б ми були на лижах, але ми не одягли їх через крутий спуск. Ще кілька зусиль, і ми досягли намету, де більша частина здобичі зникла в п'ятнадцяти порожніх собачих шлунках.

Крига в бухті була порізана численними канавками, і поки мисливці білували туші, я спробував виміряти глибину; але 32 м каната не вистачило. Я не дістав дна. Попоївши, ми знову пішли на кригу, щоб ще раз спробувати виміряти глибину. На цей раз у нас був з собою лот, подвійний гачок, дві катушки ниток і два геологічні молотки.

Насамперед ми спустили на нитці тягар, але якийсь нахабний тюлень намагався перекусити нитку. Проте, йому з цим не пощастило, і коли він виринув на поверхню подихати повітрям, то дістав такий удар палицею по черепу, що дико заревів і зник у глибині. Далі все було гаразд, тягар поринув і нарешті спустився на дно, потягнувши за собою 134 м ниток. Ми вирішили перевірити ще раз, замінивши тягар важчим молотком. Він був навіть занадто важкий для ниток, але в нас нічого іншого не було. Його змастили салом, і він дуже швидко поринув на дно, показавши ту саму глибину—134 м. З надзвичайною обережністю ми щасливо витягли молоток.

Йдучи назад, ми потягли за собою молодого тюленя. Цієї ночі ми тільки о третій годині повлазили в спальні мішки і спали другого дня довше, ніж звичайно. Вранці Стубберуд і Іогансен приволокли з бухти ще одного тюленя і навантажили якнайбільше свіжого м'яса. Але тому,

що м'ясо займає дуже багато місця порівняно з вагою, його не можна брати велику кількість. Зате на місці стоянки ми залишили запас м'яса, який міг нам дуже пригодитися, якщо ми запізнимось або якщо з нами трапиться щось погане, коли повертатимемось.

Я визначив широту і довготу, висоту моря і зробив кілька фотографій. Ми влаштували продовольчий склад, збудували кілька снігових башт і вирушили о третій годині після півдня. На південь від бухти видно було багато підвищень і крижаних нашаровань, що дуже нагадували місцевість навколо „Фрамхейма“. На схід ішла виразно виступаюча висока смуга, і в бінокль видно було, як вона в південно-східному напрямі проходить далі вглиб країни. Це, мабуть, висоти, позначені на карті капітана Скотта, як „Гірське пасмо“.

Ми далеко сбийшли, щоб обминути найбільші нашаровання, і взяли курс на північний схід до згаданого гірського пасма. Виявилось, що тут досить крутий підйом, і собакам довелося важко. Вони буквально об'їлися і більша частина тюленини повернулася назад тим самим шляхом, що увійшла. Щоб нещасні тварини могли хоч щонебудь зберегти в шлунках, ми зупинилися, як тільки підійшли настільки, що можна було обдивитись. У цій місцевості, що спускається до бухти, ґрунт був дуже сумнівний.

Другого дня, у неділю 26 січня, з'явся північно-східний вітер, і небо й рівнина зникли в сніговій завірюсі. Наші плани на довгий неділішний перехід зірвались. Серед загального пригнічення у мене раптом мелькнула блискуча думка. Аджеж сьогодні національне свято, і якщо ми не можемо йти, то можемо принаймні святкувати. В одному з ящиків з харчами знайшлась жерстянка з солон'яною і зеленим горошком. Ми витягли її і приготували дуже смачний обід. Я подумав з цього приводу, що не одна господарка зраділа б з такого завидного апетиту свого чоловіка, як у нас. Тоді багато помилок у кулінарному мистецтві були б не помічені.

Але повернемось до нашого свята. Ми випили по ковтку брандвейна з емальованої кружки. Власне, це проти всіх правил, — мати з собою алкоголь, — але всім відомо, що всі протиалкогольні закони запроваджуються з великими труднощами. Це явище поширюється і на Антартику.

27 листопада була така сама погана погода; 28-го вона трохи поліпшилась, і можна було подумати про те, щоб вирушати в путь. Ми ледве витягли наші речі з снігу і пішли на північний схід. Який неприємний ранок! Свіжий вітер гнав завірюху нам просто в обличчя. Ми пройшли при такому зустрічному вітрі дві-три години. Коли раптом:

Стубберуд з усієї сили закричав: „Стій“. Половина його собак повисла на віжках у розколині. Я пройшов через цю розколинку, не помітивши її через завірюху. Собакам слід було б відчувати такі небезпеки, але ні,— вони мчать сніговими містами, поки провалляться. На щастя, віжки витримали, і незабаром бідолахи були витягнені на поверхню. Можна подумати, що собака, який висів донизу головою над жахливою прірвою, буде хоч трохи вражений. Аж ніяк: вони були абсолютно спокійні і готові повторити такий стрибок при наступному зручному випадку.

Але я став уважніший, і, не зважаючи на те, що на всьому підйомі ми натрапили на численну кількість жахливих розколин, ми пройшли щасливо.

Розколини, власне, не являють безпосередньої небезпеки, якщо погода ясна і освітлення достатнє. Але інша справа при тумані, завірюсі або хмарній погоді, коли не можна розрізнити маленьких нерівностей, які вказують напрям розколини; їх помічаєш лише після того, як налетіти на них. В таких випадках найкраще пробувати спочатку дорогу палицею, звичайно, такий спосіб ходити досить неприємний.

28 листопада ми закінчили підйом, а разом з ним зникли і розколини. Вітер вщух, і завірюха змінилась сонячним саявом. Ми вийшли так високо, що з північного заходу могли бачити море. Вітер нагнав силу криги з півдня, так що ніде не видно було відкритої води; було багато крижаних величезних гір. Ми вирахували з краю горизонту, що перебуваємо на 300 м над рівнем моря, і гіпсометр potwierдив це.

29 листопада — прекрасна погода і прекрасний шлях на початку дороги. Перед нами стелилось рівне плоскогір'я, на якому, здається, не могло бути неприємних несподіванок. До відпочинку спідні колеса показувало 20 км, а надвечір був зроблений денний перехід — 37 км. Широта — 77°32'. Віддаль до північного краю Крижаного плато дорівнює 37 км. Ми перебуваємо на півострові, північний кінець якого названий капітаном Скоттом „мисом Кольбек“, і на схід від того меридіана, де Скотт позначив на карті „Гірське пасмо“. Висота 300 м над рівнем моря свідчила, що ми на твердій землі, хоч і вкритій кригою. Через те пейзажі нічим не відрізнялись від тих утворів, з якими ми ознайомились під назвою „Крижаного плато“. Я не запечуватиму, що в ті дні на мене напав сумнів, чи існує гола земля, особливо коли ми, 30 листопада, зробили великий денний перехід у східному напрямі. Зважаючи на спостереження, ми були на тому самому пункті, відкіль починаються гори Олександра, але ніколи не було й сліду

гірського пасма. Проте, рано було зневірятися. Не можна було вимагати особливої точності від нашої карти, для цього масштаб був надто великий, крім того, наші обчислення довготи могли бути не зовсім правильними. Але все ж ми повинні були на північному сході дійти до моря і йшли далі в цьому напрямі.

1 грудня ми дійшли до такого місця, де всі наші припущення зразу потвердились. З вершини пасма горбів ми побачили на півночі море, а на сході показалися обриси двох куполоподібних вершин, досить високих, щоб мати право назвати їх горами. Вони були вкриті снігом, але з північного боку був крутий спуск, на якому чорні простори різко вирізнялись на білому фоні. Ще рано було мріяти про голі скелі: це могли бути просто розколини в кризі. Але вигляд вершини збігався з описом капітана Скотта про те, що він побачив 1902 року з палуби „Дісcoverі“, а з його припущень, чорні плямі—це й були скелі, які виступали з снігових мас. Згодом виявилось, що наш шановний попередник був правий.

Ми насамперед пішли до моря, щоб вивчити надбережні умови; але в цей час знявся вітер. Небо облягли хмари, освітлення було просто зрадливе. Нам хотілось встановити: чи є коло берега крижана стіна, чи, може, країна і надбережна крига переходять одне в одне поступовим спуском. Але при даному освітленні ми не помітили б найкрутішого урвища. Ми прив'язалися до каната і продовжували обережно посуватися, поки нас зупинили великі крижані нашаровання, які, очевидно, становили границю між сушею і надбережною кригою. Тоді ми вирушили на схід, щоб ближче оглянути обидві вершини. Я йшов попереду, певний, що маю перед собою рівну дорогу. Але лижі надзвичайно швидко сковзались донизу, і я вирішив влаштувати гальма. Собаки вже не могли зупинитися: сани посувалися від власної ваги, і вони диким галопом мчали по спуску, не знаючи, де й чим він закінчиться. Нам весь час здавалося, що ми мчимо по цілком горизонтальній площині. Сніг, небо, горизонт, усе злилось в одну білу масу, в якій стерті були всі межі.

На щастя, ця дика скачка закінчилась не прірвою, як ми сподівалися, а новим горбом, який підіймався так само круто, як тількищо пройдений спуск. Тепер нам не доводилось скаржитись на зайву швидкість: повільно, зовсім повільно повзли ми на другий горб.

У другій половині дня ми прийшли цілий ряд таких самих гребенів із схилами між ними. Ми не могли роздвигтись, але було зрозуміло, що місцевість раптом змінилася. Обидві гірські вершини заховалися у густому повітрі,

але нерівний ґрунт свідчив про те, що ми наближаємось до них. Проте, я не наважився підійти зовсім близько, поки ми нічого не бачимо, і вважав за краще стати на відпочинок.

Цього дня, вперше за подорож, я відчув приступ снігової сліпоти. Досі ми щасливо уникали цієї неприємної хвороби, розумно вживаючи снігові окуляри. Але в моїй роботі розвідувача мені доводилось весь час показувати напрям і при цьому дуже напружувати зір. Тому пасмурної погоди з'являється спокуса скинути окуляри. Завжди здається, що це вони заважають ясно бачити. Того дня я не послухав голосу розсудку і був зараз же покараний. Але незабаром пекти в очі перестало, а я не скидав окулярів ще кілька годин, навіть у наметі. Як і кожна хвороба, снігова сліпота швидко зникає, коли захопити її вчасно.

Другого дня показалось сонце, хоч і крізь хмарну вуаль. Освітлення було майже нормальне. Ми оглянули околиці і переконались, що добре зробили, вчасно припинивши вчорашню гру в жмурки. Вона могла б закінчитись дуже сумно. Якраз у тому напрямі, в якому ми йшли, на 500 м від нашого табору поверхня нагадувала величезне решето. А за нею, на північно-західній стороні гір, снігові маси могутніми хвилями тяглися до крутого спуску. Не можна було йти далі в колишньому напрямі, але за день ми пробрались пішки до однієї з двох вершин, до більш західної. Тут ми були на висоті 300 м над рівнем моря. На північ був уже згаданий крутий спуск, а на південь стелилась зовсім рівна область. Східна сторона була захована за горами, і нашою першою думкою було вийти на них.

Але цьому перешкоджала погода. Повіяв гострий південно-східний вітер, який через півгодини перейшов у справжню бурю. Нам не залишалось більш нічого, як найшвидше заховатися в намет. Перед тим цілий місяць була прекрасна погода, і ми сподівались, що тепер, серед літа, вона буде ще краща, і раптом такий неприємний поворот у найважливіший для нас час.

Ясна антарктична літня ніч мерехтіла над нами, пориви вітру налітали на намет, рвали і трясли його стіни. Південно-східний вітер не приніс з собою опадів, але він зірвав м'який сніг і закрутив його густою хмарою, що утворила навколо намету товсту стіну. Тільки після півночі вітер почав вщухати, і о четвертій годині ранком знову була добра погода. Ми швидко повставали, забрали фотографічний апарат, бінокль, пружинний барометр, сокиру, канати і кілька шматків пемікану і пішли до найближчої вершини — мети нашої вранішньої подорожі.

Ніхто не залишився дома, всі троє пішли в путь, зали-

шивши собак вартувати намет. Тепер вони були не такі бадьорі і охоче скористалися кількома зайвими годинами відпочинку. Виявилось, що вершина була далі й вища, ніж ми вважали. Пружинний барометр показував підвищення на 200 м, перш ніж ми досягли вершини, а тому що табір був на висоті 300 м, то ми визначили вершину гори — 500 м. Та сторона, якою ми виходили, була вкрига надзвичайно товстим шаром снігу, ми могли судити про це по розколинах. Чим вище ми підіймались, тим далі бачили навкруги, тим сильніше зменшувалась наша сподіванка побачити скелі Землі Едуарда VII. Перед нами скрізь стелилась біла заслона, і даремно шукали ми на ній хоч одну відрадную пляму. Прощайте, мрії про великі скелі, як на Мак-Мурдо, про пінгвінів, тюленів і іншу розкіш. Всі ці прекрасні сни повільно, але певно потонули в сніговому морі, і коли ми вийшли на вершину, то вже ні на що не сподівались.

І все ж несподіване трапилось. На північному схилі інших близьких гір раптом показали голі скелі. Це був перший пробіск антарктичного материка, на який ми потрапили після цілого року перебування в Антарктиці. Зараз у всіх виникло бажання кинутись до скель, щоб помацати їх, і ми почали похапцем видиратись на сусідню вершину, трохи вищу, ніж перша. Але тут гора спускалась прямовисно великим заметом. Спустити людину на канаті було б ризиковано, до того ж нашого тридцятиметрового каната і не вистачило б; доводилось починати підйом з самого підгір'я. Ми насамперед скористались прекрасною погодою, щоб оглянути околиці. З нашої вершини, що височила над іншими, видно було досить далеко навкруги. На північ віддаль до моря дорівнювала приблизно 9 км, місцевість спускалась площадками аж до води, де вздовж берега йшла невисока крижана стіна. Як і слід було сподіватися, все було вкрито розколинами і зовсім не можна було пройти.

На схід, на протязі приблизно 37 км, трохи нижче від нас проходили скелі. Це були гори Олександра. Вони не були схожі на справжнє гірське пасмо, але від кінця і до кінця були вкриті снігом. Тільки на східній вершині видно було невелику голу скелю.

На південь і на південний захід не видно було нічого, крім звичайної хвилястої рівнини. В бухті Віское, названої так капітаном Скоттом, було дуже багато крижаних гір, які, здавалось, стояли на твердому дні. Внутрішня частина бухти була вкрита кригою. Із східної сторони видно було, що край Крижаного плато тягнеться на північ, як і позначено на карті Скотта; але з цього боку не було ніяких ознак голого ґрунту.

Ми збудували на вершині снігову башту 2 м заввишки, стали на лижі і помчали вниз із східного схилу. З цього боку можна було спуститися в рівнину, і ми скористалися цією можливістю. Знизу гірський хребет, з його прямо-висною стіною 300 м заввишки, виглядав дуже велично. Стіна була вкрита кригою до висоти 30 м, а це дуже перешкоджало збирати зразки гірських порід. В одному місці підносились ще одна стіна, метрів на 75, очевидно, приступніша.

Звичайна скеля не буває видовищем, яке приковує до себе увагу. Але ми трое стояли перед нею, притаївши дух, і не могли одвести очей, ніби побачили щось надзвичайно прекрасне. Для нас, що не бачили цілий рік нічого, крім сліпучої безконечної снігової рівнини, вигляд справжньої земної кори був великою подією. Байдуже, що цей шматочок був маленький і безплідний.

Самий вигляд скелі був дуже приємний, але ще приємніша була можливість поставити нарешті ногу на твердий, надійний ґрунт. Здається, ми поводитись трохи по-дитячому. Один полярний мандрівник, наприклад, вважав за величезну втіху кидати каміння через скелю. Звичайно, цей спорт був для нього цікавий, як новина.

Вершина скелі складалась із різноманітного матеріалу. Ми взяли з собою зразки всіх наявних гірських порід. Я не спеціаліст і тому не подаю докладного опису цього каміння, геологи оглянуть його і, може, зможуть з нього визначити будову цих скель; скажу лише, що каміння було таке важке, що, мабуть, у ньому була руда.

Увечері ми робили досліди з допомогою компаса, і стрілка показувала значні відхилення. Очевидно, тут була залізна руда.

Ми даремно шукали якихнебудь скам'янілостей. Найупертіші шукання не мали успіху. Відомо з нахідок в інших частинах Антарктики, що тут у минулі геологічні періоди — у юрський період — була багата флора. Керівник шведської експедиції Землі Грахама доктор Норденскіельд і його супутник Гуннар Андерсон уперше зробили це цікаве і важливе відкриття.

Нам не вдалось відшукати на землі короля Едуарда VII зразків первісної флори, але зате ми відшукали кілька живих рослин найпримітивнішого вигляду. Навіть на малесенькому острівці, серед снігового моря, каміння було вкрите товстим мохом. Як потрапив сюди цей мох? Деякі припущення можна було зробити й наявності тут залишків птичих гнізд. Може, мешканці цих гнізд занесли сюди мох.

Птиць майже не було видно; два-три буревісники-качурки кружляли над нами, коли ми стояли на вершині. Це було все.

Нам дуже важливо було привезти кілька вдалих фотографій з цієї місцевості, і я тількищо хотів почати готуватись, як хтось зауважив з приводу того, що небо змінилось. Хапаючись, я зовсім забув про погоду, а ця забудькуватість нам дорого коштувала. На щастя, хтось із товаришів схаменувся вчасно. Швидко глянувши, я зразу переконався, що наближалася снігова буря. Огненно-червоне небо і ясне коло круг сонця говорили без слів. Нам залишалась до намету добра година дороги, а бути застуканим у дорозі означало можливість взагалі ніколи вже нікуди не потрапити.

Ми швидко зібрали речі і почали спускатися із скель. Хоч як ми напружували всі свої сили, але посувались до плоскогір'я, на якому стояв намет, досить повільно. Про напрям нам не треба було турбуватися, треба було йти старими нашими слідами, поки їх ще видно було. Але хуртовина, що йшла за нами слідом, швидко замела б їх, а без цих слідів усяка спроба відшукати цей намет була б безнадійна. Цілу чверть години, яка здалась нам вічністю, ми думали, що загубили його, але він раптом виринув перед нами. Ми щасливо уникнули бурі, яка почалася з усією люттю за кілька хвилин. В одну мить стовпи снігу закрутились так високо і так густо, що нічого не було видно на віддалі десяти кроків. Але ми вже сиділи під захистом, і тому що нічого не їли вже двадцять годин, то швидше почали варити собі пемікан, потім шоколад, і цим бенкетом закінчився день „знайдення землі“. Тепер можна було точно встановити, що Земля короля Едуарда VII не являла цікавого поля для роботи, бо дуже глибоко була похована під кригою і снігом. Але таке становище, хоч би яке воно було неприємне, само собою було додатковою відомістю про країну, що носить назву Землі короля Едуарда VII. Зразки каміння, зібрані нами, були доказом того, що ця країна, така схожа на Крижане плато,—в усякому разі в частині, близькій до нашого табору,—стоїть на твердому ґрунті.

Понеділок, 4 грудня. Вітер бушував цілу ніч і ще посилився до ранку. Як звичайно, разом з негодою піднеслась температура. Денні спостереження показали 3° нижче нуля. Це була найвища температура нашої подорожі, вища, ніж це було бажано. Коли ртуть підіймається так близько до нуля, в наметі стає вогко.

Сьогодні для різноманітності з'явилися видимі опади. Весь час падає град, завбільшки, як вівсяне зерно. Коли ми в обід наповнили горщик, то напіврозтала маса схожа була на саго. Важкі градини б'ються об стінки намету з шумом, що нагадує шипіння запобіжного клапана на паро-

вому казані. В наметі майже не чути голосу, — щоб сказати щонебудь, треба буквально кричати.

Такий вимушений відпочинок є одна з найгірших неприємностей у подорожах. Я вже не кажу про фізичні незручності, поєднані з довгим лежанням у мішках, — це ще байдуже, поки мішки сухі. Значно важче помириться з втратою часу, який можна було б використати для корисної роботи, і з свідомістю, що кожний з'їдений шматок їжі зменшує і без того бідний запас. Тут, у цій місцевості, особливо шкода було пролежувати цілі години замість того, щоб оглядати околиці і, головне, просуватися вперед. Але для того, щоб просуватися далі, треба було впевнитись, що поблизу є тюлені; нашого запасу корму для собак залишалось не більше як на три дні.

З харчами, що залишилися, можна лише пройти назад, враховуючи і всі залишені по дорозі шматки тюленини. У нас залишався ще вихід: забити собак і йти далі на схід, але мені, з багатьох причин, не хотілося вдаватись до цього способу. Аджеж ми не знали, які були справи у південного загону; може вони втратили всіх своїх собак? А якщо вони спізняться і нам доведеться знов зимувати, то буде дуже важко перевозити харчі з корабля до табору на десяти молодих недосвідчених собаках, що залишилися з Ліндстремом. Аджеж ми вибрали найвитриваліших тварин, і я вирішив не вбивати їх, — вони можуть ще придатися.

Вівторок, 5 грудня. Нашому терпінню припала жорстока проба. Навколо намету лютує буря. Термометр усе падає. За останню добу випала величезна кількість снігу. Замети з навітряної сторони все зростають; ще небагато, і вони будуть вищі за намет. Сани поховані під снігом, собаки теж, нам довелось їх витягати одного за одним сьогодні опівдні. Більшість з них відв'язані. Напряму вітру східний. Час від часу налітають пориви вітру з силою урагану. На щастя, нас трохи захищає замет. Потроху стає вогко. Температура тримається висока: сьогодні опівдні було близько 3°.

Ми вдавались до різних способів, щоб якнебудь зганяти час. У мене на цей випадок знайшлося кілька сторінок, вивраних з російського словника. Іогансен читав додаток до „Вечірньої Пошти“, під заголовком „Червона і біла троянда“. Історія цих двох троянд була досить коротка, але тоді Іогансен починав знову спочатку. Мое читання мало ту перевагу, що російські слова, а особливо дієслова, така річ, яку треба пережовувати. Стубберуд не мав ніякої духовної поживи і задовольнявся люлькою; його задоволення тьмарилось лише швидкістю, з якою зникав запас тютюну. Я обіцяв йому поділитися по-братерськи, коли його запас скінчиться. Він заспокоївся і продовжував курити.

Я щопівгодини дивлюсь на барометр, але він не хоче підійматись. О восьмій годині ввечері він показував 694 мм. Це означає, що ми ще один день перебудемо запертими. Яке щастя, що ми три дні тому встигли добігти до намету. Ми напевне загинули б, коли б буря наздогнала нас на рівнині.

Середа, 6 грудня. Третій день вимушеного відпочинку, нарешті, минув. Ніяких змін. Негода бушувала до восьми годин увечері і зараз ніби вщухає. Пора б уже. Весь час іде сніг. Величезні мокрі сніжини перелітають через отвір у заметі, зза якого ледве визирає вершина намету. За останні три дні випало більше опадів, ніж у „Фрамхеймі“ за цілих десять місяців. Цікаво буде порівняти мої метеорологічні записи із записами Ліндстрема: мабуть і він дістав свою частину негоди. Вогкість у наметі поступово збільшується; більша частина нашого одягу промокла, і незабаром спальні мішки зазнають тієї самої долі. Замети перед наметом вирости настільки, що майже не пропускають світла; у нас суцільна темрява. Завтра треба буде розгребти сніг навколо намету, хоч би яка була погода. А то нас зовсім замете, і сніг може загородити нам вихід; але для цієї роботи в нас є лише одна маленька лопата.

Все ж барометр і термометр потроху підіймаються: це свідчить про бажану зміну. Стубберуд запевняє, що завтра буде прекрасна погода. Я не зовсім певен цього, і ми закладаємось на пригорщ норвезького тютюну. Я щиро бажаю, щоб Іорген виграв.

Четвер, 7 грудня. Я вже зранку заявив, що погоджуюсь програти; погода, скільки можна було судити, трохи спокійніша. Але Стубберуд не погоджується. „Мені ще не подобається“, — каже він. Він правий, проте, я умовляю його взяти програш. Не зважаючи ні на яку негоду, нам треба було відкопати намет. Ми зачекали ще трохи, але зміни не було, і ми опівдні взялись до роботи. Наші знаряддя були і своєрідні, і різноманітні: лопата, жерстянка і кухонний горщик. Хуртовина поставила собі мету засипати відкопані нами місця, але ми працювали швидше за неї. Особливо важко було відкопати тринадцять кілочків, до яких прив'язані натяжні канати. Після шестигодинної напруженої роботи нам пощастило посунути намет вліво. На колишньому місці була тепер яма в 2 м завглибшки. На жаль, не було ніякої можливості сфотографувати нас на цій роботі, — фото вийшло б досить веселе. Але, поперше, фотографів-аматорові важко зробити вдале фото при сніговій хуртовині, а, подруге, мій фотографічний апарат був на санях Стубберуда, тобто метри на півтора під снігом.

Під час цієї роботи в полотні намету з'явилися дві-три

чималі діри, і коли намет знову поставили, в нього почав завівати сніг. І в кінці трудового дня мені довелося взятись за ремесло кравця, поки мої товариші відкопували сани й діставали вечерю для собак, які протягом двох днів задовольнялися половиною порції.

Цієї ночі ми дуже погано спали. Винен був старший собака Стубберуда — Вулкан. Нещасний Вулкан на старості почав хворіти на живіт. Ескімоські собаки, не зважаючи на свою витривалість, все ж іноді хворіють на цю хворобу. Після довгої бурі із старим трапився випадок, про який він сповістив нас протяжним виттям. Ця музика не дала нам заплющити очей до чотирьох годин ранку. Я тількищо збирався заснути, як сонце визирнуло над стінами намету. При цьому несподіваному видовищі всяке бажання спати зникло. Запалили примус, випили по чашці шоколаду і поспішили з намету. Стубберуд і Югансен зараз же почали відкопувати сани, а це було досить важко. Треба було прокопати більш як півтора метри, щоб витягти їх. Я витяг мокрий одяг і мішки з намету і розвісив їх сушитись. До полудня були зроблені спостереження для визначення широти й довготи, потім взялись до фотографічного апарата і увічнили вигляд табору після бурі.

Ми швидко полагодили різні пошкодження, сьак-так усе впорядкували і вирушили в невелику екскурсію до обох вершин, щоб зробити кілька фотографій. На цей раз погода нам сприяла. Насамперед була сфотографована Скеля Скотта, названа так згодом тому, що капітан Скотт перший побачив її. Перш ніж залишити вершину, ми поставили на ній норвезький прапор і збудували кам'яну башту, щоб залишити слід свого відвідування. Але ясна погода тривала недовго, і не встигли ми повернутися у табір, як усе загорнулося в густий туман. І на цей раз ми відшукали шлях тільки завдяки лижам. За ці дні вимушеного відпочинку наші запаси значно зменшились, їх залишалось ледве на один тиждень, а тиждень — був найкоротший строк, щоб дійти до „Фрамхейма“; правда, у нас був ще запас тюленьчого м'яса в Тюленьчій бухті. Тому що тут не було чим поповнити запаси, ухвалено було вранці, 9 грудня, повертатись назад.

Нам довелося ще три дні змагатися з вітром і хуртовиною, але обставини не дозволяли гаяти часу, і 11 грудня ми стали табором на 99 км на південний захід. Цієї ночі погода прояснилась, і вранці, 12 грудня, нас зустрів, нарешті, справжній сонячний день. Ми забули всі колишні негоди і легко пройшли в цей день 46 км за дев'ять годин, при чому ні люди, ні собаки не були дуже стомлені.

Ми зупинились на обід біля тієї бухти, де було залишено

тюленьче м'ясо. Я хотів був узяти курс на цей склад, щоб про всяк випадок поповнити наші запаси, але Іогансен вважав, що краще пройти прямо додому. Правда, нам і собакам загрожувала небезпека сісти на діту, але Іогансен запевняв, що місцевість навколо бухти ще більш небезпечна, і, поміркувавши трохи, я пристав на його думку. Ми продовжували путь у прямому напрямі.

Більше ми не мали ніяких труднощів і швидко посувались до мети, проходячи по 36 км на день. Після вечірньої їди, 15 грудня, сани зробились зовсім легкі; за останніми обчисленнями нам залишалось до „Фрамхейма“ лише 36 км.

Субота, 16 грудня. Вирушили у звичайний час при тихій, але хмарній погоді і почали перехід — останній у цій подорожі. Важке водяне небо нависло з заходу і північного заходу над Крижаним плато і свідчило про відкрите море біля устя Китової бухти. Ми йшли на захід до пів на одинадцятую ранку, коли на північному заході показався крижаний мис, у якому ми впізнали східний бік бухти. І зараз же ми опинились на краю Крижаного плато, яке тут завертає з південного заходу на північний схід. Тут ми змінили курс і пішли вздовж краю, поки зустріли добре знайому крижану гору, що обвалилась взимку, на півночі від „Фрамхейма“. Надбережна крига не дала їй відпливти в море. З такими прекрасними прикметами не важко було пройти решту шляху. Після полудня, коли показався наш зимовий табір, вимірне колесо показувало 35 км. Табір лежав перед нами, мирний і спокійний, як завжди, може тільки ще більш заметений снігом. Спочатку в ньому не видно було ознак життя, але потім я в бінокль набачив самотню постать, яка прямувала з будинку в метеорологічний інститут. Отже, спостерігач Ліндстрем був живий і здоровий і виконував свої обов'язки.

Коли ми від'їжджали, він висловив своє глибоке задоволення з цього приводу, але я підозріваю, що він не менш зрадив тепер з нашого повернення. В цей момент він дуже погано бачив, бо сильно хворів на снігову сліпоту. Найменше можна було припускати, що Ліндстрем захворіє на неї. Він не зразу відповів на наші запитання про причину хвороби, але кінець-кінцем ми все ж допитались, що нещастя спіткало його кілька днів тому, після екскурсії за тюленьчим м'ясом. Його запряг, що складався з зовсім молодих собак, втік і зупинився за 18 км від зимового табору, між високими брилами криги на східному мисі. Ліндстрем, будши дуже спритним, не заспокоївся, поки не впіймав їх. Але при цьому потерпіли його очі, бо в нього не було окулярів.

— Коли я повернувся, то не міг навіть подивитись, котра

година. Але думаю, що було шість годин ранку, — сказав він.

Ми швидковилікували його червоною маззю для очей і добрим окулярами.

У „Фрамхеймі“ теж довго тривала погана погода і завірюха. Не раз самітникові доводилось вранці прокопуватись через снігові стіни, бо вихід був зовсім заметений снігом. Але за останні три добрі дні йому пощастило зовсім звільнити вхід — і не тільки двері, а й вікна. Через шахту в 3 м завглибшки в кімнату проходило денне світло. Це була величезна робота; але, як уже сказано, для Ліндстрема нема нічого трудного, якщо вже він узявся до роботи. Його запас тюленьчого м'яса майже скінчився, а те, що залишалося, моментально зникло в шлунках наших зголоднілих собак. Ми самі не були виснажені, і єдине, чого ми вимагали від Ліндстрема, в більшій, ніж звичайно, кількості, було солодке.

Перший день ми відпочивали. Потім ми привезли кілька саней тюленьчого м'яса, наповнили порожні продовольчі ящики, дещо полагодили і поправили, перевірили годинники і, в понеділок, 18 грудня, знову були готові рушати в путь. Нам не жаль було розлучатися з домом. Перебування в ньому було не дуже приємне, бо з даху весь час текло. За зиму на горищі набралось багато криги, і, коли ми, приїхавши, затопили піч, вода річками полилась у кімнату. Ліндстрем розсердився, поліз на горище, і через люк посипались крижані сосульки, порожні пляшки, дошки й інше добро. Ми втекли від усієї цієї заворухи.

На цей раз треба було виконати друге завдання: дослідити довгий рукав Китової бухти, що йшов на схід. Минулої осені ми часто влаштовували в неділю екскурсії до цього страшного утвору, але, не зважаючи на те, що ми проходили на лижах до 20 км, у цьому напрямі не видно було кінця крижаним нашарованням. Величезні розколини в крижаній стіні мусіли мати якунебудь причину; єдине, що можна припустити, це те, що дно, яке лежить під стіною, натиснуло й зруйнувало поверхню. На південь був, безперечно, твердий ґрунт, бо місцевість, вкрита снігом, підіймалась досить круто на висоту 300 м. Можливо, що біля урвища, між крижаними нашарованнями, видно було скелястий ґрунт. Ця можливість примусила нас вирушити у п'ятиденну мандрівку вздовж великої розколини, яку звичайно називають бухтою; ця мандрівка завела нас на 49 км від зимового табору.

Ми не зустріли голих круч, але зате з цікавістю спостерігали, як сили природи розбили міцний крижаний панцер біля скелі.

За день до різдв'я ми повернулись додому. Ліндстрем не гаяв часу, поки нас не було. Крига й опади зникли з горища. Половина підлоги в кімнаті була вкрита новим лінолеумом, а на стелі видно було сліди малярських щіток. Це було єдиною ознакою різдв'яних свят. Інші не збігалися з порою року. Важко норвежцеві поєднати поняття про різдво з двадцятичотиригодинним днем, коли сонце світить безперестану. До того ж ми відсвяткували різдво шість місяців тому.

Перший день припав на неділю, але ми провели його, як звичайно. Тільки Ліндстрем приготував святкову печеню з чайок. Можна було нюхати скільки завгодно, — вона справді пахла дичиною.

Снігові будинки навколо дому виглядали жалюгідно. Під вагою снігу стелі опустились так низько, що входити можна було лише поповзом. У „Кришталевому палаці“ і в інтендантстві зберігався весь наш хутрянний одяг, та крім того там було спорядження, яке треба було взяти з собою на „Фрам“. Якщо дах завалиться зовсім, то дістати речі буде дуже важко, через те ми вирішили присвятити зараз же кілька днів цій роботі. Ми вигребли сніг через шахту в 4 м завглибшки. Це була важка робота, але коли ми її закінчили, то лабіринт був зовсім відновлений. На баню і столярню майстерню часу бракувало. Нам залишалось ще третє завдання. Дослідити третій західний закуток Китової бухти і найближчі околиці. Ми виїхали в день Нового Року і протягом восьми днів кружляли по цій місцевості. На наше здивування, виявилось, що Крижане плато розділене там широкими водяними рукавами на окремі острівці. Ці окремі крижані маси не могли бути в плавучому стані, хоч глибина води в окремих місцях досягала 360 м. Єдине, чим можна було пояснити це явище, була наявність тут мілин. Ці крижані острови, якщо можна їх так назвати, були по 30 м. заввишки, поступово знижуючись до рівня води. Один з рукавів врізався вглиб західного миса бухти і йшов далі у південному напрямі. Ми пішли вздовж нього, він поступово перетворився на розколину і зник за 54 км у глибині Крижаного плато.

Четвер, 11 січня, назавжди залишиться в нашій пам'яті. Вранці ми встали й вирушили в той же час і тим самим способом, як і завжди. Ми певні були, що того ж дня повернемось у „Фрамхейм“, але це не мало великого значення; в наметі було дуже затишно, і заметений снігом будинок навряд міг бути приємнішим. Але ми поспішали додому нетерпляче, бо сподівались на повернення „Фрама“. Ця думка була у всіх, хоч вголос ніхто не сказав жодного слова.

Після двох годин ходьби в напрямі західного миса біля входу в бухту показалаь темна смуга води, що проходила аж до горизонту. На цій смузі, як завжди, було багато крижаних брил, які виблискували на сонці всіма відтінками білого і сірого кольору. Одна брила була надто темна для крижини, але ми так часто розчаровувались, що стримались від зайвих зауважень.

Іогансен був попереду, я йшов коло саней Стубберуда. Він дивився в далечінь і не говорив жодного слова. На мое запитання, на що він роздивляється, він відповів:

— Мені здається, що я бачу якесь судно, але мабуть це знову лише мерзотна крижина.

Я тільки що погодився з ним, коли раптом Іогансен зупинився і швидко витяг свій бінокль.

— Ти що, милуєшся на „Фрам“?—гукнув я іронічно.

— Атож,—відповів він і направив бінокль на підозрілу гору, там, у морі Росса.

Ми зупинились, притаївши дух.

— Йй богу, це „Фрам“,—почувся радісний зойк, що поклав кінець нашому напруженному чеканню.

Я скося глянув на Стубберуда,—на його обличчі виграла найпривітніша з його усмішок. Я цілком довіряв Іогансенові, проте, попросив передати мені бінокль. Одного лише погляду було досить. Судно не важко було впізнати—це був наш власний любий „Фрам“.

Нам залишалось ще добрих 25 км до „Фрамхейма“. Вітер віяв прямо в обличчя; але все ж ми пройшли частину шляху дуже швидко, і коли о другій годині вдень прибули у „Фрамхейм“, то сподівались застати там гостей. Проте, не було жодної живої душі, навіть Ліндстрем кудись зник. Я вирішив, що на нього напав новий приступ снігової сліпоти, і зайшов у будинок. Ліндстрем стояв біля печі, і не встиг я зачинити дверей, як він закричав радісно:

— „Фрам“ прийшов!

— Ну, це я й сам знаю,—відповів я.—Дай но мені краще склянку води з варенням.

Мені так хотілось пити після довгої ходьби, що я не звернув уваги на чудну посмішку кухаря. Я випив майже цілий літр, коли Ліндстрем підійшов до ліжка і запитав, чи не вгадаю я, що на ньому є. Тут із ліжка полетіли укривала, і показався бородатий хлопець у плетеній ісландській куртці.

— Алло!—гукнув він.

Це був лейтенант Гіертсен.

Ліндстрем лягав з реготу, дивлячись, як я роззявив рота від здивовання. Коли я опам'ятався, ухвалено було здиву-

вати й інших, і Гертсен швидко заліз під укривало. Але Стубберуд зразу щось відчув і моментально сказав:

— Тут є ще хтось?

Отже, сюрприз не зовсім удався.

Виявилось, що Гертсен уже цілий день був у „Фрамхеймі“ і знає всі новини від Ліндстрема, через те ми почали розпитувати його про те, що робиться на світі. Він охоче відповідав нам. „Фрам“ прийшов два дні тому, на борту все в повному порядку. Вони два дні придивлялись, чи не покажуться на березі тубільці; нарешті, Гертсен не витримав і відпросився в капітана Нільсена на берег. Той спочатку вагався: до табору було майже 14 км, а надбережна крига була вся порізана досить широкими каналами. Але кінець-кінцем Гертсен наполіг на своєму, озброївся сигнальним прапором і гарпуном для тюленів і вирушив у путь.

Спочатку він ледве впізнавав місцевість, один мис був схожий на другий, він почав уже думати про розколини і обвали, коли раптом помітив мис Маннскопф. Тут він впевнився, що ґрунт під „Фрамхеймом“ не розступився, і попрямував до гори Нільсена; коли він виліз на вершину горба і побачив перед собою „Фрамхейм“, йому раптом стало страшно; на тому місці, де рік тому привітно височив наш новий будинок, не було буквально нічого. Те, що темніло перед ним, здавалось йому сумними руїнами. Але його страх зник, коли серед руїн раптом з'явилась людина. Виявилось, що ця людина є Ліндстрем, а руїни—найбільш хитромудрі з усіх зимових таборів. Ліндстрем нічого не знав про те, що прийшов „Фрам“, і при зустрічі з Гертсеном у нього була, кажуть, надзвичайно комічна фізіономія.

Коли перша жадова новин була трохи вгамована, ми згадали про товаришів з „Фрама“. Аджеж ми з власного досвіду знали, які тяжкі невідомість і чекання. Нашвидку проковтнули ми по кілька шматків і вирушили до моря. Наші собаки не відставали: важкувато їм було лише переходити через водяні рукави, бо молоді собаки боялися води. „Фрам“ стояв на деякій віддалі від берега, але коли нас помітили з палуби, він підійшов аж до самого краю криги. Довга кругосвітна подорож не позначилась на його міцному корпусі. На шанцях стояли люди з веселими обличчями. Ми зразу впізнали їх, не зважаючи на величезні бороди, що закривали майже все обличчя. Як чудно: у „Фрамхеймі“ була мода гладенько брити обличчя, а тут, на „Фрамі“, скрізь видно було бороди. Не встигли ми повилазити, як на нас посипався цілий град запитань. Мені довелося попросити дати мені хвилину часу, щоб привіта-

тися з усіма. Потім я скликав усіх і зробив короткий звіт про найважливіші події минулого року. Далі я пішов з капітаном Нільсеном у його каюту, де ми розмовляли до четвертої години ранку. Ця розмова була найцікавішою в усьому моєму житті. Звичайно, ми говорили про все, що трапилось на борту і на Крижаному плато. На запитання Нільсена про південний загін я відповів, що, мабуть, найближчими днями повернеться Амундсен з своїми супутниками і з полюсом у кишені.

Усе на „Фрамі“ було по-старому, за тим винятком, що Кутчін і Нодтведт, які виїхали з Буенос-Айреса, були замінені трьома молодими людьми. Навіть канарка Фрїтьйоф так само весело виспівувала у своїй клітці.

Наші товариші приготували нам приймний сюрприз. Вони привезли з собою з Буенос-Айреса силу свиней і баранів, так що ввечері Кареніс Ольсен почастував фрам-хеймців прекрасними свинячими котлетами з свіжою картоплею. Хоч ми й не голодували на суші, але ця страва була для нас дуже приємною.

У листах з батьківщини були лише добрі новини; у газетах нас найбільш цікавило повідомлення про те, як була прийнята зміна плану нашої експедиції.

О восьмій години ранку ми залишили „Фрам“ і повернулись додому. Слідуючі дні були заповнені картографічними роботами. Погода була сприятлива, і справа посувалась швидко. Коли ми повернулись додому 17-го, після трудового дня, ми зустріли лейтенанта Гертсена, що прийшов у гості. Він запропонував нам вгадати останню новину, але ми не могли вгадати, і він розказав нам, що прибула японська експедиція. Тут ми похапцем забрали фотографічний і кінематографічний апарати і вирушили з усією швидкістю, на яку тільки здатні були собаки, до моря, бо Гертсен думав, що японці приїхали ненадовго.

На „Фрамі“ був піднятий прапор, а коло найближчого миса стояв „Кайнан Мару“ з знаком Сходячого сонця під гафелем. „Банзай!“ Ми встигли вчасно. Не зважаючи на те, що було досить пізно, ми з Нільсеном вирішили зробити візит капітанові „Кайнан Мару“ і по можливості поговорити з керівником експедиції. На східцях нас зустрів по-смішкою молодий чоловік; його обличчя стало ще привітніше, коли я сказав єдине японське слово, яке я знав: „охайо“, тобто добридень. На цьому розмова закінчилась. Зараз же показали інші сини Ніппона, деякі з них говорили по-англійськи, але справжньої розмови не відбулося. Ми дізнались тільки, що „Кайнан Мару“ заходив до Землі короля Едуарда VII, але сходили вони на неї, чи ні, цього не можна було зрозуміти.

Керівник експедиції і капітан уже пішли в свої каюти, і ми не турбували їх, але старший штурман не пустив нас, поки ми не випили по склянці вина і не викурили по сигарі. Ми повернулись на „Фрам“, доставши на завтра запрошення і дозвіл зробити кілька фотографій. Але запрошенням ми не змогли скористатися, бо вночі знявся сильний вітер, і обидва кораблі вийшли з бухти, а потім дуже швидко повернувся південний загін.

Тварини у Китовій бухті

Останні дні нашого перебування на Крижаному плато збіглися з серединою досить короткого антарктичного літа, тобто часом, коли особливо сильно розгортається багате тваринне життя Китової бухти.

Назва Китової дана цій бухті Шекльтоном, і вона цілком до неї пасує. Як тільки надбережна крига ламається, в цій виїмці Крижаного плато збираються кити. Вони тримаються стадами по п'ятдесят штук і годинами вовтузяться і граються у бухті. У нас не було ніяких пристосовань, щоб перешкодити їм гратися, хоч спокуса й була велика; аджеж кожний з цих велетнів являв собою маленьке майно.

Не спеціалістові важко судити про те, наскільки Антарктика може в майбутньому зробитись місцем полювання на китів, в усякому разі до цього ще далеко. Поперше, Крижане плато дуже віддалене від усіх цивілізованих країн,—3600 км від залюднених областей,—потім, по дорозі трапляються перешкоди у вигляді смуги плавучої криги; хоч би яка ця смуга була часами вузька і порвана, проте, вона приступна лише для дерев'яних кораблів.

Умови Китової бухти також рішуче перешкоджають влаштовувати постійне місце перебування. Наш зимовий будинок був протягом двох місяців зовсім заметений снігом; ми особисто були дуже задоволені цим, бо нам так було тепліше, але навряд чи таке явище буде бажане для китоловного виселка.

До того ж треба сказати, що хоч у Китовій бухті з'явилися стада китів, але, очевидно, море Росса не дуже багате на них.

Поки надбережна крига була ще міцна, сила тюленів з'являлись на березі Крижаного плато і зразу після льодоходу обрали Китову бухту своїм найулюбленишим місцем на ціле літо. Тваринам було зручно переповзати на сушу пологістим берегом внутрішньої частини бухти, і вони годинами любили тут лежати на сонці.

Під час нашого перебування тут ми забили не менш

як 250 тюленів; більшу частину забили восени, зразу ж, як приїхали. Це полювання ніяк не вплинуло на тих, що залишились живими. Вони так і не зрозуміли, що Китова бухта для них не небезпечна, хоч і були присутні, коли забивали їх товаришів.

Уже в вересні, коли крига на протязі багатьох миль міцно трималась над морем Росса, перший тюлень вийшов на світ божий між крижаними брилами бухти; ми сприйняли його появу, як першу звістку весни, але для нього зустріч з нами була переходом у вічність.

З трьох порід тюленів, на які ми натрапили, — ведделів, морських леопардів і поїдачів крабів, — перших було найбільше. Це винятково важкі, незграбні тварини, особливо коли вони на суші. Дорослий самець досягає розмірів моржа і важить до 400 кг. На могутньому тулубі сидить до смішного маленька голова, а щелепи не більші і так само безпечні, як коров'ячі. Шкіра виблискує тонами від світлозеленого до темнокоричневого.

Морські леопарди траплялись дуже рідко; у Китовій бухті їх зовсім не було. Небагато тих, яких ми бачили, перебували в плавучій кризі. Ми забили тільки двох. Морський леопард значно небезпечніший за тюленя-ведделя; він майже таких самих розмірів, але значно стрункіший і рухливіший. У нього великі щелепи з довгими гострими зубами, і він завжди охоче орудує цією зброєю. До, нього слід наближатися дуже обережно, а в воді він, мабуть, дуже небезпечний супротивник.

Назва поїдач крабів викликає уявлення про якусь огидну істоту, але це помилка: поїдач крабів, безперечно, найпривабливіший з усіх трьох порід тюленів. Він завбільшки як норвезький тюлень, швидко і спритно рухається, завжди вправляється в стрибках з води на кригу. Навіть на кризі він рухається так швидко, що людині важко наздогнати його. Його шкіра особливо красиво забарвлена в блискучий і сріблясто-сірий колір з темними плямами.

Звичайно думають, що тюленяче м'ясо відгонить ворванню. Це неправильно. Ворвань і з нею ворванний присмак є тільки у трисантиметровому шарі сала, який утворює ніби панцер навколо зовнішніх частин тіла тюленя. А в самому м'ясі немає ніякого жиру, навпаки, воно дуже кров'янисте і нагадує страви, приготовлені з крові. М'ясо ведделя має темний колір і на сковороді стає зовсім чорним. М'ясо поїдача крабів такого самого кольору, як і яловичина, і не менш смачне. Ми завжди намагались дістати для свого столу поїдача крабів.

Ми користувались пінгвінами нарівні з тюленими. За останній час багато почали писати про цих незвичайних

птиць. Їх фотографують і кінематографують, отже всі мають уявлення про пінгвіна.

Кожний, хто вперше бачить живого пінгвіна, чи то східного чи то королівського, — метр заввишки, або маленького аделі-пінгвіна, зразу відчуває до них симпатію.

Ці птиці не тільки ходюю, а й всіма манірами нагадують людей. Норденськієльд вважає, що королівський пінгвін нагадує „підстаркуватого пана у фраку“, і, справді, подібність разюча. Вона ще збільшується, коли королівський пінгвін починає наближатися до людини (а він робить це обов'язково), раз-у-раз кланяючись; це свідчить про добрий тон.

Коли привітання закінчено, пінгвін підходить зовсім близько. Він дуже довірливий і не відчуває ніякого страху. Але підходити до нього треба повільно, бо від різких рухів або дотику він лякається і втікає. Іноді, проте, він виявляє нахил до бійки, тоді краще триматися далі від помахів його крил; цією зброєю він легко може переламати руку. Щоб забити його, найкраще схопити його ззаду. Треба швидко схопити обоє крила, притиснути їх назад до спини; це вирішує долю бою.

Маленький аделійський пінгвін дуже комічний. Вигляд цих набундючених птиць може примусити розсміятися найпохмурішого глядача. Перші тижні нашого перебування в Китовій бухті, коли ми розвантажували запаси зимового табору, вони нас дуже розважали. Вони цілими зграями раптом вистрибували з води і потім деякий час сиділи, замерши від несподіванки і здивовання. Потім вони швидко знову ховалися у воді, але сильна цікавість примушувала їх вийти. Вони обов'язково повинні зблизька оглянути все нове і незвичайне.

Всупереч своїм родичам, спокійним і поважним королівським пінгвінам, ці маленькі рухливі істоти дуже запальні і лютують при найменшому втручанні в їх особисті справи. Але тоді вони стають ще смішніші.

Пінгвіни — перелітні птиці. Вони зимують на маленьких островах, скрізь по Тихому океану. Там у них є пел і місця для висиджування пташенят. У пінгвінів різко позначається любов до подорожей. Як тільки пташенята трохи підроснуть, ціле товариство — і дорослі, і маленькі вирушають у путь. Під час цих мандрівок вони відвідували і „Фрамхейм“, але не зупинялись, бо там немає голого ґрунту, на якому вони могли б знайти притулок. Тому ми бачили досить мало пінгвінів, а королівський пінгвін був зовсім рідким гостем. Зустрічі з цими чудними мешканцями Антарктики належать до найвеселіших наших спогадів про час перебування в Китовій бухті.

Від Норвегії до Крижаного плато і плавання „Фрама“ по Атлантичному океану

капітана „Фрама“ Т. Нільсена

„Фрам“ був ґрунтовно ремонтований у Хортенській гавані. Ми запаслись продуктами у Хрістіанії, взяли на борт усе спорядження і 7 червня 1911 року вийшли в море. За планом ми повинні були відбути двомісячне океанографічне плавання по Північному Атлантичному океану, а потім знову повернутися в Норвегію, щоб узяти останнє спорядження і собак.

Ця океанографічна поїздка була з багатьох поглядів доцільна. Насамперед, ми вивчили судно і приготувались до довгого плавання. Але найважливіше було те, що ми знали нашу допоміжну машину і навчились нею керувати. Це був 180-сильний мотор, що його приводило в рух солярове масло. У нас було з собою 90 000 літрів цього масла. „Фрамові“ потрібно було 500 літрів на день, отже, в нас було запасу на півроку. Перші два дні мотор працював пристойно, але потім усе повільніше і, нарешті, зовсім зупинився.

Ми прозвали його „коклюшем“. Він часто зупинявся, і тоді доводилось витягати поршні і зчищати з них товстий, липкий шар масла. Тому що успіх усієї подорожі до Південного полюса залежав від стану мотора, то ми вже через три тижні повернули до Бергена, де солярове масло було обмінене на парафінове, а мотор досліджено і полагоджено.

З того часу машина працювала бездоганно.

При від'їзді на борту були такі живі істоти: 19 чоловік, 97 собак, 4 свині, 6 поштових голубів і одна канарка.

Нарешті, у вівторок, 9 серпня, все було закінчено. О дев'ятій годині ми знялись з якоря і пустили в хід мотор. Після довгої попередньої роботи ми з приємністю чекали відплиття. Тому, що про від'їзд не було оголошено, нас проводжали лише лоцмани і кілька знайомих. Була пре-

красна погода, і ми всі довго залишались на палубі, прощаючись із землею, що поволі зникала.

Усі 97 собак були прикуті до палуби. На палубі ж було вугілля, масло для мотора, будівельні матеріали і інші предмети, що не залишали майже вільного місця.

Судно було переповнене. Наведу такий приклад.

У передній каюті містилося сорок п'ять ящиків для саней, книжки, різдвяні подарунки, білизна і т. д. Крім того — сто собачих збруй, лижі і палиці. Дрібніші предмети були розподілені по інших каютах; кожному довелося потіснитися. Коли я жалівся, — а це траплялось досить часто, — що мені нікуди було подіти той чи інший предмет, наш керівник звичайно говорив: „Ну, це не страшно, — покладіть його на ваше ліжко“. Ця порада стосувалась рішуче до всього: до новонароджених щенят, письмових приладів, ландкарт і жерстянок з парафіном.

Щоб собаки не терпіли від води, поверх палуби були постелені окремі, не обстругані дошки. Вони мали ще ту перевагу, що в тропіках не так швидко нагрівались, як просмолена палуба. Для захисту від сонця над усією палубою були напнуті особливі паруси. Через це все значно важче було керувати судном, але нічого не можна було зробити. Собак треба було доглядати, хоч би там що, бо від них залежала подорож саньми до полюса.

Від 15 і до 18 ми простояли у Доунсі. Як тільки погода вияснилась, ми підняли якір і поїхали далі. Ніч була тиха, але на ранок знявся південно-східний вітер з туманом, і нам довелося другий раз стати на якір, цього разу в Дунгенесі, де ми й простояли цілий день. Дуже повільно, то при повній тиші, то при зустрічному вітрі, посувались ми каналом, і тільки 26 серпня вийшли в Атлантичний океан.

У каналі ми випустили голубів, протримавши їх два тижні замкненими. Одна голубка знесла яйця, і ми думали, що вона залишиться на судні. Але ні, як тільки відчинились двері всіх трьох голубників, голуби пригладили своє пір'я, наїлись і полетіли. Вони злетіли високо в повітря, робились усе менші і менші і раптом повернули на північний схід. Ми дізнались потім, що вони повернулись у Хрістіанію, відкіль ми їх вивезли. Після цього один штукар написав на порожніх голубниках: „наймаються“, і один з будиночків був зайнятий чотириновою дамою, що перебувала в інтересному стані.

Одну з свиней закололи і подали в неділю на печеню разом з норвезькою горілкою.

Друга свиня, під назвою „Скакун“, мала, як казали, видатні таланти: вона вміла гавкати, як собака, і іржати, як кінь. Одного разу, під час купання, вона мала проде-

монструвати своє мистецтво, і мене обрали у випробувальну комісію. Служник робив усе, що міг, щоб примусити її гавкати, і всі присутні запевняли, що її звуки абсолютно схожі на гавкання. Мені особисто здавалося, що вони абсолютно схожі були на звичайне свиняче хрюкання, але може моє немусичне вухо не могло відрізнити хрюкання від гавкання і мені довелося пристати на думку більшості. Якраз був густий туман, і свиня прекрасно замінила сирену.

Канарка Фрітьйоф відбула з нами все плавання і зараз ще перебуває на борту „Фрама“ (червень 1912 р.).

У Мадейрі довелось оглянути гвинт. Ми простояли три дні, і машиністи весь час пропрацювали. Для собак були куплені дві коняки і розділені на два обіди. Очевидно, собаки були задоволені цією стравою. З Мадейри нам треба було їхати просто до зимового табору, через те треба було зробити якнайбільший запас прісної води. Всі спорожнені бочки спід парафіну, весь посуд були наповнені водою, у велику шлюпку налили шість бочок води, отже загалом утворився запас у 35 тонн.

Під час стоянки в Мадейрі весь екіпаж був розділений на два відділи. Першого дня один з відділів пішов на берег, піднявся по зубчастій залізниці на гори, пообідав на вершині, а ввечері спустився в плетених санях. Другого дня другий відділ розважався таким самим способом.

Первісним планом нашої експедиції було „Обслідування незнайомих областей навколо Північного полюса“. Але через брак коштів план був змінений, і вирішено було дослідити Південний полюс. Цим Роальд Амундсен розраховував добути достатню кількість грошей для виконання першого плану. Я був єдиним з усього екіпажу, що знав заздалегідь про зміну плану, і ми до від'їзду з Мадейри не мали на меті оголошувати його. Але Амундсен не хотів нікого примушувати брати участь у подорожі проти волі, і тому, за кілька годин до виходу в море, всіх скликали на палубі і запитали, хто бажає йти на південь; хто не хотів їхати, могли відціль повернутися на батьківщину.

Було дуже кумедно дивитись на здивовані фізіономії. Більшість людей не раз уже питали себе, для чого потрібні собаки, будинок і багато інших предметів на шляху до Сан-Франціско? Але, що ми замість півночі вирушимо на південь, про це ніхто, звичайно, не міг подумати. Скажу одне: всі без винятку підбадьорились і відповіли одногосним „так“. Була принесена карта південної півкулі, і Амундсен пояснив, куди ми направляємось. Після обмірковування цієї новини дано було ще дві години, щоб написати листи на батьківщину.

9 вересня, о дев'ятій годині ввечері, ми знялися з якоря і залишили Мадейру. На нашу радість, повіяв північно-східний пасат, що не залишав нас до 11° північної широти.

Я взяв на себе вахту з чотирьох до восьми годин ранку, а Гіертсен і Преструд розподілили між собою останню частину дня.

Поступово на борту розгорталась найрізноманітніша діяльність: парусний майстер Ренне почав шити намети, взуття тощо для сухопутного відділу. Біааланд, що змайстрував усі наші лижі, упорядкував сани і припасував лижі по мірці кожному, щоб усе можна було вживати зразу ж, як прибудемо. Людовік Хансен, який був не тільки моряком, а й жерстяником, приготував для ящиків, у яких містилась похідна кухня, маленький жерстяний посуд для нафти, — наші жерстянки були не досить міцні для подоорожі саньми.

Другий машиніст, він же й коваль, був завантажений різними ковальськими роботами, отож Сундбекові і Кристенсенові доводилось удвох відбувати вахти, а це досить важко, особливо в тропіках.

Решта екіпажу також мусіли виконувати різноманітну роботу. Всі працювали з усієї сили, щоб до приїзду на Крижане плато кожний предмет був придатний до вжитку. Там і так залишалось багато роботи з вивантаженням, будівництвом зимового будинку, влаштуванням продовольчих складів тощо. Тоді вже пізно було виправляти і змінювати щось.

Три рази на день палубу поливали свіжою водою, і навіть собаки не заважали у найгарячіші дні під екватором. Хутряний одяг, шерстяна білизна, книжки, ліки і різні дрібні предмети були запаковані і позначені особливими знаками. Після приїзду нам залишалось тільки вивантажити ті ящики, які потрібні були на суші, і „Фрам“ міг продовжувати своє плавання. Ми не боялися забути щонебудь.

При північному пасаті була, звичайно, дуже добра погода. Собаки потроху звикли до спеки, а ми поступово скидали різні частини туалету і, під кінець, залишили тільки найпотрібніше. Я весь час побоювався, що в каютах буде дуже жарко, але проти сподіванки, особливої жару не було. Очевидно, стіни судна були дуже товсті і не пропускали тепла. Удень під палубою було холодніше, ніж нагорі. В надто гарячі дні, крім спеціальних сонячних парусів, над палубою чіпляли ще шматки старої парусини та інші клапти, так що судно нагадувало величезний, дірявий намет. Найвища температура досягала 29° Ц. У пасатах часто показувалась летюча риба, але ми жодної не знайшли на палубі. Якщо вона і потрапляла туди, її, напевне, зразу з'їдали собаки.

Під 11-ю північною паралеллю північно-східний пасат

залишив нас, і ми увійшли в безвітряну смугу, яка проходить між північно-східними і південно-східними пасатами, вздовж екватора. Тут звичайно бувають сильні зливи. Парусним суднам вони дуже приємні, бо тоді зразу наповнюються всі сховища. Але на нашу долю пройшов лише один дощ, та й то при сильному вітрі, отже, ми не могли набрати стільки води, скільки б хотілось. Весь екіпаж зібрався на палубі і збирав воду. Одні були в промасленому одягу, інші просто в костюмі Адама. Амундсен був у білому тропічному костюмі. Якщо не помиляюсь, на ньому були дерев'яні черевики. Він за одну хвилину опинився на підлозі, якраз на такому місці, де залишив сліди свого перебування собака, і на нього вилилась уся вода з його відра. Але що ж робити, доводилось терпіти. Ми набрали близько трьох тонн води у сховища, розраховані на тридцять, і цим закінчилась смуга дощів.

Від Мадейри до Крижаного плато було чотири місяці дороги, і треба було дуже берегти воду. Тому не дозволялось умиватись прісною водою,—всі без винятку повинні були користуватись морською. В ці дні щодо чистоти можна було ще багато побажати. Але все ж під час роботи машини було вдосталь теплої морської води і мила, і ми робили все, що могли.

Суп подавали тільки в неділю. Прісна вода йшла лише на каву, чай і воду для пиття. Собаки діставали в жаркі дні від трьох до чотирьох літрів. З усіх живих істот лише канарка мала право купатися в прісній воді.

Скажу ще дещо про наших чотириногих друзів: при від'їзді з Христіанії на „Фрамі“ було лише дев'яносто сім собак, прив'язаних навколо палуби. Поступово собаки звикли до нас, і ми всі їх полюбили.

Під час плавання по Північному океану вони почували себе прекрасно. Погода була добра, судно йшло спокійним ходом, і палуба була суха. Але коли в каналі повіяв зустрічний вітер і хвилі почали заливати палубу наввипердки з дощем, тоді хвосты повисали і настрої зіпсувався. Згодом ми помітили, що найнеприємнішою для собак була вогкість. Коли палуба була мокра, вони не хотіли лягати і стояли на ногах, поки засипали. Тоді ноги раптом підламувались, і вони падали на підлогу. В такий час вони страшенно кусались і гарчали. Як тільки виглядало сонце і висушувало палубу, вони заспокоювались і мирно засипали.

Коли собак спустили з ланцюгів, і вони ознайомились з приміщенням „Фрама“, знайшлись різні діри й щілини, в які вони заповзли. В дощові дні на палубі не було жодного собаки, і коли б стороння людина потрапила на борт, то не повірила б, що на судні є собаки.

Тварин розподілили на вісім груп і до кожної приставили двох наглядців. Спочатку собаки діставали їжу і воду окремо: їжу щоранку, а воду після півдня. Але коли стало жарко, воду давали два рази на день. Поки тварини були прив'язані, це було не важко, але з того часу, як вони почали бігати на волі, потрібно було значно більше часу. Доводилось три рази на день прив'язувати кожного собаку на місце, годувати і знов пускати. Але поступово робота з годівлею налагодилась, і коли ми пройшли південні пасати і спека залишилась позаду, ми почали годувати їх і напувати один раз на день—о третій годині вдень. Друга вахта, яку будили о пів на другу, вставала тепер на півгодини раніш, отже всі могли взяти участь у годівлі. При такому порядку залишалось значно більше часу для інших занять.

Собаки дуже швидко навчилися розпізнавати час обіду. О дванадцятій годині їх прив'язували, щоб вони були на місцях до того моменту, коли з'являється друга вахта. Як тільки корабельний годинник дзвонив вісім склянок, собаки починали страшенно вити і виявляли найбурхливішу радість з приводу майбутнього обіду. Вони самі займали свої місця і смирно чекали, поки їх прив'яжуть. А прив'язувати треба було, інакше не можна було зрозуміти, хто одержав свою порцію, а хто ні. Вони одержували тільки сушену рибу, але зате вдосталь. Через два-три місяці вони стали помітно худнути, і ми почали турбуватись, що вони не витримають подорожі. На щастя, у нас було дев'ять бочок жиру і помилково ми захопили п'ятдесят шість ящиків маргарину. Амундсен вважав, що собаки худнуть від недостатчі жиру, отже, ми почали два рази на тиждень готувати їм „кришанку“, яка складалась із вареної риби, сала і маієсового борошна. Тварини дуже любили цю кашу і швидко запам'ятали дні, коли її подавали. Вони почали помітно повнішати. Ще далі, коли ми потрапили в область криги, ми годували їх тюленячим м'ясом досхочу, і як прибули на Крижане плато, то вони були в кращому стані, ніж тоді, коли ми відпливали.

Собаки пробули на прив'язі чотири тижні, і потім ми пошили для них намордники з парусини і спустили їх з ланцюгів. Це було для них зовсім несподівано. Деякі так і не повірили, що їх відв'язали, і залишились лежати на своїх місцях. Але інші зразу кинулись обнюхувати своїх товаришів і досліджувати місцевість. Зараз же почалася бійка, і вони стали качатись клубком, вчепившись один за одного, штук по двадцять у купі. Але намордники сиділи міцно, і вони не могли надто пошкодити собі. Так минуло два дні. Потім вони помітили, що не можуть поранити ворога, стали

спокійніші і, нарешті, зовсім припинили баталії. Поступово ми почали скидати намордники з смирніших, і незабаром усі собаки бігали без них. Але, звичайно, доводилось наглядати за ними. Тварини швидко звикли слухатися, і досить було просто гукнути „стій“ або „замовчи“, щоб закликати їх до порядку.

Під час плавання ми втратили чотирьох собак. Одного з них ми знайшли мертвим і так і не дізнались причини його смерті. Друга вмерла від виснаження після родів, і, нарешті, два останні впали вночі, під час сильної бурі, за борт. Ми помітили їх відсутність тільки під час годівлі. Зате всі дванадцять самиць оценились у дорозі і привели вісімдесят пуденят. Ми залишили тільки двадцять чоловічої статі. Коли ми прибули до Крижаного плато, у нас було всього сто п'ятнадцять собак.

Кожний з собак мав свою кличку і знав її. Імена були найрізноманітніші: Труп і Ангел смерті, Уран і Нептун.

4 жовтня ми перейшли екватор. Хоч на борту і було кілька чоловік, з якими це трапилось вперше, але присутність собак перешкодила влаштувати традиційне торжество, і ми задовольнились святковою кавою. Гіертсен виступив у ролі балерини, а я заспівав кілька веселих пісеньок. Потім Преструд і Сундбек заграли дует на мандолінах. Слухачі були настроені дуже доброзичливо, і кожний номер голосно схвалювали.

Південно-східні пасати були не дуже сильні, і мотор працював весь час.

Напочатку листопада ми досягли смуги західних вітрів, або „виючих сорока градусів“, і відтіль плавання пішло значно швидше. Вітри були сприятливі, і протягом семи тижнів вияв правильний, міцний бриз. При сильній хвилі ми зрозуміли, що означає подорож на „Фрамі“: його гойдає безупинно, нема жодної хвилини спокою. Собаки бігають по палубі сюди й туди, а якщо котрийнебудь спіткнеться і впаде на товариша, то це вважається за особисту образу, і моментально розгорається бійка. Але все ж „Фрам“ — першокласне судно, і хвилі ніколи не заливали палуби. Інакше собаки не знесли б так легко подорожі.

11 листопада ми перейшли меридіан миса Доброї Надії. Відтіль було взято курс на острів Кергуела, що лежить на середині дороги. Ухвалено було пристати до острова, щоб запастися продуктами і прісною водою для нас і собак. 28 листопада о восьмій годині ввечері ми побачили землю, але вирішили не підходити до неї вночі, а зачекати до ранку. З першими проблисками дня ми взяли курс на бухту, як на краще місце для висадки. Але раптом знявся сильний північний вітер просто з бухти. Тому що час був

дорогий і невідомо було, скільки триватиме вітер, ми швидко вирішили, що нам робити: моментально повернули на схід і всяку думку про висадку відкинули геть. Коли б запас прісної води вийшов, то можна було добути криги.

Різдвяний вечір ми провели дуже приємно. Ми були приблизно під 56° південної широти і 150° східної довготи, при цьому була прекрасна погода. Амундсен і я півдня прикрашували прапорами, вінками, штучними квітами і ліхтариками передню каюту, так що вона почала нагадувати житло фей. Потім ми засвітили всі свічки. О п'ятій годині ввечері ми зупинили мотор, і всі зібрались на обід. Були приготовлені найкращі, приступні нам, страви. Щоб усі могли взяти участь у святковому обіді, я залишився сам на палубі. Коли всі посідали, Амундсен завів грамофон, і залунала урочиста різдвяна пісня. Після обіду були подані кава і сигари. Ліндстрем прикрасив і засвітив маленьку ялинку, приготував різдвяний пунш, і почалась роздача подарунків. Ми одержали з Норвегії близько трьох сот різдвяних подарунків. Серед них були найрізноманітніші речі, починаючи від ляльок, що кричали „папа“ і „мама“, коли їм надували животик, і кінчаючи підтяжками для штанів. О десятій годині свято закінчилось, і машина була пушена в хід.

Погода під „туманними п'ятдесятьма градусами“ коливалась між бризом, туманом, тишею, сніговою хуртовиною і т. д. Машина весь час була наготові, на випадок зустрічі з крижаною горою. На щастя, до 1 січня 1911 року ми не зустріли жодної, і тільки вранці цього дня показала окрема антарктична крижана гора, у типовій формі дошки. Ми були вже під 60-ю паралеллю і поступово наближались до плаваючої криги. 2 січня, о десятій годині вечора, ми потрапили в густу і ламку кригу. Погода була хмарна, проте, ми все ж тримали курс у напрямі до мети — до Китової бухти. На крижаних брилах подекуди лежали тюлені, і ми, при першій можливості, взялись полювати. Коли перший тюлень був застрелений і втягнений на палубу, собаки дістали перший м'ясний обід з моменту відплиття з Мадейри. Ми дозволили їм жерти скільки завгодно, і вони справді зжерли — скільки влізло. Ми, звичайно, теж дістали свою частину угощення і з цього дня щоденно, раз на день, їли свіже м'ясо. Ми були дуже задоволені: адже протягом шести місяців ми сиділи лише на консервах. Найбільший забитий нами тюлень був 4 м завдовжки і важив від 400 до 500 кг. Крім того, нам пощастило застрелити кілька пінгвінів. Це дуже кумедні й цікаві тварини. Якщо хтонебудь з'являється поблизу, вони зараз же збігаються подивитись на непроханого гостя. М'ясо їх дуже

смачне, особливо печінка. Альбатроси, що летіли за кораблем через усю смугу західних вітрів, зникли, а замість них показалися снігові буревісники - качурки і антарктичні буревісники.

Весь час тримався густий туман, і тільки вночі, 6 січня, раптом засяяло сонце, несучи з собою добру погоду. Тут ми вперше побачили опівнічне сонце. Кращого ранку не можна собі уявити. Скрізь, куди сягав погляд, видно було густу кригу, водяні струї між брилами виблискували на сонці, а крижані кристали блищали тисячами алмазів. Як приємно було походжати по палубі, дихаючи на повні груди свіжим повітрям. Ми почували себе переродженими. Мені здається, всі без винятку вважали цей день найцікавішим моментом плавання, аджеж усе було для нас цікаве, як новина. Члени експедиції, які вперше потрапили в крижані країни — я був теж з таких — і вперше полювали на кризі, з захопленням гасали за тюленьми та пінгвінами і веселились, як діти.

6 січня, о десятій годині ввечері, ми вийшли з смуги криги, пробувши в ній рівно чотири дні. „Фрамові“ справді пошастило.

Тепер був узятий курс просто через море Росса до Китової бухти. Ця бухта, за описами, мала бути під 164° східної довготи. 11 січня надвечір ми побачили прямо перед собою сильне „крижане сяйво“. Під цим треба розуміти світлову смугу над великими нагромадженнями криги; воно найбільше схоже на світло, що мерехтить уночі на небі над великим містом. Ми зразу ж зрозуміли, що це сяйво над могутнім Крижаним плато або над плато Росса, яке вперше побачив сер Кларк Росс 1841 року і назвав своїм ім'ям.

Крижане плато являє собою крижану масу в кілька сотень кілометрів завдовжки і приблизно 30 м заввишки. Ця маса становить південну границю моря Росса.

Ми, звичайно, з хвилюванням чекали, яке воно буде, але мушу признатися, що на мене плато не справило разючого враження. Може, я дуже багато прочитав описів. З цих описів ми сподівалися зустріти в Балонівій бухті дуже вузький прохід; інакше не можна було припустити за наявними фотографіями. Але коли ми 12 січня попливли вздовж Крижаного плато, то ніде не побачили ніякого входу. Під 164 східним меридіаном був величезний, покритий простір у крижаній стіні, і тут утворився мис — Східний мис. Відціль до другої сторони Крижаного плато було близько 15 км, а на південь, наскільки сягав погляд, видно було крихку, бухтенну кригу. Ми пройшли на схід від цієї криги і до півночі йшли вздовж східного

краю. Але Балонівої бухти ніде не видно було, ми повернулись до згаданого обляманого місця і пробули там цілу другу половину дня 13 січня. Крига була дуже густа, і в ній не можна було пробитись. Але надвечір вона це більше подрібнилась і почала впливати в море. Ми зараз же увійшли якнайдалі в бухту і стали на якір біля міцного краю, на західній стороні. Виявилось, що Балоніві бухта і друга з'єдналися в одну, як це описував сер Ернест Шекльтон. Ця велика бухта дістала назву Китової.

Коли якір був спущений, Амундсен і два - три чоловіка пішли на берег досліджувати околиці. Між надбережною кригою і бухтою була смуга води, що перешкодила їм іти далі. Ми простояли цілу ніч серед ламкої криги і полювали на тюленів і пінгвінів.

14 січня була ясна, світла погода, і можна було вразно роздивитись околиці. Напроти на східній стороні бухти видно було більше вільної від криги води. Ми проїхали вздовж краю і до трьох годин удень стали на якір на східному березі.

Мис, біля якого ми зупинились, дістав назву Маннскопф, через подібність до чоловічої голови (Маннскопф — чоловіча голова). Під час плавання вздовж криги ми весь час стріляли в тюленів і швидко приготували великий запас свіжого м'яса.

Зі мною трапилось невелике непорозуміння під час полювання: чотири тюлені лежали на крижаному краю, і я пішов униз з рушницею і п'ятьма патронами. Більше патронів я не взяв, бо вважав себе прекрасним мисливцем і думав, що досить буде одного пострілу на тюленя. І справді, перші не встигли навіть писнути, але четвертий помітив небезпеку і почав утікати. Я послав йому навздогін четверту кулю, але не потрапив як слід, і тюлені помчали далі, залишаючи за собою довгу криваву смугу. У мене не було ніякої охоти дарувати підстреленого тюленя. Залишався ще один патрон, і я кинувся за ним, з такою швидкістю, на яку здатні були мої ноги, але тюлень був проворний, і від галь поміж нами все збільшувалась. Він пробіг майже півдороги до Південного полюса, тут я надіслав йому навздогін останню кулю. Не знаю, куди вона залетіла, але коли я повернувся на корабель, то зустрів тільки іронічні посмішки і почув чимало ехидних зауважень.

Як я вже говорив, ми відпливли з Норвегії 9 серпня 1910 року і прибули до місця стоянки 14 січня 1911 року. Ми зупинялися за цей час у Гібралтарі і Мадейрі. Віддаль від Норвегії дорівнює 30 000 км; ми пройшли їх за п'ять місяців. Від Мадейри ми йшли 127 днів відкритим морем і тим закінчили першу частину нашої подорожі.

Біля Крижаного плато

Зразу після спуску якоря Амундсен, Преструд, Іогансен і я пішли в путь досліджувати Крижане плато. Підйом з берега на плато був дуже легкий і положистий. За 2 км від корабля я відшукав відповідне місце для собачого табору, а ще на два км місцевість була така сприятлива, що ми вирішили збудувати тут, під захистом урвища, будинок, щоб він менше терпів від сильних південно-східних бур. На Крижаному плато було зовсім тихо; ніде жодного сліду життя. Та й хто б міг існувати тут? Ми пройшли на лижах прекрасним ходом ще трохи на південь і через кілька годин щасливо повернулись на „Фрам“. Тут усі були зайняті білуванням тюленів, на кризі з'являлись усе нові й нові стада.

Як приємно було після довгого плавання знову відчувати під ногами твердий ґрунт і вільно рухатись. Собаки були теж дуже задоволені; вони валялись у снігу і, як скажені, гасали по кризі. Ми багато часу витрачали на ходьбу на лижах і полювання на тюленів,—на два дуже цікаві види спорту.

15 січня були поставлені два намети: один—на першому собачому таборі, а другий—біля „Фрамкейма“, як ми назвали зимовий табір. Ми спробували запрягти собак. Вони не були до цього навчені, і знялась справжня колотнеча. Одні з них лягали на землю, інші виявляли бажання повернутися на борт, треті кусались і дуже небагато з них розуміли всю серйозність становища і те, що щасливі дні минулись. В понеділок вивантажили всіх собак, а другого дня припаси.

Вивантажували ящики надзвичайно швидко. Морський відділ витягав ящики на палубу, а коли сухопутний відділ приїжджав із саньми, ящики спускались по дощці просто на кригу. Заздалегідь ящиків на кригу не переправляли, побоючись, що крига осяде, і нам доведеться їх знову втягати. На ніч взагалі нічого не залишалось на кризі.

Зважаючи на описи, ми сподівались, що більшу половину часу буде погана погода і приготувались до того, що

„Фрамові“ доведеться змінювати місце стоянки. На щастя, погода була краща, ніж ми сподівались, і нам тільки два рази довелося трохи податись назад. Перший раз, в ніч на 26 січня, знявся північний вітер, і почався льодохід, так що крижини стиснули судно. Щоб не нашттовхнутись на якунебудь крижану гору, яка могла показатись зза миса Маннскопф, ми знялись з якоря і вийшли в море. В суботу сухопутний відділ галопом примчав на берег і вирячив очі від здивовання: „Фрам“ зник. Опівдні погода прояснилась, і ми спробували повернутися, але крига не дала нам підійти до берега. О дев'ятій годині ввечері крига одійшла, і опівночі ми кинули якір на колишнє місце.

В околицях було багато тварин. Кити стадами підходили аж до місця нашої стоянки; вони зупинялись і роздивлялись на непроханих гостей. Тюлені і зграї пінгвінів також підходили зовсім близько, особливо пінгвіни: вони надзвичайно цікаві. Два королівські пінгвіни, які весь час приходили дивитись, як ми спускаємо якір або натягаємо троси, дістали назву „наглядача гавані і його дружини“.

Дуже багато птиць — буревісників-качурок, чайок і антарктичних буревісників, кружляли навколо корабля і не раз давали нам смачну печеню.

В ніч на 4 лютого Бек, що був якраз на вахті, увійшов до мене в каюту, розбудив мене і повідомив, що в бухту увійшло якийсь судно. Я зараз же догадався, що це „Терра Нова“, але, признаюсь, не мав ніякого бажання вставати; проте, прапор був негайно піднятий. Зараз же з другого корабля спустилися люди і пішли на сушу, очевидно, шукати будинку. Вони не знайшли його і о третій годині вранці до мене знову з'явився Бек з повідомленням: „Вони йдуть сюди“. Мені хоч-не-хоч довелося встати і привітатися. Це були лейтенанти Кампбел, керівник другого сухопутного загону Скотта, і Пеннель, що вів „Терра Нова“.

Вони засипали нас запитаннями і спочатку ніяк не могли повірити, що це справді „Фрам“. Вони вважали нас за китоловів. Вони запропонували забрати з собою наші листи, але вони в нас не були готові, і нам довелося відхилити люб'язну пропозицію. Вранці кілька офіцерів з „Терра Нова“ були запрошені на сніданок у „Фрамхейм“, потім Амундсен, Преструд і я поснідали на „Терра Нова“, і о другій годині вдень вони розпрощалися з нами й поїхали.

У п'ятницю, 16 лютого, сухопутний загін вирушив у першу подорож для влаштування продовольчого складу. Ми взялись до прибирання, наповнили сховища снігом і приготувались відпливати. Все було закінчено до вечора 14 лютого.

Від Китової бухти до Буенос-Айреса

Так званий морський відділ складався з десяти чоловік: Т. Нільсена, Л. Хансена, Х. Крістенсена, І. Нодтведта, Х. Гіертсена, А. Бека, Н. Ренне, А. Кутчіна і О. К. Сундбека. Перші чотири чоловіка становили першу вахту — від восьми до п'яти годин, а п'ять — другу — від двох до восьми. І наостанці, — але не як останнього значення, згадаємо нашого кухаря К. Ольсена.

Коли всі готування були закінчені, 15 лютого 1911 р. о десятій годині ввечері ми знялися з якоря. Хассель, Вістінг, Біааланд і Стубберуд прийшли проводити нас. За останні дні крига поламалась у самій бухті, і ми одійшли спочатку, на скільки можна було, на південь, щоб виміряти глибину морського дна. Найменша глибина досягала 285 м. Бухта продовжувалась крижаним нашарованням на схід і далі на північ, так що ми досягли найдалшого південного пункту, до якого може дійти судно, а поки плато в тому ж стані. Найбільша широта дорівнювала $78^{\circ} 41'$. Ми разом з „Терра Нова“ були на $78^{\circ} 38'$ південної широти.

Два останні дні трималась тиха погода, і густа, але щільна крижана кора затягла всю бухту. „Фрам“ не міг посуватися вперед, і ми насилу крейсували, поки потрапили в невеликий канал. Навколо, на крижаних брилах, лежали сотні тюленів, але ми вже запаслись свіжим м'ясом і дали їм спокій.

Перед від'їздом Амундсена до продовольчого складу я дістав такий наказ:

„Старшому лейтенантові Т. Нільсену.

Ви приймаєте на себе командування на борту „Фрама“. Для виконання наміченого плану ви повинні:

1. Вирушити прямим шляхом на Буенос-Айрес, зробити там потрібні полагодження, запитись харчами і поповнити склад екіпажу.

2. З Буенос-Айреса вирушити на океанографічні спостереження в південному Атлантичному океані. Бажано зробити два плавання по діагоналі для дослідження умов

між Африкою і Америкою. Звичайно, ці дослідження безпосередньо залежать від обставин і часу, що є в вашому розпорядженні. На строк повернутись і вирушити назад до Буенос-Айреса, закінчити останнє готування і пливти до Крижаного плато за сухопутним відділом. Чим швидше ви прибудете до Крижаного плато 1912 року, тим краще. Я не визначаю певного строку, бо все залежить від обставин, і надаю вам право робити так, як вважаєте за краще.

У всьому, що стосується до інтересів експедиції, надаю вам повну волю.

Якщо ви повернетесь до Крижаного плато і виявиться, що хвороба або смерть позбавили мене можливості керувати експедицією, я передаю керівництво вам і конче прошу вас здійснити первісний план подорожі: дослідження басейну Північного полюса.

З подякою за весь проведений разом час і з побажанням швидкої зустрічі, після досягнутої мети, залишаюсь

з пошаною до вас Роальд Амундсен“.

1842 року, під час першого плавання Росса в цих областях, він під 160° західної довготи і 78° південної широти побачив „ознаки землі“. Пізніше, 1901 року, капітан Скотт дав цій землі назву „Землі короля Едуарда VII“. Одним з завдань „Терра Нова“ було дослідити ці країни; але коли ми 4 лютого зустрілись з цим судном, нас повідомили, що несприятливі нагромадження криги не дали змоги підійти до берегів. Тому, що ніхто не підходив до цієї землі, я вирішив, що треба мені спробувати подивитись, як вона виглядає. І ми взяли курс на північний схід, вздовж Крижаного плато. Вночі був густий морський туман, і ми лише здалека бачили над нашими головами Крижане плато. Раптом перед нами виросла крижана гора, отже, нам довелося якнайшвидше звертати. На щастя, „Фрам“ дуже добре слухається руля, і до того ж була зовсім тиха погода.

Під ранок почало вияснюватись, і опівдні було зовсім ясно. З боку штир-борта видно було високе Крижане плато, і кругом близько п'ятидесяти великих і маленьких крижаних гір. Крижане плато коло берега було 33 м заввишки, але далі досягало не менш 400 м.

Ми пливли деякий час вздовж берега, але біля миса Кольбека ми натрапили на плавучу кригу. А тому, що мені зовсім не хотілось потрапити між кригами і Крижаним плато, ми повернули на північний захід. Крім того, в такого гвінта, як на „Фрамі“, дуже стирається сальник, і час-від-часу доводиться підливати металу. Це треба було зробити перш, ніж ми вийдемо з плавучої криги, чим швидше, тим краще. Ми пройшли півтора дня вздовж Кри-

жаного плато, але не зустріли землі, і взяли курс на північ у відкрите море. Незабаром повіяв легкий східний вітер, і ми поставили паруси. Цілу ніч видно було снігову країну і над нею смугу світла.

Ми ще не міняли дати. Тепер треба було це зробити, і ми зупинилися на 15 лютого.

Примітка автора: судно, яке посувається на схід, щодня йде на годину вперед, по годині на 15°; судно, що йде на захід, відстає на годину. Під 180° одно з них пішло на дванадцять годин уперед, а друге відстало на дванадцять годин. Різниця становить, отже, 24 години. Тому при зміні довготи треба змінювати і дату, отже при переході із східної на західну довготу, один день лічать за два, а при переході із західної на східну один день пропускається.

16 лютого гвинт був вийнятий із сальника, і надвечір 17-го робота була закінчена. Це дуже швидко, якщо взяти до уваги сильний холод. З такими машиністами приємно працювати.

В ніч на 16 лютого ми останній раз бачили опівнічне сонце. Тієї ж ночі попереду показалось щось темне, схоже здаля на скелястий острів. Всі, що стояли на вахті, відчували себе зовсім близько до великих відкриттів. Я добирав у думках відповідну назву до нової землі. Але — що ж? Явище ставало виразніше, і назва залишилась дуже прозаїчною: „Острів мертвий кит“. Виявилось, що це був труп кита, на якому сиділо дуже багато чорних птахів.

Ми поволі йшли на парусах до північного заходу. Вранці, 17 лютого, із штир-борта показалось у повітрі крижане саяво, і до обіду ми потрапили в плавучу кригу, таку густу і нагромаджену, що пройти крізь неї було неможливо. Нам довелося йти вздовж крижин у західному напрямі. Перед нами в повітрі лежало те саме саяво, яке свідчило про те, що плато проходить на північ і на північний захід. Крім того, дуже багато густо здавленої криги могло утворитись тільки від стику з якоюнебудь перешкодою, — очевидно, з Крижаним плато. Коли ми 1912 року повернулись назад, крига була на тому самому місці і в тому самому вигляді.

Ми так само йшли на захід вздовж плавучої криги. Для різноманітності повіяв свіжий південно-східний бриз у супроводі снігової завірюхи, і ми швидко посувалися вперед; „Фрам“ взагалі йшов легше, ніж перший раз. Він, очевидно, зовсім обчистився знизу об кригу і холодну воду. До того ж від вантажу залишилась тільки третя частина.

Вночі на 21 лютого нам довелося засвітити компасні лампи. Тепер дні почали швидко зменшуватись. Темні ночі, звичайно, дуже приємні на суші, але в морі, особливо в таких малознайомих водах, де повно крижаних гір, краще був би вічний день.

22 лютого, о четвертій годині вдень, ми в'їхали в гущу криги під $70^{\circ} 5'$ південної широти і $177^{\circ} 5'$ східної довготи. Крига тепер була набагато вища і важча, ніж на півдні. Все море на захід і схід було заповнене кригою, і доводилось шукати, чи не знайдеться хоч якогонебудь зручнішого виходу.

Тюлені зовсім зникли, тільки кілька штук ще видно було на кризі. Вахті лейтенанта Гертсена вдалось забити три штуки, і далі цілий тиждень ми три рази на день їли м'ясо під назвою „крокодилячого“.

Вночі з 11 на 12 довелося зменшити швидкість через темряву. На ранок сильний сніг примусив зовсім спинити мотор. Ранком на заході ми помітили вихід і до десяти годин вечора вийшли з крижаної смуги у відкрите море. Ми були під 69-ю південною паралеллю і 175° східної довготи.

У морі Росса було надзвичайно тихо. За всі два місяці плавання майже жодного разу не було доброго бриза.

25-го, повернувшись з вахти, я записав у свій щоденник таке: „...Зовсім тихо, вода верухома. На палубі вахта з трьох чоловік. Час - від - часу над водою чути крик пінгвінів: кра - кра - кра, та стук машини: тоф - тоф, і так по двісті двадцять разів на хвилину. Так, мотор працює справно вже тисячу годин, а минулого року під час плавання в Атлантичному океані він зупинився після восьмидесяти... Над нами сяє Південний хрест, навкруги виблискують обриси крижаних гір...“

26-го ми перейшли полярне коло, і того ж дня температура води й повітря піднеслася вище нуля.

З важким серцем з'їли ми останній „крокодилячий“ біфштекс, але я сподівався дістати в найближчому майбутньому альбатросів. Як тільки ми вийшли з криги, з'явилися ці неспокійні птиці, в більшості коричневі альбатроси. Їх досить трудно впіймати: вони неохоче беруть шматки сала, які їм кидають, як принаду. Коли я, будиши юнгою, вперше побачив цих птиць, мені сказали, що їх називають „пасторами“, бо в їх тіла вселяються душі поганих пасторів і неспокійно кружляють і літають, чекаючи страшного суду.

По дорозі до миса Горна нам треба було пройти повз дві групи островів: Німвродських, під 158 західним меридіаном, і Догерті, під 120 західним меридіаном. Обидві англійські карти позначені буквою „Д“ (doubtfull — сумнівні). Капітан Девіс з корабля Шекльтона „Німврод“ шукав їх, але даремно. Кажуть, що острови Догерті бачили двічі, тому курс „Фрама“ був спрямований до островів Німврода. Спочатку все було гаразд, але потім

деякий час віяв північний,— отже, зустрічний,— вітер, а коли, нарешті, повіяв погожий вітер, ми були віднесені так далеко на південний схід, що не було ніякої радії йти знову на північ, розшукувати сумнівні острови. Тепер ми вирушили до островів Догерті. Протягом чотирнадцяти днів тривав західний вітер, і ми були вже на два чи три дні їзди від цих островів, коли раптом налетів вітер із північного сходу, протримався три дні і перейшов в ураган. Коли ураган промчав, ми опинились на 80 морських миль на південний схід від островів. На небі не було жодної зірки ні вдень, ні вночі. Між окремими можливими спостереженнями минули тижні, і, звичайно, наші інструменти могли помилятися на один-два градуси. Доводилось і далі вважати ці острови сумнівними.

Мораль: не йди, мій друже, у подорож— відкривати нові країни,— до цього ти нездатний.

Зараз же після виходу з моря Росса у південний Тихий океан „Фрам“ почав колишні танці, тобто його завжди гойдало з боку на бік. Миски і тарілки ходуном-ходили, і кухар гукав з відчаю: „Коли ж ми, нарешті, будемо в Буенос-Айресі“? В таких умовах не легко бути кухарем, але все ж Ольсен завжди був у доброму настрої і цілий день співав і насвистував. Наскільки „Фрам“ сильно гойдає, свідчить такий випадок. Одного разу після обіду двоє з нас сиділи біля кухні на ящику і пили каву. Тут трапилось, що вірьовки від поштовху розв'язались, ящик сковзнув по палубі, налетів на якусь перешкоду; моментально один з тих, що сиділи, полетів у машину і через відчинені двері просто в кухню, де тигром налетів на кухаря і, кінцець-кінцем, лежав на животі на другому кінці камбуза, при чому весь час тримав свою миску в руках. Ми щиро раділи, дивлячись на його обличчя під час вимушеної повітряної подорожі.

Ми досить бадьоро посувалися вперед у Тихому океані. Чотирнадцять днів безперестану віяли погожі вітри, і я почав сподіватися, що ми потрапили в смугу західних вітрів. Але нічого нема досконалого на цьому світі: щодня ми натрапляли на крижані гори, туман або снігову завірюху. Гори були ще нічого, але гірше за туман нічого не буває на морі. Цілу ніч весь екіпаж був на палубі, готовий до швидких маневрів, а двоє безперестану дивилися вперед. Мотор теж був наготові. Ось маленький приклад. Одного разу в неділю після обіду, коли Хансен, Крістенсен і я стояли на вахті, вітер почав змінювати напрям, і нам довелося крейсувати. Вітер усе посилювався, але мені не хотілось будити другу вахту, що потребувала цілком заслуженого відпочинку. Ми з Хансеном удвох повинні були

керувати кораблем. Крістенсен стояв коло руля і допомагав, коли міг на хвилину залишити колесо. Паруси почали сильно ляпати, коли раптом на палубі з'явилась уся вахта в нижній білизні, щоб допомогти тягнути. В цей же час прямо перед нами виринула з туману велика крижана гора. Ми щасливо обминули її за кілька хвилин, і зараз же вільна вахта зникла; вони були дуже легко одягнені для туманного холодного повітря. Ось як чутливо ми спали і як мало треба було, щоб розбудити нас.

Часто вночі я впізнавав крижані сїява за кілька морських миль, і тоді це було не страшно; але бувало, що серед дня раптом з'являлась крижана гора і так близько, що через дві-три хвилини ми мали з нею стикнутися. Спочатку ми йшли з найбільшою швидкістю, але незабаром довелось зменшити швидкість, бо не видно було далі клівера.

Через два-три тижні крижані гори почали зникати, і я вже сподівався, що їх більше не буде. Але в неділю, 5 березня, коли погода була досить ясна, опівдні з'явилась сила гір прямо перед нами. Хтось із вільної вахти крикнув з палуби: — „Якого чорта ви залізли в такий жах?“ І він почасти був правий, бо за цей день ми зустріли не менш як сто крижаних гір — „велике біле стадо“. Це були могутні брили у формі дошок, по 30 м заввишки, тобто вищі за щоглову корзину „Фрама“. Гори були зовсім цілі і виглядали так, ніби відділились недавно. День був досить ясний, і ми могли навіть зробити спостереження, що дали 61° південної широти і 150° західної довготи. Західний вітер допомагав нам, і ми швидко поминули крижані гори. Хвили цілий день бурхливо пінилися, так що піна залишалась на вершинах гір. Надвечір вони вщухли, і вода стала тиха, як у найпевнішій гавані. Другого дня ми зустріли не більш як двадцять гір.

У різних описах цих вод наводяться різні думки з питання: чи падає температура води при наближенні крижаних гір? Температура, безперечно, зменшується при наближенні до плавучої криги, але зменшення її при зустрічі з окремими крижаними горами зумовлюється, напевне, ще й іншими привідними обставинами.

За одну ніч температура води була: опівночі 1,2° Ц, о четвертій годині ранку — 1° Ц, о восьмій годині ранку — 0,9° Ц, а гору ми поминули о шостій годині ранку. Опівдні того самого дня температура дорівнювала 1,1° Ц. В цьому випадку можна сказати, що природа хотіла нас попередити, але, звичайно, в таких широтах температура не міняється ні до зустрічі, ні після зустрічі з горою.

Під час другого плавання на південь, на святвечір 1911 року, при зустрічі з першою справжньою крижаною горою,

температура води зменшилась за чотири години з 2° Ц до 4°, а потім піднеслась швидко до 1,7° Ц.

У смузі західних вітрів можна досить легко відгадати наближення криги. В середині листопада 1911 року між островами принца Едуарда і Кроцета температура води впала. Вранці я сказав одному з матросів: „Температура знижується, мабуть, крига близько“, і того ж дня, після обіду, ми проїхали повз зовсім маленьку крижану гору. Потім температура знову піднялась до нормальної і аж до різдва ми більше криги не зустрічали.

В суботу, 4 березня, того дня, коли ми зустріли особливо велике нагромадження криги, температура дуже швидко знизилась з 1,1° до 0,3° Ц, вода почала набувати зеленуватого відтінку. Можливо, що ми потрапили в холодну течію. Низька температура протрималась до неділішнього ранку: о восьмій годині ранку було 0,4° Ц, опівдні, при зустрічі з крижаною горою, — 0,5° Ц, і на 2 км від гори — 0,6° Ц.

Потім вона продовжувала підноситись, і о четвертій годині вдень, коли ми були оточені крижаними горами, було 0,8° Ц, увечері — 0,9° Ц і опівночі — 1° Ц. Коли б не ясна погода, ми могли б подумати, що віддаляємось від криги, а не наближаємось до неї.

Після 5 березня крижаних гір траплялось менше, але погода була така сама. Швидкість була якнайкраща, і за одну добу — від обіду до обіду — ми пройшли 750 км, тобто в середньому по 8,5 узлів за годину. Це була найбільша швидкість „Фрама“. Вітер, що віяв досі з заходу і північного заходу, повернув поступово на північ, і в неділю, 12 березня, перейшов у північно-східний ураган. Наведу тут уривок з мого щоденника, що стосується до цього урагану.

„Отже, „Фрам“ пережив свій перший ураган. В суботу увечері вітер повернув на північний схід і, як звичайно, з'явилися дощ і холод. Барометр стійко тримався між 744 і 745 мм, при чому вітер не посилювався. Проте, ми зняли клівер. Опівночі барометр спустився на 737 мм, а вітер перейшов у шторм. У неділю, о четвертій годині ранку, барометр показував 728 мм, а о шостій годині укріпили марсели.

Вітер усе посилювався, море підіймалося все вище, але палубу заливало не дуже сильно. О восьмій годині ранку барометр показував 719 мм, о дев'ятій годині — 718,5 мм і залишався так до полудня. В цей час на нас налетів страшний ураган. По небу сунули темні, майже шоколадного кольору, хмари. Мені здається, я ніколи не бачив такого похмурого, загрозливого неба. Поступово вітер повернув на

північ, і ми пішли на обох стакселях. Море розбушувалось, і хвилі линули на палубу. Тут „Фрам“ показав себе найкращим парусником на світі. Він перемиг усе. Величезні хвилі котилися з навітряного боку, а ми, стоячи на містку, повертались до них спиною з словами: „Фу, яка гидота“, або чимнебудь подібним. Великі хвилі на кілька метрів від корабля заглядали через фальш-борт і мріяли залити нас, але „Фрам“ в останню мить робив поворот усім корпусом і опинявся на вершині хвилі, а їй залишалось тільки проповзти під кораблем. Чи можна ж не любити таке судно? Ми летіли з гребеня хвилі у водяну долину і знову догори, на вершину від 13 до 15 м. Коли ми з'їжджали з хвилі, то почували себе в американському підйомнику, що спускається з двадцятого поверху на перший, тобто, коли все в вас перевертається. Падали ми так швидко, що під ногами ніби провалювалась палуба. Це продовжувалось цілий день і частину ночі. Потім вітер почав вщухати. Що шторм буде недовгий, можна було передбачати, бо він налетів раптом, а англійське прислів'я: „Довго підходив, — довго протривав“. Зразу налетів, — швидко промчав“, — цього разу справдилося. Потім вільна вахта, як звичайно, пішла відпочивати. Власне, відпочити могли б усі, коли б не можливість зустрічі з кригою. Випадково день урагану був першим днем без криги, може, тому, що величезні хвилі приховували її, а може її і справді не було. Опівночі раптом на мить показався повний місяць, і штурман радісно загорлав: „Ура!“ І він мав для цього всі підстави: всі ми нетерпляче чекали місяця, щоб він освітлив нам путь і показував крижини“.

У такі бурхливі дні під палубою зовсім тихо: вітру майже не чути, а в каютах, під поверхнею води, навіть затишно. Кухар помічає погану погоду тільки з рухів корабля, а не з шторму, туману або дощу. На палубі ж не звертають ні на що уваги, поки погода ясна і немає зустрічного вітру.

Наскільки спокійно під палубою, видно з того, що під час урагану кухар працював, як звичайно, і навіть наспівував англійської пісеньки: „Вуличний хлопчина свистав“. Я проходив у цей час повз нього і сказав йому, що нагорі ураган, чи не хоче він полюбуватись? На це він відповів: „Так, я помічаю, що сильно віє, у нашої печі ще ніколи не було такої прекрасної тяги. Шматочки вугілля вилітають у димар“, і продовжував співати. Але все ж цікавість примусила його вийти на палубу. Через секунду він повернувся вниз, гукаючи: „Спаси господи, яка буря! Море кипить, як у казані“. Так, унизу коло його кастрюль було і тепліше і спокійніше.

На обід він подав нам зелені боби, печеню, горілку і пудинг, виявивши таким чином надзвичайну спритність у відкриванні жерстянок з консервами. Після обіду ми, як завжди, курили неділішні сигари, а канарка „Фрїтьйоф“ заливалась у клітці.

14 березня ми зустріли останню крижану гору. Загалом, ми бачили їх штук п'ятсот-шістсот.

Потім знявся північно-західний вітер і віяв півтора тижня, так що я вже псчав побоюватись, що ми навіки залишимось у цих областях і перетворимось на летючого голландця. Усі прикмети показували на західний вітер, але він не з'являвся. В ніч на 18 березня погода прояснилась: на небі видно було легкі хмарки і показався місяць. Все це разом, та ще сильна брижа і зниження температури, свідчило, що щось наближається.

В неділю, 19 березня, ми опинились у центрі циклону. Ми маневрували згідно з правилами, — як уникнути циклону в південній кулі, — і нам пощастило вийти з одного півкруга. У неділю, о четвертій годині вдень, барометр спустився до 700 мм. Я ніколи не чув, щоб барометр міг падати так низько. Від полудня і до чотирьох годин була цілковита тиша при дуже високих хвилях. Зразу після четвертої години почався сильний шторм з північного заходу. Він тривав два дні і поступово перейшов у легкий бриз того ж напрямку.

У неділю, 5 березня, — 100 крижаних гір; у неділю, 12 березня, — ураган, і в неділю, 19 березня — циклон: оце так добрі „дні відпочинку“!

Дуже цікаві барографічні криві за цей тиждень.

З середини березня, очевидно, аквіноктальні бурі закінчились, і добра погода тривала до нашого прибуття в Буенос-Айрес.

31 березня ми пройшли повз мис Горн. Була прекрасна погода, легкий західний бриз, безхмарне небо і легка хвиля із сходу. Хто міг сподіватися на таку добру погоду в цій смузі, до того ж у березні, — найбурхливішому місяці року.

Після Фальклендських островів „Фрам“ почали чистити і фарбувати, щоб при приїзді в Буенос-Айрес мати не надто „полярний“ вигляд.

Сніг, якого ми набрали на Крижаному плато, протримався у водосховищах до Ла-Платти і тільки тоді почав танути. Це свідчить про стійкість температури у приміщеннях „Фрама“.

На тройцю, в обід, ми підійшли до устя Ла-Платта, але берега не видно було. Уночі, при чудовій погоді, місячному і зоряному сяйві, ми, за вимірами лотом і спостереженнями

зірок, увійшли в Ла-Платту і на трійцю побачили перед собою вартове судно „Рекальду“. О пів на третю годину ранку на борт з'явився лоцман, і о сьомій годині ввечері ми стали на якір на рейді Буенос-Айреса.

Ми обійшли майже навколо світу і пробули в дорозі сім місяців.

Плавання від криги до Буенос-Айреса було розраховано на два місяці. Ми плавали шістдесят два дні.

Океанографічна експедиція

За програмою, „Фрам“ мав вирушити в океанографічне плавання по південному Тихому океану. В наказі було сказано, що я можу зважати на умови моменту. Я розрахував, що на плавання потрібно буде три місяці, а для того, щоб потрапити вчасно до Крижаного плато (тобто до Нового року), треба було вже на початку жовтня відпливти з Буенос-Айреса на південь.

Мого екіпажу було не досить, і я найняв таких матросів: Х. Хальворсена, А. Ольсена, Ф. Стеллера і І. Андерсена.

Нарешті, 8 червня 1911 року, „Фрам“ вийшов з Буенос-Айреса, і того ж дня, рівно рік тому, він залишав Хортен для першого океанографічного плавання по північному Атлантичному океану. Але тоді, 8 червня 1910 року, ніхто не міг уявити собі, що майбутнього року вирушить у таке саме плавання, тільки по південному Атлантичному океану.

До Монтевідео, куди ми прибули 9 увечері, нас супроводив лоцман, і тому, що за ним не могли приїхати через сильний вітер, нам довелося простояти на якорі півтори доби. В суботу увечері (10 червня) за ним приплив великий парусний човен з секретарем норвезького консульства. Він запитав, чи не зайдемо ми в гавань, бо бажано було б подивитись на „Фрам“. Але я не міг задовольнити його прохання і обіцяв зайти, коли йтиму назад, „якщо дозволить час“.

У неділю вранці, 11 червня, ми підняли якір і відпливли при прекрасній погоді. Суша поступово зникла з очей, — надвечір зникли і маяки, — ми знову опинились в Атлантичному океані, і незабаром усе пішло по-старому.

У нас був невеликий запас консервів, і нам доводилось берегти його, через те ми взяли з собою багато живої птиці, свиней і не менш як двадцять баранів. Вони містились „на скотному дворі“, на бак-борті. Вівці і кури жили разом, і в них завжди прекрасно пахло свіжим сіном, так що ми мали приємність дихати не тільки морським,

а й „гірським“ повітрям. Але, не зважаючи на прекрасне повітря, чоловіка три-чотири захворіли на інфлуенцу і пролежали кілька днів у ліжку.

Я підрахував, що ми повернемося у Буенос-Айрес до початку вересня і по дорозі зупинятимемося один раз на день. Віддаль дорівнювала приблизно 8000 морських миль, або 15000 км. Я опрацював і встановив такий план:

При переважному північному і північно-західному вітрі вирушити з заходу на схід, до африканського берега, щоб застати південно-східний пасат, якщо тільки ми не дійдемо до Африки ще раніш; 22 липня повернути назад і з південно-східним пасатом тримати курс на Святу Гелену, куди прибути 1 серпня. Відтіль з тим самим вітром іти до Південного Трінідада („11 або 12 серпня“); далі, із східним або з північно-східним вітром тримати курс на південний захід до 22 серпня. Тут закінчити спостереження і повернутись у Буенос-Айрес до визначеного строку.

Сказано — зроблено, або, правдивіше сказати, — „спробувано“. Ми не зразу почали досліджувати воду через наявність річкової води з Ла-Платти. Спочатку був зустрічний вітер, потім повіяв свіжий бриз, і ми змогли почати виміри лотом тільки 17 червня.

Для одержання водяних проб спускалось мотовило з 5000 м шворки. До нього було почеплено кілька посудин для води. Щоб заощадити час, ми вживали по три посудини зразу. Треба, наприклад, встановити температуру води на 300, 400 і 500 м глибини; тоді до шворки прикріплюється апарат № 3, приблизно на 20 м від нижнього кінця, де висить невеликий тягар. Потім шворку розмотують, поки котушка, через яку йде шворка, покаже 100 м. Тоді прикріплюють апарат № 2 і теж спускають на 100 м, за ним іде апарат № 1 на 300 м, тобто поки котушка покаже 500 м. Таким чином, апарат № 1 на глибині 300 м, апарат № 2 — на глибині 400 м і апарат № 3 — на глибині 500 м. Між апаратом № 1 і № 2 укріплюється так званий сквовний лот (щось із 8 см завдовжки і 3 см у поперечнику). В посудинах для води влаштовані в спеціальних трубках підводні термометри.

Посудини являють собою мідні циліндри 38 см завдовжки і 4 см завширшки. Вони вставлені в рами і містять близько півлітра води. По середині циліндра до рами, прикріплені щити, на яких циліндр може повертатися на 180° догори і донизу.

Циліндр, при спуску, стоїть кришкою донизу, обидві сторони його відкриті, так що вода проходить крізь нього. На верхньому і нижньому кінцях є кришки з замками. Коли апарат спущено, циліндр повертається, і кришки з обох

боків автоматично закриваються. Вода, взята на певній глибині, залишається в циліндрі, коли апарат витягають. Коли циліндр відкривають, ртутний стовпчик термометра розривається, і можна визначити положення підводного термометра в глибині, з якої була добута вода.

Посудини з водою відкриваються так: апарати залишають на кілька хвилин у воді, щоб термометр встиг показати температуру. Потім по шворці спускається рухомий лот. Коли цей лот досягне першого апарата, то натискає пружину — гачок, на якому тримається циліндр, відчіплюється, і циліндр обертається навколо себе. Тоді посудина запирається, і ртутний стовпчик у підводному термометрі розривається. В ту ж мить сквозний лот звільняється від апарата № 1 і продовжує свою путь до апарата № 2 і № 3, де відбувається те саме.

При спокійній погоді можна, поклавши палець на шворку, відчувати сутичку лота з апаратом. При цьому я завжди дивився на годинник, бо лотові потрібно приблизно півхвилини, щоб спуститись на 100 метрів.

Цифри, що одержують при вимірах, записують в окрему книгу.

Вранці 17 червня були скинені паруси, і „Фрам“ почав гоїдатися ще сильніше, ніж при всіх парусах. Спочатку ми почали вимірювати з лотом і тягарем у 30 кг. Шворка лота (струни рояля) спускалась на 200 м, а потім і лот, і тягар і струни продовжували без перешкоди спускатися все далі й далі до морського дна. Я хотів дістати проби з 4000, 3000 і 2000 м глибини, через те посуд для води від нуля і до 2000 м був відчеплений. На це пішло шість годин. Другого дня через сильну течію можна було взяти тільки декілька проб від нуля до 100 м. Потім ми знову взялись до дослідів з тягарем, справді знайшли дно і дістали проби з 4500 м глибини. Але на те, щоб витягти лот, дістати водянні проби і визначити температуру, пішло вісім годин, — від семи годин ранку до трьох годин удень, тобто третя частина доби. Коли б ми продовжували так весь час, нам потрібно було б три чверті року, щоб пройти визначену віддаль. Довелось відмовитись від визначення морського дна і дістання проб з більших глибин, аніж 1000 м. Під час останнього шляху ми досліджували температуру таких глибин: 0, 5, 10, 25, 50, 75, 100, 150, 200, 250, 300, 400, 500, 750 і 1000 м, — всього по п'ятнадцять проб з кожного спостережного пункту, по одному пункту на день. Витягти дві посудини на одній шворці з глибини 750 і 1000 м зовсім не важко. Спочатку ми витягали їх з допомогою мотора і особливого апарата, але це було дуже загайно, і ми почали вживати маленький ручний гвинт. Не-

забаром ми так призвичаїлися, що проробляли всю процедуру за дві години.

Ці дві години були найприємніші за цілий день. В цей час розповідали веселі пригоди, особливо про час перебування в Буенос-Айресі, де щодня траплялося щось нове. Ось одна з них.

Одного з учасників переїхав на вулиці екіпаж. Екіпаж зупинився, а навколо потерпілого, звичайно, зібралась юрба роззяв. Наш друг лежав на землі і міркував, — живий він, чи ні, і чи можна було вимагати сплати збитків? Він лежав, спокійно сприймаючи співчуття публіки, і раптом згадав, що в нього в кишені є 50 центавос (90 пфенігів). При такому багатстві не треба шукати якихось відшкодовань; він схопився, як м'яч, і в одну мить зник у юрбі, що здивовано ахнула, бачачи втікаючого „мертвого чоловіка“.

Але повернемось до нашої подорожі. Ми по можливості регулювали швидкість ходу і проходили близько 100 морських миль між двома спостереженнями. Треба визнати, що нам винятково щастило щодо погоди. Загалом, ми взяли 891 водяну пробу з 60 спостережних пунктів. Дальші дослідження в Норвегії покажуть, чи вартий чогонебудь зібраний матеріал, і чи дала користь уся ця експедиція.

Погода під час усього плавання була рівна й добра. Правда, зрідка набігав різкий вітер з хвилюванням і гойданням, але здебільша бували свіжі бризи. У південно-східному пасаті ми йшли на гарусах цілий місяць, не користуючись машиною, і за цей час ґрунтовно її оглянули. До того ж ми скористалися з нагоди і вичистити все судно, бо воно цього дуже потребувало. Всі залізні частини були очищені від іржі, і судно пофарбоване масляною фарбою. Палуби були вичищені і вишкребені, а потім вкриті сумішшю з масла, смоли і скипідару. Весь таке-лаж був упорядкований. На рейді Буенос-Айрес судно було пофарбоване ще раз, пофарбовані щогли, реї, стіни корабля і зовні, і всередині, шлюпки, домкрат, мотор, насоси і т. д. У машинному відділі і машина, і інструменти були вичищені і наново пофарбовані, кожна річ висіла на своєму певному місці, — серед такої чистоти справді було приємно бути.

І „Фрам“ підійшов до набережної Буенос-Айреса таким красивим і блискучим, яким він не був з того моменту, як вийшов з верфі.

Під час плавання були прибрані всі каюти, переглянуті і підраховані всі припаси.

Ми зіпсували за це плавання цілий комплект парусів-та й не можна було чекати нічого іншого при постійних маневруваннях з парусами, коли доводиться то зарифляти,

то ставити паруси. Ці щоденні маневри нагадували мені „Еліда“ при команді — „Всі на палубу“. Ми мали справу з поворотом при прибиранні парусів, бо ми робили виміри лотом з навітряного боку, щоб вірьовки і апарати не потрапили під судно і не розбились. Ми розбили тільки один термометр за всі 900 вимірів.

Передбачаючи колосальну витрату парусів, Ренне ще в морі, і потім у Буенос-Айресі взявся лагодити старі і готувати нові. Деякі з наших старих парусів являли собою одне ганчір'я, а в майбутньому плаванні до Крижаного плато, під „ревучими сорока“, треба було мати першокласні паруси.

Увечері, 29 липня, ми пройшли мимо Святої Гелени. Я вперше бачив цей історичний острів і мимоволі думав про „найбільш великого генія свого сторіччя“, як назвав Наполеона якийсь письменник. І такій людині довелось закінчити своє неспокійне життя тут, на самотньому острові південного Атлантичного океану. Яка доля!

30 липня 1911 року — пам'ятний день в історії „Фрама“. В цей день ми схрестилися з нашим курсом від Норвегії до Крижаного плато, коли „Фрам“ закінчував своє перше кругосвітнє плавання. Хай живе „Фрам“! Ти добре зробив свою справу, не зважаючи на непохвальну думку про тебе, як про парусник і пароплав. З цього приводу ми влаштували святковий обід, і всі присутні висловили „Фрамові“ свої найкращі побажання.

12 серпня, на світанку показалися маленькі острівці Мартіна Ваца, а трохи пізніше і Південний Трінідад (ми проїжджали повз цей острів 16 жовтня 1911 року). Тут ми перевірили наші хронометри, виявилось, що вони були цілком справні. З полудня до другої години ми займалися звичайними спостереженнями, коли раптом на півночі показалось парусне судно, яке йшло за вітром на південь. Ідучи мимо нас, воно піднесло прапор, і ми обмінялися звичайними привітаннями. Це була норвезька барка, що йшла до Австралії. За це плавання ми бачили не більш як три-чотири кораблі, та й то здалека.

З моменту від'їзду з Мадейри (вересень 1910 року) ми жодного разу не терпіли ні від тварин, ні від комах. І тільки, коли прибули в Буенос-Айрес, нас атакували мільйони мух. Я сподівався, що вони залишаться на суші, коли ми поїдемо, але ні — вони супроводили нас, поки поступово сконали одна по одній на папері для мух.

Мухи були досить неприємні, але на нас чекало дещо гірше: щури. Щури — цей жах, ці найзліші наші вороги. Перші візитні картки були залишені ними на моєму ліжку і в передній каюті. Щури були, очевидно, не з боязких.

Мої вислови, коли я побачив ці сліди, не надаються до друку, але немає таких міцних слів, щоб вилити всю злість на цих мерзенних тварин. Ми поставили капкани, але що вони можуть допомогти на судні, де весь вантаж складається з харчових припасів?

Одного разу вранці Ренне помітив якусь тінь, що стрибнула між його ногами в передню каюту. За нею біг кухар і кричав на всю горлянку: „Шур у передній каюті!“ Тут усе почало рухатись. Двері були замкнені, і всі кинулись полювати. Але шур зник, зник, як голка в копиці сіна.

Через два тижні з каюти Хасселя, що стояла порожня, стало тхнути дохлятиною. Ми обшукали її і знайшли дохлого шура. Нещасна тварина вмерла з голоду в замкненому ящику комода. Але як він заліз у цей ящик — це загадка.

Коли чистили комірчину з харчовими припасами, знайшли декілька гнізд з шурами. Деяким пощастило втекти. Очевидно, на „Фрамі“ була досить велика колонія шурів. За кожного шура була визначена премія — десять сигар, і знову ми почали ставити капкани, але ніщо не допомагало. В другий приїзд у Буенос-Айрес ми взяли на борт кішку. Вона трохи стримувала шурів, але на Крижаному плато її застрелили.

З'являлась також міль, але великої шкоди від неї не було.

Під час усього океанографічного плавання з бортів звисали закинуті вудки, але вони провисіли цілий місяць і на них не вчепилася жодна рибина. Одного разу вранці один з завзятих рибалок підійшов до своєї вудки і спробував вудлице. І що ж, нарешті щось вчепилось і мабуть щось дуже важке: він навіть не міг сам впоратись і почав кликати на допомогу: „Швидше сюди, сюди, допоможіть, попалась велика риба!“ Допомога надійшла моментально, і двоє почали тягти з усієї сили. Щось блиснуло: якась прекрасна, блискуча риба. Сьогодні на обід буде свіжа риба. Нарешті, здобич витягли, але — який жах! — вона була без голови; до того ж це була звичайна сушена тріска, яку якийсь штукар вночі начепив на вудочку. Тут усі присутні і навіть сам невдалий рибалка не могли втриматись од сміху.

„Фрамові“ взагалі не щастило в рибній ловлі. Єдиною здобиччю, якщо не вважати безголової тріски, була справжня жива риба, яка в останній момент зірвалася з вудочки і повернулася у свою стихію. Ця риба була, за словами очевидців, 2 м завдовжки і 25 см завширшки.

Тепер ми більше не ловимо риби.

19 серпня океанографічні спостереження були закінчені, і ми взяли курс на Буенос-Айрес. Ми прибули туди 1 вересня і опівночі кинули якір на рейді.

У Буенос-Айресі

Перебування в Буенос-Айресі весною 1911 року не було особливою приємністю, бо в нас було мало грошей. Експедиція „Фрама“ не була ще національною, і наші ресурси були дуже недостатні. Припаси вичерпались, і нам не було з чим вийти з гавані. Мені говорили, що десь є сума грошей, асигнована на перебування в Буенос-Айресі, але я ніколи не бачив і більше нічого не чув про ці гроші. Звичайно, вони стосувались до царства фантазії.

Але для того, щоб вирушити до Крижаного плато за сухопутним відділом, потрібні були гроші. Наші паруси і такелаж зробились непридатними, припасів було дуже мало, а масла для машини майже не залишалось. Все це треба було добути. На гірший випадок треба було відмовитись від океанографічного плавання і простояти на якорі в Буенос-Айресі. Але ми не могли залишити наших товаришів загинати серед криги; нам повинні були надіслати з Норвегії хоч щонебудь, щоб добратися до них. Правда, разом з цим закінчилася б і вся справа, бо „Фрам“ дістав би наказ негайно повернутися.

Але щастя було на нашій стороні. Через кілька днів після виходу з Норвегії надійшла телеграма від нашого земляка з Буенос-Айреса, землевласника Петера Крістофенсена, про те, що він збирається дати нам усі потрібні припаси, якщо ми зупинимось у Буенос-Айресі, коли йтимемо з Мадейри. Тоді він ще не знав, що початковий план змінений, що перше плавання буде до Південного полюса, і що „Фрам“ прийде до Буенос-Айреса не навантаженим, як слід би було, а зовсім порожнім. Проте, це не перешкодило нашому покровителеві виявити свою допомогу в найширших розмірах. Приїхавши, я зараз же пішов з візитом до нього і його брата, норвезького посла, і, на щастя, обидва вони з великою цікавістю поставились до нового плану Амундсена.

Коли я пізніше в розмові здивувався з того, що немає підтримки з батьківщини, Крістофенсен запитав:— „Невже експедиція не має наявних засобів?“ Коли ж я пояснив

Йому, які погані наші справи, він обіцяв не тільки оплатити всі витрати в Буенос-Айресі, але ще постачити нам харчові припаси і паливо. Ми знову випливли на поверхню і більше не треба було турбуватись про завтрашній день.

Норвезьке товариство Ла-Платта передало нам певну суму грошей на особисті витрати кожного, хто був на борту, і всі ми були запрошені на національне свято — 17 травня — день визволення Норвегії.

Друге перебування в Буенос-Айресі було дуже приємне: всі були до нас дуже уважні, і навіть спеціально для нас влаштовували свята. Ми одержали продукти, надіслані з Норвегії коштом Крістофенсена: 50000 літрів гасу, спорядження для „Фрама“ і т. д. Ми були забезпечені на цілий рік. Але це ще не все: перед від'їздом Крістофенсен сказав нам, що коли ми до певного строку не прибудемо в Австралію, він вишле за нами друге судно. На щастя, йому не довелося вдаватись до цього.

Ми простояли три тижні в Буенос-Айреській гавані і весь час були зайняті навантаженням запасів і впорядкуванням „Фрама“. Все було закінчено в середу, 4 жовтня, і другого ранку „Фрам“ був готовий до другого кругосвітнього плавання.

У Буенос-Айресі ми стояли біля однієї набережної з судном німецької антарктичної експедиції — „Німеччина“.

А. Кутчін і другий машиніст, І. Нодтведт, повернулись на батьківщину, а матрос І. Андерсен був звільнений.

Від Буенос-Айреса до Крижаного плато

По дорозі від Буенос-Айреса до Крижаного плато вахти розподілялись так: від восьми до двох годин — Нільсен, Хансен, Хальворсен і Ольсен; з двох до восьми — Гіертсен, Бек, Ренне і Стеллер. Біля машини — Сундбек і Крістенсен. У кухні — кухар Ольсен. Всього одинадцять чоловік. Є прислів'я: „Якщо початок добрий, то й далі буде добре“. З цього випливає, що коли початок поганий, то й далі на добре нема що сподіватись. Коли ми вийшли в море вранці 5 жовтня, віяв зустрічний вітер, і тільки через добу нам удалось зсадити лоцмана на вартове судно „Рекальду“. Але вітер поступово вщух, і ми поволі посувались вздовж Ла-Платти. В ніч на 7 жовтня земля залишилась далеко за нами, і навіть маяки зникли з горизонту.

Нам власне треба було зразу, як вийшли в море, потрапити в смугу західних вітрів, і ми принаймні двадцять чотири рази на добу дивились на барометр і стежили за ходом хмар; але вітру не було. Нарешті, після багатьох днів чекання, налетів південно-західний вітер з сильним градом. Ми зраділи були, але приємність тривала лише одну ніч, а потім знову настала тиша.

Ми захопили з Буенос-Айреса п'ятнадцять живих баранів і п'ятнадцять поросят, для яких були влаштовані окремі стійла на палубі. Після згаданого південно-західного вітру одна з свиней була знайдена мертвою. Я вирішив, що вони не можуть зносити великих холодів, і ми перевели тварин у майстерню під палубою. З ними нам було не важко: стійла були зроблені на деякій віддалі від підлоги, і двічі на день їх прибирали і підстиляли свіжу солому. Свині почували себе прекрасно, і дев'ять з них прибули на Крижане плато.

Вівці містились на палубі, під накриттям з непромокальної парусини і ставали жирнішими з кожним днем. Це ми могли встановити напевне, бо нам вистачало вівці на тиждень, і нову різали щосуботи. Потім, коли ми увійшли в плавучі криги, ми перейшли на тюленяче м'ясо,

і до приїзду на Крижане плато овець залишалося ще чотири штуки.

У жовтні ми посувалися вперед дуже поволі. Було або зовсім тихо, або віяв східний вітер, тільки східний вітер і — нічого більше. Це був найгірший місяць у всьому плаванні щодо пройденої віддалі, не зважаючи на те, що „Фрам“ був обчищений знизу і легко навантажений. Одні запевняли, що ми так погано йдемо тому, що на борту є свині, інші — тому, що ми стріляємо птиць. Я справді впіймав чотирнадцять альбатросів і чотири дикі голуби. Моряки взагалі дуже марновірні: одна птиця означає добру погоду, друга — бурю; має значення, куди пливе кит, або як стрибає дельфін, а від того, як захоплений перший тюлень, — спереду чи ззаду, — залежить успіх цілого полювання.

Жовтень закінчився, і листопад прийшов з легким бризом з південного заходу, і ми робили по 9,5 узлів. Це обіцяло добрий місяць, але обіцянка так і залишилась обіцянкою. Весь час віяли північний і південний вітри, найбільше із сходу, і я не перебільшу, коли скажу, що ми дві третини дороги у смугі західних вітрів пройшли східним курсом. За три місяці тільки три дні віяв західний вітер, той вітер, на який я сподівався на 75 %.

Я так зрадив цьому невеликому вітрові, що 11 листопада о другій годині дня, записав у своєму щоденнику таке: „Нарешті ми маємо західний бриз і робимо по дев'ять узлів. Хвилювання досить велике, хвилі розбиваються об корабель і навкруги все кипить. Але на палубу не потрапляє жодна крапля води, і вахта, замість звичайних промаслених чобіт, ходить у дерев'яних черевиках. Я сам ходжу у повстяних туфлях.

Такої ночі, як сьогодні, при ясному місячному сяйві вся вахта у прекрасному настрої, — всі свищать, співають і балакають. Час-від-часу чути такі зауваження: „Так, це „Фрам“ ловко зробив“, або „Тепер іде, як по маслу“. Слова „ловко“ дуже мало: треба б сказати „легко і елегантно“. Чого ще бажати?

Але, здається, і Адам недовго був у раю. Ми були не більш як три дні, а потім почались колишні муки. Не можу навести своїх заміток з приводу тихої погоди або зустрічного вітру. І горе тому, хто насмілювався б похвалити прекрасну погоду.

На щастя, „Фрам“ був значно легше навантажений, ніж 1910 року, інакше ми не дійшли б до Крижаного плато менш як за півроку. Ми з усієї сили користувались найменшим вітром, але при цьому втратили кілька парусів, кілька разів розривались нові клівершкоти. Марселі і фоки ми не ставили і не зарифляли в це плавання.

Клівершкоти розривало другий раз при сильному південно-західному вітрі і брижі. Були поставлені всі паруси, крім бізані, на подвійних клівершкотах були особливі скріплення, але всі шкоти лопнули, і клівер розірвався з сильним тріском. В одну мить були поставлені топселі, а клівер спущено. В таких випадках відповідає штурман, і перше, що він сказав, було: „Я нічого не міг зробити, „Фрам“ повернувся, як гребінь хвилі“. В цей день він зробив десять узлів, і гойдало його страшенно. Під час обіду коли вільна вахта кінчала десерт з варених груш, гойдання раптом посилилось. Не зважаючи на те, що на столі були особливі дошки, тарілки з м'ясом і картоплею полетіли з столу просто в каюту Бека. Я на льоту встиг схопити грушу, решта, разом з тарілкою, вилетіли. Тут знявся гучний регіт, але зразу замовк, приглушений страшним шумом на палубі. Я зразу зрозумів, що зірвався один з порожніх резервуарів для води, і з неперезованою грушею в роті закричав: „резервуари!“ Потім я і за мною вся вільна вахта кинулись на палубу. Справді, хвиля залила палубу і зірвала резервуар. Всі кинулись за ним і втримали його, поки вода спливла. Тоді його знову укріпили на місці. Потім вахта спустилась донизу і, ніби нічого не сталося, запалила люльки.

13 листопада ми пройшли повз північний з островів принца Едуарда, а 18-го — повз острів Пінгвінів, найбільш південно-східний з островів Кроцета. Тут ми натрапили на багато тюленів, пінгвінів, різних птиць і одну маленьку крижану гірку. Я зійшов на берег, щоб перевірити хронометри. Дослідження і спостереження показали, що вони справні.

Острів Кергуела, на який був направлений наш курс, був дуже далеко на півночі, і ми його не бачили. Вітер протягом двох тижнів віяв з півдня і з південного сходу. Коли ми проходили тут 1910 року, один бриз змінявся другим. Цього разу ми не змогли підійти до острова Кергуела через надто сильний вітер, а минулого разу через напрям вітру. Взагалі друге плавання дуже відрізнялось від першого. Я б ніколи не подумав, що за проміжок одного року і в ту саму пору року може бути така різниця під „ревучими сорока“. У „туманних п'ятдесяти“ була дуже добра погода, — повна тиша і ніякого туману до 50° південної широти.

Грудень почався швидкістю 1,5 узлів, тишею, зустрічним вітром і роботою мотора. Тільки три дні був погожий вітер, решту часу було або зовсім безвітряно, або зустрічний вітер, який у першій половині місяця віяв з північного сходу і з сходу, отже, ми зайшли дуже далеко на південь — під 60° південної широти, при 150° східної довготи. За тиждень до різдва було зовсім тихо, зрідка невеликий

вітер з південного сходу, так що нам довелося крейсувати на схід до 170° східної довготи і 65° південної широти. Раптом повіяло з північного сходу, коли ми були біля криги, і нас могло б занести в саму гущу.

Я вже казав, що від Буенос-Айреса і до криги ми наловили багато птахів, головне альбатросів, і Хансен набив принаймні тридцять чучел. Найбільший з альбатросів мав при розпростертих крилах 3,6 м, а найменша з птахів — не більша за колібрі.

Альбатроси! Які прекрасні ці птахи, і як цікаво стежити за їх льотом у погожий, ясний день. Легко і красиво кружляють вони в повітрі, майже непомітно руху крил. Вони плывуть за вітром, то проти нього, то черкають воду зовнішніми кінцями крил, то, як стріли, злітають угору.

При свіжому бризі вони звичайно зграями літають навколо корабля і накидаються на все, що викидається за борт, але вони летять надто швидко, і їх не можна впіймати. Для цього доводиться чекати, поки вітер вщухне.

Цих птахів здебільшого ловлять на залізний трикутник, заправлений у дерев'яну раму, щоб утримати його на воді. На верхньому, гострому куті залізо вигострено, як ніж, і з усіх боків з нього звисають шматки сала. Такий трикутник спускається у водяну смугу за кілем, і птахи жадібно накидаються на сало. Їх дзьоби загнуті, як у хижих птахів, і в той момент, коли альбатрос відкриває дзьоб і хапає сало, з корабля тягнуть вірвовку, і тоді з трикутника в дзьоб встрягають два маленькі гачки і не випускають його. Якщо вірвовка обривається, то трикутник спадає, і птах летить жива і непошкоджена. Треба весь час тримати вірвовку туго натягнутою, інакше гачки можуть послабитись. Птах, хоч і була впіймана і зривалась кілька разів з гачка, все ж, не зважаючи ні на що, хапає принаду.

В ніч на 12 грудня ми бачили південне сяйво надзвичайної краси. Воно тривало більш як годину і посувалося із заходу на схід.

14 грудня все на борту було пофарбоване масляною фарбою. Температура була 6° вище нуля, сонце світило, і ми ходили в самих жилетах.

Цілий тиждень до рідва наш кухар пік усякі пироги і пирожні, і треба сказати, він довів своє майстерство. За день до святвечора закололи свиню, на ім'я Тулла, улюбленку Ольсена. Під час страти він відвернувся, щоб приховати своє хвилювання.

24 грудня вранці показалися перші три крижані гори, і цілий день було тихе туманне повітря.

На святвечір, о п'ятій годині, зупинили мотор, і всі зібрались за святковим обідом. На цей раз у нас не було

грамофона, але все ж оркестр заграв різдв'яну пісню: „О, прекрасне, благодатне різдво“. Оркестр складався з Сундбека, Бека і мене. Бек грав на скрипці, Сундбек—на мандоліні, а я—на флейті. Не знаю, чи було наше виконання дуже музикальне, але, на щастя, слухачі були невибагливі. Особливих туалетів не було. Костюм, як і завжди, складався з плетеної ісландської куртки. На обід подавали суп, свинину з картоплею і брусникою, горілку, норвезьке пиво, червоне вино, мигдалеве печиво і шампанське.

Я прикрасив каюту плакатами, штучними квітками і прапорами, щоб надати їй святкового вигляду. Після обіду були роздані сигари і різдвяні подарунки. Хансен грав на гармоніці, лейтенант Гіертсен і Ренне виконували „народні танці“; Ренне, як завжди, сипав дотепами, і ми реготали до сліз.

О десятій годині свято закінчилось, мотор був пущений в хід, вільна вахта пішла по своїх ліжках, а чергова—на палубу. Ольсен, як звичайно, пішов чистити свинячий хлів. Різдво було закінчене.

Тут уже говорилось про подорож сера Росса в цих областях 1840 року. Він плавав цілі два роки по Тихому океану і морю Росса з двома парусними суднами, без ніякої допоміжної машини. І я сказав собі: якщо він так легко пройшов тут, то, безперечно, десь між Землею Південної Вікторії і другою стороною Крижаного плато (чи материка) має бути простір, на якому було дуже мало або зовсім не було криги. Тому я вирішив пливти до західної плавучої криги (біля Південної Вікторії) і пливти вздовж неї до моря Росса, або поки зустріну зручніший прохід. Можливо, звичайно, що Россові особливо пощастило в цю пору року і що він ішов на парусах при постійній, добрій погоді. Але нам не можна було вичікувати, треба було користуватись тим вітром, який був навіть при поганій погоді.

28 грудня під 65° південної широти і 171° східної довготи ми зустріли плавучу кригу. Я був дуже здивований: у попередньому плаванні крига зустрічалась тільки під 66 -ю паралеллю або, в усякому разі, на 100 км далі на південь, і досі не було ніяких ознак наближення криги. Вітер в останні дні був досить добрий, але зараз було зовсім тихо; через те ми попрямували вздовж криги у східному напрямі. Опівночі вітер з півночі посилювався, і тому що крига повернула на південь, ми йшли з погожим вітром до полудня 29 числа. Північний вітер поступово перейшов у бриз, дуже для нас сприятливий, але з цим неминуче повинні були прийти тумани і хуртовини. Так воно і трапилось—вони були невидні, як стіна, і ми протягом двох днів ішли, не бачачи нічого перед собою.

Поза плавучою кригою лежали окремі смуги весняної

криги, розбиті брили, які завжди трапляються у великій кількості в міру наближення до криги. Через те ми два дні йшли тільки вздовж крижаних брил. Чим більше їх прибувало, тим більше ми тримались на схід, поки їх стало меншати, аджеж нам треба було потрапити на південь. Вітер був свіжий, і ми робили до 8,5 вузлів.

31 грудня, надвечір, смуги криги почали траплятися частіше. Тут я зробив помилку і продовжував іти в східному напрямі замість того, щоб звернути і йти просто на південь або з заходу на південь, маючи кригу з завітрянної сторони. Чим далі ми йшли, тим більш я переконувався, що ми потрапили у східні крижані нагромадження. Але не треба забувати, що ми протягом двох днів нічого не бачили, і ні про які спостереження не могло бути й мови. Швидкість коливалась між 2 і 8,5 узлами, і звичайно ми повертали в різних напрямках. Інструменти в таких умовах теж могли бути не зовсім точними. Коли 2 січня 1912 р. настала можливість зробити спостереження, виявилось, що ми зайшли далі на схід, ніж гадали. 31 грудня туман надвечір на деякий час розвіявся, і ми побачили, що з усіх боків оточені кригою. Ми взяли курс просто на південь. Ми дійшли вже до 69,5' паралелі, і я сподівався, що незабаром крига залишиться позаду. 1910 року ми вийшли з криги під 70-ю паралеллю, а тепер ми були під такою самою довготою, як і тоді.

Тепер справа була досить серйозна, і ми зустріли Новий рік у досить похмурому настрої. Туман був дуже густий, і ми бачили вперед не більш як на 5—10 м, хоч власне нам повинно було б світити опівнічне сонце. Крига і снігова завірюха були такі густі, що нам іноді доводилось зовсім зупинятися. Вітер, на жаль, вщух, але ще тримався легкий північний бриз, отже, крім мотора, можна було користуватись і парусами. Ми пливли наосліп: часами ми потрапляли у великі ополонки, справжні внутрішні моря, але потім йшли знову нагромадження густої криги. Це навряд чи була справжня крига, правдивіше, крижаний мул, на півметра завтовшки, липкий, як тісто. Він здавався суцільною, густою масою, яка тількищо поламалась. Крига трималась так само міцно до 73-ї південної паралелі і 181-го східного меридіана (179 західної довготи). Під кінець це були старі, великі крижини.

Відціль і аж до Китової бухти траплялися зрідка окремі смуги і крижані гори.

На крижі були забиті два-три тюлені, отже, у нас було свіже м'ясо, і можна було зберегти свиней і овець для сухопутного відділу. Я знав, що вони віддадуть належне печені із свіжої свинини.

Можна сказати напевне, що кращий прохід між кригою — між 176° і 180° східної довготи, а найсприятливіший час — близько 1 лютого.

Опівнічне сонце показалось 8 січня 1912 року під 79-ю паралеллю. Вишина його була 9,5°.

В ніч на 9 січня ми, при винятково поганій погоді, добралися до Крижаного плато. Два-три дні тримались південно-західні і південні вітри. А цієї ночі почалась спочатку заметіль, потім настала тиша, після неї сильний бриз з південного сходу, з гострим, кольким снігом, і разом з ними — сила плавучої криги. Машина працювала дуже повільно, і судно трималось проти вітру, готове кожну мить до повороту. Опівночі хмари розвіялись, і ми побачили темну смугу, в якій зразу впізнали Крижане плато. Тут ми пустили мотор на повний хід, поставили паруси, щоб добратися до краю і йти з завітрянної сторони прямовисної стіни. Поступово крижане сяйво на плато стало ясніше, і незабаром ми підійшли так близько, що майже не залишалось місця для крейсування. Крижане плато йде тут із сходу на захід, і ми попливли вздовж нього при південно-західному вітрі. Друга вахта, яка о восьмій годині пішла з палуби, коли ми ще були у відкритому морі, о другій годині, на своє глибоке здивування, побачила високий крижаний берег зовсім близько від нас.

Кілька годин ми посувались безперервно, але потім вітер, звичайно, повернув на схід, тобто якраз назустріч, і нам довелось до шести годин крейсувати, поки ми, нарешті, підійшли до західного берега Китової бухти.

Крига тяглася до „Західного миса“, через те ми пройшли повз нього, сподіваючись із східного боку зустріти крижку кригу або відкрити воду. Але крига була скрізь однаково міцна. Ми не змогли пройти далі, ніж 78° 30', тобто були на 20 км далі на північ, ніж минулого року, і на 28 км від „Фрамхейма“, якщо взяти до уваги напрям бухти.

Отже, ми опинились на тому місці, яке залишили 11 лютого 1911 року. З того часу ми обійшли навколо земної кулі і пройшли віддаль 25000 морських миль (45000 км); з них 8000 пройдено під час океанографічного плавання по південному Атлантичному океану.

Ми залишались не більш як чотири години із завітрянної сторони Крижаного плато. Вітер був зустрічний аж до кінця. Звичайно, він повернув на північ і почав віяти просто в бухту, увігнавши в неї плавучі криги з моря Росса, але потім до півночі знову вигнав їх у море.

Я вже думав про те, як би дати знати у „Фрамхейм“, що ми прибули, але погода перешкодила це зробити. Крім того, на „Фрамі“ була тільки одна пара лиж і можна було

вирядити тільки одну людину, а розумніше було б вирядити кількох разом.

Опівдні 10 січня, погода поліпшилась: небо прояснилось, і вітер вщух. Ми від'їхали трохи на південь, і тому що барометр почав підноситись, лейтенант Гіертсен о першій годині вдень пішов на берег.

Увечері на прибережній кризі показався собака. Ми думали, що він прийшов слідом лейтенанта Гіертсена, але потім виявилось, що це один з напівздичавілих собак, що бігали по кризі і не давали себе впіймати.

Вітер знову посилювся, і нам довелося вийти з бухти і цілий день крейсувати з маленькими парусами. Потім знову настала добра погода, і ми знову увійшли в бухту.

11 січня, о четвертій годині вдень, повернувся лейтенант Гіертсен у супроводі лейтенанта Преструда, Іогансена і Стубберуда. Зустріч була, звичайно, дуже радісна. Обидві сторони широко розпитували і не менш широко відповідали на запитання. Амундсен і південний загін ще не поверталися. Усі троє залишилися ночувати на „Фрамі“. Їм передали їх листи і пачку газет з Христіанії, і ранком вони повернулись у „Фрамхейм“. Ми дивилися їм вслід, скільки можна було, щоб допомогти їм, якщо вони не зможуть перебраться через розколини.

В наступні дні ми то стояли спокійно, то проходили далі, залежно від погоди.

16 січня, о сьомій годині ввечері, на наше здивовання, показалося якесь судно в бухті. Я подумав було, що це „Аврора“, капітана Моусона. Але незабаром ми розпізнали японський прапор. Судно два рази пройшло повз нас і кинуло якір у крихкій кризі. Зараз же десять чоловік з лопатами й гаками зійшли на Крижане плато, а інші почали полювати на пінгвінів. Ми цілу ніч чули стрільбу. На другий ранок керівник „Кайнан Мару“, на ім'я Хомура, з'явився на „Фрам“, і того ж дня на березі Крижаного плато був поставлений намет, і на кригу почали вивантажувати сани, ящики тощо. Назва „Кайнан Мару“ означає — „корабель, що відкриває путь на південь“.

Преструд і я пішли на борт „Кайнан Мару“ подивитись, як що в них влаштовано, але ми не зустріли ні керівника експедиції, ні капітана. Преструд зробив кілька кінематографічних і фотографічних знімків судна.

Керівник японської експедиції писав таке: „Шекльтон втратив своїх поні тому, що не ставив їх на ніч у намети“. Очевидно, малось на увазі, що поні повинні були ночувати в наметах, а люди на волі. З цього можна зробити висновок, що японці — друзі тварин. Але в мене цього вражіння не створилось, бо я бачив, як вони запаковували в

ящики пінгвінів, щоб довести їх живими в Японію, а на палубі купами валялись мертві і напівмертві чайки. На кризі, поруч з кораблем, ми зустріли ще живого тюленя з розрізаним черевом, його нутрощі волочилися за ним по кризі. Ні у Преструда, ні в мене не було з собою зброї, щоб доклати нещасну тварину, і ми звернулись до японців з проханням пристрелити тюленя, але вони насмішкливо зареготали. Ми пройшли ще трохи і зустріли двох японців, які гнали поперед себе тюленя, підштовхуючи його довгими жердинами, коли він більше не міг рухатись. По дорозі тюлень провалився в розколину, і вони вигрібали його відтіль, як вигрібають каміння. Тварина була страшенно вимучена і не могла втекти від своїх мучителів. Вся сцена відбувалась під сміх і веселі розмови. Коли вони підійшли до корабля, тюлень був напівмертвий і залишився здихати на березі.

19 знявся вітер з південного заходу, і багато криги вишло з бухти. Японці цілу ніч прометушилися на кризі, збираючи своїх людей, собак і ящики; за день вони дуже багато речей вивантажили на кригу. Чим більше криги виносилось у море, тим далі „Фрам“ проникав у бухту — до $78^{\circ} 35'$ південної широти, а „Кайнан Мару“ виходив до виходу і, нарешті, зовсім зник. Ми більше його не бачили. Намет і двоє японців залишались на березі весь час нашого перебування в Китовій бухті.

В ніч на 25 січня знявся різкий західний бриз з хуртовиною, і нас винесло далеко в море, і тільки 27 надвечір ми крізь маси криги проклали собі дорогу в бухту. За ці дні крига відсунулась настільки, що ми змогли підійти під $78^{\circ} 37'$, тобто майже до „Фрамхейма“. І нам справді пощастило того дня. Не встигли ми увійти в бухту, як побачили на мисі Маннскопф великий норвезький прапор: це означало, що південний загін повернувся. Ми попливли, як могли, далі на південь і примусили сирену ревити з усієї сили. Минуло зовсім небагато часу, і на Крижаному плато показалося вісім чоловік. Зустріч була дуже радісною. Першим на судно зійшов Амундсен. Я був так певен, що він досяг мети, що навіть не запитав його, і тільки через годину, коли ми вже багато про що переговорювали, я запитав: „Ви, звичайно, побували на Південному полюсі?“

Ми простояли спокійно два дні. „Фрамхейм“ був зовсім близько, і всі припаси та спорядження зараз же були переправлені на борт. Коли б за останні дні криги не винесло в море, ми згаяли б на вивантаження тижнів два.

30 січня 1912 р., о дев'ятій годині тридцять хвилин увечері, ми залишили Крижане плато при густому, суцільному тумані.

Від Крижаного плато в Хобарт і Буенос-Айрес

В перші ж дні після від'їзду всі перенесені на борт предмети були так розміщені, що ніяк не можна було подумати, що число людей подвоїлось і збільшилось на кілька сотень ящиків, і що ми увійшли в нову фазу своєї подорожі. І тільки на палубі, де гралися тридцять дев'ять здорових собак, та в передній каюті помітна була зміна. Передня каюта цілий рік виглядала порожньою і незатишною. А тепер в ній завжди було жваво і весело, і ми з приємністю проводили в ній час, особливо тепер, коли було так багато про що розповідати — Амундсенові і Преструдові про їх подорожі, а мені і Гіертсенові — про плавання „Фрама“.

Але в нас не було дуже багато часу для балачок. Амундсен почав складати телеграфні звіти і повідомлення. Ми з Преструдом перекладали їх англійською мовою, і Амундсен переписував усе наново на своїй друкарській машинці. Я весь час креслив карти, щоб усе було готове до приїзду. Плавання тривало досить довго, але серед усіх цих робіт час минав непомітно.

Криги ми пройшли досить щасливо. Ми зустріли їх якраз на тому самому місці, що й 1911 року, тобто приблизно під 75-ю паралеллю. Вони тяглися зовсім недовго, і на північ від 75-ї паралелі ми зустріли лише кілька поодиноких крижаних гір.

Ми посувалися на північ страшенно повільно. Ось виписка з мого щоденника від 29 лютого: „...Ми ще ніколи не йшли так повільно, як у це плавання. Зрідка нам щастить робити по десять миль на день. За останні чотири дні ми пройшли таку віддаль, яку вважали недостатньою для одного дня. Ми вже місяць пливемо в цій смузі і досі перебуваємо між 52-ю і 53-ю паралелями. Різкий північний бриз належить тепер до „порядку денного“... і т. д. Але навіть найгірше можна використати на щонебудь добре, і ми проводили цей час найпродуктивнішим способом.

Після п'яти тижнів боротьби ми, нарешті, дістались до Хобарта і 7 березня стали на якір у його чудовій гавані.

Нам якраз вистачило наших запасів з Буенос-Айреса: остання картопля скінчилась днів за два до приїзду, а останню свиню закололи вже в Хобарті.

„Фрам“ залишався в Тасманії тринадцять днів. Ми використали їх насамперед для лагодження гвинта і чистки машини, потім — марса рей, що зламався посередині; його скрутили обручами, бо нового в Тасманії не можна було дістати.

Перший тиждень на судні було дуже спокійно, бо становище корабля не давало можливості зв'язатись з берегом, але другий тиждень у нас було повно гостей, отже, ми з полегкістю залишили Хобарт.

Під час нашого перебування в Хобарті прийшло судно доктора Моусона — „Аврора“. Я побував на ньому і можу тепер сказати, що був на всіх суднах антарктичних сучасних експедицій: на англійській „Терра Нова“, 4 лютого 1911 року в Китовій бухті; на німецькій „Німеччина“, в вересні і в жовтні 1911 р. у Буенос-Айресі; на японському „Кайнан-Мару“, 18 січня 1912 р., у Китовій бухті і, нарешті, на „Аврорі“, в Хобарті. І, звичайно, на найкращому з усіх суден — „Фрамі“.

Ми подарували доктору Моусонові двадцять одного собаку, і тільки ті, що побували на південному полюсі, та цуценята, всього вісімнадцять штук, залишились у нас.

20 березня якір був піднятий, і „Фрам“ залишив Тасманію.

Спочатку ми посувались дуже повільно: протягом трьох тижнів у смузі західних вітрів південного Тихого океану була цілковита тиша, не зважаючи на березень місяць.

1 квітня „мадам Снупесен“ привела восьмеро цуценят, з них четверо, по двоє кожної статі, були залишені живими.

4 квітня, у великодну п'ятницю, ми були під 180 східним меридіаном і перемінили число, отже, в нас було дві великодні п'ятниці на одному тижні. Не можна сказати, щоб кілька святкових днів підряд були особливо приємні, і у великодний вівторок ми з приємністю знову взялись до роботи.

7 квітня зірвався вітер з північного заходу і потім, день-у-день вітер змінювався штормом, отже, ми надзвичайно швидко мчали до Фальклендських островів. Усім нам хотілося якнайшвидше повернутись додому. Майже у всіх залишились сім'ї, і всі ми поспішали до них, може, тому і йшли так швидко.

6 травня при чудовій погоді ми пройшли повз мис Горн. Правда, тут на нас налетів сніговий ураган, але він тривав не більше півгодини. Температура протягом кількох

днів трималась нижче нуля, але як тільки ми увійшли в Атлантичний океан, вона швидко піднялась.

Від Хобарта до миса Горн не було ніяких ознак криги.

Після Фальклендських островів повіяв зустрічний вітер, і в останній частині плавання нічого не трапилось такого, про що варто було б згадати.

В ніч на 22 травня ми прибули в Монтевідео. По Ла-Платті ми підіймались так повільно, що тільки надвечір 23 травня стали на якір у Буенос-Айресі. Другого дня я зійшов на берег і зустрівся з землевласником Петером Крістофенсеном. Він був у найкращому настрої: „Це, як у казці“, — сказав він. І справді щастя допомогло нам. Амундсен, звичайно, був найбільш задоволений.

26 травня, в національне свято аргентинців, „Фрам“ кинув якір коло тієї самої набережної, від якої ми відійшли 5 жовтня 1911 року. При від'їзді на борт з'явилося прощатися з нами рівно сім чоловік. Тепер їх було значно більше, і скільки я міг судити з газет, третя експедиція „Фрама“ за ці кілька місяців стала значно популярнішою.

Наостанці наведу декілька чисел: з 7 червня 1910 року, коли „Фрам“ вийшов з Христіанії, ми два рази обійшли навколо світу. Пройдена віддаль дорівнює приблизно 54 000 морських миль, або 100 900 км. Найсильніше падіння барометра було 700 мм у березні 1911 року, в південному Тихому океані, і найбільше його підвищення — 738 мм у жовтні 1911 р., у південному Атлантичному океані.

7 червня 1912 року, в другу річницю від'їзду з Христіанії деякі члени експедиції, за винятком Амундсена і мене, повернулися в Норвегію, і цим щасливо закінчилась перша половина нашої справи.

Зміст

Передмова	5
Перше телеграфне повідомлення з Квінсленда	9
Історія Південного полюса	16
План і спорядження	71
На південь	85
На Крижаному плато	115
Зима	154
До полюса	183
На північ	267
Подорож східного загону саньми, лейтенанта Хрiстiана Преструда	280
Тварини у Китовій бухтi	311
Вiд Норвегiї до Крижаного плато i плавання „Фрама“ по Атлантичному океану капiтана „Фрама“ Т. Нiльсена	314
Бiля Крижаного плато	324
Вiд Китової бухти до Буенос-Айреса	326
Океанографiчна експедицiя	336
У Буенос-Айресi	342
Вiд Буенос-Айреса до Крижаного плато	344
Вiд Крижаного плато в Хобарт i Буенос-Айрес	353

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друму“, „Картковому репертуарі“ та інших поміжчинах Української Книжкової Палати.

Одобрит № 1050. Уповнов. Головліту № 116.
Замовл. № 155. Здамо до друку 26-1-35 р.
Підписано до друку 16-V-35 р. Тираж 15000.
22 $\frac{1}{2}$ друк. арк. 9 папер. арк. Літер в 1 друм.
арк. 42864. Авторських арк. 23. Папір
72x110 $\frac{1}{8}$ ». Чергове видання № 183.

Друкарня ім. Леніна, Одеса, Пушкінська, 18.

Ціна 5 коп.
Оправа 1 коп.
(Р)

